Й. СТАЛІН

ТВОРИ

6

ДРУКУЄТЬСЯ
ЗА ПОСТАНОВОЮ
ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ
ВСЕСОЮЗНОЇ
КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ
(БІЛЬШОВИКІВ)

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

ИНСТИТУТ МАРКСА—ЭНГЕЛЬСА—ЛЕНИНА при ЦК ВКП(б)

И. В. СТАЛИН

СОЧИНЕНИЯ

ОГИЗ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
Москва · 1947

ПЕРЕДМОВА

До шостого тома Творів Й. В. Сталіна увійшли праці, написані в 1924 році.

1924 рік був першим роком, коли більшовицька партія і радянський народ продовжували свою творчу роботу по будівництву соціалізму без В. І. Леніна, під керівництвом товариша Сталіна. Товариш Сталін згуртував партію навколо Центрального Комітету і мобілізував її на боротьбу за побудову соціалізму в СРСР.

Твори товариша Сталіна, що увійшли до цього тома, відіграли величезну роль в ідейному розгромі троцькізму та інших антиленінських угруповань, у справі захисту, обгрунтування і розвитку ленінізму.

Шостий том починається розмовою товариша Сталіна з кореспондентом Роста «Про дискусію» і доповіддю на XIII конференції РКП(б) «Про чергові завдання партійного будівництва», присвяченими викриттю троцькізму і боротьбі за ідейну й організаційну єдність більшовицької партії.

У промові на II Всесоюзному з'їзді Рад «З приводу смерті Леніна» товариш Сталін від імені

більшовицької партії дав велику клятву свято берегти і перетворювати в життя заповіти В. І. Леніна.

До тома увійшла відома праця Й. В. Сталіна «Про основи ленінізму», в якій дається майстерний виклад і теоретичне обгрунтування ленінізму.

Питанням міжнародного становища, внутрішнього життя партії та її зміцнення, союзу робітничого класу з селянством, виховання і перевиховання трудящих мас в дусі соціалізму присвячені праці: «Організаційний звіт Центрального Комітету XIII з'їздові РКП(б)», «Про підсумки XIII з'їзду РКП(б)», «До міжнародного становища», «Про чергові завдання партії на селі» та інші.

Том закінчується твором «Жовтнева революція і тактика російських комуністів», в якому теоретично узагальнено досвід Великої Жовтневої соціалістичної революції, обгрунтовано і розвинено ленінське вчення про перемогу соціалізму в одній країні.

В томі вперше публікується «Лист т. Дем'яну Бєдному».

Інститут Маркса—Енгельса—Леніна
при ЦК ВКП(б)

1924

ПРО ДИСКУСІЮ

Розмова з кореспондентом Роста

9 січня 1924 р.

Тільки Всесоюзна партійна конференція, яка має бути через тиждень, підведе остаточні підсумки дискусії, що широко розгорнулася в РКП(б) та її пресі. Вже зараз на підставі наявних резолюцій парторганізацій, що надходять з місць, немає сумніву, що позицію Центрального Комітету схвалюють понад 90% усієї маси членів, організованих в РКП(б).

Партія свідома того, що наші вороги намагаються скористуватися нинішньою дискусією для того, щоб поширювати всякі вигадки про мнимий розклад РКП(б), ослаблення Радянської влади і т. д. Така оцінка нашої дискусії, щонайменше, смішна. В дійсності, дискусії, які не раз виникали в нашій партії, незмінно приводили в результаті до виживання незгод. Партія завжди виходила з цих дискусій ще більш згуртованою і зміцненою. Ця дискусія виявила надзвичайно високу політичну зрілість робітничих мас, які є носіями державної влади в СРСР. Повинен заявити — і кожен, обізнаний із змістом дискусії, може в цьому переконатися, — що в усіх основних політичних і економічних питаннях у переважній більшості партії панує повна єдність думок.

Основи нашої зовнішньої і внутрішньої політики лишаються непохитними.

Суть спору, яка з великою пристрасністю дискутується на всіх без винятку зборах партійних організацій, полягає ось у чому:

1) Чи повинна наша партія бути єдиним самодіяльним організмом з єдиною волею чи, навпаки, слід допустити утворення окремих фракцій і угруповань, як договірних сторін всередині партії?

2) Чи виправдала себе в основному так звана нова економічна політика чи вона потребує перегляду?

Центральний Комітет думає разом з переважною більшістю партії, що партія повинна бути єдиною, що неп не потребує перегляду. Нечисленна опозиційна група, яка має в своєму складі пару відомих імен, додержується іншої точки зору, ніж уся партія в цілому.

Шляхом вичерпної і притому цілком відкритої дискусії партія старається з'ясувати всі деталі цього питання. Партійна конференція ухвалить своє авторитетне рішення в цьому питанні, обов'язкове для всіх членів партії.

Я переконаний, — закінчив товариш Сталін, — що в результаті дискусії партія буде більш сильною і єдиною, ніж будь-коли, і зможе ще краще справитися з завданням керівництва життям величезної країни в умовах швидкого господарського і культурного піднесення, яке почалося.

Газета «Заря Востока» № 473,
10 січня 1924 р.

XIII КОНФЕРЕНЦІЯ РКП(б)[1]

16 — 18 січня 1924 р.

Тринадцята конференція Російської комуністичної партії (більшовиків). Бюлетень. М., 1924

1. ДОПОВІДЬ ПРО ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ ПАРТІЙНОГО БУДІВНИЦТВА

17 січня

Товариші! Звичайно наші промовці на дискусійних зборах починають з історії питання: як виникло питання про внутріпартійну демократію, хто перший сказав А, хто після вимовив Б та ін. Я думаю, цей метод не придатний для нас, тому що він вносить елемент склоки і взаємних обвинувачень і нічого путнього не дає. Я думаю, що буде значно краще, коли ми почнемо з питання про те, як зустріла партія резолюцію Політбюро про демократію[2], підтверджену потім пленумом ЦК.

Я повинен встановити, що ця резолюція, здається, єдина в усій історії нашої партії, яка, після запеклої дискусії в питанні про демократію, знайшла повне — я б сказав: буквально одностайне — схвалення всієї партії. Навіть опозиційні організації і осередки, які взагалі настроєні були проти більшості партії і проти ЦК, навіть вони, при всьому бажанні причепитися до чого-небудь, не знайшли приводу й підстави причепитися, і звичайно у своїх резолюціях ці організації й осередки, визнаючи правильність основних положень резолюції Політбюро про внутріпартійну

демократію, старалися чим-небудь відрізнитися від інших організацій, додавши до неї деякий хвостик, скажімо, такий: так, все у вас добре, але не скривджуйте Троцького; або ще так: все у вас правильно, але трошечки спізнилися, добре б раніше все це зробити. Я не порушую тут питання про те, хто кого скривджує. Я думаю, що коли гарненько розібратися, то може виявитися, що відоме прислів'я про Тіт Тітича досить близько підходить до Троцького: «Хто тебе, Тіт Тітич, скривдить? Ти сам усякого скривдиш». (Сміх.) Але я сказав, що в це питання я вдаватися не буду. Я навіть припускаю, що справді Троцького дехто скривджує. Але хіба в цьому питання? Що ж тут принципіального в питанні про кривду? Адже ж мова йде про принципіальну сторону резолюції, а не про те, хто кого скривдив. Цим я хочу сказати, що навіть різко і грубо опозиційні осередки і організації, навіть вони не зважувалися що-небудь принципіально заперечити проти резолюції Політбюро ЦК і Президії ЦКК. Я це встановлюю, як факт для того, щоб відзначити ще раз, що важко знайти в усій історії нашої партії другий подібний факт, коли б резолюція, яка пройшла крізь вогонь і воду запеклої дискусії, мала не тільки у більшості, але й буквально в усій партії таке одностайне схвалення.

З цього я роблю два висновки. Перший висновок про те, що, отже, резолюція Політбюро і ЦКК цілком відповідає потребам і запитам партії в даний момент. І другий висновок про те, що, отже, партія вийде з цієї дискусії в питанні про внутріпартійну демократію зміцнілою і більш згуртованою. Це

висновок, так би мовити, просто в око тим закордонним нашим недоброзичливцям, які давно потирають руки в зв'язку з нашою дискусією, думаючи, що партія наша ослабне в результаті дискусії, а влада розкладеться.

Я не буду багато говорити про суть внутріпартійної демократії. Основи цієї демократії викладені в резолюції, резолюція продискутована вздовж і впоперек всією партією, — навіщо ж мені тут ще повторюватись? Скажу лише одно, що демократії розгорнутої, повної демократії, очевидно, не буде. Очевидно, ця демократія буде демократією в рамках, окреслених X, XI і XII з'їздами. В чому полягають ці рамки — вам добре відомо, і я тут повторюватись не буду. Не буду також багато говорити про те, що основна гарантія того, щоб внутріпартійна демократія увійшла в плоть і кров нашої партії, — це посилити активність і свідомість партійних мас. Про це також досить докладно сказано в нашій резолюції.

Я переходжу до питання про те, як у нас деякі товариші і деякі організації фетишизують питання про демократію, розглядаючи його як щось абсолютне, поза часом і простором. Я цим хочу сказати, що демократія не є щось дане для всіх часів і умов, бо бувають моменти, коли нема можливості і рації проводити її. Для того, щоб вона, ця внутріпартійна демократія, стала можливою, потрібні дві умови або дві групи умов, внутрішніх і зовнішніх, без яких всує говорити про демократію.

Необхідно, по-перше, щоб індустрія розвивалася, щоб матеріальне становище робітничого класу не погіршувалося, щоб робітничий клас ріс кількісно, щоб

культурність робітничого класу підносилася, і щоб робітничий клас ріс також якісно. Необхідно, щоб партія, як авангард робітничого класу, також росла, насамперед, якісно, і насамперед за рахунок пролетарських елементів країни. Ці умови внутрішнього характеру абсолютно необхідні для того, щоб можна було поставити питання про справжнє, а не про паперове проведення внутріпартійної демократії.

Але самих тільки цих умов недосить. Я вже говорив, що є ще друга група умов, умов зовнішнього характеру, без наявності яких демократія всередині партії неможлива. Я маю на увазі певні міжнародні умови, які більш-менш забезпечують мир, мирний розвиток, без чого демократія в партії немислима. Інакше кажучи, якщо на нас нападуть і нам доведеться захищати країну із зброєю в руках, то про демократію не може бути й мови, бо доведеться її згорнути. Партія мобілізується, ми її, мабуть, мілітаризуємо, і питання про внутріпартійну демократію відпаде само собою.

Ось чому я думаю, що демократію треба розглядати залежно від умов, що фетишизму в питаннях внутріпартійної демократії бути не повинно, бо проведення внутріпартійної демократії, як бачите, залежить від конкретних умов часу і місця в кожний даний момент.

Щоб не було далі зайвих захоплень і необгрунтованих обвинувачень, я мушу також нагадати про ті перешкоди, які стоять перед партією в справі проведення демократії, — перешкоди, які заважають проведенню демократії навіть при наявності окреслених вище двох основних сприятливих умов, внутріш-

ніх і зовнішніх. Товариші, ці перешкоди існують, вони глибоко впливають на нашу партійну роботу, і я не маю права замовчувати їх. В чому полягають ці перешкоди?

Ці перешкоди, товариші, полягають, по-перше, в тому, що в головах однієї частини наших працівників живуть ще пережитки старого воєнного періоду, коли у нас партія була мілітаризована, — пережитки, які породжують деякі немарксистські погляди, що партія наша є нібито не самодіяльним організмом, який живе самостійним ідейним і практичним життям, а чимсь подібним до системи установ, нижчих, середніх і вищих. Цей абсолютно немарксистський погляд, правда, закінченого вигляду ніде ще не набув, закінчено ніде не висловлювався, але елементи цього погляду живуть в головах однієї частини наших працівників, які виконують партійні обов'язки, і вони заважають їм послідовно провести внутріпартійну демократію. Ось чому боротьба з такими поглядами, боротьба з пережитками воєнного періоду як у центрі, так і на місцях є черговим завданням партії.

Другою перешкодою, яка стоїть на шляху проведення демократії в партії, є наявність тиснення бюрократичного державного апарату на апарат партійний, на наших партійних працівників. Тиснення цього громіздкого апарату на наших партійних працівників не завжди помітне і не завжди б'є у вічі, але воно ні на одну секунду не припиняється. Це тиснення громіздкого державного бюрократичного апарату, кінець кінцем, позначається в тому, що цілий ряд наших працівників і в центрі, і на місцях,

нерідко мимо своєї волі і цілком несвідомо, відхиляється від внутріпартійної демократії, від тієї лінії, в правоту якої вони вірять, але яку вони нерідко не в силі провести до кінця. Ви можете собі уявити бюрократичний державний апарат, який має не менше мільйона службовців і який складається з елементів, здебільшого чужих партії, і наш партійний апарат, який має не більше 20—30 тисяч чоловік, покликаних підпорядкувати партії державний апарат, покликаних соціалізувати його. Чого вартий наш державний апарат без підтримки партії? Без допомоги, без підтримки нашого партійного апарату він мало чого, на жаль, вартий. І от кожного разу, коли наш партійний апарат всуває свої щупальці в усі галузі державного управління, йому доводиться нерідко свою партійну роботу в цих органах рівняти по лінії державних апаратів. Конкретно: партія повинна вести роботу по політичній освіті робітничого класу, по поглибленню свідомості робітничого класу, а в цей час потрібно зібрати продподаток, провести таку-то кампанію, бо без кампанії, без допомоги з боку партії, держапарати не в силі виконати своє завдання. І тут наші працівники попадають між двох вогнів, між необхідністю виправлення лінії роботи держапаратів, які діють по-старому, і необхідністю зберегти зв'язки з робітниками. І вони часто самі тут бюрократизуються.

Така є друга перешкода, яку подолати важко, але яку треба подолати що б то не стало для того, щоб полегшити проведення внутріпартійної демократії.

Нарешті, існує ще третя перешкода, яка стоїть на шляху здійснення демократії, — це низький куль-

турний рівень цілого ряду наших організацій, наших осередків, особливо на окраїнах (не на образу їм сказати), який заважає нашим парторганізаціям провести внутріпартійну демократію до кінця. Ви знаєте, що демократія вимагає деякого мінімуму культурності членів осередку і організації в цілому і наявності деякого мінімуму активних працівників, яких можна вибирати і ставити на пости. А коли такого мінімуму активних працівників нема в організації, коли культурний рівень самої організації низький, — як бути? Природно, що тут доводиться відступати від демократії, вдаватися до призначення службових осіб та ін.

Такі є перешкоди, які перед нами стояли, які будуть ще стояти, і які ми повинні подолати, щоб чесно і до кінця провести внутріпартійну демократію.

Я нагадав вам про ці перешкоди, що стоять перед нами, і про ті зовнішні і внутрішні умови, без яких демократія перетворюється в пусту демагогічну фразу, тому що деякі товариші фетишизують, абсолютизують питання про демократію, думаючи, що демократія завжди і при всяких умовах можлива, і що проведенню її заважає нібито лише «зла» воля «апаратчиків». От проти цього ідеалістичного погляду, погляду не нашого, не марксистського, не ленінського, нагадав я вам, товариші, про умови проведення демократії і про перешкоди, які стоять в даний момент перед нами.

Я б міг, товариші, на цьому закінчити свою доповідь, але я вважаю, що ми повинні підвести підсумки дискусії і зробити з цих підсумків деякі висновки, які можуть мати для нас серйозне значення. Я б міг

поділити всю нашу боротьбу по лінії дискусії, в питанні про демократію, на три періоди.

Перший період, коли опозиція напала на ЦК і обвинувачувала його в тому, що за останні два роки, за період непу взагалі, вся лінія ЦК була нібито неправильною. Це був період до опублікування резолюції Політбюро і Президії ЦКК. Я не буду торкатися тут того, хто мав тут рацію, і хто не мав рації. Нападки були жорстокі і не завжди, як ви знаєте, обгрунтовані. Але одно ясно, що період цей можна характеризувати, як період найбільших нападок на ЦК з боку опозиції.

Другий період почався з моменту, коли резолюція Політбюро і ЦКК була опублікована, коли опозиція була поставлена в необхідність протипоставити резолюції ЦК щось цільне, конкретне, і коли у опозиції не виявилося нічого ні цільного, ні конкретного. Це був період найбільшого зближення між ЦК і опозицією. Справа, як видно, кінчалася, або могла кінчитися, тим, що відбудеться деяке примирення опозиції з лінією ЦК. Пам'ятаю добре, як у Москві, в центрі дискусійної боротьби, здається, 12 грудня на засіданні в Колонному залі Преображенський вніс резолюцію, яку чомусь відкинули, але яка мало чим відрізнялася від резолюції ЦК. В основі ця резолюція, навіть у деяких другорядних пунктах, зовсім не розходилася з резолюцією ЦК. І тоді мені здавалося, що, власне, нема за віщо битися далі: є резолюція ЦК, вона всіх задовольняє, принаймні, на дев'ять десятих, сама опозиція, мабуть, це відчуває, йде назустріч, і ми, може, на цьому покінчимо з незгодами. Це був другий, примиренський період.

Але потім настав третій період. Цей період відкрився виступом Троцького, його зверненням до районів, виступом, який вмить ліквідував примиренські тенденції і перевернув усе догори дном. За цим виступом Троцького почався період найзапеклішої внутріпартійної боротьби, — боротьби, яка не мала б місця, коли б Троцький не виступив із своїм листом на другий день після того, як він голосував за резолюцію Політбюро. Вам відомо, що за першим виступом Троцького був другий, за другим третій, і боротьба в зв'язку з цим ще більш загострилася.

Я думаю, товариші, що в цих виступах Троцький допустив принаймні шість серйозних помилок. Ці помилки привели до загострення внутріпартійної боротьби. Я переходжу до аналізу цих помилок.

Перша помилка Троцького виявилася в самому факті виступу з статтею на другий день після опублікування резолюції Політбюро ЦК і ЦКК, з статтею, яку не можна інакше розцінювати, як платформу, протипоставлену резолюції ЦК. Я повторюю і підкреслюю, що це була стаття, яку не можна розглядати інакше, як нову платформу, протипоставлену резолюції ЦК, прийнятій одноголосно. Подумайте тільки, товариші: такого-то числа збирається Політбюро і Президія ЦКК і ставиться питання про резолюцію про внутріпартійну демократію, резолюція приймається одноголосно, і всього тільки через день після цього, незалежно від ЦК, мимо волі ЦК, через голову ЦК, розсилається районам стаття Троцького,— нова платформа, яка ставить заново питання про апарат і партію, про кадри і молодь, про фракції і єдність партії і ін. і ін., — платформа, яку вся опозиція

підхоплює і протиставить резолюції ЦК. Це не можна розглядати інакше, як протиставлення себе Центральному Комітетові. Це — відкрите і різке протиставлення себе з боку Троцького всьому ЦК. Перед партією постало питання: чи є у нас ЦК, як керівний орган, чи нема його більше, чи існує ЦК, одноголосні рішення якого поважаються членами цього ЦК, чи існує лише надлюдина, яка стоїть над ЦК, надлюдина, для якої закони не писані, яка може собі дозволити сьогодні голосувати за резолюцію ЦК, а завтра публікувати і виставляти нову платформу проти цієї резолюції? Товариші, не можна вимагати від робітників підкорення партдисципліні, якщо один з членів ЦК відкрито, перед очима у всіх ігнорує Центральний Комітет і його одноголосно прийняте рішення. Не можна проводити дві дисципліни: одну для робітників, а другу — для вельмож. Дисципліна повинна бути одна.

Помилка Троцького в тому й полягає, що він протипоставив себе ЦК і уявив себе надлюдиною, яка стоїть над ЦК, над його законами, над його рішеннями, давши тим самим привід певній частині партії повести роботу в сторону підриву довір'я до цього ЦК.

Деякі товариші висловлювали невдоволення, що цей антипартійний акт Троцького був відмічений у деяких статтях «Правды» і окремих членів ЦК. Товариші, я повинен сказати у відповідь цим товаришам, що ніяка партія не може поважати такий ЦК, який у такий трудний момент не проявить здатності відстояти гідність партії, коли один член ЦК намагається стати вище всього ЦК. ЦК убив би себе

морально, коли б він пройшов мимо цього намагання Троцького.

Друга помилка, допущена Троцьким, полягає в тому, що за весь період дискусії Троцький поводився двозначно, грубо ігноруючи волю партії, яка хоче узнати його дійсну позицію, і дипломатично відкручуючись від питання, руба поставленого цілим рядом організацій: за кого ж, кінець кінцем, стоїть Троцький, — за ЦК чи за опозицію? Дискусія ведеться не для викрутів, а для того, щоб прямо і чесно викласти всю правду перед партією, так, як уміє це робити Ілліч, так, як це повинен зробити кожний більшовик. Кажуть, що Троцький серйозно хворий. Припустимо, що він серйозно хворий. Але за час своєї хвороби він написав три статті і чотири нові розділи його брошури, яка сьогодні вийшла. Хіба не ясно, що Троцький має цілковиту змогу написати для задоволення організацій, які запитують його, два рядки про те, що він — **за** опозицію чи **проти** опозиції? Чи треба доводити, що це ігнорування волі ряду організацій не могло не загострити внутріпартійну боротьбу.

Третя помилка, допущена Троцьким, полягає в тому, що він у своїх виступах партійний апарат протипоставив партії, давши лозунг боротьби з «апаратчиками». Більшовизм не може прийняти протиставлення партії партійному апаратові. З чого складається наш партійний апарат реально? Апарат партії — це ЦК, обласні комітети, губернські комітети, повітові комітети. Чи підпорядковані вони партії? Звичайно, підпорядковані, бо вони на 90% обираються партією. Не мають рації ті, які кажуть, що губкоми призначалися. Не мають

рації. Ви знаєте, товариші, що губкоми обираються у нас, так само, як і повіткоми, як і ЦК. Вони підпорядковані партії. Але після того як вони обрані, вони повинні керувати роботою, — ось у чому справа. Чи мислима партійна робота без того, щоб, після того як з'їзд обрав ЦК, після того як губернська конференція обрала губком, щоб ЦК і губкоми не керували роботою? Адже без цього у нас партійна робота немислима. Адже це якийсь безшабашний анархо-меншовицький погляд, що заперечує самий принцип керівництва партійною роботою. Я боюсь, що Троцький, якого я, звичайно, не думаю поставити на одну дошку з меншовиками, таким протиставленням партійного апарату партії дає поштовх деяким недосвідченим елементам нашої партії стати на точку зору анархо-меншовицької розхлябаності і організаційної розпущеності. Я боюсь, що ця помилка Троцького поставить під удар недосвідчених членів партії — весь наш партійний апарат, — апарат, без якого партія немислима.

Четверта помилка, допущена Троцьким, полягає в тому, що він протипоставив молодь кадрам нашої партії, що він кинув голослівне обвинувачення в переродженні наших кадрів. Троцький поставив нашу партію на одну дошку з партією соціал-демократів у Німеччині, послався на приклади про те, як деякі учні Маркса, старі соціал-демократи, перероджувались, і він зробив з цього висновок, що перед такою ж небезпекою переродження стоять наші партійні кадри. Слід би, власне, посміятися над тим, як один з членів ЦК, який вчора ще боровся з більшовизмом пліч-о-пліч з опортуністами і меншовиками, як він тепер, на

сьомому році існування Радянської влади, намагається хоча б і у формі припущення твердити, що кадри нашої партії, які народилися, виросли й зміцніли в боротьбі з меншовизмом і опортунізмом, що нібито ці кадри стоять перед переродженням. Слід би, повторюю, з такого намагання посміятися. Але тому що це твердження висловлене не в звичайний час, а під час дискусії, і тому що ми тут маємо справу з деяким протиставленням кадрів, які можуть переродитися, молоді, яка вільна нібито від такої небезпеки або майже вільна, то це припущення, по суті своїй смішне і несерйозне, може набути і вже набуло певного практичного значення. От чому я думаю, що ми на цьому питанні повинні спинитися.

Кажуть іноді, що стариків треба поважати, бо вони довше жили, ніж молоді, більше знають і краще вкажуть. Я, товариші, повинен сказати, що цей погляд зовсім неправильний. Не всякого старика треба поважати, і не всякий досвід нам важливий. Який досвід — у цьому вся справа. В німецькій соціал-демократії є свої кадри, дуже досвідчені: Шейдеман, Носке, Вельс та ін., кадри надзвичайно досвідчені, які собаку з'їли на боротьбі... Але на боротьбі з чим? На боротьбі з ким? Який досвід — у цьому вся справа. Там кадри виросли в боротьбі з революційністю, в боротьбі не за диктатуру пролетаріату, а проти диктатури пролетаріату. Це величезний досвід, але цей досвід є досвід негативний. Громити цей досвід, товариші, руйнувати його і виганяти таких стариків молодь повинна. Там, у німецькій соціал-демократії, де молодь вільна від досвіду боротьби з революційністю, там ця молодь ближча до революційності

або ближча до марксизму, ніж старі кадри, які обтяжені досвідом боротьби з революційним духом пролетаріату, які обтяжені досвідом боротьби за опортунізм проти революціонізму. Отакі кадри громити треба, і всі наші симпатії повинні бути на стороні тієї молоді, яка, повторюю, вільна від цього досвіду боротьби з революційністю і яка через це тим легше засвоює нові прийоми і нові методи боротьби за диктатуру пролетаріату проти опортунізму. Там, у Німеччині, ця постановка питання мені зрозуміла. Коли б Троцький говорив про соціал-демократію Німеччини і про кадри такої партії, я б двома руками підписався під його заявою. Але ж у нас іде справа про іншу партію — про партію комуністичну, про партію більшовиків, кадри якої народилися в боротьбі з опортунізмом, які зміцніли в боротьбі з опортунізмом, які виросли, взяли владу в боротьбі з імперіалізмом, в боротьбі з усякими опортуністичними прихвоснями імперіалізму. Хіба не ясно, що ми маємо тут справу з принципіальною різницею? Як можна ставити на одну дошку кадри, які виросли в боротьбі за революційність, кадри, які провели боротьбу за революційність, кадри, які прийшли до влади в боях з імперіалізмом, кадри, які потрясають основи світового імперіалізму, як можна ці кадри, коли говорити по совісті, не кривлячи душею, — як можна ці кадри ставити на одну дошку з такими кадрами, як німецька соціал-демократія, яка водилася раніше з Вільгельмом проти робітничого класу і водиться тепер з Сектом, яка зміцніла і склалася в боях з революційним духом пролетаріату, — як можна ці принципіально різнорідні кадри ставити на одну дошку, як

можна їх сплутувати? Хіба важко зрозуміти, що прірва між цими кадрами непрохідна? Хіба важко зрозуміти, що це грубе пересмикування, це грубе змішання, допущені Троцьким, розраховані на підрив авторитету наших революційних кадрів, ядра нашої партії? Хіба не ясно, що це пересмикування могло лише розпалити пристрасті і загострити внутріпартійну боротьбу?

П'ята помилка, допущена Троцьким, полягає в тому, що він у своїх листах дав привід і дав лозунг рівнятися по шкільній молоді, по цьому «найвірнішому барометру нашої партії». «Молодь — найвірніший барометр партії, найрізкіше реагує на партійний бюрократизм», — говорить він у своїй першій статті. І щоб не було сумнівів, про яку молодь іде мова, Троцький у другому листі додає: «Особливо гостро, як ми бачили, реагує на бюрократизм шкільна молодь». Якщо виходити з цього положення, абсолютно неправильного, теоретично невірного, практично шкідливого, то треба йти далі, давши лозунг: «Більше шкільної молоді в нашій партії, ширше двері для шкільної молоді в нашій партії».

Досі справа стояла так, що ми орієнтувались на пролетарський сектор нашої партії і говорили ширше двері партії для пролетарських елементів, хай росте наша партія за рахунок пролетарської частини. Тепер у Троцького ця формула перевертається догори ногами.

Питання про інтелігенцію і про робітників у нашій партії для нас не нове. Воно стояло ще на II з'їзді нашої партії, коли мова йшла про формулювання першого параграфа статуту про членство

партії. Відомо, що Мартов вимагав тоді розширення рамок партії для непролетарських елементів, всупереч тов. Леніну, який вимагав рішучого обмеження доступу до партії непролетарських елементів. Згодом, на III з'їзді нашої партії це питання постає знову з новою силою. Я пам'ятаю, як там тов. Ленін різко поставив питання про робітників і інтелігентів у нашій партії. Ось що говорив тоді тов. Ленін:

«Вказували на те, що на чолі розколів стояли звичайно інтелігенти. Ця вказівка дуже важлива, але вона не вирішує питання... Я думаю, що треба поглянути на справу ширше. Вводити робітників у комітети є не тільки педагогічне, але й політичне завдання. У робітників є класовий інстинкт, і при невеликому політичному навикові робітники досить скоро робляться витриманими соціал-демократами. Я дуже співчував би тому, щоб у складі наших комітетів на кожних 2-х інтелігентів було 8 робітників» (див. т. VII, стор. 282).

Так стояло питання ще в 1905 році. З того часу ця вказівка тов. Леніна була для нас провідною ідеєю в справі партійного будівництва. А тепер Троцький пропонує нам, по суті справи, порвати з організаційною лінією більшовизму.

І, нарешті, шоста помилка Троцького, яка виявилася в проголошенні ним свободи угруповань. Так, свободи угруповань! Я пам'ятаю, як ще в підкомісії, яка виробляла проект резолюції про демократію, спорили ми з Троцьким про угруповання і фракції. Троцький, не заперечуючи проти заборони фракцій, рішуче обстоював ідею допущення угруповань всередині партії. На цій же позиції стоїть опозиція. Ці люди, очевидно, не розуміють, що допущенням сво-

боди угруповань вони відкривають щілину для мясніковських елементів, полегшуючи їм можливість обманювати партію і видавати фракцію за угруповання. Бо яка різниця між угрупованням і фракцією? Тільки зовнішня. Ось як визначає тов. Ленін фракційність, підводячи її під угруповання:

«Ще до загальнопартійної дискусії про профспілки в партії виявилися деякі ознаки фракційності, тобто виникнення груп з окремими платформами і з прагненням до певної міри замкнутися і створити свою групову дисципліну» (див. Стенографічний звіт X з'їзду РКП(б), стор. 309).

Як бачите, по суті тут нема різниці між фракцією і групою. Коли тут, у Москві, опозиція створила окреме бюро, на чолі з Серебряковим, і коли вона розсилала своїх ораторів, зобов'язуючи їх виступати на таких-то зборах, заперечувати так-то, і коли опозиціонери в ході боротьби змушені були відступати і міняли свої резолюції за командою, тут було, звичайно, і угруповання, і групова дисципліна. Це, кажуть, не фракція, але що таке тоді фракція, — нехай пояснить Преображенський. Виступи Троцького, його листи, його статті в питанні про покоління і фракції штовхають партію на те, щоб партія терпіла в своїх надрах угруповання. Це є намагання легалізувати фракції і, насамперед, фракцію Троцького.

Троцький твердить, що угруповання виникають внаслідок бюрократичного режиму Центрального Комітету, що коли б у нас не було бюрократичного режиму, не було б і угруповань. Це немарксистський підхід, товариші. Угруповання у нас виникають і виникатимуть тому, що ми маємо в країні наявність

найрізноманітніших форм господарства — від зародкових форм соціалізму до середньовіччя. Це по-перше. Потім ми маємо неп, тобто допустили капіталізм, відродження приватного капіталу і відродження відповідних ідей, які проникають у партію. Це по-друге. І, по-третє, тому, що партія у нас трискладова: є робітники, є селяни, є інтелігенти в партії. Ось причини, коли підійти до питання по-марксистському, причини, що витягають з партії певні елементи для створення угруповань, які ми повинні іноді хірургічними заходами обрізувати, а іноді в порядку дискусії розсмоктувати ідейним шляхом.

Не в режимі тут справа. Коли б у нас був максимально вільний режим, то угруповань було б значно більше. Отже, не режим винний, а винні умови, в рамках яких ми живемо, умови, які маємо в нашій країні, умови розвитку самої партії.

Коли при такому становищі, при такій складності та ще допустити угруповання, ми загубимо партію, перетворимо її з монолітної, згуртованої організації в союз груп і фракцій, які між собою договорюються і влаштовують тимчасові об'єднання й угоди. Це буде не партія, це буде розвал партії. Ніколи, ні на одну хвилину більшовики не мислили партію інакше, як монолітною організацією, яка висічена з одного куска, має одну волю і об'єднує у своїй роботі всі відтінки думки в одному потоці практичних дій.

А те, що пропонує Троцький, глибоко помилкове, іде врозріз з більшовицькими організаційними принципами і поведе до неминучого розкладу партії, до розрихлення її, до розм'якшення її, до перетворення

єдиної партії у федерацію груп. Нам, у нашій обстановці капіталістичного оточення, потрібна навіть не тільки єдина, не тільки згуртована, але справжня сталева партія, здатна витримати натиск ворогів пролетаріату, здатна повести робітників на рішучий бій.

Які підсумки?

Перший підсумок полягає в тому, що ми дали конкретну виразну резолюцію по підсумках цієї дискусії, що ми сказали: терпіти угруповань і фракцій ми не можемо, партія повинна бути єдиною, монолітною, не можна протиставити партію апаратові, не можна базікати про небезпеку переродження кадрів, бо ці кадри революційні, не можна шукати щілин між цими революційними кадрами і молоддю, яка йде нога в ногу з цими кадрами і піде в майбутньому нога в ногу.

Ми маємо також деякі позитивні висновки. Перший і основний висновок полягає в тому, щоб надалі партія рішуче орієнтувалася і рівнялася по пролетарському сектору нашої партії, щоб затиснути, звузити вхід для непролетарських елементів або закрити його зовсім, ширше відкривши двері для пролетарських елементів.

Щодо угруповань і фракцій, я думаю, що настав час, коли ми повинні оголосити той пункт резолюції про єдність, який, за пропозицією тов. Леніна, був прийнятий X з'їздом нашої партії і який не підлягав оголошенню. Члени партії забули про цей пункт. Боюсь, що не всі пам'ятають. Цей пункт, що лишався досі в секреті, повинен стати явним і знайти місце в тій резолюції, яку ми ухвалимо в питанні

про підсумки дискусії. Якщо ви дозволите, я прочитаю. Він говорить:

«Щоб здійснити сувору дисципліну всередині партії і в усій радянській роботі і добитися найбільшої єдності при усуненні всякої фракційності, з'їзд дає ЦК повноваження застосовувати у випадку (-ах) порушення дисципліни або відродження чи допущення фракційності всі заходи партійних стягнень, аж до виключення з партії, а щодо членів ЦК — переведення їх у кандидати і навіть, як крайній захід, виключення з партії. Умовою застосування (до членів ЦК, кандидатів ЦК і членів Контрольної Комісії) такого крайнього заходу повинно бути скликання пленуму ЦК з запрошенням усіх кандидатів ЦК і всіх членів Контрольної Комісії. Якщо такі загальні збори найбільш відповідальних керівників партії двома третинами голосів визнають необхідним переведення члена ЦК в кандидати або виключення з партії, то такий захід повинен бути здійснюваний негайно».

Я думаю, що ми цей пункт повинні внести в резолюцію про підсумки дискусії і зробити його відкритим.

Нарешті, одно питання, яке весь час ставить опозиція і на яке вони не завжди, очевидно, дістають задовільну відповідь. Чиї, мовляв, настрої ми, опозиція, виражаємо? — часто питають вони. Я думаю, що опозиція виражає настрої непролетарського сектора нашої партії. Я думаю, що опозиція, сама, може, того не усвідомлюючи, помимо своєї волі, є мимовільним провідником настроїв непролетарського елементу нашої партії. Я думаю, що опозиція у своїй нестримній агітації за демократію, яку вона часто абсолютизує і фетишизує, розв'язує дрібнобуржуазну стихію.

Чи обізнані ви з настроями таких товаришів, як студенти Мартинов, Казар'ян та ін.? Чи читали ви

фейлетон Ходоровського в «Правде», де він передав цитати з промов цих товаришів? Ось, наприклад, промова Мартинова (він, виявляється, член партії): «наша справа постановляти, а справа ЦК виконувати і менше розмовляти». Мова йде тут про осередок вузу при НКШ. Але, товариші, у нас всього осередків у партії не менш як 50 тисяч; якщо кожний осередок буде так поводитися з ЦК, що справа осередків вирішувати, а справа ЦК не розмовляти, я боюсь, що ми ніякого рішення не матимемо ніколи. Звідки цей настрій у Мартинових? Що тут пролетарського? А Мартинови стоять за опозицію, — майте це на увазі. Чи є різниця між Мартиновим і Троцьким? Різниця лише в тому, що Троцький розпочав атаку на партійний апарат, а Мартинов його добиває.

А ось вам інший вузист, Казар'ян, теж, виявляється, член партії. «Що у нас, — питає він, — диктатура пролетаріату чи диктатура компартії над пролетаріатом?». Це говорить, товариші, не меншовик Мартов, а «комуніст» Казар'ян. Різниця між Троцьким і Казар'яном у тому, що, за Троцьким, кадри перероджуються, а за Казар'яном, треба прогнати кадри, бо вони сидять, на його думку, на шиї у пролетаріату.

Я питаю: чиї настрої виражають Мартинови і Казар'яни? Пролетарські? Звичайно, ні. Чиї ж? Настрої непролетарських елементів партії і країни. Чи випадкове те, що ці виразники непролетарських настроїв голосують за опозицію? Ні, не випадкове. (Оплески.)

2. ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

18 січня

Я вже в доповіді говорив, що не хотів би торкатися історії питання, не хотів би тому, що це вносить елементи склоки, як я висловився, і взаємних обвинувачень. Але раз цього хоче Преображенський, раз він цього вимагає, то я готовий піти на поступки і сказати два слова про історію питання про внутріпартійну демократію.

Як виникло питання про внутріпартійну демократію в ЦК? Виникло воно вперше на пленумі ЦК у вересні місяці, виникло в зв'язку з тими конфліктами, які розігралися на підприємствах, і в зв'язку з тією відірваністю від мас деяких партійних і професійних організацій, яку ми тоді виявили. ЦК прийшов тоді до думки, що справа ця серйозна, що в партії нагромадилися недоліки, що необхідно створити спеціальну авторитетну комісію, яка розібралася б у цій справі, вивчила б факти і внесла конкретні пропозиції про поліпшення партійного становища. Те саме треба сказати щодо питання про кризу збуту, про «ножиці». І постановка питань, і вибори комісії про внутріпартійне становище і про «ножиці» пройшли без всякої

участі опозиції. Де була тоді опозиція? Коли не помиляюсь, Преображенський був тоді в Криму, Сапронов — у Кисловодську, Троцький закінчував у Кисловодську свої статті про мистецтво і збирався в Москву. Ще до їх приїзду ЦК поставив це питання у себе на засіданні. Вони, прийшовши на готове, ні єдиним словом не втручалися, ні єдиного заперечення не виставили проти плану ЦК. В питанні про партійне становище була прочитана у вересні доповідь тов. Дзержинського на нараді секретарів губкомів. Я тверджу, що ні на пленумі у вересні, ні на нараді секретарів нинішні члени опозиції не дали ні одного слова натяку про «жорстоку господарську кризу» або про «кризу в партії» і про «демократію».

Як бачите, питання про демократію і «ножиці» були поставлені самим Центральним Комітетом, ініціатива була цілком в руках ЦК, а члени опозиції мовчали, бо були «в нетях».

Це, так би мовити, перший акт, перша стадія історії питання.

Другий акт почався з пленуму ЦК і ЦКК у жовтні. Опозиція, на чолі з Троцьким, побачивши, що справа запахла наявністю недоліків всередині партії, що ЦК вже взявся за цю справу, створив комісії і, — не дай боже, ініціатива лишиться в руках ЦК, — спробувала, поставила собі за мету вирвати у ЦК ініціативу і сісти на коника демократії, бо коник цей, як відомо, прудкий, і можна спробувати об'їхати на ньому ЦК. На цій основі виникли ті документи, про які тут Преображенський багато говорив — документ 46-ти [3] і лист Троцького. Той же самий Троцький, який у вересні, за кілька днів перед

своїм фракційним виступом, мовчав на пленумі і, в усякому разі, не заперечував проти рішень ЦК, через два тижні після цього раптом відкрив, що країна і партія гинуть, і що він, Троцький, цей патріарх бюрократів, без демократії жити не може.

Нам було трохи смішно чути слова про демократію з уст Троцького, того самого Троцького, який на X з'їзді партії вимагав **перетрушування** профспілок **згори.** Але ми знали, що між Троцьким періоду X з'їзду і Троцьким наших днів немає різниці великої, бо як тоді, так і тепер він стоїть за перетрушування ленінських кадрів. Різниця лише в тому, що на X з'їзді він перетрушував ленінські кадри згори **в галузі профспілок,** а тепер перетрушує він ті самі ленінські кадри знизу в **галузі партії.** Демократія потрібна, як коник, як стратегічний маневр. У цьому вся музика.

Бо коли б опозиція дійсно хотіла допомогти справі, по-діловому, по-товариському підійти до справи, вона повинна була із своєю заявою звернутися, насамперед, до комісій вересневого пленуму і сказати, приміром: «Ми вважаємо, що ваша робота незадовільна, ми вимагаємо доповісти Політбюро про результати ваших робіт, скликати пленум ЦК, якому ми маємо повідомити наші нові пропозиції» і т. д. І коли б комісії їх не вислухали, або коли б Політбюро не вислухало, коли б воно ігнорувало думку опозиції або відмовилося скликати пленум для розгляду пропозицій Троцького і взагалі опозиції, тоді опозиція мала б, — і тільки тоді, — повне право виступити відкрито через голову ЦК із зверненням до членів партії і сказати партії: «Країна стоїть перед заги-

беллю, господарська криза розгортається, партія гине, ми пропонували комісіям ЦК розглянути ці питання, — вони відмовилися вислухати нас, ми пробували звернутися до Політбюро, — нічого з цього не вийшло, ми змушені тепер апелювати до партії для того, щоб партія сама взялася за справу». Я не сумніваюсь, що партія у відповідь на це сказала б: «Так, це революціонери діла, бо суть діла ставлять вони вище його форми».

Але хіба опозиція так зробила? Хіба вона спробувала хоч разок заглянути до комісій ЦК з своїми пропозиціями? Хіба вона подумала, хіба вона спробувала поставити і вичерпати питання в рамках ЦК або його органів? Ні, такої спроби опозиція не зробила. Очевидно, у опозиції мова йшла не про те, щоб поліпшити внутріпартійне становище, щоб допомогти партії поліпшити господарське становище, а про те, щоб попередити роботу комісії і пленуму ЦК, вирвати у ЦК ініціативу, сісти на коника демократії і, поки не пізно, зняти галас для того, щоб спробувати підірвати довір'я до ЦК. Опозиція, як видно, квапилася створити «документи» проти ЦК у вигляді листа Троцького і заяви 46-ти для того, щоб можна було віднести їх до свердловців, у райони і сказати, що вони, опозиція, — за демократію, за поліпшення господарства, а ЦК заважає, що потрібна допомога проти ЦК та ін.

Такі факти.

Я вимагаю, щоб Преображенський спростував ці мої твердження. Я вимагаю, щоб він спростував їх хоча б у пресі. Нехай Преображенський спростує той факт, що були створені комісії у вересні пленумом

ЦК без опозиції, до виступів опозиції. Нехай Преображенський спростує той факт, що ні Троцький, ні інші опозиціонери не спробували звернутися до цих комісій з своїми пропозиціями. Нехай спростує Преображенський той факт, що опозиція знала про існування цих комісій, що вона ігнорувала їх роботу, що вона не спробувала вичерпати справу в рамках ЦК.

Ось чому, коли Преображенський і Троцький у жовтні на пленумі заявили, що вони хочуть врятувати партію через демократію, а ЦК сліпий і нічого не бачить, ЦК посміявся з них і сказав: ні, товариші, ми, ЦК, цілком за демократію, але у вашу демократію ми не віримо, бо вважаємо, що ваша «демократія» є стратегічний хід проти ЦК, продиктований вашою фракційністю.

Що ж постановили тоді пленуми ЦК і ЦКК в питанні про внутріпартійну демократію? А ось що:

«Пленуми схвалюють повністю своєчасно намічений Політбюро курс на внутріпартійну демократію, а також запропоноване Політбюро посилення боротьби з надмірностями і розкладницьким впливом непу на окремі елементи партії.

Пленуми доручають Політбюро зробити все необхідне для прискорення робіт комісій, призначених Політбюро і вересневим пленумом: 1) комісії про «ножиці», 2) про заробітну плату, 3) про внутріпартійне становище.

Політбюро повинно по розробленні необхідних заходів у цих питаннях почати негайно проводити їх в життя і зробити про це доповідь на наступному пленумі ЦК».

Троцький в одному з своїх листів до ЦК пише, що жовтневий пленум був «найвищим виявом апаратно-бюрократичного курсу». Хіба не ясно, що ця заява Троцького є наклепом на ЦК? Тільки людина, що втратила голову і засліплена фракційністю, може

говорити після оголошеного документа, що жовтневий пленум був найвищим виявом бюрократизму.

А що вирішили тоді пленуми ЦК і ЦКК про «демократичні» маневри Троцького і 46-ти? А ось що:

«Пленуми ЦК і ЦКК з представниками 10 парторганізацій *визнають виступ Троцького у найвідповідальніший момент, що його переживають міжнародна революція і партія, глибокою політичною помилкою, особливо тому, що напад Троцького, спрямований на Політбюро, об'єктивно набрав характеру фракційного виступу, який загрожує завдати удару єдності партії і створює кризу партії.* Пленуми з жалем констатують, що Троцький для постановки зачеплених ним питань вибрав шлях звернення *до окремих членів партії замість єдино допустимого шляху* — попередньої постановки цих питань на обговорення колегій, членом яких є Троцький.

Шлях, обраний Троцьким, став сигналом до фракційного угруповання (заява 46-ти).

Пленуми ЦК і ЦКК і представники 10 парторганізацій рішуче осуджують заяву 46-ти, як крок фракційно-розкольницької політики, що набрала такого характеру хоча б і мимо волі тих, хто підписав цю заяву. Заява ця загрожує поставити все життя партії на найближчі місяці під знак внутріпартійної боротьби і тим ослабити партію в момент, найбільш відповідальний для долі міжнародної революції».

Як бачите, товариші, викладені вище факти рішуче спростовують ту картину становища, яку змальовував тут Преображенський.

Третім актом або третьою стадією історії питання є період після жовтневого пленуму. Жовтневий пленум постановив запропонувати Політбюро вжити всіх заходів до того, щоб забезпечити дружну роботу. Я повинен заявити, товариші, що за період після жовтня ми вжили всіх заходів до того, щоб дружна робота з Троцьким була налагоджена, хоча повинен

сказати, що справа ця далеко не з легких. Ми мали дві приватні наради з Троцьким, перебрали всі питання господарського і партійного порядку, причому прийшли до певних думок, які не викликали ніяких незгод. Продовженням цих приватних нарад і цих спроб налагодити дружну роботу всередині Політбюро було, про що я вже доповідав учора, створення підкомісії з трьох. Підкомісія ця і виробила проект резолюції, який став згодом резолюцією ЦК і ЦКК про демократію.

Так стояла справа.

Нам здавалося, що після того, як резолюція прийнята одноголосно, немає більше підстав для спорів, немає підстав для внутріпартійної боротьби. Та так воно й було на ділі до нового виступу Троцького з його зверненням до районів. Але виступ Троцького на другий день після опублікування резолюції ЦК, проведений незалежно від ЦК і через голову ЦК, розладнав усю справу, змінив становище радикально і відкинув партію назад, до нових спорів, до нової боротьби, більш гострої, ніж раніше. Кажуть, що ЦК повинен був заборонити друкування статті Троцького. Це невірно, товариші. Це було б з боку ЦК найнебезпечнішим кроком. Спробуйте-но заборонити статтю Троцького, вже оголошену в районах Москви! ЦК не міг піти на такий необачний крок.

Така історія питання.

Із сказаного виходить, що у опозиції йшла справа не стільки про демократію, скільки про те, щоб ідею демократії використати для розхитування ЦК, що ми в особі опозиції маємо справу не з людьми, які бажають допомогти партії, а з фракцією, яка підстері-

гала ЦК: «може, мовляв, помилиться, прогавить, а ми його стукнемо». Це і є фракція, коли одна група членів партії підждидає центральні установи партії біля провулочка, щоб зіграти або на неврожаї, або на падінні червінця, або на інших утрудненнях партії для того, щоб вискочити потім з-за рогу, з засідки і стукнути партію по голові. Так, мав рацію ЦК у жовтні, сказавши вам, тт. опозиціонери, що одна річ — демократія, а інша річ — підсиджування партії, одна річ — демократія, а інша річ — використання галасу про демократію проти більшості партії.

Така, Преображенський, історія питання, про яку я не хотів тут говорити, але про яку я все ж змушений був розповісти, поступаючись вашому наполегливому бажанню.

Опозиція взяла собі за правило звеличувати тов. Леніна найгеніальнішим з геніальних людей. Боюсь, що похвала ця нещира, і тут теж криється стратегічна хитрість: хочуть шумом про геніальність тов. Леніна прикрити свій відхід від Леніна і підкреслити одночасно слабість його учнів. Звичайно, чи ж нам, учням тов. Леніна, не розуміти, що тов. Ленін найгеніальніший з геніальних, і що такі люди народжуються тільки століттями. Але дозвольте спитати вас, Преображенський, чому ви з цією найгеніальнішою людиною розійшлися в питанні про Брестський мир? Чому ви цю найгеніальнішу людину покинули в трудну хвилину і не послухалися її? Де, в якому таборі ви тоді перебували?

А Сапронов, який фальшиво, по-фарисейському розхвалює тепер тов. Леніна, той самий Сапронов,

який мав нахабство на одному із з'їздів назвати тов. Леніна «неуком» і «олігархом»! Чому він не підтримав геніального Леніна, скажемо, на X з'їзді, чому він у трудні хвилини незмінно опинявся в протилежному таборі, коли він справді думає, що тов. Ленін є геніальним з геніальних? Чи знає Сапронов, що тов. Ленін, вносячи на X з'їзд резолюцію про єдність, яка вимагає виключення фракціонерів з партії, мав на увазі, між іншим, і Сапронова?

Або ще: чому Преображенський не тільки в період Брестського миру, але й згодом, в період профдискусії, опинився в таборі противників найгеніальнішого Леніна? Чи випадково все це? Чи нема тут деякої закономірності? (Преображенський: «Своїм розумом намагався працювати».)

Це дуже похвально, Преображенський, що ви своїм розумом хотіли працювати. Але дивіться, що виходить: у брестському питанні працювали ви своїм розумом і схибили; потім при дискусії про профспілки знов намагалися своїм розумом працювати і знов схибили; тепер я не знаю, чи своїм розумом ви працюєте чи чужим, але ж знов наче схибили. (Сміх.) Я все ж думаю, що коли б Преображенський працював тепер своїм розумом більше, ніж розумом Троцького, — розумом, який знайшов свій вияв у його листі від 8 жовтня, то він був би ближчий до нас, ніж до Троцького.

Преображенський дорікав ЦК, кажучи, що, поки Ілліч був у нас на чолі, питання розв'язувалися своєчасно і без запізнювань, бо Ілліч умів брати в зародку нові події і давати лозунги, що попереджали події, а тепер, мовляв, після Ілліча, ЦК став відставати від

подій. Що хоче сказати цим Преображенський? Що Ілліч вищий за своїх учнів? Але хіба хто-небудь сумнівається в цьому? Хіба є в кого-небудь сумнів, що Ілліч у порівнянні з своїми учнями виглядає Голіафом? Якщо мова йде про вождя партії, не про газетного вождя з купою привітань, а про справжнього вождя, то вождь у нас один — тов. Ленін. Саме тому говорилося у нас не раз, що при нинішніх умовах тимчасової відсутності тов. Леніна — треба тримати курс на колегію. Щождо учнів тов. Леніна, можна було б вказати, наприклад, на події, що зв'язані з ультиматумом Керзона[4] і явили собою зразок випробування, екзамену для них. Той факт, що ми вийшли тоді з утруднень без шкоди для справи, незаперечно говорить про те, що учні тов. Леніна вже навчилися дечого у свого вчителя.

Не має рації Преображенський, твердячи, що наша партія не відставала від подій у попередні роки. Не має рації, бо твердження це фактично невірне і теоретично неправильне. Можна послатися на ряд прикладів. Візьмімо хоча б Брестський мир. Хіба ми не спізнилися з Брестом? Хіба не були потрібні такі факти, як наступ німців і поголовне тікання наших солдатів, для того, щоб ми зрозуміли, нарешті, необхідність миру? Розвал фронту, наступ Гофмана[5], його підхід до Пітера, тиск селян на нас, — хіба всі ці факти не були потрібні для того, щоб ми зрозуміли, що темп міжнародної революції не такий швидкий, як ми цього хотіли, що наша армія не така міцна, як ми думали, і що селянство не таке терпеливе, як дехто з нас думав, що воно хоче миру, і що воно візьме мир силою?

Або візьмімо приклад із скасуванням продрозверстки. Хіба ми не спізнились із скасуванням продрозверстки? Хіба не були потрібні такі факти, як Кронштадт і Тамбов[6], для того, щоб ми зрозуміли, що жити далі в умовах воєнного комунізму неможливо? Хіба сам Ілліч не визнав, що ми на цьому фронті зазнали більш серйозної поразки, ніж будь-яка поразка на фронтах Денікіна і Колчака?

Чи випадковий той факт, що в усіх цих випадках партія відставала від подій, трохи запізнювалась? Ні, не випадковий. Ми мали тут справу з закономірністю. Очевидно, що, оскільки справа йде тут не про загальні теоретичні передбачення, а про безпосереднє практичне керівництво, правляча партія, яка стоїть біля керма і втягнена в події дня, не має можливості відразу помітити і вловити процеси, які творяться в глибинах життя, і потрібен поштовх збоку і певний ступінь розвитку нових процесів для того, щоб партія помітила ці процеси і орієнтувалася на них. Саме тому трохи відставала в минулому наша партія від подій і відставатиме в майбутньому. І справа тут зовсім не у відставанні, а в тому, щоб зрозуміти сенс подій, сенс нових процесів і потім уміло ними управляти відповідно до загальної тенденції розвитку. Саме так стоїть справа, коли дивитися на речі очима марксиста, а не очима фракціонера, який шукає скрізь винних.

Преображенський обурюється, що представники ЦК говорять про ухили Троцького від ленінізму. Він обурюється, але нічого по суті не заперечив і взагалі не спробував обгрунтувати своє обурення, забувши, що обурення не є аргумент. Так, вірно, що

Троцький ухиляється від ленінізму в питаннях організаційних. Ми це твердили і продовжуємо твердити. Відомі статті в «Правде» під назвою «Геть фракційність», які належать перу Бухаріна, присвячені цілком питанню про ухили Троцького від ленінізму. Чому Преображенський не висунув заперечень по суті проти основних думок цих статей? Чому Преображенський не спробував підкріпити своє обурення доводами чи подобою доводів? Я вчора говорив і повинен повторити сьогодні, що такі кроки Троцького, як протиставлення себе Центральному Комітетові, ігнорування волі ряду організацій, які вимагають ясної відповіді від Троцького, протиставлення партії апаратові партії, протиставлення молоді кадрам партії, орієнтування партії на шкільну молодь і проголошення свободи угруповань, — що такі кроки несумісні з організаційними принципами ленінізму. Чому ж Преображенський не спробував спростувати це моє твердження?

Говорять про цькування Троцького. Говорили про це Преображенський, Радек. Товариші, я повинен заявити, що заяви цих товаришів про цькування зовсім не відповідають дійсності. Я нагадаю вам про два факти для того, щоб ви мали можливість судити. Перший факт — це інцидент, який розігрався на вересневому пленумі ЦК, коли Троцький у відповідь на заяву члена ЦК Комарова про те, що члени ЦК не можуть відмовлятися від виконання рішень ЦК, зірвався і покинув засідання пленуму. Ви пам'ятаєте, що пленум ЦК направив тоді до Троцького «делегацію» з **просьбою** вернутися на засідання пленуму. Ви пам'ятаєте, що Троцький відмовився виконати

просьбу пленуму, проявивши тим самим відсутність мінімальної дози поваги до свого ЦК.

Або ще історія з іншим фактом, який полягає в тому, що Троцький рішуче відмовляється працювати в центральних радянських органах, в РПО і в Раднаркомі, незважаючи на двічі прийняте ЦК рішення про те, щоб Троцький приступив, нарешті, до роботи в радянських органах. Ви знаєте, що Троцький не спробував і пальцем ворухнути для того, щоб виконати постанову ЦК. Чому б, справді, не працювати Троцькому в РПО, в Раднаркомі? Чому б Троцькому, який любить так багато говорити про план, чому б йому не заглянути разок до нашого Держплану? Чи можна вважати нормальним становище, коли член ЦК ігнорує рішення ЦК? Чи не говорять усі ці факти про те, що розмови про цькування є пуста плітка, що коли вже винуватити кого-небудь, то треба винуватити самого Троцького, поведінку якого не можна розглядати інакше, як знущання з ЦК?

Цілком неправильні міркування Преображенського про демократію. Преображенський ставить питання так: або у нас є угруповання, і тоді є демократія, або ви забороняєте угруповання, і тоді нема демократії. Свобода угруповань і демократія у нього нерозривно зв'язані між собою. Ми не так розуміємо демократію. Ми демократію розуміємо, як піднесення активності і свідомості партійної маси, як систематичне втягування партійної маси в справу не тільки обговорення питань, але й керівництва роботою. Свобода угруповань, тобто свобода фракцій, — це одне і те саме, — є зло, яке загрожує розщепити партію і перетворити її в дискусійний клуб. Ви себе викрили,

Преображенський, бо ви обстоюєте свободу фракцій. Партійна маса розуміє демократію, як створення умов, що забезпечують активну участь членів партії в справі керівництва нашою країною, а пара інтелігентів з опозиції розуміє справу так, щоб дали їй можливість створити фракцію. Ви себе викрили, Преображенський.

І звідки це у вас такий переляк щодо сьомого пункту про єдність партії, чого тут лякатися? Сьомий пункт говорить: «Щоб здійснити сувору дисципліну всередині партії і в усій радянській роботі і добитися найбільшої єдності при усуненні всякої фракційності»... Але хіба ви проти «суворої дисципліни всередині партії і в радянській роботі», тт. опозиціонери, хіба ви проти всього цього? От уже не знав, товариші, що ви проти цього. А хіба ви, Сапронов і Преображенський, проти того, щоб добитися максимальної єдності і «усунення фракційності»? Скажіть прямо, — ми внесемо, може, поправочки. (Сміх.)

Далі. «З'їзд дає ЦК повноваження застосовувати у випадку порушення партдисципліни або відродження фракційності заходи партійних стягнень»... Невже ви й цього боїтесь? Невже ви думаєте, Преображенський, Радек, Сапронов, порушувати партдисципліну, відродити фракційність? Ну, а якщо ви цього не думаєте, то чого ж боятися? Ви себе викриваєте, товариші, панікою, яка охопила вас. Очевидно, раз ви боїтесь сьомого пункту резолюції про єдність, ви — за фракційність, за порушення дисципліни, проти єдності. А якщо ви не проти всього цього, то навіщо ж вам у паніку впадати? Якщо у вас совість чиста, якщо

ви за єдність проти фракційності і проти порушення дисципліни, то хіба не ясно, що караюча рука партії не торкнеться вас? Чого ж боятися? (Голос з місця: «А навіщо ви вносите, коли не страшно?».)

А ми вам **нагадуємо**. (Сміх, оплески. Преображенський: «Ви партію лякаєте».)

Ми лякаємо фракціонерів, а не партію. Невже ви думаєте, Преображенський, що партія і фракціонери одне й те саме? Як видно, тут на злодії шапка горить. (Сміх.)

Далі: «А щодо членів ЦК — переведення в кандидати і навіть, як крайній захід, виключення з партії. Умовою застосування до членів ЦК, кандидатів у ЦК і членів ЦКК такого крайнього заходу повинно бути скликання пленуму ЦК».

Що тут страшного? Якщо ви не фракціонери, якщо ви проти свободи угруповань, якщо ви за єдність, то ви, тт. опозиціонери, повинні голосувати за сьомий пункт резолюції X з'їзду, бо він спрямований виключно проти фракціонерів, виключно проти порушників єдності партії, її могутності, її дисципліни. Хіба це не ясно?

Переходжу до Радека. Є люди, які мають язик для того, щоб володіти і управляти ним. Це — люди звичайні. І є люди, що самі підкорені своєму язикові, який ними управляє. Це — люди незвичайні. До такого роду незвичайних людей належить Радек. Людина, якій дано язик не для того, щоб управляти ним, а для того, щоб самій коритися своєму власному язикові, неспроможна буде знати, коли і що бовкне язик. Коли б ви мали можливість послухати промови Радека на різних зборах, вас вразив би сьо-

годнішній його виступ. На одних дискусійних зборах Радек твердив, що питання про внутріпартійну демократію — пустякове питання, що він, Радек, власне кажучи, проти демократії, що йдеться тепер, по суті, не про демократію, а про те, що думає робити ЦК з Троцьким. На інших дискусійних зборах той же Радек заявив, що демократія всередині партії — справа не серйозна, а от демократія всередині ЦК — найважливіша справа, бо в ЦК, на його думку, створилася директорія. А сьогодні той же Радек з відкритим чолом заявляє, що внутріпартійна демократія так само необхідна, як повітря і вода, бо без демократії нема, виявляється, можливості управляти партією. Кому з цих трьох Радеків дозволите вірити — першому, другому чи третьому? Де гарантія, що Радек, або його язик, не зробить в найближчому майбутньому нових несподіваних заяв, які спростують всі попередні заяви? Чи можна покладатися на таку людину, як Радек? Чи можна після цього надавати ціни заяві Радека, наприклад, про усунення Богуславського і Антонова з певних посад з «фракційних міркувань»?

Про Богуславського я вже говорив, товариші... Щодо Антонова-Овсеєнка, дозвольте повідомити вам ось що. Антонов знятий з ПУРу за рішенням Оргбюро ЦК, затвердженим пленумом ЦК. Він знятий насамперед за те, що розіслав циркуляр про конференцію осередків військових вузів і повітрофлоту з порядком денним: про міжнародне становище, про партбудівництво та ін., без відома і погодження з ЦК, хоч Антонов знав, що ПУР працює на правах відділу ЦК. Він знятий з ПУРу, крім того, за те, що розіслав усім військовим осередкам циркуляр про форми

застосування внутріпартійної демократії всупереч волі ЦК і незважаючи на попередження ЦК про погодження цього циркуляра з планами ЦК. Він знятий, нарешті, за те, що надіслав до ЦК і ЦКК зовсім непристойний за тоном і абсолютно неприпустимий за змістом лист з погрозою на адресу ЦК і ЦКК закликати до порядку «вождів, які зарвалися».

Товариші! Можна і треба допускати опозиціонерів на пости. Можна і треба допускати критику роботи ЦК з боку завідуючих відділами ЦК. Але не можна допускати того, щоб завідуючий ПУРом, діючим на правах відділу ЦК, систематично відмовлявся встановити діловий контакт із своїм ЦК, не можна допускати того, щоб відповідальний працівник міг нехтувати елементарні правила пристойності. Не можна такому товаришеві ввіряти виховання Червоної Армії. Ось як стоїть справа з Антоновим.

Нарешті, я повинен сказати кілька слів у питанні про те, чиї ж настрої виражають у своїх виступах товариші з опозиції. Я повинен вернутися до «випадку» з товаришами Казар'яном і Мартиновим з курсів НКШ. «Випадок» цей говорить про те, що в однієї частини вузистів не все гаразд, що партійне у них там всередині встигло вже згнити, що внутрішньо вони вже порвали з партією, і саме тому з задоволенням голосують вони за опозицію. Я прошу вибачити, товариші, але таких людей, що прогнили наскрізь у партійному відношенні, нема і не може бути в числі тих, які голосували за резолюцію ЦК. У нас таких нема, товариші. У нас, у наших рядах нема людей, які сказали б: «А що у нас — диктатура пролетаріату чи диктатура компартії над пролетаріатом?». Це —

фраза Мартова і Дана. Це — фраза «Дней»[7] есерів, і якщо у вас, у ваших рядах, є такі захисники, чого ж варта ваша позиція, товариші з опозиції? Або, наприклад, інший товариш, товариш Мартинов, який думає, що ЦК повинен мовчати, а осередки вирішують. Ви, ЦК, можете, мовляв, виконувати те, що ми, осередки, вирішили. Але у нас 50 тисяч осередків. Якщо вони вирішуватимуть, наприклад, питання про ультиматум Керзона, то ми два роки не доб'ємося його вирішення. Це ж чистісінький анархо-меншовизм. Якщо ці люди, які втратили голову і прогнили наскрізь у партійному відношенні, сидять у вас у фракції, то чого ж варта ваша фракція? (Голос: «Вони — члени партії?».)

Так, на жаль, вони члени партії, але я готовий вжити всіх заходів до того, щоб такі люди перестали бути членами нашої партії. (Оплески.) Я говорив, що опозиція виражає настрої і прагнення непролетарських елементів в партії і за межами партії. Опозиція, сама того не усвідомлюючи, розв'язує дрібнобуржуазну стихію. Фракційна робота опозиції — вода на млин ворогів нашої партії, на млин тих, які хочуть ослабити, повалити диктатуру пролетаріату. Я це сказав учора, і я це підтверджую сьогодні.

Але, може, ви хотіли б вислухати інших, нових свідків? Що ж, я можу зробити вам цю приємність, пославшись, наприклад, на свідчення відомого вам Ст. Івановича. Хто такий Ст. Іванович? Він — меншовик, колишній член партії, коли ми разом з меншовиками становили одну партію. Розійшовшись потім з ЦК меншовиків, він став правим меншовиком.

Праві меншовики — це група меншовиків-інтервенціоністів, чергове завдання яких полягає в тому, щоб повалити Радянську владу, хоча б за допомогою іноземних штиків. Органом їхнім є «Заря»[8]. Редактор цього органу — Ст. Іванович. Як ставиться до нашої опозиції цей правий меншовик, як він атестує її? Слухайте.

«Будемо вдячні опозиції за те, що вона так барвисто змалювала картину жахливої моральної клоаки, яка іменується РКП. Будемо їй вдячні, що вона завдала РКП серйозного морального і організаційного удару. Будемо їй вдячні за те, що її робота *полегшує справу всіх тих, хто у поваленні Радянської влади* бачить завдання соціалістичних партій».

Це вам атестат, товариші з опозиції.

Закінчуючи промову, я хотів би все ж висловити товаришам з опозиції побажання, щоб цей поцілунок Ст. Івановича не надто щільно пристав до них. (Тривалі оплески.)

З ПРИВОДУ СМЕРТІ ЛЕНІНА

***Промова на II Всесоюзному з'їзді Рад*[9]**

26 січня 1924 р.

Товариші! Ми, комуністи, — люди особливого складу. Ми скроєні з особливого матеріалу. Ми — ті, що складаємо армію великого пролетарського стратега, армію товариша Леніна. Нема нічого вищого, як честь належати до цієї армії. Нема нічого вищого, як звання члена партії, засновником і керівником якої є товариш Ленін. Не всякому дано бути членом такої партії. Не всякому дано витримати знегоди і бурі, зв'язані з членством у такій партії. Сини робітничого класу, сини нужди і боротьби, сини неймовірних злигоднів і героїчних зусиль — ось хто, насамперед, повинні бути членами такої партії. Ось чому партія ленінців, партія комуністів, називається разом з тим партією робітничого класу.

ПОКИДАЮЧИ НАС, ТОВАРИШ ЛЕНІН ЗАПОВІДАВ НАМ ТРИМАТИ ВИСОКО І БЕРЕГТИ В ЧИСТОТІ ВЕЛИКЕ ЗВАННЯ ЧЛЕНА ПАРТІЇ. КЛЯНЕМОСЯ ТОБІ, ТОВАРИШУ ЛЕНІН, ЩО МИ З ЧЕСТЮ ВИКОНАЄМО ЦЮ ТВОЮ ЗАПОВІДЬ!

25 років пестував товариш Ленін нашу партію і випестував її, як наймічнішу і найзагартованішу в світі робітничу партію. Удари царизму і його опричників, шаленство буржуазії і поміщиків, збройні напади Колчака і Денікіна, збройне втручання Англії

і Франції, брехня і наклепи стоустої буржуазної преси, — всі ці скорпіони незмінно падали на голову нашої партії на протязі чверті століття. Але наша партія стояла, наче скеля, відбиваючи незліченні удари ворогів і ведучи робітничий клас вперед, до перемоги. В жорстоких боях викувала наша партія єдність і згуртованість своїх рядів. Єдністю і згуртованістю добилась вона перемоги над ворогами робітничого класу.

ПОКИДАЮЧИ НАС, ТОВАРИШ ЛЕНІН ЗАПОВІДАВ НАМ БЕРЕГТИ ЄДНІСТЬ НАШОЇ ПАРТІЇ, ЯК ЗІНИЦЮ ОКА. КЛЯНЕМОСЯ ТОБІ, ТОВАРИШУ ЛЕНІН, ЩО МИ З ЧЕСТЮ ВИКОНАЄМО І ЦЮ ТВОЮ ЗАПОВІДЬ!

Тяжка і нестерпна доля робітничого класу. Болючі і тяжкі страждання трудящих. Раби і рабовласники, кріпаки і кріпосники, селяни і поміщики, робітники і капіталісти, пригноблені і гнобителі, — так будувався світ споконвіку, таким він лишається і тепер у величезній більшості країн. Десятки і сотні раз намагалися трудящі на протязі віків скинути з плечей гнобителів і стати господарями свого становища. Але кожного разу, розбиті і зганьблені, змушені були вони відступити, затаївши в душі образу і приниження, злобу і відчай і зводячи очі на невідоме небо, де вони сподівалися знайти визволення. Кайдани рабства лишалися незайманими, або старі кайдани замінялися новими, так само тяжкими і принизливими. Тільки в нашій країні вдалося пригнобленим і задавленим масам трудящих скинути з плечей панування поміщиків і капіталістів і поставити на його місце панування робітників і селян. Ви

знаєте, товариші, і тепер весь світ визнає це, що цією гігантською боротьбою керував товариш Ленін і його партія. Велич Леніна в тому, насамперед, і полягає, що він, створивши Республіку Рад, тим самим показав на ділі пригнобленим масам усього світу, що надія на визволення не втрачена, що панування поміщиків і капіталістів недовговічне, що царство праці **можна** створити зусиллями самих трудящих, що царство праці треба створити на **землі**, а не на небі. Цим він запалив серця робітників і селян усього світу надією на визволення. Цим і пояснюється той факт, що ім'я Леніна стало найлюбимішим ім'ям трудящих і експлуатованих мас.

ПОКИДАЮЧИ НАС, ТОВАРИШ ЛЕНІН ЗАПОВІДАВ НАМ БЕРЕГТИ І ЗМІЦНЮВАТИ ДИКТАТУРУ ПРОЛЕТАРІАТУ. КЛЯНЕМОСЯ ТОБІ, ТОВАРИШУ ЛЕНІН, ЩО МИ НЕ ПОШКОДУЄМО СВОЇХ СИЛ ДЛЯ ТОГО, ЩОБ ВИКОНАТИ З ЧЕСТЮ І ЦЮ ТВОЮ ЗАПОВІДЬ!

Диктатура пролетаріату створилась у нашій країні на основі союзу робітників і селян. Це перша і корінна основа Республіки Рад. Робітники і селяни не могли б перемогти капіталістів і поміщиків без наявності такого союзу. Робітники не могли б розбити капіталістів без підтримки селян. Селяни не могли б розбити поміщиків без керівництва з боку робітників. Про це говорить вся історія громадянської війни в нашій країні. Але боротьба за зміцнення Республіки Рад далеко ще не закінчена,— вона набрала лише нової форми. Раніше союз робітників і селян мав форму воєнного союзу, бо він був спрямований проти Колчака і Денікіна. Тепер союз робітників і селян повинен набрати форми

господарського співробітництва між містом і селом, між робітниками і селянами, бо він спрямований проти купця і куркуля, бо він має на меті взаємне постачання селянам і робітникам всього необхідного. Ви знаєте, що ніхто так наполегливо не проводив це завдання, як товариш Ленін.

ПОКИДАЮЧИ НАС, ТОВАРИШ ЛЕНІН ЗАПОВІДАВ НАМ ЗМІЦНЮВАТИ ВСІМА СИЛАМИ СОЮЗ РОБІТНИКІВ І СЕЛЯН. КЛЯНЕМОСЯ ТОБІ, ТОВАРИШУ ЛЕНІН, ЩО МИ З ЧЕСТЮ ВИКОНАЄМО І ЦЮ ТВОЮ ЗАПОВІДЬ!

Другою основою Республіки Рад є союз трудящих національностей нашої країни. Росіяни і українці, башкири і білоруси, грузини і азербайджанці, вірмени і дагестанці, татари і киргизи, узбеки і туркмени, — всі вони однаково заінтересовані в зміцненні диктатури пролетаріату. Не тільки диктатура пролетаріату визволяє ці народи від кайданів і гноблення, але й ці народи визволяють нашу Республіку Рад від підступів і вилазок ворогів робітничого класу своєю безмежною відданістю Республіці Рад, своєю готовністю жертвувати за неї. Ось чому товариш Ленін безустанно говорив нам про необхідність добровільного союзу народів нашої країни, про необхідність братерського їх співробітництва в рамках Союзу Республік.

ПОКИДАЮЧИ НАС, ТОВАРИШ ЛЕНІН ЗАПОВІДАВ НАМ ЗМІЦНЮВАТИ І РОЗШИРЯТИ СОЮЗ РЕСПУБЛІК. КЛЯНЕМОСЯ ТОБІ, ТОВАРИШУ ЛЕНІН, ЩО МИ ВИКОНАЄМО З ЧЕСТЮ І ЦЮ ТВОЮ ЗАПОВІДЬ!

Третьою основою диктатури пролетаріату є наша Червона Армія, наш Червоний Флот. Ленін не раз

говорив нам, що перепочинок, відвойований нами у капіталістичних держав, може виявитись короткочасним. Ленін не раз вказував нам, що зміцнення Червоної Армії і поліпшення її стану є одним з найважливіших завдань нашої партії. Події, зв'язані з ультиматумом Керзона і з кризою в Німеччині [10], ще раз підтвердили, що Ленін мав, як і завжди, рацію. Поклянімося ж, товариші, що ми не пошкодуємо сил для того, щоб зміцнити нашу Червону Армію, наш Червоний Флот!

Величезною скелею стоїть наша країна, оточена океаном буржуазних держав. Хвилі за хвилями котяться на неї, загрожуючи затопити і розмити. А скеля все держиться непохитно. В чому її сила? Не тільки в тому, що країна наша держиться на союзі робітників і селян, що вона уособлює союз вільних національностей, що її захищає могутня рука Червоної Армії і Червоного Флоту. Сила нашої країни, її міцність, її стійкість полягає в тому, що вона має глибоке співчуття і нерушиму підтримку в серцях робітників і селян усього світу. Робітники і селяни всього світу хочуть зберегти Республіку Рад, як стрілу, пущену вірною рукою товариша Леніна в табір ворогів, як опору своїх надій на звільнення від гніту й експлуатації, як вірний маяк, що вказує їм шлях визволення. Вони хочуть її зберегти, і вони не дадуть її зруйнувати поміщикам і капіталістам. В цьому наша сила. В цьому сила трудящих усіх країн. В цьому ж слабість буржуазії всього світу.

Ленін ніколи не дивився на Республіку Рад як на самоціль. Він завжди розглядав її як необхідну

ланку для посилення революційного руху в країнах Заходу і Сходу, як необхідну ланку для полегшення перемоги трудящих усього світу над капіталом. Ленін знав, що тільки таке розуміння є правильне не тільки з точки зору міжнародної, але й з точки зору збереження самої Республіки Рад. Ленін знав, що тільки таким шляхом можна запалити серця трудящих усього світу до рішучих боїв за визволення. Ось чому він, найгеніальніший з геніальних вождів пролетаріату, на другий же день після пролетарської диктатури заклав фундамент Інтернаціоналу робітників. Ось чому він невтомно розширяв і зміцнював союз трудящих усього світу — Комуністичний Інтернаціонал.

Ви бачили за ці дні паломництво до гроба товариша Леніна десятків і сотень тисяч трудящих. Через деякий час ви побачите паломництво представників мільйонів трудящих до могили товариша Леніна. Можете не сумніватися в тому, що за представниками мільйонів потягнуться потім представники десятків і сотень мільйонів з усіх кінців світу для того, щоб засвідчити, що Ленін був вождем не тільки російського пролетаріату, не тільки европейських робітників, не тільки колоніального Сходу, але й усього трудящого світу земної кулі.

ПОКИДАЮЧИ НАС, ТОВАРИШ ЛЕНІН ЗАПОВІДАВ НАМ ВІРНІСТЬ ПРИНЦИПАМ КОМУНІСТИЧНОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛУ. КЛЯНЕМОСЯ ТОБІ, ТОВАРИШУ ЛЕНІН, ЩО МИ НЕ ПОШКОДУЄМО СВОГО ЖИТТЯ ДЛЯ ТОГО, ЩОБ ЗМІЦНЮВАТИ І РОЗШИРЯТИ СОЮЗ ТРУДЯЩИХ УСЬОГО СВІТУ — КОМУНІСТИЧНИЙ ІНТЕРНАЦІОНАЛ!

«Правда» № 23,
30 січня 1924 р.

ПРО ЛЕНІНА

Промова на вечорі кремлівських курсантів 28 січня 1924 р.

Товариші! Мені сказали, що у вас тут влаштований вечір спогадів про Леніна, а я запрошений на вечір як один з доповідачів. Я гадаю, що немає потреби подати зв'язну доповідь про діяльність Леніна. Я думаю, що було б краще обмежитися повідомленням ряду фактів, що відмічають деякі особливості Леніна, як людини і як діяча. Між цими фактами, можливо, і не буде внутрішнього зв'язку, але це не може мати вирішального значення для того, щоб дістати загальне уявлення про Леніна. В усякому разі, я не маю можливості в даному разі дати вам більше того, що обіцяв вище.

ГІРСЬКИЙ ОРЕЛ

Уперше я познайомився з Леніним в 1903 році. Правда, це знайомство було не особисте, а заочне, в порядку листування. Але воно залишило в мені незабутнє враження, яке не покидало мене за весь час моєї роботи в партії. Я перебував тоді в Сибіру на засланні. Знайомство з революційною діяльністю

Леніна з кінця 90-х років і особливо після 1901 року, після видання «Искры»[11], привело мене до переконання, що ми маємо в особі Леніна людину незвичайну. Він не був тоді в моїх очах звичайним керівником партії, він був її фактичним творцем, бо він один розумів внутрішню суть і невідкладні потреби нашої партії. Коли я порівнював його з усіма іншими керівниками нашої партії, мені весь час здавалось, що соратники Леніна — Плеханов, Мартов, Аксельрод і інші — стоять нижче Леніна на цілу голову, що Ленін в порівнянні з ними не просто один з керівників, а керівник вищого типу, гірський орел, що не знає страху в боротьбі і сміливо веде вперед партію незвіданими шляхами російського революційного руху. Це враження так глибоко запало мені в душу, що я відчув необхідність написати про нього одному своєму близькому другові, який перебував тоді в еміграції, вимагаючи, щоб він висловив свою думку. Через деякий час, будучи вже на засланні в Сибіру, — це було в кінці 1903 року, — я дістав захоплену відповідь від мого друга і простий, але глибоко змістовний лист Леніна, якого, як виявилось, познайомив мій друг з моїм листом. Лист Леніна був порівняно невеликий, але він давав сміливу, безстрашну критику практики нашої партії і надзвичайно ясний і стислий виклад усього плану роботи партії на найближчий період. Тільки Ленін умів писати про найзаплутаніші речі так просто і ясно, стисло і сміливо, — коли кожна фраза не говорить, а стріляє. Цей простий і сміливий лист ще більше укріпив мене в тому, що ми маємо в особі Леніна гірського орла нашої партії. Не можу собі простити,

що цей лист Леніна, як і багато інших листів, за звичкою старого підпільника, я спалив.

З цього часу почалося моє знайомство з Леніним.

СКРОМНІСТЬ

Уперше я зустрівся з Леніним в грудні 1905 року на конференції більшовиків у Таммерфорсі (в Фінляндії). Я сподівався побачити гірського орла нашої партії, велику людину, велику не тільки політично, але, коли хочете, і фізично, бо Ленін вирисовувався в моїй уяві як велетень, поставний і величний. Яке ж було моє розчарування, коли я побачив звичайнісіньку людину, нижче середнього росту, яка нічим, буквально нічим не відрізняється від звичайних смертних...

Заведено, що «велика людина» звичайно повинна спізнюватися на збори, з тим, щоб члени зборів із завмиранням серця чекали її появи, причому перед появою «великої людини» члени зборів попереджають: «тсс... тихше... він іде». Ця обрядність здавалась мені не зайвою, бо вона імпонує, вселяє повагу. Яке ж було моє розчарування, коли я дізнався, що Ленін з'явився на збори раніше за делегатів і, забравшись десь в куток, по-простецькому веде розмову, звичайнісіньку розмову із звичайнісінькими делегатами конференції. Не таїтимусь, що це здалося мені тоді деяким порушенням деяких необхідних правил.

Тільки згодом я зрозумів, що ця простота і скромність Леніна, це прагнення лишитися непомітним

або, в усякому разі, не впадати в очі і не підкреслювати своє високе становище, — ця риса становить одну з найсильніших сторін Леніна, як нового вождя нових мас, простих і звичайних мас найглибших «низів» людства.

СИЛА ЛОГІКИ

Чудові були дві промови Леніна, виголошені на цій конференції: про поточний момент і про аграрне питання. Вони, на жаль, не збереглись. Це були натхненні промови, які викликали бурхливе захоплення всієї конференції. Незвичайна сила переконання, простота і ясність аргументації, короткі і всім зрозумілі фрази, відсутність пози, відсутність запаморочних жестів і ефектних фраз, які б'ють на враження, — все це вигідно відрізняло промови Леніна від промов звичайних «парламентських» ораторів.

Але мене полонила тоді не ця сторона промов Леніна. Мене полонила та непереможна сила логіки в промовах Леніна, яка трохи сухо, але зате грунтовно опановує аудиторію, поступово електризує її і потім бере її в полон, як кажуть, без останку. Я пам'ятаю, як говорили тоді багато хто з делегатів: «Логіка в промовах Леніна — це якісь всесильні щупальці, які охоплюють тебе з усіх боків кліщами і з обіймів яких не сила вирватися: або здавайся, або зважуйся на повний провал».

Я думаю, що ця особливість в промовах Леніна є найсильнішою стороною його ораторського мистецтва.

БЕЗ ХНИКАННЯ

Вдруге зустрів я Леніна в 1906 році на Стокгольмському з'їзді [12] нашої партії. Відомо, що на цьому з'їзді більшовики лишилися в меншості, зазнали поразки. Я вперше бачив тоді Леніна в ролі переможеного. Він ні на йоту не був схожий на тих вождів, які хникають і падають духом після поразки. Навпаки, поразка перетворила Леніна в згусток енергії, який запалює своїх прихильників до нових боїв, до прийдешньої перемоги. Я говорю про поразку Леніна. Але яка це була поразка? Треба було подивитися на противників Леніна, переможців на Стокгольмському з'їзді — Плеханова, Аксельрода, Мартова й інших: вони дуже мало були схожі на справжніх переможців, бо Ленін у своїй нещадній критиці меншовизму не лишив на них, як то кажуть, живого місця. Я пам'ятаю, як ми, делегати-більшовики, збившись докупи, дивились на Леніна, питаючи у нього поради. В словах деяких делегатів прохоплювались втома, зневір'я. Пам'ятаю, як Ленін у відповідь на такі слова їдко процідив крізь зуби: «Не хникайте, товариші, ми напевно переможемо, бо правда за нами». Ненависть до хникаючих інтелігентів, віра в свої сили, віра в перемогу — ось про що говорив тоді з нами Ленін. Почувалося, що поразка більшовиків тимчасова, що більшовики повинні перемогти в найближчому майбутньому.

«Не хникати з приводу поразки» — це та сама особливість в діяльності Леніна, яка допомагала йому згуртовувати навколо себе віддану до кінця і впевнену в своїх силах армію.

БЕЗ ЧВАНЛИВОСТІ

На наступному з'їзді в 1907 році в Лондоні[13] більшовики вийшли переможцями. Я вперше бачив тоді Леніна в ролі переможця. Звичайно перемога запаморочує голову деяким вождям, робить їх зарозумілими і чванливими. Найчастіше в таких випадках починають торжествувати перемогу, спочивати на лаврах. Але Ленін ні на йоту не був схожий на таких вождів. Навпаки, саме після перемоги ставав він особливо пильним і настороженим. Пам'ятаю, як Ленін наполегливо повчав тоді делегатів: «Перша справа — не захоплюватися перемогою і не чванитися; друга справа — закріпити за собою перемогу; третя — добити противника, бо він тільки побитий, але далеко ще не добитий». Він їдко висміював тих делегатів, які легковажно запевняли, що «віднині з меншовиками покінчено». Йому нетрудно було довести, що меншовики все ще мають корені в робітничому русі, що з ними треба боротися уміючи, всіляко уникаючи переоцінки своїх сил і, особливо, недооцінки сил противника.

«Не чванитися перемогою» — це та сама особливість в характері Леніна, яка допомагала йому тверезо зважувати сили противника і страхувати партію від можливих несподіванок.

ПРИНЦИПІАЛЬНІСТЬ

Вожді партії не можуть не дорожити думкою більшості своєї партії. Більшість — це сила, на яку не може не зважати вождь. Ленін це розумів не гірше,

ніж усякий інший керівник партії. Але Ленін ніколи не давав більшості полонити себе, особливо, коли ця більшість не мала під собою принципіальної основи. Бували моменти в історії нашої партії, коли думка більшості або хвилинні інтереси партії заходили в конфлікт з корінними інтересами пролетаріату. В таких випадках Ленін, не вагаючись, рішуче ставав на сторону принципіальності проти більшості партії. Більше того, — він не боявся виступати в таких випадках буквально один проти всіх, розраховуючи на те, — як він часто говорив про це, — що: «принципіальна політика є єдино правильна політика».

Особливо характерні в цьому відношенні два таких факти.

Перший факт. Період 1909—1911 років, коли партія, розбита контрреволюцією, переживала цілковитий розклад. Це був період безвір'я в партію, період повальної втечі з партії не тільки інтелігентів, але почасти й робітників, період заперечення підпілля, період ліквідаторства й розвалу. Не тільки меншовики, але й більшовики являли собою тоді цілий ряд фракцій і течій, здебільшого відірваних від робітничого руху. Відомо, що в цей саме період виникла ідея повної ліквідації підпілля і організації робітників у легальну, ліберальну столипінську партію. Ленін був тоді єдиним, хто не піддався загальній пошесті і високо тримав прапор партійності, збираючи розрізнені й розбиті сили партії з винятковим терпінням і з небувалою упертістю, воюючи проти всіх і всяких антипартійних течій всередині робітничого руху, відстоюючи партійність з небувалою мужністю і з небаченою наполегливістю.

Відомо, що в цьому спорі за партійність Ленін вийшов потім переможцем.

Другий факт. Період 1914 — 1917 років, період розпалу імперіалістичної війни, коли всі, або майже всі, соціал-демократичні і соціалістичні партії, піддавшись загальному патріотичному чадові, віддали себе на службу вітчизняному імперіалізмові. Це був період, коли II Інтернаціонал схилив свої прапори перед капіталом, коли перед шовіністичною хвилею не встояли навіть такі люди, як Плеханов, Каутський, Гед та інші. Ленін був тоді єдиним, або майже єдиним, хто підняв рішучу боротьбу проти соціал-шовінізму і соціал-пацифізму, викривав зраду Гедів і Каутських і плямував половинчатість межиумочних «революціонерів». Ленін розумів, що він має за собою незначну меншість, але це не мало для нього вирішального значення, бо він знав, що єдино вірною політикою, яка має за собою майбутність, є політика послідовного інтернаціоналізму, бо він знав, що принципіальна політика є єдино правильна політика.

Відомо, що і в цьому спорі за новий Інтернаціонал Ленін вийшов переможцем.

«Принципіальна політика є єдино правильна політика» — це та сама формула, з допомогою якої Ленін брав приступом нові «неприступні» позиції, завойовуючи на сторону революційного марксизму кращі елементи пролетаріату.

ВІРА В МАСИ

Теоретики і вожді партій, що знають історію народів, що простудіювали історію революцій від початку до кінця, бувають іноді одержимі однією

непристойною хворобою. Хвороба ця називається боязню мас, невірою в творчі здібності мас. На цьому грунті виникає іноді деякий аристократизм вождів відносно мас, не досвідчених в історії революцій, але покликаних ламати старе і будувати нове. Боязнь, що стихія може розбушуватись, що маси можуть «поламати багато зайвого», бажання розіграти роль мамки, що намагається вчити маси по книжках, але не бажає вчитися у мас, — така є основа цього роду аристократизму.

Ленін являв повну протилежність таким вождям. Я не знаю іншого революціонера, який так глибоко вірив би в творчі сили пролетаріату і в революційну доцільність його класового інстинкту, як Ленін. Я не знаю іншого революціонера, який умів би так нещадно бичувати самовдоволених критиків «хаосу революції» і «вакханалії самочинних дій мас», як Ленін. Пам'ятаю, як під час однієї розмови, у відповідь на зауваження одного з товаришів, що «після революції повинен встановитися нормальний порядок», Ленін саркастично зауважив: «Біда, коли люди, які хочуть бути революціонерами, забувають, що найбільш нормальним порядком в історії є порядок революції».

Звідси зневажливе ставлення Леніна до всіх тих, що намагались звисока дивитися на маси і вчити їх по книжках. Звідси безустанна проповідь Леніна: вчитися у мас, осмислити їх дії, старанно вивчати практичний досвід боротьби мас.

Віра в творчі сили мас—це та сама особливість в діяльності Леніна, яка давала йому можливість осмислити стихію і спрямовувати її рух в русло пролетарської революції.

ГЕНІЙ РЕВОЛЮЦІЇ

Ленін був народжений для революції. Він був справді генієм революційних вибухів і найбільшим майстром революційного керівництва. Ніколи він не почував себе так вільно і радісно, як в епоху революційних потрясінь. Цим я зовсім не хочу сказати, що Ленін однаково схвалював усяке революційне потрясіння або що він завжди і при всяких умовах стояв за революційні вибухи. Анітрохи. Цим я хочу лише сказати, що ніколи геніальна прозорливість Леніна не проявлялась так повно і чітко, як під час революційних вибухів. В дні революційних поворотів він буквально розцвітав, ставав ясновидцем, наперед угадував рух класів і ймовірні зигзаги революції, бачачи їх, як на долоні. Недаром кажуть у наших партійних колах, що «Ілліч уміє плавати в хвилях революції, як риба в воді».

Звідси «разюча» **ясність** тактичних лозунгів і «запаморочна» **сміливість** революційних задумів Леніна.

Пригадуються два особливо характерні факти, що відзначають цю особливість Леніна.

Перший факт. Період перед Жовтневим переворотом, коли мільйони робітників, селян і солдатів, яких підганяла криза в тилу і на фронті, вимагали миру і свободи; коли генералітет і буржуазія підготовляли військову диктатуру в інтересах «війни до кінця»; коли вся так звана «громадська думка», всі так звані «соціалістичні партії» стояли проти більшовиків, третируючи їх «німецькими шпигунами»; коли Керенський намагався загнати в підпілля—і почасти вже встиг загнати — партію більшовиків; коли все ще

могутні і дисципліновані армії австро-німецької коаліції стояли проти наших стомлених армій, які розкладалися, а західноевропейські «соціалісти» благополучно перебували в блоці з своїми урядами в інтересах «війни до повної перемоги»...

Що значило підняти повстання в такий момент? Підняти повстання в такій обстановці — це значило поставити все на карту. Але Ленін не боявся рискнути, бо він знав, бачив своїм ясновидящим оком, що повстання неминуче, що повстання переможе, що повстання в Росії підготує кінець імперіалістичної війни, що повстання в Росії сколихне змучені маси Заходу, що повстання в Росії перетворить війну імперіалістичну у війну громадянську, що повстання дасть Республіку Рад, що Республіка Рад послужить оплотом революційного руху в усьому світі.

Відомо, що це революційне передбачення Леніна збулося згодом з небаченою точністю.

Другий факт. Перші дні після Жовтневої революції, коли Рада Народних Комісарів намагалася змусити бунтуючого генерала, головнокомандуючого Духоніна, припинити воєнні дії і розпочати переговори з німцями про перемир'я. Пам'ятаю, як Ленін, Криленко (майбутній головнокомандуючий) і я пішли в Головний штаб в Пітері до провода для переговорів з Духоніним. Хвилина була страшна. Духонін і Ставка категорично відмовились виконати наказ Раднаркому. Командний склад армії був цілком в руках Ставки. Щодо солдатів, то невідомо було, що скаже 14-мільйонна армія, підпорядкована так званим армійським організаціям, настроєним проти Радянської влади. В самому Пітері, як відомо, назрівало тоді

повстання юнкерів. Крім того, Керенський ішов на Пітер війною. Пам'ятаю, як після деякої паузи біля провода лице Леніна освітилось якимсь незвичайним світлом. Видно було, що він уже прийняв рішення. «Ходімо на радіостанцію, — сказав Ленін, — вона нам стане на користь: ми усунемо в спеціальному наказі генерала Духоніна, призначимо на його місце головнокомандуючим тов. Криленка і звернемося до солдатів через голову командного складу із закликом — оточити генералів, припинити воєнні дії, зв'язатися з австро-німецькими солдатами і взяти справу миру в свої власні руки».

Це був «стрибок в невідоме». Але Ленін не боявся цього «стрибка», навпаки, він ішов йому назустріч, бо він знав, що армія хоче миру і вона завоює мир, змітаючи на шляху до миру всі і всякі перешкоди, бо він знав, що такий спосіб утвердження миру не мине марно для австро-німецьких солдатів, що він розв'яже потяг до миру на всіх без винятку фронтах.

Відомо, що це революційне передбачення Леніна також збулося згодом з усією точністю.

Геніальна прозорливість, здатність швидко схоплювати і розгадувати внутрішній смисл подій, які насуваються, — це та сама властивість Леніна, яка допомагала йому намічати правильну стратегію і ясну лінію поведінки на поворотах революційного руху.

«Правда» № 34,
12 лютого 1924 р.

ПРО СУПЕРЕЧНОСТІ В КОМСОМОЛІ

Промова на нараді в питаннях роботи серед молоді при ЦК РКП(б) [14]

3 квітня 1924 р.

Я, насамперед, повинен сказати дещо про ту позицію, яку ЦК молоді зайняв у питанні про партійну дискусію. Помилкою було те, що ЦК РКСМ продовжував уперто мовчати після того, як місця вже висловилися. Але було б неправильно пояснювати мовчання ЦК спілки нейтральністю. Просто проявили аж надто велику обережність.

Тепер дещо про дебати. Я вважаю, що принципіальних незгод у вас немає. Я вивчав ваші тези й статті і все-таки не знайшов принципіальних незгод. Але зате є плутанина і купа надуманих «непримиренних» суперечностей.

Перша суперечність — це протиставлення спілки як «резерву» спілці як «інструментові» партії. Що таке спілка — резерв чи інструмент? І те і друге. Це ясно, та й у промовах самих товаришів це було сказано. Комуністична спілка молоді — резерв, резерв з селян і робітників, звідки партія черпає поповнення. Але вона разом з тим і інструмент, інструмент в руках партії, який підкоряє своєму впливові маси молоді. Можна було б конкретніше сказати, що

спілка є інструмент партії, підсобне знаряддя партії в тому розумінні, що активний склад комсомолу є інструмент партії для впливу на молодь, яка перебуває поза спілкою. Ці поняття одне одному не суперечать, і вони не можуть бути протипоставлені одне одному.

Друга нібито непримиренна суперечність полягає в тому, що, на думку деяких товаришів, «класова політика спілки визначається не її складом, а витриманістю людей, які стоять на чолі». Витриманість протиставлять складові. Ця суперечність теж надумана, бо класова політика РКСМ визначається і тим і другим — і складом, і витриманістю верхівки. Якщо витримані люди зазнають впливу чужого духом складу спілки, члени якої користуються однаковими правами, то наявність такого складу не може пройти безслідно для роботи й політики спілки. Чому партія регулює свій склад? Тому що вона знає, що склад впливає на її роботу.

Нарешті — ще одна суперечність, теж надумана, яка стосується ролі спілки та її роботи серед селян. Одні ставлять питання так, що завдання спілки полягає нібито в «закріпленні» впливу серед селян, але не в його розширенні, а другі хочуть нібито «розширяти вплив», але закріпляти незгодні. На цьому хочуть побудувати платформу в дискусії. Ясно, що протиставлення цих двох завдань є штучним, бо всі добре розуміють, що спілка повинна одночасно і закріпляти, і розширяти свій вплив на селі. Правда, в одному місці тез ЦК РКСМ є незграбна фраза про роботу серед селян. Але ні Тарханов, ні інші представники більшості ЦК РКСМ не наполягають на цій

незграбності і згодні її виправити. Чи варто сперечатися після цього за дрібниці?

Але є одна суперечність в житті і діяльності Комуністичної спілки молоді, суперечність дійсна, не вигадана, про яку я хотів би сказати кілька слів. Я маю на увазі наявність двох тенденцій у спілці: робітничої і селянської. Я маю на увазі суперечність між цими тенденціями, яка дає себе відчувати і мимо якої не можна пройти. Питання про цю суперечність є найслабшим місцем в промовах ораторів. Всі говорять про те, що необхідно розширятися по лінії залучення робітників до спілки, але всі спотикаються, коли переходять до селянства, до питання про залучення селянства. Навіть ті з ораторів, які не мудрували і не хитрували, спотикались на цьому питанні.

Очевидно, перед РКСМ стоять дві проблеми: робітнича і селянська. Очевидно, що, оскільки комсомол є робітничо-селянською спілкою, ці дві тенденції, ці суперечності у спілці залишаться й надалі. Одні говоритимуть, що треба залучати робітників, замовчуючи селянство, а другі говоритимуть, що треба залучати селян, недооцінюючи значення пролетарського елементу спілки, як елементу керівного. Ця внутрішня суперечність, яка є в самій природі спілки, і змушує спотикатися ораторів. У промовах проводили паралель між партією і комсомолом. Але справа в тому, що такого паралелізму не існує на ділі, бо партія наша робітнича, а не робітничо-селянська, тимчасом як комсомол є спілкою робітничо-селянською. Ось чому комсомол не може бути тільки робітничою спілкою, а повинен бути одночасно і робітничою і селянською спілкою. Одно ясно: при

нинішній структурі спілки внутрішні суперечності і боротьба тенденцій будуть неминучі й надалі.

Мають рацію ті, які говорять, що середняцьку молодь треба залучати до партії, але тут треба бути обережним і не можна збиватися на позицію робітничо-селянської партії, на яку звертають іноді навіть деякі відповідальні працівники. Багато хто зняв галас, говорячи: «Ви залучаєте робітників, чому б не залучити в такій же мірі до партії і селян? Давайте введемо сто або двісті тисяч селян». ЦК проти цього, тому що наша партія повинна бути робітничою партією. Процентів 70 або 80 робітників і процентів 20—25 неробітників — ось приблизно яке повинно бути співвідношення в партії. Трохи інакше, ніж у партії, стоїть справа з комсомолом. Комуністична спілка молоді є добровільною, вільною організацією революційних елементів робітничої і селянської молоді. Без селян, без маси селянської молоді вона перестане бути робітничо-селянською спілкою. Але справу при цьому треба поставити так, щоб керівна роль лишалася за пролетарським елементом.

Вперше надруковано в книзі:
Й. Сталін. Про комсомол.
М., 1926

ПРО ОСНОВИ ЛЕНІНІЗМУ[15]

Лекції,
читані в Свердловському університеті

ЛЕНІНСЬКОМУ ПРИЗОВУ
ПРИСВЯЧУЮ

Й. СТАЛІН

Основи ленінізму — тема велика. Для того, щоб її вичерпати, потрібна ціла книга. Більше того — потрібен цілий ряд книг. Тому природно, що мої лекції не можуть бути вичерпним викладом ленінізму. Вони можуть бути, в кращому разі, лише стислим конспектом основ ленінізму. Проте я вважаю корисним викласти цей конспект для того, щоб дати деякі основні відправні пункти, необхідні для успішного вивчення ленінізму.

Викласти основи ленінізму — це ще не значить викласти основи світогляду Леніна. Світогляд Леніна і основи ленінізму — не те саме щодо обсягу. Ленін — марксист, і основою його світогляду є, звичайно, марксизм. Але з цього зовсім не випливає, що виклад ленінізму треба починати з викладу основ марксизму. Викласти ленінізм — це значить викласти те особливе і нове в працях Леніна, що вніс Ленін у загальну скарбницю марксизму і що природно зв'язане з його ім'ям. Тільки в цьому розумінні я говоритиму в своїх лекціях про основи ленінізму.

Отже, що таке ленінізм?

Одні кажуть, що ленінізм є застосування марксизму до своєрідних умов російської обстановки. В цьому визначенні є частка правди, але воно далеко не вичерпує всієї правди. Ленін дійсно застосував марксизм до російської дійсності і застосував його майстерно. Але якби ленінізм був самим тільки застосуванням марксизму до своєрідної обстановки Росії, то тоді ленінізм був би чисто національним і тільки національним, чисто російським і тільки російським явищем. Тимчасом ми знаємо, що ленінізм є явище інтернаціональне, яке має корені в усьому міжнародному розвитку, а не тільки російське. Ось чому я вважаю, що це визначення хибує на однобічність.

Інші кажуть, що ленінізм є відродження революційних елементів марксизму 40-х років XIX століття на відміну від марксизму наступних років, коли він став нібито поміркованим, нереволюційним. Якщо абстрагуватися від цього безглуздого і пошлого поділу вчення Маркса на дві частини, на революційну і поміркованну, треба визнати, що навіть у цьому зовсім недостатньому і незадовільному визначенні є частка правди. Полягає вона, ця частка правди, в тому, що Ленін дійсно відродив революційний зміст марксизму, замуравлений опортуністами II Інтернаціоналу. Але це тільки частка правди. Вся правда про ленінізм полягає в тому, що ленінізм не тільки відродив марксизм, але він зробив ще крок вперед, розвинувши марксизм далі в нових умовах капіталізму і класової боротьби пролетаріату.

Що ж таке кінець кінцем ленінізм?

Ленінізм є марксизм епохи імперіалізму і пролетарської революції. Точніше: ленінізм є теорія і тактика пролетарської революції взагалі, теорія і тактика диктатури пролетаріату особливо. Маркс і Енгельс подвизалися в період передреволюційний (ми маємо на увазі пролетарську революцію), коли не було ще розвиненого імперіалізму, в період підготовки пролетарів до революції, в той період, коли пролетарська революція не була ще прямою практичною неминучістю. А Ленін, учень Маркса й Енгельса, подвизався в період розвиненого імперіалізму, в період розгортання пролетарської революції, коли пролетарська революція уже перемогла в одній країні, розбила буржуазну демократію і відкрила еру пролетарської демократії, еру Рад.

Ось чому ленінізм є дальшим розвитком марксизму.

Відзначають, звичайно, винятково бойовий і винятково революційний характер ленінізму. Це цілком правильно. Але ця особливість ленінізму пояснюється двома причинами: по-перше, тим, що ленінізм вийшов з надр пролетарської революції, відбиток якої він не може не носити на собі; по-друге, тим, що він виріс і зміцнів у сутичках з опортунізмом II Інтернаціоналу, боротьба з яким була і є необхідною попередньою умовою успішної боротьби з капіталізмом. Не слід забувати, що між Марксом і Енгельсом, з одного боку, і Леніним — з другого, лежить ціла смуга неподільного панування опортунізму II Інтернаціоналу, нещадна боротьба з яким не могла не становити одного з найважливіших завдань ленінізму.

I
ІСТОРИЧНІ КОРЕНІ ЛЕНІНІЗМУ

Ленінізм виріс і оформився в умовах імперіалізму, коли суперечності капіталізму дійшли до крайньої точки, коли пролетарська революція стала питанням безпосередньої практики, коли старий період підготовки робітничого класу до революції уперся і переріс у новий період прямого штурму капіталізму.

Ленін називав імперіалізм «умираючим капіталізмом». Чому? Тому, що імперіалізм доводить суперечності капіталізму до останньої межі, до крайніх границь, за якими починається революція. Найважливішими з цих суперечностей треба вважати три суперечності.

Перша суперечність — це суперечність між працею і капіталом. Імперіалізм є всесилля монополістичних трестів і синдикатів, банків і фінансової олігархії в промислових країнах. У боротьбі з цим всесиллям звичайні методи робітничого класу — профспілки і кооперативи, парламентські партії і парламентська боротьба — виявились зовсім недостатніми. Або віддайся на ласку капіталові, животій по-старому і опускайся вниз, або берись за нову зброю — так ставить питання імперіалізм перед мільйонними масами пролетаріату. Імперіалізм підводить робітничий клас до революції.

Друга суперечність — це суперечність між різними фінансовими групами і імперіалістичними державами в їх боротьбі за джерела сировини, за чужі території. Імперіалізм є вивіз капіталу до джерел сировини, шалена боротьба за монопольне володіння цими дже-

релами, боротьба за переділ уже поділеного світу, боротьба, що ведеться з особливою запеклістю з боку нових фінансових груп і держав, які шукають «місця під сонцем», проти старих груп і держав, які чіпко тримаються за загарбане. Ця шалена боротьба між різними групами капіталістів знаменна в тому відношенні, що вона включає в себе, як неминучий елемент, імперіалістичні війни, війни за загарбання чужих територій. Ця обставина в свою чергу знаменна в тому відношенні, що вона веде до взаємного ослаблення імперіалістів, до ослаблення позиції капіталізму взагалі, до наближення моменту пролетарської революції, до практичної необхідності цієї революції.

Третя суперечність — це суперечність між жменькою пануючих «цивілізованих» націй і сотнями мільйонів колоніальних та залежних народів світу. Імперіалізм є найбільш зухвала експлуатація і найбільш нелюдське гноблення сотень мільйонів населення найобширніших колоній та залежних країн. Видушування надзиску — така мета цієї експлуатації і цього гноблення. Але, експлуатуючи ці країни, імперіалізм змушений будувати там залізниці, фабрики і заводи, промислові і торговельні центри. Поява класу пролетарів, зародження місцевої інтелігенції, пробудження національної самосвідомості, посилення визвольного руху — такі неминучі результати цієї «політики». Посилення революційного руху в усіх без винятку колоніях і залежних країнах свідчить про це з очевидністю. Ця обставина важлива для пролетаріату в тому відношенні, що вона в корені підриває позиції капіталізму, перетворюючи колонії

і залежні країни з резервів імперіалізму в резерви пролетарської революції.

Такі, загалом, головні суперечності імперіалізму, які перетворили старий «квітучий» капіталізм у капіталізм умираючий.

Значення імперіалістичної війни, яка розігралася десять років тому, полягає, між іншим, у тому, що вона зібрала всі ці суперечності в один вузол і кинула їх на чашу терезів, прискоривши і полегшивши революційні битви пролетаріату.

Інакше кажучи, імперіалізм привів не тільки до того, що революція стала практичною неминучістю, але й до того, що створилися сприятливі умови для прямого штурму твердинь капіталізму.

Така є міжнародна обстановка, що породила ленінізм.

Все це добре, скажуть нам, але при чому тут Росія, — адже ж вона не була і не могла бути класичною країною імперіалізму? При чому тут Ленін, який працював насамперед в Росії і для Росії? Чому саме Росія послужила вогнищем ленінізму, батьківщиною теорії і тактики пролетарської революції?

Тому, що Росія була вузловим пунктом всіх цих суперечностей імперіалізму.

Тому, що Росія була вагітна революцією більше, ніж будь-яка інша країна, і тільки вона була через це спроможна розв'язати ці суперечності революційним шляхом.

Почати з того, що царська Росія була вогнищем усякого роду гніту — і капіталістичного, і колоніального, і воєнного, —взятого в його найбільш нелюдській і варварській формі. Кому не відомо, що в Росії

всесилля капіталу зливалося з деспотизмом царизму, агресивність руського націоналізму — з катівством царизму щодо неруських народів, експлуатація цілих районів — Туреччини, Персії, Китаю — із загарбанням цих районів царизмом, з війною за загарбання? Ленін мав рацію, кажучи, що царизм є «воєнно-феодальний імперіалізм». Царизм був зосередженням найбільш негативних сторін імперіалізму, піднесених у квадрат.

Далі. Царська Росія була величезним резервом західного імперіалізму не тільки в тому розумінні, що вона давала вільний доступ закордонному капіталові, який тримав в руках такі вирішальні галузі народного господарства Росії, як паливо і металургію, але й у тому розумінні, що вона могла поставити на користь західних імперіалістів мільйони солдатів. Згадайте 14-мільйонну російську армію, яка проливала кров на імперіалістичних фронтах для забезпечення шалених зисків англо-французьких капіталістів.

Далі. Царизм був не тільки сторожовим псом імперіалізму на сході Європи, але він був ще агентурою західного імперіалізму для здирання з населення сотень мільйонів процентів на позики, які відпускалися йому в Парижі і Лондоні, в Берліні, Брюсселі.

Нарешті, царизм був найвірнішим союзником західного імперіалізму по дільбі Туреччини, Персії, Китаю і т. д. Кому не відомо, що імперіалістична війна велася царизмом у союзі з імперіалістами Антанти, що Росія була істотним елементом цієї війни?

Ось чому інтереси царизму і західного імперіалізму сплітались між собою і зливалися кінець кінцем в єдиний клубок інтересів імперіалізму.

Чи міг західний імперіалізм помиритися з втратою такої могутньої опори на Сході і такого багатого резервуара сил і засобів, як стара, царська, буржуазна Росія, не випробувавши всіх своїх сил для того, щоб повести смертельну боротьбу з революцією в Росії, з метою відстоювання і збереження царизму? Звичайно, не міг!

Але з цього виходить, що хто хотів бити по царизму, той неминуче замахувався на імперіалізм, хто повставав проти царизму, той повинен був повстати і проти імперіалізму, бо хто повалював царизм, той повинен був повалити і імперіалізм, якщо він справді думав не тільки розбити царизм, але й добити його без остатку. Революція проти царизму зближалась, таким чином, і повинна була перерости в революцію проти імперіалізму, в революцію пролетарську.

Тимчасом, у Росії підіймалась велетенська народна революція, на чолі якої стояв найреволюційніший у світі пролетаріат, що мав у своєму розпорядженні такого серйозного союзника, як революційне селянство Росії. Чи треба доводити, що така революція не могла спинитися на півдорозі, що вона в разі успіху повинна була піти далі, піднісши прапор повстання проти імперіалізму?

Ось чому Росія повинна була стати вузловим пунктом суперечностей імперіалізму не тільки в тому розумінні, що суперечності ці найлегше розкривалися саме в Росії з огляду на особливо неподобний й особливо нетерпимий їх характер, і не тільки тому, що Росія була найважливішою опорою західного імперіалізму, яка з'єднувала фінансовий капітал Заходу з колоніями Сходу, але й тому, що тільки

в Росії існувала реальна сила, спроможна розв'язати суперечності імперіалізму революційним шляхом.

Але з цього виходить, що революція в Росії не могла не стати пролетарською, що вона не могла не набрати в перші ж дні свого розвитку міжнародного характеру, що вона не могла, таким чином, не потрясти самі основи світового імперіалізму.

Чи могли російські комуністи при такому стані речей обмежитись у своїй роботі вузько національними рамками російської революції? Звичайно, ні! Навпаки, вся обстановка, як внутрішня (глибока революційна криза), так і зовнішня (війна), штовхала їх до того, щоб вийти у своїй роботі за ці рамки, перенести боротьбу на міжнародну арену, викрити язви імперіалізму, довести неминучість краху капіталізму, розбити соціал-шовінізм і соціал-пацифізм, нарешті, повалити у своїй країні капіталізм і викувати для пролетаріату нову зброю боротьби, теорію і тактику пролетарської революції, для того, щоб полегшити пролетарям усіх країн справу повалення капіталізму. Російські комуністи інакше й не могли діяти, бо тільки на цьому шляху можна було розраховувати на певні зміни в міжнародній обстановці, які могли б гарантувати Росію від реставрації буржуазних порядків.

Ось чому Росія стала вогнищем ленінізму, а вождь російських комуністів Ленін — його творцем.

З Росією і Леніним «трапилось» тут приблизно те саме, що й з Німеччиною і Марксом — Енгельсом у сорокових роках минулого століття. Німеччина була чревата тоді, так само як і Росія на початку

XX століття, буржуазною революцією. Маркс писав тоді в «Комуністичному маніфесті», що:

«На Німеччину комуністи звертають головну свою увагу тому, що вона стоїть напередодні буржуазної революції, тому, що вона вчинить цей переворот при більш прогресивних умовах європейської цивілізації взагалі, з далеко більш розвиненим пролетаріатом, ніж в Англії XVII і у Франції XVIII століття. Отже, німецька буржуазна революція може бути лише безпосереднім прологом пролетарської революції» [16].

Інакше кажучи, центр революційного руху переміщався в Німеччину.

Навряд чи можна сумніватися в тому, що саме ця обставина, відзначена Марксом у наведеній цитаті, послужила ймовірною причиною того, що саме Німеччина стала батьківщиною наукового соціалізму, а вожді німецького пролетаріату — Маркс і Енгельс — його творцями.

Те саме треба сказати, але ще в більшій мірі, про Росію початку XX століття. Росія в цей період була напередодні буржуазної революції, вона мала вчинити цю революцію при більш прогресивних умовах в Європі і з більш розвиненим пролетаріатом, ніж Німеччина 40-х років XIX століття (не кажучи вже про Англію і Францію), причому всі дані говорили про те, що революція ця повинна була послужити бродилом і прологом пролетарської революції.

Не можна вважати випадковістю той факт, що Ленін ще в 1902 році, коли російська революція тільки зачиналася, писав у своїй брошурі «Що робити?» віщі слова про те, що:

«Історія поставила тепер перед нами (тобто російськими марксистами. **Й. Ст.**) найближче завдання, яке є **найбільш**

революційним з усіх **найближчих** завдань пролетаріату якої б то не було іншої країни»,

що... «здійснення цього завдання, зруйнування наймогутнішого оплоту не тільки європейської, але також (можемо ми сказати тепер) і азіатської реакції зробило б російський пролетаріат авангардом міжнародного революційного пролетаріату» (див. т. IV, стор. 382).

Інакше кажучи, центр революційного руху повинен був переміститися в Росію.

Відомо, що хід революції в Росії справдив це провіщення Леніна з лишком.

Чи дивно після цього, що країна, яка здійснила таку революцію і яка має такий пролетаріат, послужила батьківщиною теорії й тактики пролетарської революції?

Чи дивно, що вождь російського пролетаріату, Ленін, став разом з тим творцем цієї теорії й тактики і вождем міжнародного пролетаріату?

II

МЕТОД

Вище я говорив, що між Марксом — Енгельсом, з одного боку, і Леніним — з другого, лежить ціла смуга панування опортунізму II Інтернаціоналу. В інтересах точності я повинен додати, що мова йде тут не про формальне панування опортунізму, а лише про фактичне його панування. Формально на чолі II Інтернаціоналу стояли «правовірні» марксисти, «ортодокси» — Каутський та інші. На ділі, проте, основна робота II Інтернаціоналу велася по лінії опортунізму. Опортуністи пристосовувались до буржуазії внаслідок своєї пристосовницької, дрібнобуржуазної

природи, — а «ортодокси» в свою чергу пристосовувались до опортуністів в інтересах «збереження єдності» з опортуністами, в інтересах «миру в партії». В результаті виходило панування опортунізму, бо ланцюг між політикою буржуазії і політикою «ортодоксів» замикався.

Це був період порівняно мирного розвитку капіталізму, період, так би мовити, довоєнний, коли катастрофічні суперечності імперіалізму не встигли ще розкритися з цілковитою очевидністю, коли економічні страйки робітників і профспілки розвивалися більш-менш «нормально», коли виборча боротьба і парламентські фракції давали «запаморочні» успіхи, коли легальні форми боротьби звеличувалися до небес і легальністю думали «убити» капіталізм, — словом, коли партії II Інтернаціоналу обростали жиром і не хотіли думати серйозно про революцію, про диктатуру пролетаріату, про революційне виховання мас.

Замість цільної революційної теорії — суперечливі теоретичні положення і обривки теорії, які були відірвані від живої революційної боротьби мас і перетворилися в спорохнявілі догми. Про око, звичайно, згадували теорію Маркса, але для того, щоб вихолостити з неї живу революційну душу.

Замість революційної політики — дрябле філістерство і тверезе політиканство, парламентська дипломатія і парламентські комбінації. Про око, звичайно, ухвалювалися «революційні» рішення і лозунги, але для того, щоб покласти їх під сукно.

Замість виховання і навчання партії правильній революційній тактиці на власних помилках — старанне обминання наболілих питань, їх затушовування і

замазування. Про око, звичайно, не від того були, щоб поговорити про болючі питання, але для того, щоб кінчити справу якою-небудь «каучуковою» резолюцією.

Ось яка була фізіономія II Інтернаціоналу, його метод роботи, його арсенал.

Тимчасом насувалася нова смуга імперіалістичних воєн і революційних сутичок пролетаріату. Старі методи боротьби виявлялися явно недостатніми і безсилими перед всесиллям фінансового капіталу.

Треба було переглянути всю роботу II Інтернаціоналу, весь його метод роботи, вигнавши геть філістерство, вузьколобість, політиканство, ренегатство, соціал-шовінізм, соціал-пацифізм. Треба було перевірити весь арсенал II Інтернаціоналу, викинути все заржавлене і ветхе, викувати нові роди зброї. Без такої попередньої роботи нічого було й вирушати на війну з капіталізмом. Без цього пролетаріат рискував опинитися перед лицем нових революційних сутичок недостатньо озброєним або навіть просто беззбройним.

Ця честь генеральної перевірки і генеральної чистки авгійових конюшень II Інтернаціоналу випала на долю ленінізму.

Ось у якій обстановці народився і викувався метод ленінізму.

До чого зводяться вимоги цього методу?

По-перше, до **перевірки** теоретичних догм II Інтернаціоналу в огні революційної боротьби мас, в огні живої практики, тобто до відновлення порушеної єдності між теорією і практикою, до ліквідації розриву між ними, бо тільки так можна створити

дійсно пролетарську партію, озброєну революційною теорією.

По-друге, до **перевірки** політики партій II Інтернаціоналу не за їх лозунгами і резолюціями (яким не можна вірити), а за їх ділами, за їх діями, бо тільки так можна завоювати і заслужити довір'я пролетарських мас.

По-третє, до **перебудови** всієї партійної роботи на новий революційний лад в дусі виховання і підготовки мас до революційної боротьби, бо тільки так можна підготувати маси до пролетарської революції.

По-четверте, до **самокритики** пролетарських партій, до навчання і виховання їх на власних помилках, бо тільки так можна виховати справжні кадри і справжніх лідерів партії.

Такі основа і суть методу ленінізму.

Як застосовувався цей метод на практиці?

У опортуністів II Інтернаціоналу існує ряд теоретичних догм, від яких вони танцюють завжди, як від пічки. Візьмемо кілька з них.

Догма перша: про умови взяття влади пролетаріатом. Опортуністи запевняють, що пролетаріат не може і не повинен брати владу, якщо він не є сам більшістю в країні. Доказів ніяких, бо немає можливості виправдати це безглузде положення ні теоретично, ні практично. Припустимо, відповідає Ленін панам з II Інтернаціоналу. Ну, а коли склалась така історична обстановка (війна, аграрна криза і т. д.), при якій пролетаріат, що становить меншість населення, має можливість згуртувати навколо себе величезну більшість трудящих мас, — чому б йому не взяти

владу? Чому б не використати пролетаріатові сприятливу міжнародну і внутрішню обстановку для того, щоб прорвати фронт капіталу і прискорити загальну розв'язку? Хіба Маркс не говорив ще в 50-х роках минулого століття, що справа з пролетарською революцією в Німеччині могла б стояти «прекрасно», якби можна було подати пролетарській революції підтримку, так би мовити, «другим виданням селянської війни»[17]? Хіба не відомо всім і кожному, що пролетарів у Німеччині було тоді відносно менше, ніж, наприклад, у Росії в 1917 році? Хіба практика російської пролетарської революції не показала, що ця улюблена догма героїв II Інтернаціоналу позбавлена всякого життєвого значення для пролетаріату? Хіба не ясно, що практика революційної боротьби мас б'є і побиває цю спорохнявілу догму?

Догма друга: пролетаріат не може вдержати владу, якщо немає у нього в наявності достатньої кількості готових культурних і адміністраторських кадрів, здатних налагодити управління країною, — спочатку треба створити ці кадри в умовах капіталізму, а потім брати владу. Припустимо, відповідає Ленін. Але чому не можна повернути справу так, щоб спочатку взяти владу, створити сприятливі умови для розвитку пролетаріату, а потім — рушити вперед семимильними кроками для піднесення культурного рівня трудящих мас, для створення численних кадрів керівників і адміністраторів з робітників? Хіба російська практика не показала, що кадри керівників з робітників ростуть при пролетарській владі в сто раз швидше і грунтовніше, ніж при владі капіталу? Хіба не ясно, що практика революційної боротьби мас

безжалісно побиває і цю теоретичну догму опортуністів?

Догма третя: метод загального **політичного** страйку неприйнятний для пролетаріату, бо він теоретично неспроможний (див. критику Енгельса), практично небезпечний (може розладнати звичайний хід господарського життя країни, може спустошити каси професійних спілок), не може замінити парламентських форм боротьби, які є головною формою класової боротьби пролетаріату. Добре, відповідають ленінці. Але, по-перше, Енгельс критикував не всякий загальний страйк, а лише певний рід загального страйку, загальний **економічний** страйк анархістів [18], що його висували анархісти **замість** політичної боротьби пролетаріату, — при чому тут метод загального **політичного** страйку? По-друге, хто і де довів, що парламентська форма боротьби є головною формою боротьби пролетаріату? Хіба історія революційного руху не показує, що парламентська боротьба є лише школою і підмогою для організації позапарламентської боротьби пролетаріату, що основні питання робітничого руху при капіталізмі розв'язуються силою, безпосередньою боротьбою пролетарських мас, їх загальним страйком, їх повстанням? По-третє, звідки взялося питання про заміну парламентської боротьби методом загального політичного страйку? Де і коли пробували прихильники загальнополітичного страйку замінити парламентські форми боротьби формами боротьби позапарламентськими? По-четверте, хіба революція в Росії не показала, що загальний **політичний** страйк є величезною школою пролетарської революції і незамінимим засобом мобілізації й організації найширших

мас пролетаріату напередодні штурму твердинь капіталізму, — при чому ж тут філістерські бідкання про розлад звичайного ходу господарського життя і про каси професійних спілок? Хіба не ясно, що практика революційної боротьби розбиває і цю догму опортуністів?

І т. д. і т. п.

Ось чому говорив Ленін, що «революційна теорія не є догма», що вона «остаточно складається лише в тісному зв'язку з практикою дійсно масового і дійсно революційного руху» («Дитяча хвороба»[19]), бо теорія повинна служити практиці, бо «теорія повинна відповідати на питання, які висуває практика» («Друзі народу»[20]), бо вона повинна перевірятися даними практики.

Щодо політичних лозунгів і політичних рішень партій II Інтернаціоналу, то досить згадати історію з лозунгом «війна війні», щоб зрозуміти всю фальш і всю гнилість політичної практики цих партій, які прикривають свою антиреволюційну справу пишними революційними лозунгами і резолюціями. Усім пам'ятна пишна демонстрація II Інтернаціоналу на Базельському конгресі[21] з погрозою на адресу імперіалістів усіма страхіттями повстання, якщо імперіалісти зважаться почати війну, і з грізним лозунгом «війна війні». Але хто не пам'ятає, що через деякий час, перед самим початком війни, базельська резолюція була покладена під сукно, а робітникам був даний новий лозунг — нищити один одного на славу капіталістичної вітчизни? Хіба не ясно, що революційні лозунги і резолюції не варті ні гроша, коли вони не підкріплюються ділом? Досить тільки

зіставити ленінську політику перетворення імперіалістичної війни у війну громадянську із зрадницькою політикою II Інтернаціоналу під час війни, щоб зрозуміти всю пошлість політиканів опортунізму, всю велич методу ленінізму.

Не можу не навести тут одно місце з книги Леніна «Пролетарська революція і ренегат Каутський», де він жорстоко бичує опортуністичну спробу лідера II Інтернаціоналу К. Каутського судити про партії не за їх ділами, а за їх паперовими лозунгами і документами:

«Каутський проводить типово міщанську, філістерську політику уявляючи... ніби **висунення лозунга** міняє справу. Вся історія буржуазної демократії викриває цю ілюзію: для обману народу буржуазні демократи завжди *висували і завжди висувають* які завгодно «лозунги». Річ у тому, щоб **перевірити** їх щирість, щоб із словами зіставити **діла**, щоб не вдовольнятися ідеалістичною або шарлатанською **фразою**, а дошукуватися **класової реальності**» (див. т. XXIII, стор. 377).

Я вже не кажу про боязнь партій II Інтернаціоналу самокритики, про їх манеру приховувати свої помилки, затушовувати болючі питання, прикривати свої недоліки фальшивим парадом благополуччя, яке отупляє живу думку і гальмує справу революційного виховання партії на власних помилках, — манеру, висміяну і прибиту до ганебного стовпа Леніним. Ось що писав Ленін про самокритику пролетарських партій у своїй брошурі «Дитяча хвороба»:

«Ставлення політичної партії до її помилок є один з найважливіших і найвірніших критеріїв серйозності партії і виконання нею **на ділі** її обов'язків до свого **класу** і до трудящих

мас. Одверто визнати помилку, розкрити її причини, проаналізувати обстановку, яка її породила, обміркувати уважно засоби виправити помилку — оце ознака серйозної партії, оце виконання нею своїх обов'язків, оце — виховання і навчання класу, а потім і маси» (див. т. XXV, стор. 200).

Дехто говорить, що викриття своїх власних помилок і самокритика небезпечні для партії, бо вони можуть бути використані противником проти партії пролетаріату. Ленін вважав такі заперечення несерйозними і зовсім неправильними. Ось що говорив він про це ще в 1904 році в своїй брошурі «Крок вперед», коли наша партія була ще слабою і незначною:

«Вони (тобто противники марксистів. **Й., Ст.**) зловтішаються і кривляються, спостерігаючи наші спори; вони постараються, звичайно, висмикувати для своїх цілей окремі місця моєї брошури, присвяченої хибам і недолікам нашої партії. Російські соціал-демократи вже досить обстріляні в боях, щоб не бентежитися цими щипками, щоб продовжувати, всупереч їм, свою роботу самокритики і нещадного викривання власних мінусів, які неодмінно і неминуче будуть переборені ростом робітничого руху» (див. т. VI, стор. 161).

Такі, загалом, характерні риси методу ленінізму.

Те, що дано в методі Леніна, в основному вже було в ученні Маркса, яке є, за словами Маркса, «в суті своїй критичним і революційним»[22]. Саме цей критичний і революційний дух проймає з початку і до кінця метод Леніна. Але було б неправильно думати, що метод Леніна є просте відновлення того, що дане Марксом. Насправді метод Леніна є не тільки відновлення, але й конкретизація і дальший розвиток критичного і революційного методу Маркса, його матеріалістичної діалектики.

III

ТЕОРІЯ

З цієї теми я беру три питання:

а) про значення теорії для пролетарського руху,

б) про критику «теорії» стихійності,

в) про теорію пролетарської революції.

1) **Про значення теорії.** Дехто думає, що ленінізм є примат практики перед теорією в тому розумінні, що головне в ньому — перетворення марксистських положень в діло, «виконання» цих положень, щождо теорії, то в цьому відношенні ленінізм досить нібито безтурботний. Відомо, що Плеханов не раз глузував з «безтурботності» Леніна щодо теорії і особливо філософії. Відомо також, що багато нинішніх практиків-ленінців не дуже шанують теорію, особливо з огляду на ту безліч практичної роботи, яку змушені вони нести в зв'язку з обстановкою. Я мушу заявити, що ця більш ніж дивна думка про Леніна і ленінізм зовсім неправильна і ні в якій мірі не відповідає дійсності, що намагання практиків відмахнутися від теорії суперечить всьому духові ленінізму і таїть в собі великі небезпеки для справи.

Теорія є досвід робітничого руху всіх країн, взятий в його загальному вигляді. Звичайно, теорія стає безпредметною, якщо вона не зв'язується з революційною практикою, так само, як і практика стає сліпою, якщо вона не освітлює собі шлях революційною теорією. Але теорія може перетворитися у величезну силу робітничого руху, якщо вона складається в нерозривному зв'язку з революційною практикою, бо вона, і тільки вона, може дати рухові

впевненість, силу орієнтування і розуміння внутрішнього зв'язку навколишніх подій, бо вона, і тільки вона, може допомогти практиці зрозуміти не тільки те, як і куди рухаються класи в сучасному, але й те, як і куди повинні рушити вони в найближчому майбутньому. Не хто інший, як Ленін, говорив і повторював десятки раз відоме положення про те, що:

«Без революційної теорії не може бути і революційного руху» * (див. т. IV, стор. 380).

Ленін більше, ніж хто інший, розумів важливе значення теорії, особливо для такої партії, як наша, з огляду на ту роль передового борця міжнародного пролетаріату, яка випала на її долю, і з огляду на ту складність внутрішньої і міжнародної обстановки, яка оточує її. Передбачаючи цю особливу роль нашої партії ще в 1902 році, він вважав за потрібне вже тоді нагадати, що:

«Роль передового борця може виконати тільки партія, керована передовою теорією» (див. т. IV, стор. 380).

Навряд чи треба доводити, що тепер, коли провіщення Леніна про роль нашої партії вже перетворилося в життя, це положення Леніна набирає особливої сили і особливого значення.

Може, за найяскравіший вияв того високого значення, якого надавав Ленін теорії, слід було б вважати той факт, що не хто інший, як Ленін, взявся за виконання надзвичайно серйозного завдання узагальнення по матеріалістичній філософії

* Курсив мій **Й. Ст.**

найважливішого з того, що дала наука за період від Енгельса до Леніна, і всебічної критики антиматеріалістичних течій серед марксистів. Енгельс говорив, що «матеріалізмові доводиться прибирати нового вигляду з кожним новим великим відкриттям»[23]. Відомо, що це завдання виконав для свого часу не хто інший, як Ленін, у своїй знаменитій книзі «Матеріалізм і емпіріокритицизм»[24]. Відомо, що Плеханов, який любив глузувати з «безтурботності» Леніна щодо філософії, не зважився навіть серйозно приступити до виконання такого завдання.

2) **Критика «теорії» стихійності, або про роль авангарду в русі.** «Теорія» стихійності є теорія опортунізму, теорія схиляння перед стихійністю робітничого руху, теорія фактичного заперечення керівної ролі авангарду робітничого класу, партії робітничого класу.

Теорія схиляння перед стихійністю виступає рішуче проти революційного характеру робітничого руху, вона проти того, щоб рух спрямовувався по лінії боротьби проти основ капіталізму, — вона за те, щоб рух ішов виключно по лінії «здійсненних», «прийнятних» для капіталізму вимог, вона цілком за «лінію найменшого опору». Теорія стихійності є ідеологія тред-юніонізму.

Теорія схиляння перед стихійністю виступає рішуче проти того, щоб надати стихійному рухові свідомого, планомірного характеру, вона проти того, щоб партія йшла попереду робітничого класу, щоб партія підіймала маси до рівня свідомості, щоб партія вела за собою рух, — вона за те, щоб свідомі елементи руху не перешкоджали рухові йти своїм

шляхом, вона за те, щоб партія лише прислухалася до стихійного руху і тяглася у хвості за ним. Теорія стихійності є теорія применшення ролі свідомого елементу в русі, ідеологія «хвостизму», логічна основа **всякого** опортунізму.

Практично ця теорія, яка виступила на сцену ще до першої революції в Росії, вела до того, що її послідовники, так звані «економісти», заперечували необхідність самостійної робітничої партії в Росії, виступали проти революційної боротьби робітничого класу за повалення царизму, проповідували тредюніоністську політику в русі і взагалі віддавали робітничий рух під гегемонію ліберальної буржуазії.

Боротьба старої «Искры» і блискуча критика теорії «хвостизму», дана в брошурі Леніна «Що робити?», не тільки розбили так званий «економізм», але створили ще теоретичні основи дійсно революційного руху російського робітничого класу.

Без цієї боротьби нічого було й думати про створення самостійної робітничої партії в Росії і про її керівну роль в революції.

Але теорія схиляння перед стихійністю не є тільки російське явище. Вона має якнайширше розповсюдження, правда, в дещо іншій формі, в усіх без винятку партіях II Інтернаціоналу. Я маю на увазі опошлену лідерами II Інтернаціоналу так звану теорію «продуктивних сил», яка все виправдує і всіх примиряє, яка констатує факти і пояснює їх після того, як вони вже набридли всім, і, констатуючи, заспокоюється на цьому. Маркс говорив, що матеріалістична теорія не може обмежуватися поясненням

світу, що вона повинна ще змінити його[25]. Але Каутському і К° нема діла до цього, вони воліють лишитися при першій частині формули Маркса.

Ось один з багатьох прикладів застосування цієї «теорії». Кажуть, що перед імперіалістичною війною партії II Інтернаціоналу погрожували оголосити «війну війні», якщо імперіалісти почнуть війну. Кажуть, що перед самим початком війни ці партії поклали під сукно лозунг «війна війні» і провели в життя протилежний лозунг про «війну за імперіалістичну вітчизну». Кажуть, що результатом цієї зміни лозунгів були мільйони жертв з робітників. Але було б помилкою думати, що тут є винні, що хтось зрадив робітничий клас або продав його. Нічого подібного! Все сталося так, як воно повинно було статися. По-перше, тому, що Інтернаціонал є, виявляється, «інструмент миру», а не війни. По-друге, тому, що при тому «рівні продуктивних сил», який був на той час, нічого іншого не можна було зробити. «Винні» «продуктивні сили». Це «нам» точно пояснює «теорія продуктивних сил» пана Каутського. А хто не вірить в цю «теорію», той не марксист. Роль партій? Їх значення в русі? Але що може вдіяти партія з таким вирішальним фактором, як «рівень продуктивних сил»?..

Таких прикладів фальсифікації марксизму можна було б навести цілу купу.

Навряд чи треба доводити, що цей фальсифікований «марксизм», покликаний прикрити наготу опортунізму, є лише видозміна на європейський лад тієї самої теорії «хвостизму», з якою воював Ленін ще до першої російської революції.

Навряд чи треба доводити, що зруйнування цієї *теоретичної фальсифікації є попередня умова* створення дійсно революційних партій на Заході.

3) **Теорія пролетарської революції.** Ленінська теорія пролетарської революції виходить з трьох основних положень.

Положення перше. Панування фінансового капіталу в передових країнах капіталізму; емісія цінних паперів, як найважливіша операція фінансового капіталу; вивіз капіталу до джерел сировини, як одна з основ імперіалізму; всесилля фінансової олігархії, як результат панування фінансового капіталу, — все це розкриває грубо паразитичний характер монополістичного капіталізму, робить у сто раз дошкульнішим гніт капіталістичних трестів і синдикатів, посилює ріст обурення робітничого класу проти основ капіталізму, підводить маси до пролетарської революції, як єдиного порятунку (див. «Імперіалізм» [26] **Леніна**).

Звідси перший висновок: загострення революційної кризи всередині капіталістичних країн, наростання елементів вибуху на внутрішньому, пролетарському фронті в «метрополіях».

Положення друге. Посилений вивіз капіталу в колоніальні і залежні країни; розширення «сфер впливу» і колоніальних володінь, аж до охоплення всієї земної кулі; перетворення капіталізму у **всесвітню систему** фінансового поневолення і колоніального гноблення жменькою «передових» країн гігантської більшості населення землі, — все це, з одного боку, перетворило окремі національні господарства і національні території в ланки єдиного ланцюга, який називається світовим господарством, з другого боку — розкололо

населення земної кулі на два табори: на жменьку «передових» капіталістичних країн, які експлуатують і пригноблюють обширні колоніальні та залежні країни, і на величезну більшість колоніальних та залежних країн, які змушені вести боротьбу за визволення від імперіалістичного гніту (див. «Імперіалізм»).

Звідси другий висновок: загострення революційної кризи в колоніальних країнах, наростання елементів обурення проти імперіалізму на зовнішньому, колоніальному фронті.

Положення третє. Монопольне володіння «сферами впливу» і колоніями; нерівномірний розвиток капіталістичних країн, що веде до шаленої боротьби за переділ світу між країнами, які вже захопили території, і країнами, які хочуть дістати свою «частку»; імперіалістичні війни, як єдиний засіб відновити порушену «рівновагу», — все це веде до посилення третього фронту, фронту міжкапіталістичного, який ослабляє імперіалізм і полегшує об'єднання двох перших фронтів проти імперіалізму, фронту революційно-пролетарського і фронту колоніально-визвольного (див. «Імперіалізм»).

Звідси третій висновок: невідворотність воєн при імперіалізмі і неминучість коаліції пролетарської революції в Європі з колоніальною революцією на Сході в єдиний світовий фронт революції проти світового фронту імперіалізму.

Всі ці висновки об'єднуються у Леніна в один загальний висновок про те, що **«імперіалізм є переддень соціалістичної революції»*** (див. т. XIX, стор. 71).

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Відповідно до цього змінюється і самий підхід до питання про пролетарську революцію, про характер революції, про її обсяг, її глибину, змінюється схема революції взагалі.

Раніше до аналізу передумов пролетарської революції підходили звичайно з точки зору економічного стану тієї чи іншої окремої країни. Тепер цей підхід уже недостатній. Тепер треба підходити до справи з точки зору економічного стану всіх або більшості країн, з точки зору стану світового господарства, бо окремі країни і окремі національні господарства перестали бути самодовліючими одиницями, перетворилися в ланки єдиного ланцюга, який називається світовим господарством, бо старий «культурний» капіталізм переріс в імперіалізм, а імперіалізм є всесвітня система фінансового поневолення і колоніального гноблення жменькою «передових» країн гігантської більшості населення землі.

Раніше прийнято було говорити про наявність або відсутність об'єктивних умов пролетарської революції в окремих країнах, або точніше — в тій чи іншій розвиненій країні. Тепер ця точка зору вже недостатня. Тепер треба говорити про наявність об'єктивних умов революції в усій системі світового імперіалістичного господарства, як єдиного цілого, причому наявність у складі цієї системи деяких країн, недостатньо розвинених у промисловому відношенні, не може служити непереборною перешкодою для революції, **якщо** система в цілому або, вірніше, — **тому що** система в цілому вже дозріла для революції.

Раніше прийнято було говорити про пролетарську революцію в тій чи іншій розвиненій країні, як про

окрему самодовліючу величину, протипоставлену окремому, національному фронтові капіталу, як своєму антиподові. Тепер ця точка зору вже недостатня. Тепер треба говорити про світову пролетарську революцію, бо окремі національні фронти капіталу перетворилися в ланки єдиного ланцюга, який називається світовим фронтом імперіалізму, ланцюга, якому повинен бути протипоставлений загальний фронт революційного руху всіх країн.

Раніше розглядали пролетарську революцію як результат виключно внутрішнього розвитку даної країни. Тепер ця точка зору вже недостатня. Тепер треба розглядати пролетарську революцію, насамперед, як результат розвитку суперечностей у світовій системі імперіалізму, як результат розриву ланцюга світового імперіалістичного фронту в тій чи іншій країні.

Де почнеться революція, де насамперед може бути прорваний фронт капіталу, в якій країні?

Там, де більше розвинена промисловість, де пролетаріат становить більшість, де більше культурності, де більше демократії, — відповідали звичайно раніше.

Ні, — заперечує ленінська теорія революції, — **не обов'язково там, де промисловість більше розвинена**, та ін. Фронт капіталу прорветься там, де ланцюг імперіалізму слабший, бо пролетарська революція є результат розриву ланцюга світового імперіалістичного фронту в найслабшому його місці, причому може виявитися, що країна, яка почала революцію, країна, яка прорвала фронт капіталу, є менш розвинена в капіталістичному відношенні, ніж інші, більш розвинені, країни, що лишилися, проте, в рамках капіталізму.

В 1917 році ланцюг імперіалістичного світового фронту виявився слабшим в Росії, ніж в інших країнах. Там він і прорвався, давши вихід пролетарській революції. Чому? Тому, що в Росії розгорталася велетенська народна революція, на чолі якої йшов революційний пролетаріат, що мав такого серйозного союзника, як багатомільйонне селянство, гноблене і експлуатоване поміщиком. Тому, що проти революції стояв там такий огидний представник імперіалізму, як царизм, що був позбавлений всякої моральної ваги і заслужив загальну ненависть населення. В Росії ланцюг виявився слабшим, хоч Росія була менш розвинена в капіталістичному відношенні, ніж, скажемо, Франція або Німеччина, Англія або Америка.

Де прорветься ланцюг в найближчому майбутньому? Знов-таки там, де він слабший. Не виключено, що ланцюг може прорватися, скажемо, в Індії. Чому? Тому, що там є молодий бойовий революційний пролетаріат, у якого є такий союзник, як визвольний національний рух, — безсумнівно великий і безсумнівно серйозний союзник. Тому, що перед революцією стоїть там такий, усім відомий, противник, як чужоземний імперіалізм, що позбавлений морального кредиту і заслужив загальну ненависть пригноблених і експлуатованих мас Індії.

Цілком можливо також, що ланцюг може прорватися в Німеччині. Чому? Тому, що фактори, які діють, скажемо, в Індії, починають діяти і в Німеччині, при цьому зрозуміло, що величезна різниця в рівні розвитку, яка існує між Індією і Німеччиною, не може не накласти свого відбитку на хід і результат революції в Німеччині.

Ось чому говорить Ленін, що:

«Західноевропейські капіталістичні країни завершать свій розвиток до соціалізму... не рівномірним «визріванням» в них соціалізму, а шляхом експлуатації одних держав іншими, шляхом експлуатації першої з переможених під час імперіалістичної війни держави, експлуатації, поєднаної з експлуатацією всього Сходу. А Схід, з другого боку, прийшов остаточно в революційний рух саме внаслідок цієї першої імперіалістичної війни і остаточно втягнувся в загальний круговорот всесвітнього революційного руху» (*див. т. XXVII, стор. 415—416*).

Коротше: ланцюг імперіалістичного фронту, як правило, повинен прорватися там, де ланки ланцюга слабші, і вже, в усякому разі, не обов'язково там, де капіталізм більш розвинений, де пролетарів стільки-то процентів, а селян стільки-то і так далі.

Ось чому статистичні викладки про процентне обчислення пролетарського складу населення в окремій країні втрачають те виняткове значення при розв'язанні питання про пролетарську революцію, якого їм охоче надавали начотчики з II Інтернаціоналу, що не зрозуміли імперіалізму і бояться революції, як чуми.

Далі. Герої II Інтернаціоналу твердили (і продовжують твердити), що між буржуазно-демократичною революцією, з одного боку, і пролетарською — з другого, існує прірва або, в усякому разі, китайська стіна, яка відділяє одну від другої більш-менш довгим інтервалом, на протязі якого буржуазія, що прийшла до влади, розвиває капіталізм, а пролетаріат нагромаджує сили і готується до «рішучої боротьби» проти капіталізму. Інтервал цей обчислюється звичайно багатьма десятками років, коли не більше.

Навряд чи треба доводити, що ця «теорія» китайської стіни позбавлена всякого наукового сенсу в обстановці імперіалізму, що вона є, і не може не бути, лише прикриттям, скрашуванням контрреволюційних жадань буржуазії. Навряд чи треба доводити, що в обстановці імперіалізму, чреватого сутичками і війнами, в обстановці «передодня соціалістичної революції», коли капіталізм «квітучий» перетворюється в капіталізм «умираючий» (**Ленін**), а революційний рух росте в усіх країнах світу, коли імперіалізм з'єднується з усіма, без винятку, реакційними силами, аж до царизму і кріпосництва, роблячи тим самим необхідним коалювання всіх революційних сил від пролетарського руху на Заході до національно-визвольного руху на Сході, коли повалення пережитків феодально-кріпосницьких порядків стає неможливим без революційної боротьби з імперіалізмом, — навряд чи треба доводити, що буржуазно-демократична революція, в більш-менш розвиненій країні, повинна зближатися при таких умовах з революцією пролетарською, що перша повинна переростати в другу. Історія революції в Росії з очевидністю довела правильність і незаперечність цього положення. Недаремно Ленін ще в 1905 році, напередодні першої російської революції, в своїй брошурі «Дві тактики» змальовував буржуазно-демократичну революцію і соціалістичний переворот, як дві ланки одного ланцюга, як єдину і цільну картину розмаху російської революції:

«Пролетаріат повинен провести до кінця демократичний переворот, приєднуючи до себе масу селянства, щоб роздавити силою опір самодержавства і паралізувати нестійкість

буржуазії. Пролетаріат повинен вчинити соціалістичний переворот, приєднуючи до себе масу напівпролетарських елементів населення, щоб зломити силою опір буржуазії і паралізувати нестійкість селянства та дрібної буржуазії. Такі є завдання пролетаріату, що їх так вузько уявляють новоіскрівці в усіх своїх міркуваннях і резолюціях про розмах революції» (див. **Ленін,** т. VIII, стор. 96).

Я вже не кажу про інші, пізніші, праці Леніна, де ідея переростання буржуазної революції в пролетарську виступає більш рельєфно, ніж у «Двох тактиках», як один з наріжних каменів ленінської теорії революції.

Деякі товариші, виявляється, гадають, що Ленін прийшов до цієї ідеї лише в 1916 році, що до цього часу він вважав, нібито, що революція в Росії затримається в буржуазних рамках, отже, що влада з рук органу диктатури пролетаріату і селянства перейде в руки буржуазії, а не пролетаріату. Кажуть, що це твердження проникло навіть у нашу комуністичну пресу. Я повинен сказати, що це твердження зовсім неправильне, що воно зовсім не відповідає дійсності.

Я міг би послатися на відому промову Леніна на III з'їзді партії (1905 р.), де він диктатуру пролетаріату і селянства, тобто перемогу демократичної революції, кваліфікував не як «організацію «порядку»», а як «організацію війни» (див. т. VII, стор. 264).

Я міг би послатися, далі, на відомі статті Леніна «Про тимчасовий уряд» (1905 р.)[27], де він, змальовуючи перспективу розгортання російської революції, ставить перед партією завдання «добитися того, щоб російська революція була не рухом кількох місяців, а рухом багатьох років, щоб вона привела не до самих тільки дрібних поступок з боку властей пре-

держащих, а до цілковитого повалення цих властей», де він, розгортаючи далі цю перспективу і зв'язуючи її з революцією в Європі, продовжує:

«А якщо це вдасться, — тоді... тоді революційний пожар запалить Європу; змучений у буржуазній реакції європейський робітник підніметься в свою чергу і покаже нам, «як це робиться»; тоді революційне піднесення Європи справить зворотну дію на Росію і з епохи кількох революційних років зробить епоху кількох революційних десятиріч...» (див. там же, стор. 191).

Я міг би послатися, далі, на відому статтю Леніна, опубліковану в листопаді 1915 року, де він пише:

«Пролетаріат бореться і буде самовіддано боротися за завоювання влади, за республіку, за конфіскацію земель... за участь «**не**пролетарських народних мас» у визволенні **буржуазної** Росії від **воєнно-феодального** «імперіалізму» (= царизму). І цим визволенням буржуазної Росії від царизму, від земельної влади поміщиків пролетаріат скористається **негайно** * не для допомоги заможним селянам в їх боротьбі з сільським робітником, а — для вчинення соціалістичної революції в союзі з пролетарями Європи» (див. т. XVIII, стор. 318).

Я міг би послатися, нарешті, на відоме місце в брошурі Леніна «Пролетарська революція і ренегат Каутський», де він, посилаючись на наведену вище цитату з «Двох тактик» ** про розмах російської революції, приходить до такого висновку:

«Вийшло саме так, як ми говорили. Хід революції підтвердив правильність нашого міркування. **Спочатку** разом з «усім» селянством проти монархії, проти поміщиків, проти середньовіччя (і остільки революція лишається буржуазною, буржуазно-демократичною). **Потім,** разом з біднішим селянством, разом

* Курсив мій. **Й. Ст.**

** Див. цей том, стор. 99 — 100. *Ред.*

з напівпролетаріатом, разом з усіма експлуатованими, **проти капіталізму**, в тому числі проти сільських багатіїв, куркулів, спекулянтів, і остільки революція стає **соціалістичною**. Намагатися поставити штучну китайську стіну між тією і другою, відділити їх одну від одної чимсь іншим, **крім** ступеня підготовки пролетаріату і ступеня об'єднання його з сільською біднотою, є величезне перекручення марксизму, опошлення його, заміна лібералізмом» (див. т. XXIII, стор. 391).

Здається, досить.

Добре, скажуть нам, але чому Ленін воював, у такому разі, з ідеєю «перманентної (безперервної) революції»?

Тому, що Ленін пропонував «вичерпати» революційні здатності селянства і використати до дна його революційну енергію для цілковитої ліквідації царизму, для переходу до пролетарської революції, тимчасом як прихильники «перманентної революції» не розуміли серйозної ролі селянства в російській революції, недооцінювали силу революційної енергії селянства, недооцінювали силу і здатність російського пролетаріату повести за собою селянство і утруднювали, таким чином, справу визволення селянства з-під впливу буржуазії, справу згуртування селянства навколо пролетаріату.

Тому, що Ленін пропонував **увінчати** справу революції переходом влади до пролетаріату, тимчасом як прихильники «перманентної» революції думали **почати** справу прямо з влади пролетаріату, не розуміючи, що тим самим вони закривають очі на таку «дрібницю», як пережитки кріпосництва, і не беруть до уваги таку серйозну силу, як російське селянство, не розуміючи, що така політика може лише загальмувати справу завоювання селянства на бік пролетаріату.

Ленін воював, виходить, з прихильниками «перманентної» революції не з приводу питання про безперервність, бо Ленін сам стояв на точці зору безперервної революції, а з приводу недооцінки ними ролі селянства, яке є величезним резервом пролетаріату, з приводу нерозуміння ідеї гегемонії пролетаріату.

Ідею «перманентної» революції не можна розглядати, як нову ідею. Її висунув уперше Маркс в кінці 40-х років у відомому своєму «Зверненні» до «Союзу комуністів» (1850 р.). З цього документа і взята нашими «перманентниками» ідея безперервної революції. Слід зауважити, що наші «перманентники», взявши її у Маркса, дещо видозмінили її і, видозмінивши, «зіпсували» її, зробивши непридатною для практичного вжитку. Потрібна була досвідчена рука Леніна для того, щоб виправити цю помилку, взяти ідею безперервної революції Маркса в її чистому вигляді і зробити її одним з наріжних каменів своєї теорії революції.

Ось що говорить Маркс у своєму «Зверненні» про безперервну (перманентну) революцію, після того як він перелічує ряд революційно-демократичних вимог, до завоювання яких закликає він комуністів:

«В той час, як демократичні дрібні буржуа хочуть з проведенням якомога більшого числа вищезазначених вимог якнайшвидше *закінчити революцію, наші інтереси і наші завдання* полягають у тому, щоб зробити революцію безперервною до того часу, поки всі більш-менш імущі класи не будуть усунені від панування, поки пролетаріат не завоює державної влади, поки асоціації пролетарів не тільки в одній країні, але й в усіх пануючих країнах світу не розвинуться настільки, що конкуренція

між пролетарями цих країн припиниться, і поки, принаймні, вирішальні продуктивні сили не будуть сконцентровані в руках пролетарів»[28].

Інакше кажучи:

а) Маркс зовсім не пропонував **почати** справу революції в Німеччині 50-х років прямо з пролетарської влади **всупереч** планам наших російських «перманентників»;

б) Маркс пропонував лише **увінчати** справу революції пролетарською державною владою, зіштовхуючи крок за кроком з висоти влади одну фракцію буржуазії по одній, з тим, щоб, добившись влади пролетаріату, розпалити потім революцію в усіх країнах,— **у цілковитій відповідності** з усім тим, чого вчив Ленін і що він проводив у життя в ході нашої революції, додержуючи своєї теорії пролетарської революції в обстановці імперіалізму.

Виходить, що наші російські «перманентники» не тільки недооцінили роль селянства в російській революції і значення ідеї гегемонії пролетаріату, але й видозмінили ще (на гірше) марксову ідею «перманентної» революції, зробивши її непридатною для практики.

Ось чому Ленін висміював теорію наших «перманентників», називаючи її «оригінальною» й «прекрасною» і обвинувачуючи їх у небажанні «подумати про те, внаслідок яких причин життя йшло цілих десять років мимо цієї прекрасної теорії» (стаття Леніна написана в 1915 р., через 10 років після появи в Росії теорії «перманентників», — див. т. XVIII, стор. 317).

Ось чому Ленін вважав цю теорію напівменшовицькою, кажучи, що вона «бере у більшовиків за-

клик до рішучої революційної боротьби пролетаріату і до завоювання ним політичної влади, а у меншовиків — «заперечення» ролі селянства» (див. статтю **Леніна** «Про дві *лінії* революції», там же).

Так стоїть справа з ідеєю Леніна про переростання буржуазно-демократичної революції в пролетарську, про використання буржуазної революції для «негайного» переходу до пролетарської революції.

Далі. Раніше вважали перемогу революції в одній країні неможливою, гадаючи, що для перемоги над буржуазією потрібен спільний виступ пролетарів усіх передових країн або, в усякому разі, більшості таких країн. Тепер ця точка зору вже не відповідає дійсності. Тепер треба виходити з можливості такої перемоги, бо нерівномірний і стрибкоподібний характер розвитку різних капіталістичних країн в обстановці імперіалізму, розвиток катастрофічних суперечностей всередині імперіалізму, які ведуть до неминучих воєн, ріст революційного руху в усіх країнах світу, — все це веде не тільки до можливості, але й до необхідності перемоги пролетаріату в окремих країнах. Історія революції в Росії є цьому прямим доказом. Треба тільки пам'ятати при цьому, що повалення буржуазії може бути з успіхом проведене лише в тому разі, коли є в наявності деякі, цілком необхідні, умови, без яких нічого й думати про взяття влади пролетаріатом.

Ось що говорить Ленін про ці умови в своїй брошурі «Дитяча хвороба»:

«Основний закон революції, підтверджений всіма революціями і зокрема всіма трьома російськими революціями в XX столітті,

полягає ось у чому: для революції недосить, щоб експлуатовані і пригноблені маси усвідомили неможливість жити по-старому і зажадали зміни; для революції необхідно, щоб експлуататори не могли жити і управляти по-старому. Лише тоді, коли **«низи» не хочуть** старого і коли «верхи» **не можуть по-старому,** лише тоді революція може перемогти. Інакше ця істина виражається словами: **революція неможлива без загальнонаціональної кризи (яка і експлуатованих і експлуататорів зачіпає)***. Значить, для революції треба, по-перше, добитися, щоб більшість робітників (або в усякому разі більшість свідомих, мислящих, політично активних робітників) цілком зрозуміла необхідність перевороту і готова була йти на смерть ради нього; по-друге, щоб правлячі класи переживали урядову кризу, яка втягує в політику навіть найвідсталіші маси.., знесилює уряд і робить можливим для революціонерів швидке повалення його» (див. т. XXV, стор. 222).

Але повалити владу буржуазії і поставити владу пролетаріату в одній країні — ще не значить забезпечити повну перемогу соціалізму. Зміцнивши свою владу і повівши за собою селянство, пролетаріат перемігшої країни може і повинен побудувати соціалістичне суспільство. Але чи значить це, що він тим самим досягне повної, остаточної перемоги соціалізму, тобто чи значить це, що він може силами лише однієї країни закріпити остаточно соціалізм і цілком гарантувати країну від інтервенції, а значить, і від реставрації? Ні, не значить. Для цього необхідна перемога революції принаймні в кількох країнах. Тому розвиток і підтримка революції в інших країнах є істотне завдання перемігшої революції. Тому революція перемігшої країни повинна розглядати себе не як самодовліючу величину, а як підмогу, як засіб

* Курсив мій. **Й. Ст.**

для прискорення перемоги пролетаріату в інших країнах.

Ленін висловив цю думку в двох словах, сказавши, що завдання перемігшої революції полягає в проведенні «максимуму здійсненного в одній країні **для** розвитку, підтримки, пробудження революції **в усіх країнах»** (див. т. XXIII, стор. 385).

Такі, загалом, характерні риси ленінської теорії пролетарської революції.

IV
ДИКТАТУРА ПРОЛЕТАРІАТУ

З цієї теми я беру три основні питання:

а) диктатура пролетаріату, як знаряддя пролетарської революції;

б) диктатура пролетаріату, як панування пролетаріату над буржуазією;

в) Радянська влада, як державна форма диктатури пролетаріату.

1) **Диктатура пролетаріату, як знаряддя пролетарської революції.** Питання про пролетарську диктатуру є насамперед питання про основний зміст пролетарської революції. Пролетарська революція, її рух, її розмах, її досягнення прибираються в плоть і кров лише через диктатуру пролетаріату. Диктатура пролетаріату є знаряддя пролетарської революції, її орган, її найважливіший опорний пункт, покликаний до життя для того, щоб, по-перше, придушити опір повалених експлуататорів і закріпити

свої досягнення, по-друге, довести до кінця пролетарську революцію, довести революцію до повної перемоги соціалізму. Перемогти буржуазію, повалити її владу революція зможе і без диктатури пролетаріату. Але придушити опір буржуазії, зберегти перемогу і рушити далі до остаточної перемоги соціалізму революція вже не спроможна, якщо вона не створить на певному ступені свого розвитку спеціального органу у вигляді диктатури пролетаріату, як своєї основної опори.

«Питання про владу є корінне питання всякої революції» (**Ленін**). Чи значить це, що справа обмежується тут взяттям влади, її захопленням? Ні, не значить. Взяття влади, це — тільки початок справи. Буржуазія, повалена в одній країні, надовго ще лишається, з багатьох причин, сильнішою від пролетаріату, який її повалив. Через це вся справа в тому, щоб вдержати владу, зміцнити її, зробити її непереможною. Що треба для того, щоб добитися цієї мети? Для цього необхідно виконати принаймні три головні завдання, які постають перед диктатурою пролетаріату «на другий день» після перемоги:

а) зломити опір повалених і експропрійованих революцією поміщиків і капіталістів, ліквідувати всі і всякі їх спроби до відновлення влади капіталу;

б) організувати будівництво в дусі згуртування всіх трудящих навколо пролетаріату і повести цю роботу в напрямі, який підготовляє ліквідацію, знищення класів;

в) озброїти революцію, організувати армію революції для боротьби із зовнішніми ворогами, для боротьби з імперіалізмом.

Диктатура пролетаріату потрібна для того, щоб провести, виконати ці завдання.

«Перехід від капіталізму до комунізму, — говорить Ленін, — є ціла історична епоха. Поки вона не закінчилась, у експлуататорів неминуче лишається надія на реставрацію, а ця **надія** перетворюється **в спроби** реставрації. *І після першої серйозної* поразки, повалені експлуататори, які не чекали свого повалення, не вірили в нього, не допускали думки про нього, з подесятереною енергією, з шаленою пристрастю, з ненавистю, яка виросла в сто крат, кидаються в бій за повернення віднятого «раю», за їх сім'ї, які жили так солодко, і які тепер «простонародна наволоч» *прирікає на розорення і злидні* (або на «просту» працю...). А за експлуататорами-капіталістами тягнеться широка маса дрібної буржуазії, про яку десятки років історичного досвіду всіх країн свідчать, що вона хитається і вагається, сьогодні йде за пролетаріатом, завтра лякається труднощів перевороту, впадає *в паніку від першої поразки* або напівпоразки робітників, нервує, мечеться, хникає, перебігає з табору в табір» (див. т. XXIII, стор. 355).

Буржуазія має свої підстави робити спроби до реставрації, бо вона після свого повалення надовго ще лишається сильнішою від пролетаріату, який її повалив.

«Якщо експлуататори розбиті тільки в одній країні, — говорить Ленін, — а це, звичайно, типовий випадок, бо одночасна революція в ряді країн є рідкий виняток,— то вони лишаються **все ж сильнішими** від експлуатованих» (див. там же, стор. 354).

В чому сила поваленої буржуазії?

По-перше, «в силі міжнародного капіталу, в силі і міцності міжнародних зв'язків буржуазії» (див. т. XXV, стор. 173).

По-друге, в тому, що «експлуататори на довгий час після перевороту зберігають неминуче ряд величезних фактичних

переваг: у них лишаються гроші (знищити гроші відразу не можна), деяке рухоме майно, часто значне, лишаються зв'язки, навики організації і управління, знання всіх «таємниць» (звичаїв, прийомів, засобів, можливостей) управління, лишається більш висока освіта, близькість до технічно вищого персоналу (що по-буржуазному живе і мислить), лишається незмірно більший навик у військовій справі (це дуже важливо) і так далі, і так далі» (див. т. XXIII, стор. 354).

По-третє, «в **силі звички**, в силі **дрібного виробництва**. Бо дрібного виробництва лишилося ще на світі, на жаль, дуже й дуже багато, а дрібне виробництво **породжує** капіталізм і буржуазію постійно, щодня, щогодини, стихійно і в масовому масштабі»... бо «знищити класи значить не тільки прогнати поміщиків і капіталістів — це ми порівняно легко зробили, — це значить також **знищити дрібних товаровиробників**, а їх **не можна прогнати**, їх не можна придушити, з ними **треба ужитися**, їх можна (і треба) переробити, перевиховати тільки дуже довгою, повільною, обережною організаторською роботою» (див. т. XXV, стор. 173 і 189).

Ось чому говорить Ленін, що:

«Диктатура пролетаріату є найвідданіша і найнещадніша війна нового класу проти **більш могутнього** ворога, проти буржуазії, опір якої **подесятерений** її поваленням»,

що «диктатура пролетаріату є запекла боротьба, кривава і безкровна, насильна і мирна, воєнна і господарська, педагогічна і адміністраторська, проти сил і традицій старого суспільства» (див. там же, стор. 173 і 190).

Навряд чи треба доводити, що виконати ці завдання за короткий строк, провести все це за кілька років — нема ніякої можливості. Тому диктатуру пролетаріату, перехід від капіталізму до комунізму треба розглядати не як скороминущий період у вигляді ряду «найреволюційніших» актів і декретів, а як цілу історичну епоху, повну громадянських воєн і зовнішніх сутичок, наполегливої організаційної

роботи і господарського будівництва, наступів і відступів, перемог і поразок. Ця історична епоха необхідна не тільки для того, щоб створити господарські і культурні передумови повної перемоги соціалізму, але й для того, щоб дати пролетаріатові можливість, по-перше — виховати і загартувати себе, як силу, здатну управляти країною, по-друге — перевиховати і переробити дрібнобуржуазні верстви в напрямі, який забезпечує організацію соціалістичного виробництва.

«Ви повинні, — говорив Маркс робітникам, — пережити 15, 20, 50 років громадянської війни і міжнародних битв не тільки для того, щоб змінити існуючі відносини, але щоб і самим змінитися і стати здатними до політичного панування» (див. т. VIII Творів **К. Маркса** і **Ф. Енгельса**, стор. 506).

Продовжуючи і розвиваючи далі думку Маркса, Ленін пише:

«Доведеться при диктатурі пролетаріату перевиховувати мільйони селян і дрібних хазяйчиків, сотні тисяч службовців, чиновників, буржуазних інтелігентів, підпорядковувати їх усіх пролетарській державі і пролетарському керівництву, перемагати в них буржуазні звички і традиції» так само, як треба буде «...перевиховати... в тривалій боротьбі, на грунті диктатури пролетаріату, і самих пролетарів, які від своїх власних дрібнобуржуазних передсудів звільняються не відразу, не чудом, не з веління божої матері, не з веління лозунга, резолюції, декрету, а лише в довгій і трудній масовій боротьбі з масовими дрібнобуржуазними впливами» (див. т. XXV, стор. 248 і 247).

2) **Диктатура пролетаріату, як панування пролетаріату над буржуазією.** Уже із сказаного видно, що диктатура пролетаріату не є проста зміна осіб в уряді, зміна «кабінету» та ін., із залишенням недоторкан-

ними старих економічних і політичних порядків. Меншовики й опортуністи всіх країн, що бояться диктатури, як вогню, і підмінюють з переляку поняття диктатури поняттям «завоювання влади», звичайно зводять «завоювання влади» до зміни «кабінету», до появи при владі нового міністерства з таких людей, як-от Шейдеман і Носке, Макдональд і Гендерсон. Навряд чи треба роз'яснювати, що ці і подібні їм зміни кабінетів не мають нічого спільного з диктатурою пролетаріату, із завоюванням справжньої влади справжнім пролетаріатом. Макдональди і Шейдемани при владі, із залишенням старих буржуазних порядків, їх, так би мовити, уряди не можуть бути чимсь іншим, крім обслуговуючого апарату в руках буржуазії, крім прикриття язв імперіалізму, крім знаряддя в руках буржуазії проти революційного руху пригноблених і експлуатованих мас. Вони, ці уряди, потрібні капіталові, як ширма, коли йому незручно, невигідно, трудно гнобити і експлуатувати маси без ширми. Звичайно, поява таких урядів є ознакою того, що «у них там» (тобто у капіталістів), «на Шипці», не спокійно, але уряди такого роду, незважаючи на це, неминуче залишаються підкрашеними урядами капіталу. Від уряду Макдональда або Шейдемана до завоювання влади пролетаріатом так само далеко, як від землі до неба. Диктатура пролетаріату є не зміна уряду, а нова держава, з новими органами влади в центрі і на місцях, держава пролетаріату, яка виникла на руїнах старої держави, держави буржуазії.

Диктатура пролетаріату виникає не на основі буржуазних порядків, а в ході їх ломки, після повалення

буржуазії, в ході експропріації поміщиків і капіталістів, в ході соціалізації основних знарядь і засобів виробництва, в ході насильної революції пролетаріату. Диктатура пролетаріату є влада революційна, що спирається на насильство над буржуазією.

Держава є машина в руках пануючого класу для придушення опору своїх класових противників. **В цьому відношенні** диктатура пролетаріату нічим по суті не відрізняється від диктатури всякого іншого класу, бо пролетарська держава є машина для придушення буржуазії. Але тут є одна **істотна** різниця. Полягає вона в тому, що всі класові держави, які існували досі, були диктатурою експлуатуючої меншості над експлуатованою більшістю, тимчасом як диктатура пролетаріату є диктатурою експлуатованої більшості над експлуатуючою меншістю.

Коротше: **диктатура пролетаріату є панування пролетаріату над буржуазією, яке не обмежене законом і спирається на насильство, має співчуття і підтримку трудящих та експлуатованих мас (Ленін.** «Держава і революція»).

З цього випливають два основні висновки.

Перший висновок. Диктатура пролетаріату не може бути «повною» демократією, демократією для **всіх**, і для багатих і для бідних, — диктатура пролетаріату «повинна бути державою **по-новому** демократичною (**для*** пролетарів і неімущих взагалі) і **по-новому** диктаторською (**проти*** буржуазії)» (див. т. XXI, стор. 393). Розмови Каутського і К° про загальну рівність, про «чисту» демократію, про «досконалу»

* Курсив мій. **Й. Ст.**

демократію і т. д. є буржуазне прикриття того безперечного факту, що рівність експлуатованих і експлуататорів неможлива. Теорія «чистої» демократії є теорія верхівки робітничого класу, прирученої і підгодовуваної імперіалістичними грабіжниками. Вона покликана до життя для того, щоб прикрити язви капіталізму, підкрасити імперіалізм і надати йому моральної сили в боротьбі проти експлуатованих мас. Не буває і не може бути при капіталізмі справжніх «свобод» для експлуатованих, хоча б тому, що приміщення, друкарні, склади паперу і т. д., необхідні для використання «свобод», є привілей експлуататорів. Не буває і не може бути при капіталізмі справжньої участі експлуатованих мас в управлінні країною, хоча б тому, що при найдемократичніших порядках в умовах капіталізму уряди настановляються не народом, а Ротшільдами і Стіннесами, Рокфеллерами і Морганами. Демократія при капіталізмі є демократія **капіталістична**, демократія експлуататорської меншості, що грунтується на обмеженні прав експлуатованої більшості і спрямована проти цієї більшості. Тільки при пролетарській диктатурі можливі справжні свободи для експлуатованих і справжня участь пролетарів і селян в управлінні країною. Демократія при диктатурі пролетаріату є демократія **пролетарська**, демократія експлуатованої більшості, що грунтується на обмеженні прав експлуататорської меншості і спрямована проти цієї меншості.

Другий висновок. Диктатура пролетаріату не може виникнути як результат мирного розвитку буржуазного суспільства і буржуазної демократії, — вона може виникнути лише в результаті зламу буржуазної

державної машини, буржуазної армії, буржуазного чиновницького апарату, буржуазної поліції.

«Робітничий клас не може просто оволодіти готовою державною машиною і пустити її в хід для своїх власних цілей»,— говорять Маркс і Енгельс у передмові до «Маніфесту комуністичної партії».— Пролетарська революція повинна «...не передати з одних рук в інші бюрократично-военну машину, як бувало досі, **а зламати її**... — така є попередня умова всякої дійсно народної революції на континенті», — говорить Маркс у своему листі до Кугельмана в 1871 році [29].

Обмежувальна фраза Маркса про континент дала привід опортуністам і меншовикам всіх країн прокричати про те, що Маркс допускав, значить, можливість мирного розвитку буржуазної демократії в демократію пролетарську, *принаймні для деяких* країн, які не входять до складу европейського континенту (Англія, Америка). Маркс, дійсно, допускав таку можливість і він мав підставу робити таке допущення для Англії і Америки 70-х років минулого століття, коли не було ще монополістичного капіталізму, не було імперіалізму і не було ще у цих країн, через особливі умови їх розвитку, розвиненої вояччини і бюрократизму. Так стояла справа до появи розвиненого імперіалізму. Але потім, через 30—40 років, коли стан справ у цих країнах змінився докорінно, коли імперіалізм розвинувся і охопив усі без винятку капіталістичні країни, коли вояччина і бюрократизм з'явилися і в Англії з Америкою, коли особливі умови мирного розвитку Англії і Америки зникли, — обмеження щодо цих країн повинно було відпасти само собою.

«Тепер, — говорить *Ленін*, — в 1917 році, в епоху першої великої імперіалістської війни, це Марксове обмеження відпадає. І Англія і Америка, найбільші і останні — в усьому світі — представники англо-саксонської «свободи» в розумінні відсутності воячнини і бюрократизму, скотилися цілком у загальноєвропейське брудне, криваве болото бюрократично-военних установ, які все собі підкоряють, все собою придушують. Тепер і в Англії і в Америці «попередньою умовою *всякої дійсно народної* революції» є **ломка, зруйнування** «готової» (виготовленої там у 1914—1917 роках до «європейської», загальноімперіалістської, досконалості) «державної машини»» (див. т. XXI, стор. 395).

Інакше кажучи, закон про насильну революцію пролетаріату, закон про злам буржуазної державної машини, як про попередню умову такої революції, є неминучий закон революційного руху імперіалістичних країн світу.

Звичайно, в далекому майбутньому, коли пролетаріат переможе в найважливіших країнах капіталізму і коли нинішнє капіталістичне оточення зміниться оточенням соціалістичним, цілком можливий «мирний» шлях розвитку для деяких капіталістичних країн, капіталісти яких, з огляду на «несприятливу» міжнародну обстановку, визнають за доцільне «добровільно» піти на серйозні поступки пролетаріатові. Але це припущення стосується лише далекого і можливого майбутнього. Для найближчого майбутнього це припущення не має ніяких, абсолютно ніяких підстав.

Тому Ленін має рацію, коли він говорить:

«Пролетарська революція *неможлива* без насильного зруйнування буржуазної державної машини і заміни її **новою**» (див. т. XXIII, стор. 342).

3) **Радянська влада, як державна форма диктатури пролетаріату.** Перемога диктатури пролетаріату означає придушення буржуазії, злам буржуазної державної машини, заміну буржуазної демократії демократією пролетарською. Це ясно. Але які ті організації, що з їх допомогою може бути проведена ця колосальна робота? Що старі форми організації пролетаріату, які виросли на основі буржуазного парламентаризму, недостатні для такої роботи, — в цьому навряд чи може бути сумнів. Які ж ті нові форми організації пролетаріату, що здатні відіграти роль могильника буржуазної державної машини, що здатні не тільки зламати цю машину і не тільки замінити буржуазну демократію демократією пролетарською, але й стати основою пролетарської державної влади?

Цією новою формою організації пролетаріату є Ради.

В чому полягає сила Рад в порівнянні з старими формами організації?

В тому, що Ради є найбільш **всеосяжні** масові організації пролетаріату, бо вони і тільки вони охоплюють всіх без винятку робітників.

В тому, що Ради є **єдині** масові організації, які об'єднують всіх пригноблених і експлуатованих, робітників і селян, солдатів і матросів, і де політичне керівництво боротьбою мас з боку авангарду мас, з боку пролетаріату, може бути здійснюване з огляду на це найлегше і найповніше.

В тому, що Ради є **найбільш могутні органи** революційної боротьби мас, політичних виступів мас, повстання мас, органи, здатні зломити всесилля фінансового капіталу і його політичних придатків.

В тому, що Ради є **безпосередні** організації самих мас, тобто **найбільш демократичні** і, значить, найбільш авторитетні організації мас, що максимально полегшують їм участь у будуванні нової держави і в управлінні нею і максимально розв'язують революційну енергію, ініціативу, творчі здібності мас у боротьбі за зруйнування старого укладу, в боротьбі за новий, пролетарський уклад.

Радянська влада є об'єднання й оформлення місцевих Рад в одну загальну державну організацію, в державну організацію пролетаріату, як авангарду пригноблених та експлуатованих мас і як пануючого класу, — об'єднання в Республіку Рад.

Суть Радянської влади полягає в тому, що найбільш масові і найбільш революційні організації саме тих класів, які пригноблювались капіталістами і поміщиками, є тепер «**постійна і єдина** основа всієї державної влади, всього державного апарату», що «саме ті маси, які навіть в найдемократичніших буржуазних республіках», будучи по закону рівноправними, «на ділі тисячами прийомів і хитрощів усувалися від участі в політичному житті і від користування демократичними правами й свободами, залучаються тепер до **постійної** і неодмінної, притому **вирішальної**, участі в демократичному управлінні державою»* (див. **Ленін**, т. XXIV, стор. 13).

Ось чому Радянська влада є **нова форма** державної організації, принципіально відмінна від старої, буржуазно-демократичної і парламентарної форми, **новий тип** держави, пристосований не до завдань

* Курсив скрізь мій. **Й. Ст.**

експлуатації і гноблення трудящих мас, а до завдань цілковитого їх визволення від усякого гніту й експлуатації, до завдань диктатури пролетаріату.

Ленін має рацію, кажучи, що з появою Радянської влади «епоха буржуазно-демократичного парламентаризму скінчилась, почався новий розділ всесвітньої історії: епоха пролетарської диктатури».

В чому полягають характерні риси Радянської влади?

В тому, що Радянська влада є найбільш масова і найбільш демократична державна організація з усіх можливих державних організацій в умовах існування класів, бо вона, будучи ареною змички й співробітництва робітників та експлуатованих селян у боротьбі проти експлуататорів і спираючись у своїй роботі на цю змичку й на це співробітництво, є тим самим влада більшості населення над меншістю, держава цієї більшості, вираз її диктатури.

В тому, що Радянська влада є найбільш інтернаціоналістська з усіх державних організацій класового суспільства, бо вона, руйнуючи всякий національний гніт і спираючись на співробітництво трудящих мас різних національностей, полегшує тим самим об'єднання цих мас в єдиному державному союзі.

В тому, що Радянська влада, самою своєю структурою, полегшує справу керівництва пригнобленими і експлуатованими масами з боку авангарду цих мас, з боку пролетаріату, як найбільш згуртованого і найбільш свідомого ядра Рад.

«Досвід усіх революцій і усіх рухів пригноблених класів, досвід всесвітнього соціалістичного руху вчить нас, — говорить Ленін, — що тільки пролетаріат

спроможний об'єднати і вести за собою розпорошені та відсталі верстви трудящого й експлуатованого населення» (див. т. XXIV, стор. 14). Справа в тому, що структура Радянської влади полегшує проведення в життя вказівок цього досвіду.

В тому, що Радянська влада, об'єднуючи законодавчу й виконавчу влади в єдиній організації держави і замінюючи територіальні виборчі округи виробничими одиницями, заводами й фабриками, — безпосередньо зв'язує робітничі і взагалі трудящі маси з апаратами державного управління, учить їх управляти країною.

В тому, що тільки Радянська влада здатна звільнити армію від підлеглості буржуазному командуванню і перетворити її із знаряддя гноблення народу, яким вона є при буржуазних порядках, у знаряддя визволення народу від ярма буржуазії, своєї і чужої.

В тому, що «тільки радянська організація держави спроможна дійсно розбити відразу і зруйнувати остаточно старий, тобто буржуазний, чиновницький і судовий апарат» (див. там же).

В тому, що тільки радянська форма держави, яка залучає масові організації трудящих і експлуатованих до постійної і безумовної участі в державному управлінні, здатна підготувати те відмирання державності, яке є одним з основних елементів майбутнього бездержавного, комуністичного суспільства.

Республіка Рад є, таким чином, тією шуканою і знайденою, нарешті, політичною формою, в рамках якої повинно бути здійснене економічне визволення пролетаріату, повна перемога соціалізму.

Паризька Комуна була зародком цієї форми. Радянська влада є її розвитком і завершенням.

Ось чому говорить Ленін, що:

«Республіка Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів є не тільки форма вищого типу демократичних установ... але й **єдина** * форма, здатна забезпечити найбільш безболісний перехід до соціалізму» (див. т. XXII, стор. 131).

V

СЕЛЯНСЬКЕ ПИТАННЯ

З цієї теми я беру чотири питання:

а) постановка питання;

б) селянство під час буржуазно-демократичної революції;

в) селянство під час пролетарської революції;

г) селянство після зміцнення Радянської влади.

1) **Постановка питання.** Дехто думає, що основне в ленінізмі — селянське питання, що вихідним пунктом ленінізму є питання про селянство, про його роль, його питому вагу. Це зовсім невірно. Основним питанням у ленінізмі, його відправним пунктом є не селянське питання, а питання про диктатуру пролетаріату, про умови її завоювання, про умови її зміцнення. Селянське питання, як питання про союзника пролетаріату в його боротьбі за владу, є питання похідне.

Ця обставина, проте, не позбавляє його нітрохи того серйозного, животрепетного значення, яке, без сумніву, має воно для пролетарської революції. Відомо, що серйозне розроблення селянського питання

* Курсив мій. **Й. Ст.**

в рядах російських марксистів почалося саме напередодні першої революції (1905 р.), коли питання про повалення царизму і проведення гегемонії пролетаріату стало перед партією на весь свій зріст, а питання про союзника пролетаріату в прийдешній буржуазній революції набрало животрепетного характеру. Відомо також, що селянське питання в Росії набрало ще більш актуального характеру під час пролетарської революції, коли питання про диктатуру пролетаріату, про її завоювання і вдержання привело до питання про союзників пролетаріату в прийдешній пролетарській революції. Воно й зрозуміло: хто йде і готується до влади, той не може не цікавитись питанням про своїх справжніх союзників.

В цьому розумінні селянське питання є частина загального питання про диктатуру пролетаріату і, як таке, являє собою одно з найживотрепетніших питань ленінізму.

Байдуже, а то й прямо негативне ставлення до селянського питання з боку партій II Інтернаціоналу пояснюється не тільки особливими умовами розвитку на Заході. Воно пояснюється насамперед тим, що ці партії не вірять у пролетарську диктатуру, бояться революції і не думають вести пролетаріат до влади. А хто боїться революції, хто не думає вести пролетарів до влади, той не може цікавитись питанням про союзників пролетаріату в революції, — для нього питання про союзників є питання байдуже, неактуальне. Іронічне ставлення героїв II Інтернаціоналу до селянського питання вважається у них ознакою хорошого тону, ознакою «справжнього» марксизму. Насправді тут немає ні грана марксизму, бо байдужість до

такого важливого питання, як селянське питання, напередодні пролетарської революції є зворотна сторона заперечення диктатури пролетаріату, безсумнівна ознака прямої зради марксизму.

Питання стоїть так: **чи вичерпані вже** революційні можливості, які криються в надрах селянства, внаслідок певних умов його існування, чи ні, і якщо не вичерпані, **чи є надія, підстава** використати ці можливості **для** пролетарської революції, перетворити селянство, його експлуатовану більшість, з резерву буржуазії, яким воно було під час буржуазних революцій Заходу і яким воно залишається й тепер, — в резерв пролетаріату, в його союзника?

Ленінізм відповідає на це питання позитивно, тобто в дусі визнання в лавах більшості селянства революційних здатностей і в дусі можливості їх використання в інтересах пролетарської диктатури.

Історія трьох революцій в Росії цілком підтверджує висновки ленінізму щодо цього.

Звідси практичний висновок про підтримку трудящих мас селянства в їх боротьбі проти кабали й експлуатації, в їх боротьбі за визволення від гніту і злиднів. Це не значить, звичайно, що пролетаріат повинен підтримувати **всякий** селянський рух. Мова йде тут про підтримку такого руху і такої боротьби селянства, які полегшують прямо чи посередньо визвольний рух пролетаріату, які ллють воду так чи інакше на млин пролетарської революції, які сприяють перетворенню селянства в резерв і союзника робітничого класу.

2) **Селянство під час буржуазно-демократичної революції.** Цей період охоплює проміжок часу від

першої російської революції (1905 р.) до другої (лютий 1917 р.) включно. Характерною рисою цього періоду є визволення селянства з-під впливу ліберальної буржуазії, **відхід** селянства від кадетів, **поворот** селянства в сторону пролетаріату, в сторону партії більшовиків. Історія цього періоду є історія боротьби кадетів (ліберальна буржуазія) і більшовиків (пролетаріат) за селянство. Долю цієї боротьби вирішив думський період, бо період чотирьох дум послужив предметним уроком для селянства, а цей урок наочно показав селянам, що їм не дістати з рук кадетів ні землі, ні волі, що цар цілком за поміщиків, а кадети підтримують царя, що єдина сила, на допомогу якої можна розраховувати, — це міські робітники, пролетаріат. Імперіалістична війна лише підтвердила урок думського періоду, завершивши відхід селянства від буржуазії, завершивши ізоляцію ліберальної буржуазії, бо роки війни показали всю марність, всю облудність надій дістати мир від царя і його буржуазних союзників. Без наочних уроків думського періоду гегемонія пролетаріату була б неможлива.

Так склався союз робітників і селян у буржуазно-демократичній революції. Так склалася гегемонія (керівництво) пролетаріату в спільній боротьбі за повалення царизму, гегемонія, що привела до лютневої революції 1917 року.

Буржуазні революції Заходу (Англія, Франція, Німеччина, Австрія) пішли, як відомо, по іншому шляху. Там гегемонія в революції належала не пролетаріатові, який не становив і не міг становити через свою слабість самостійну політичну силу, а ліберальній буржуазії. Там визволення від кріпос-

ницьких порядків дістало селянство не з рук пролетаріату, який був нечисленний і неорганізований, а з рук буржуазії. Там селянство йшло проти старих порядків разом з ліберальною буржуазією. Там селянство становило резерв буржуазії. Там революція привела, через це, до величезного посилення політичної ваги буржуазії.

В Росії, навпаки, буржуазна революція дала прямо протилежні результати. Революція в Росії привела не до посилення, а до ослаблення буржуазії, як політичної сили, не до умноження її політичних резервів, а до втрати нею основного резерву, до втрати селянства. Буржуазна революція в Росії висунула на перший план не ліберальну буржуазію, а революційний пролетаріат, згуртувавши навколо нього багатомільйонне селянство.

Цим, між іншим, і пояснюється той факт, що буржуазна революція в Росії переросла в пролетарську революцію за порівняно короткий строк. Гегемонія пролетаріату була зародком і перехідним ступенем до диктатури пролетаріату.

Чим пояснити це своєрідне явище в російській революції, яке не має прецедентів в історії буржуазних революцій на Заході? Звідки взялася ця своєрідність?

Пояснюється вона тим, що буржуазна революція розгорнулася в Росії при більш розвинених умовах класової боротьби, ніж на Заході, що російський пролетаріат встиг уже перетворитися на цей час у самостійну політичну силу, тимчасом як ліберальна буржуазія, налякана революційністю пролетаріату, розгубила подобу всякої революційності (особливо

після уроків 1905 р.) і повернула в сторону союзу з царем і поміщиками проти революції, проти робітників і селян.

Слід звернути увагу на такі обставини, які визначили своєрідність російської буржуазної революції:

а) Небувала концентрація російської промисловості напередодні революції. Відомо, напр., що в підприємствах з кількістю робітників понад 500 чол. працювало в Росії 54% всіх робітників, тимчасом як у такій розвиненій країні, як Північна Америка, в аналогічних підприємствах працювало всього 33% всіх робітників. Навряд чи треба доводити, що вже сама ця обставина при наявності такої революційної партії, як партія більшовиків, перетворювала робітничий клас Росії у велетенську силу політичного життя країни.

б) Огидні форми експлуатації на підприємствах плюс нестерпний поліцейський режим царських опричників, — обставина, що перетворювала кожний серйозний страйк робітників у величезний політичний акт і загартовувала робітничий клас, як силу, до кінця революційну.

в) Політична дряблість російської буржуазії, яка перетворилася після революції 1905 року в прислужництво царизмові і пряму контрреволюційність, пояснювану не тільки революційністю російського пролетаріату, що відкинув російську буржуазію в обійми царизму, але й прямою залежністю цієї буржуазії від казенних замовлень.

г) Наявність найогидніших і найнестерпніших пережитків кріпосницьких порядків на селі, доповнюваних всевладдям поміщика, — обставина, яка кинула селянство в обійми революції.

д) Царизм, який душив все живе і усугубляв своєю сваволею гніт капіталіста і поміщика, — обставина, що з'єднала боротьбу робітників і селян в єдиний революційний потік.

е) Імперіалістична війна, яка злила всі ці суперечності політичного життя Росії в глибоку революційну кризу і надала революції неймовірної сили натиску.

Куди було ткнутися селянству при таких умовах? У кого шукати підтримки проти всевладдя поміщика, проти сваволі царя, проти згубної війни, яка розоряла його господарство? У ліберальної буржуазії? Але вона ворог, — про це говорив довголітній досвід всіх чотирьох дум. У есерів? Есери, звичайно, «кращі», ніж кадети, і програма у них «підходяча», майже селянська, але що можуть дати есери, коли вони думають спертися на самих селян і коли вони слабі в місті, де насамперед черпає свої сили противник? Де та нова сила, яка ні перед чим не спиниться ні на селі, ні в місті, яка піде сміливо в перші ряди на боротьбу з царем і поміщиком, яка допоможе селянству вирватися з кабали, з безземелля, з гніту, з війни? Чи була взагалі така сила в Росії? Так, була. Це був російський пролетаріат, який показав свою силу, своє вміння боротися до кінця, свою сміливість, свою революційність ще в 1905 році.

В усякому разі, другої такої сили не було, і взяти її не було звідки.

Ось чому селянство, відчаливши від кадетів і причаливши до есерів, прийшло разом з тим до необхідності підкоритися керівництву такого мужнього вождя революції, як російський пролетаріат.

Такі є обставини, що визначили своєрідність російської буржуазної революції.

3) **Селянство під час пролетарської революції.** Цей період охоплює проміжок часу від лютневої революції (1917 р.) до Жовтневої (1917 р.). Період цей порівняно недовгий, всього вісім місяців,—але ці вісім місяців, з точки зору політичної освіти і революційного виховання мас, сміливо можуть бути поставлені на одну дошку з цілими десятиріччями звичайного конституційного розвитку, бо вони становлять вісім місяців **революції.** Характерною рисою цього періоду є дальше революціонізування селянства, його розчарування в есерах, **відхід** селянства від есерів, новий **поворот** селянства в бік **прямого згуртування** навколо пролетаріату, як єдиної до кінця революційної сили, здатної привести країну до миру. Історія цього періоду є історія боротьби есерів (дрібнобуржуазна демократія) і більшовиків (пролетарська демократія) за селянство, за оволодіння більшістю селянства. Долю цієї боротьби вирішили коаліційний період, період керенщини, відмова есерів і меншовиків від конфіскації поміщицької землі, боротьба есерів і меншовиків за продовження війни, червневий наступ на фронті, смертна кара для солдатів, повстання Корнілова.

Якщо раніше, в попередній період, основним питанням революції було повалення царя і поміщицької влади, то тепер, в період після лютневої революції, коли царя вже не стало, а нескінченна війна доконала господарство країни, розоривши вкрай селянство, — основним питанням революції стало питання про ліквідацію війни. Центр ваги явно перемістився з питань чисто внутрішнього характеру до основ-

ного питання — про війну. «Кінчити війну», «вирватися з війни» — це був загальний крик змученої країни і, насамперед, селянства.

Але, щоб вирватися з війни, треба було повалити Тимчасовий уряд, треба було повалити владу буржуазії, треба було повалити владу есерів і меншовиків, бо вони і тільки вони затягували війну до «переможного кінця». Іншого шляху виходу з війни, як через повалення буржуазії, не було на практиці.

Це була нова революція, революція пролетарська, бо вона скидала з влади останню, крайню ліву фракцію імперіалістичної буржуазії, партію есерів і меншовиків, для того, щоб створити нову, пролетарську владу, владу Рад, для того, щоб поставити при владі партію революційного пролетаріату, партію більшовиків, партію революційної боротьби проти імперіалістичної війни за демократичний мир. Більшість селянства підтримала боротьбу робітників за мир, за владу Рад.

Іншого виходу для селянства не було. Іншого виходу і не могло бути.

Період керенщини був, таким чином, величезним предметним уроком для трудових мас селянства, бо він наочно показав, що при владі есерів і меншовиків не вирватися країні з війни, не бачити селянам ні землі, ні волі, що меншовики й есери відрізняються від кадетів лише солодкими словами і фальшивими обіцянками, а на ділі проводять ту саму імперіалістичну, кадетську політику, що єдиною владою, здатною вивести країну на шлях, може бути тільки влада Рад. Дальше затягування війни лише підтверджувало правильність цього уроку, підхльостувало революцію і підганяло мільйонні маси селян і

солдатів на шлях **прямого згуртування** навколо пролетарської революції. Ізоляція есерів і меншовиків стала незаперечним фактом. Без наочних уроків коаліційного періоду диктатура пролетаріату була б неможлива.

Такі є обставини, що полегшили процес переростання буржуазної революції в революцію пролетарську.

Так склалася диктатура пролетаріату в Росії.

4) **Селянство після зміцнення Радянської влади.** Якщо раніше, в перший період революції, справа йшла, головним чином, про повалення царизму, а потім, після лютневої революції, питання йшло, насамперед, про вихід з імперіалістичної війни через повалення буржуазії, то тепер, після ліквідації громадянської війни і зміцнення Радянської влади,— на перший план виступили питання господарського будівництва. Посилити і розвинути націоналізовану індустрію; зв'язати для цього індустрію з селянським господарством через торгівлю, регульовану державою; замінити продрозверстку продподатком з тим, щоб потім, поступово зменшуючи розміри продподатку, звести справу до обміну виробів індустрії на продукти селянського господарства; пожвавити торгівлю і розвинути кооперацію, втягуючи в цю останню мільйони селянства, — ось як змальовував Ленін чергові завдання господарського будівництва на шляху до побудови фундаменту соціалістичної економіки.

Кажуть, що завдання це може бути непосильним для такої селянської країни, як Росія. Деякі скептики говорять навіть про те, що воно просто утопічне, нездійсненне, бо селянство є селянство, — воно скла-

дається з дрібних виробників, і воно не може бути через це використане для організації фундаменту соціалістичного виробництва.

Але скептики помиляються, бо вони не враховують деяких обставин, які мають у даному разі вирішальне значення. Розгляньмо головні з них.

По-перше. Не можна змішувати селянство Радянського Союзу з селянством Заходу. Селянство, яке пройшло школу трьох революцій, яке боролося проти царя і буржуазної влади разом з пролетаріатом і на чолі з пролетаріатом, селянство, яке дістало землю і мир з рук пролетарської революції і стало через це резервом пролетаріату,—це селянство не може не відрізнятися від селянства, яке боролося під час буржуазної революції на чолі з ліберальною буржуазією, яке дістало землю з рук цієї буржуазії і стало через це резервом буржуазії. Навряд чи треба доводити, що радянське селянство, яке звикло цінити політичну дружбу і політичне співробітництво з пролетаріатом і яке завдячує своєю свободою цій дружбі і цьому співробітництву, — не може не становити винятково сприятливий матеріал для економічного співробітництва з пролетаріатом.

Енгельс говорив, що «завоювання політичної влади соціалістичною партією стало справою близького майбутнього», що «для того, щоб завоювати її, партія повинна спочатку піти з міста на село і стати сильною на селі» (див. «Селянське питання» **Енгельса**, вид. 1922 р. [30]). Він писав про це в 90-х роках минулого століття, маючи на увазі західне селянство. Чи треба доводити, що російські комуністи, які провели в цьому відношенні колосальну роботу на протязі

трьох революцій, встигли вже створити собі на селі такий вплив і таку опору, про які не сміють навіть мріяти наші західні товариші? Як можна заперечувати, що ця обставина не може не полегшити докорінно справу налагоджування економічного співробітництва між робітничим класом і селянством Росії?

Скептики твердять про дрібних селян, як про фактор, несумісний з соціалістичним будівництвом. Але слухайте, що говорить Енгельс про дрібних селян Заходу:

«Ми рішуче стоїмо на боці дрібного селянина; ми будемо робити все можливе, щоб йому було зносніше жити, щоб полегшити йому перехід до товариства в разі, коли він на це зважиться; в тому ж разі, коли він ще не буде спроможний прийняти це рішення, ми постараємось дати йому якомога більше часу подумати про це на своєму клаптику. Ми робитимемо так не тільки тому, що вважаємо можливим перехід на наш бік самостійно працюючого дрібного селянина, але також і з безпосередніх партійних інтересів. Чим більше буде число селян, яким ми не дамо спуститися до пролетарів і яких ми привернемо на свій бік ще селянами, тим швидше і легше відбудеться суспільне перетворення. Нам було б даремно чекати з цим перетворенням того часу, коли капіталістичне виробництво всюди розвинеться до своїх крайніх наслідків, коли і останній дрібний ремісник і останній *дрібний селянин впадуть жертвами великого капіталістичного виробництва*. Матеріальні жертви, які доведеться принести в цьому розумінні в інтересах селян із суспільних коштів, з точки зору капіталістичної економіки можуть здатися викинутими грішми, а, тимчасом, це—прекрасне застосування капіталу, бо вони заощадять, може, в десять раз більші суми при видатках на суспільне перетворення в його цілому. Отже, в цьому розумінні ми можемо бути дуже щедрі щодо селян» (див. там же).

Так говорив Енгельс, маючи на увазі західне селянство. Але хіба не ясно, що сказане Енгельсом ніде не може бути здійснене з такою легкістю і повно-

тою, як у країні диктатури пролетаріату? Хіба не ясно, що тільки в Радянській Росії можуть бути проведені в життя тепер же і повністю і «перехід на наш бік самостійно працюючого дрібного селянина», і необхідні для цього «матеріальні жертви», і потрібна для цього «щедрість щодо селян», що ці і подібні їм заходи на користь селян уже проводяться в Росії? Як можна заперечувати, що ця обставина, в свою чергу, повинна полегшити і рушити вперед справу господарського будівництва Радянської країни?

По-друге. Не можна змішувати сільське господарство Росії з сільським господарством Заходу. Там розвиток сільського господарства йде по звичайній лінії капіталізму, в обстановці глибокої диференціації селянства, з великими маєтками і приватнокапіталістичними латифундіями на одному полюсі, з пауперизмом, злиднями і найманим рабством — на другому. Там розпад і розклад з огляду на це цілком природні. Не те в Росії. У нас розвиток сільського господарства не може піти по такому шляху хоча б тому, що наявність Радянської влади і націоналізація основних знарядь та засобів виробництва не допускають такого розвитку. В Росії розвиток сільського господарства повинен піти по іншому шляху, по шляху кооперування мільйонів дрібного і середнього селянства, по шляху розвитку на селі масової кооперації, підтримуваної державою в порядку пільгового кредитування. Ленін правильно вказав у статтях про кооперацію, що розвиток сільського господарства у нас повинен піти по новому шляху, по шляху залучення більшості селян до соціалістичного будівництва через кооперацію, по шляху поступового

вкорінення в сільське господарство начал колективізму спочатку в галузі збуту, а потім — в галузі виробництва продуктів сільського господарства.

Дуже цікаві щодо цього деякі нові явища на селі в зв'язку з роботою сільськогосподарської кооперації. Відомо, що всередині Сільськосоюзу[31] народились нові великі організації по галузях сільського господарства, — по льону, картоплі, олії та ін., які мають велике майбутнє. З них, наприклад, Льоноцентр об'єднує цілу сітку виробничих товариств селян-льонарів. Льоноцентр займається тим, що постачає селянам насіння і знаряддя виробництва, потім у тих же селян купує всю продукцію льону, збуває її в масовому масштабі на ринок; забезпечує селянам участь у прибутках і, таким чином, зв'язує селянське господарство через Сільськосоюз з *державною промисловістю*. Як назвати таку форму організації виробництва? Це є, по-моєму, домашня система великого державно-соціалістичного виробництва в галузі сільського господарства. Я говорю тут про домашню систему державно-соціалістичного виробництва по аналогії з домашньою системою капіталізму в галузі, скажемо, текстильного виробництва, де кустарі, дістаючи від капіталіста сировину й знаряддя і здаючи йому всю свою продукцію, фактично були напівнайманими робітниками на дому. Це один з багатьох показників того, по якому шляху повинен піти у нас розвиток сільського господарства. Я вже не кажу тут про інші показники такого ж роду по інших галузях сільського господарства.

Навряд чи треба доводити, що величезна більшість селянства охоче стане на цей новий шлях розвитку,

відкинувши геть шлях приватнокапіталістичних латифундій і найманого рабства, шлях злиднів і розорення.

Ось що говорить Ленін про шляхи розвитку нашого сільського господарства:

«Влада держави на всі великі засоби виробництва, влада держави в руках пролетаріату, союз цього пролетаріату з багатьма мільйонами дрібних і найдрібніших селян, забезпечення керівництва за цим пролетаріатом щодо селянства і т. д., — *хіба це не все, що потрібне для того, щоб з кооперації, з самої* тільки кооперації, яку ми раніше третирували, як торгашеську, і яку з певного боку маємо право третирувати тепер при непі так само, хіба це не все необхідне для побудови повного соціалістичного суспільства? Це ще не побудова соціалістичного суспільства, але це все необхідне і достатнє для цієї побудови» (див. т. XXVII, стор. 392).

Говорячи далі про необхідність фінансової та іншої підтримки кооперації, як «нового принципу організації населення» і нового «суспільного ладу» при диктатурі пролетаріату, Ленін продовжує:

«Кожний суспільний лад виникає лише при фінансовій підтримці певного класу. Нема чого нагадувати про ті сотні і сотні мільйонів карбованців, яких коштувало народження «вільного» капіталізму. Тепер ми повинні усвідомити і перетворити в діло, що нині той суспільний лад, який ми повинні підтримувати більш ніж звичайно, є лад кооперативний. Але підтримувати його треба в справжньому розумінні цього слова, тобто під цією підтримкою недосить розуміти підтримку всякого кооперативного обороту, — під цією підтримкою треба розуміти підтримку такого кооперативного обороту, в якому **справді беруть участь справжні маси населення»** (див. там же, стор. 393).

Про що говорять всі ці обставини?

Про те, що скептики не мають рації.

Про те, що має рацію ленінізм, який розглядає трудящі маси селянства, як резерв пролетаріату.

Про те, що пролетаріат, який стоїть при владі, може і повинен використати цей резерв для того, щоб зімкнути індустрію з сільським господарством, підняти соціалістичне будівництво і підвести під диктатуру пролетаріату той необхідний фундамент, без якого неможливий перехід до соціалістичної економіки.

VI

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ

З цієї теми я беру два головні питання:

а) постановка питання,

б) визвольний рух пригноблених народів і пролетарська революція.

1) **Постановка питання.** За останні два десятиріччя національне питання зазнало ряду найсерйозніших змін. Національне питання в період II Інтернаціоналу і національне питання в період ленінізму далеко не одне й те саме. Вони глибоко одно від одного відрізняються не тільки обсягом, але й внутрішнім своїм характером.

Раніше національне питання замикалося звичайно тісним колом питань, які стосуються, головним чином, «культурних» національностей. Ірландці, угорці, поляки, фінни, серби і деякі інші національності Європи— таке те коло неповноправних народів, долею яких цікавилися діячі II Інтернаціоналу. Десятки й сотні мільйонів азіатських і африканських народів, які терплять національний гніт в найгрубішій і найжор-

стокішій формі, звичайно залишалися поза полем зору. Білих і чорних, «культурних» і «некультурних» не зважувалися ставити на одну дошку. Дві — три пусті і кислосолодкі резолюції, які старанно обминають питання про визволення колоній, — це все, чим могли похвастати діячі II Інтернаціоналу. Тепер цю двоїстість і половинчатість в національному питанні треба вважати ліквідованою. Ленінізм викрив цю кричущу невідповідність, зруйнував стіну між білими і чорними, між європейцями і азіатами, між «культурними» і «некультурними» рабами імперіалізму і зв'язав, таким чином, національне питання з питанням про колонії. Тим самим національне питання було перетворене з питання часткового і внутрідержавного в питання загальне і міжнародне, в світове питання про визволення пригноблених народів залежних країн і колоній від ярма імперіалізму.

Раніше принцип самовизначення націй тлумачився звичайно неправильно, звужуючись нерідко до права націй на автономію. Деякі лідери II Інтернаціоналу дійшли навіть до того, що право на самовизначення перетворили в право на культурну автономію, тобто в право пригноблених націй мати свої культурні заклади, залишаючи всю політичну владу в руках пануючої нації. Ця обставина вела до того, що ідея самовизначення із знаряддя боротьби з анексіями рискувала перетворитися в знаряддя виправдання анексій. Тепер цю плутанину треба вважати переборено. Ленінізм розширив поняття самовизначення, витлумачивши його як право пригноблених народів залежних країн і колоній на повне відокремлення, як право націй на самостійне державне

існування. Тим самим була виключена можливість виправдання анексій шляхом тлумачення права на самовизначення, як права на автономію. А самий принцип самовизначення був перетворений, таким чином, із знаряддя обману мас, яким він, безперечно, був в руках соціал-шовіністів під час імперіалістичної війни, в знаряддя викриття всіх і всяких імперіалістичних жадань і шовіністичних махінацій, в знаряддя політичної освіти мас в дусі інтернаціоналізму.

Раніше питання про пригноблені нації розглядалося звичайно, як питання чисто правове. Урочисте проголошення «національної рівноправності», незлічченні декларації про «рівність націй» — ось чим пробавлялися партії II Інтернаціоналу, які замазують той факт, що «рівність націй» при імперіалізмі, коли одна група націй (меншість) живе за рахунок експлуатації другої групи націй, є знущання з пригноблених народів. Тепер цю буржуазно-правову точку зору в національному питанні треба вважати викритою. Ленінізм звів національне питання з висот широкомовних декларацій на землю, заявивши, що декларації про «рівність націй», не підкріплювані з боку пролетарських партій прямою підтримкою визвольної боротьби пригноблених народів, є пусті і фальшиві декларації. Тим самим питання про пригноблені нації стало питанням про підтримку, про допомогу, справжню і постійну допомогу пригнобленим націям в їх боротьбі з імперіалізмом за справжню рівність націй, за їх самостійне державне існування.

Раніше національне питання розглядалося по-реформістському, як окреме самостійне питання, без зв'язку із загальним питанням про владу капіталу,

про повалення імперіалізму, про пролетарську революцію. Мовчазно припускалося, що перемога пролетаріату в Європі можлива без прямого союзу з визвольним рухом у колоніях, що розв'язання національно-колоніального питання може бути проведене нишком, «самопливом», осторонь від великого шляху пролетарської революції, без революційної боротьби з імперіалізмом. Тепер цю антиреволюційну точку зору треба вважати викритою. Ленінізм довів, а імперіалістична війна і революція в Росії підтвердили, що національне питання може бути розв'язане лише в зв'язку і на грунті пролетарської революції, що шлях перемоги революції на Заході проходить через революційний союз з визвольним рухом колоній і залежних країн проти імперіалізму. Національне питання є частина загального питання про пролетарську революцію, частина питання про диктатуру пролетаріату.

Питання стоїть так: **чи вичерпані вже** революційні можливості, які є в надрах революційно-визвольного руху пригноблених країн, чи ні, і якщо не вичерпані, — то чи є надія, підстава використати ці можливості для пролетарської революції, перетворити залежні і колоніальні країни з резерву імперіалістичної буржуазії в резерв революційного пролетаріату, в союзника останнього?

Ленінізм відповідає на це питання позитивно, тобто в дусі визнання в надрах національно-визвольного руху пригноблених країн революційних здатностей і в дусі можливості їх використання в інтересах повалення спільного ворога, в інтересах повалення імперіалізму. Механіка розвитку імперіалізму,

імперіалістична війна і революція в Росії цілком підтверджують висновки ленінізму щодо цього.

Звідси необхідність підтримки, рішучої й активної підтримки з боку пролетаріату «державних» націй національно-визвольного руху пригноблених і залежних народів.

Це не значить, звичайно, що пролетаріат повинен підтримувати **всякий** національний рух, скрізь і завжди, в усіх окремих конкретних випадках. Мова йде про підтримку таких національних рухів, які спрямовані на ослаблення, на повалення імперіалізму, а не на його зміцнення і збереження. Бувають випадки, коли національні рухи окремих пригноблених країн приходять до зіткнення з інтересами розвитку пролетарського руху. Само собою зрозуміло, що в таких випадках не може бути й мови про підтримку. Питання про права націй є не ізольоване і самодовліюче питання, а частина загального питання про пролетарську революцію, що підпорядкована цілому і вимагає свого розгляду під кутом зору цілого. Маркс у 40-х роках минулого століття стояв за національний рух поляків і угорців проти національного руху чехів і південних слов'ян. Чому? Тому, що чехи і південні слов'яни були тоді «реакційними народами», «російськими форпостами» в Європі, форпостами абсолютизму, тоді як поляки й угорці були «революційними народами», які боролися проти абсолютизму. Тому, що підтримка національного руху чехів і південних слов'ян означала тоді посередню підтримку царизму, найнебезпечнішого ворога революційного руху в Європі.

«Окремі вимоги демократії, — говорить Ленін, — в тому числі самовизначення, не абсолют, а **частинка** загальнодемократичного (нині: загальносоціалістичного) **світового** руху. Можливо, що в окремих конкретних випадках частинка суперечить загальному, тоді треба відкинути її» (див. т. XIX, стор. 257—258).

Так стоїть справа з питанням про окремі національні рухи, про можливий реакційний характер цих рухів, якщо, звичайно, розцінювати їх не з формальної точки зору, не з точки зору абстрактних прав, а конкретно, з точки зору інтересів революційного руху.

Те саме треба сказати про революційний характер національних рухів взагалі. Безсумнівна революційність величезної більшості національних рухів така ж відносна і своєрідна, як відносна і своєрідна можлива реакційність деяких окремих національних рухів. Революційний характер національного руху в обстановці імперіалістичного гніту зовсім не передбачає обов'язкової наявності пролетарських елементів в русі, наявності революційної або республіканської програми руху, наявності демократичної основи руху. Боротьба афганського еміра за незалежність Афганістану є об'єктивно **революційна** боротьба, незважаючи на монархічні погляди еміра і його сподвижників, бо вона ослабляє, розкладає, підточує імперіалізм, тимчасом як боротьба таких «одчайдушних» демократів і «соціалістів», «революціонерів» і республіканців, як, скажемо, Керенський і Церетелі, Ренодель і Шейдеман, Чернов і Дан, Гендерсон і Клайнс, під час імперіалістичної війни, була боротьбою **реакційною**, бо вона мала своїм результатом підкрашування, зміцнення, перемогу імперіалізму.

Боротьба єгипетських купців і буржуазних інтелігентів за незалежність Єгипту є, з тих же причин, боротьбою об'єктивно **революційною**, незважаючи на буржуазне походження і буржуазне звання лідерів єгипетського національного руху, незважаючи на те, що вони проти соціалізму, тимчасом як боротьба англійського «робітничого» уряду за збереження залежного становища Єгипту є, з тих же причин, боротьбою **реакційною**, незважаючи на пролетарське походження і на пролетарське звання членів цього уряду, незважаючи на те, що вони «за» соціалізм. Я вже не кажу про національний рух інших, більших, колоніальних і залежних країн, як-от Індія і Китай, кожний крок яких по шляху до визволення, якщо він навіть порушує вимоги формальної демократії, є ударом парового молота по імперіалізму, тобто кроком, безперечно, **революційним.**

Ленін має рацію, кажучи, що національний рух пригноблених країн треба розцінювати не з точки зору формальної демократії, а з точки зору фактичних результатів у загальному балансі боротьби проти імперіалізму, тобто «не ізольовано, а в світовому масштабі» (див. т. XIX, стор. 257).

2) **Визвольний рух пригноблених народів і пролетарська революція.** При розв'язанні національного питання ленінізм виходить з таких положень:

а) світ поділений на два табори: на табір жменьки цивілізованих націй, які володіють фінансовим капіталом і експлуатують величезну більшість населення земної кулі, і табір пригноблених і експлуатованих народів колоній та залежних країн, які становлять цю більшість;

б) *колонії і залежні країни, пригноблювані й експлуатовані фінансовим капіталом, становлять величезний резерв і найсерйозніше джерело сил імперіалізму;*

в) революційна боротьба пригноблених народів залежних і колоніальних країн проти імперіалізму є єдиним шляхом їх визволення від гніту і експлуатації;

г) найважливіші колоніальні і залежні країни уже стали на шлях національно-визвольного руху, який не може не привести до кризи всесвітнього капіталізму;

д) інтереси пролетарського руху в розвинених країнах і національно-визвольного руху в колоніях вимагають з'єднання цих двох видів революційного руху в спільний фронт проти спільного ворога, проти імперіалізму;

е) перемога робітничого класу в розвинених країнах і визволення пригноблених народів з-під ярма імперіалізму неможливі без утворення і зміцнення спільного революційного фронту;

є) утворення спільного революційного фронту неможливе без прямої і рішучої підтримки з боку пролетаріату гноблячих націй визвольного руху пригноблених народів проти «вітчизняного» імперіалізму, бо «не може бути вільним народ, який пригноблює інші народи» **(Енгельс)**;

ж) підтримка ця означає відстоювання, захист, проведення в життя лозунга — право націй на відокремлення, на самостійне державне існування;

з) без проведення цього лозунга неможливо налагодити об'єднання і співробітництво націй в єдиному

світовому господарстві, яке становить матеріальну базу перемоги всесвітнього соціалізму;

и) об'єднання це може бути лише добровільним, посталим на основі взаємного довір'я і братніх взаємовідносин народів.

Звідси дві сторони, дві тенденції в національному питанні: тенденція до політичного визволення від імперіалістичних пут і до утворення самостійної національної держави — тенденція, яка виникла на основі імперіалістичного гніту й колоніальної експлуатації, і тенденція до господарського зближення націй, яка виникла в зв'язку з утворенням світового ринку й світового господарства.

«Капіталізм, що розвивається, — говорить Ленін, — знає дві історичні тенденції в національному питанні. Перша: пробудження національного життя і національних рухів, боротьба проти всякого національного гніту, створення національних держав. Друга: розвиток і частішання всіляких стосунків між націями, ламання національних перегородок, створення інтернаціональної єдності капіталу, економічного життя взагалі, політики, науки і т. д.

Обидві тенденції є світовий закон капіталізму. Перша переважає на початку його розвитку, друга характеризує капіталізм зрілий, що йде до свого перетворення в соціалістичне суспільство» (див. т. XVII, стор. 139—140).

Для імперіалізму ці дві тенденції є непримиренні суперечності, бо імперіалізм не може жити без експлуатації і насильного вдержання колоній в рамках «єдиного цілого», бо імперіалізм може зближати нації лише шляхом анексії і колоніальних загарбань, без яких він, взагалі кажучи, немислимий.

Для комунізму, навпаки, ці тенденції є лише дві сторони однієї справи, справи визволення пригнобле-

них народів з-під ярма імперіалізму, бо комунізм знає, що об'єднання народів в єдиному світовому господарстві можливе лише на началах взаємного довір'я і добровільної угоди, що шлях утворення добровільного об'єднання народів лежить через відокремлення колоній від «єдиного» імперіалістичного «цілого», через перетворення їх у самостійні держави.

Звідси необхідність наполегливої, безперервної, рішучої боротьби з великодержавним шовінізмом «соціалістів» пануючих націй (Англія, Франція, Америка, Італія, Японія та ін.), які не хочуть боротися з своїми імперіалістичними урядами, не хочуть підтримати боротьбу пригноблених народів «їх» колоній за визволення від гніту, за державне відокремлення.

Без такої боротьби немислиме виховання робітничого класу пануючих націй в дусі справжнього інтернаціоналізму, в дусі зближення з трудящими масами залежних країн і колоній, в дусі справжньої підготовки пролетарської революції. Революція в Росії не перемогла б, і Колчак з Денікіним не були б розбиті, якби російський пролетаріат не мав співчуття і підтримки з боку пригноблених народів колишньої Російської імперії. Але для того, щоб завоювати співчуття і підтримку цих народів, він повинен був насамперед розбити кайдани російського імперіалізму і визволити ці народи від національного гніту.

Без цього неможливо було б зміцнити Радянську владу, насадити справжній інтернаціоналізм і створити ту чудову організацію співробітництва народів, яка називається Союзом Радянських Соціалістичних Республік і яка є живий прообраз майбутнього об'єднання народів в єдиному світовому господарстві.

Звідси необхідність боротьби проти національної замкненості, вузькості, відособленості соціалістів пригноблених країн, які не хочуть піднятися вище своєї національної дзвіниці і не розуміють зв'язку визвольного руху своєї країни з пролетарським рухом пануючих країн.

Без такої боротьби немислимо відстояти самостійну *політику пролетаріату пригноблених націй і його класову солідарність з пролетаріатом пануючих країн* у боротьбі за повалення спільного ворога, у боротьбі за повалення імперіалізму.

Без такої боротьби інтернаціоналізм був би неможливий.

Такий є шлях виховання трудових мас пануючих і пригноблених націй в дусі революційного інтернаціоналізму.

Ось що говорить Ленін про цю двобічну роботу комунізму по *вихованню* робітників в дусі інтернаціоналізму:

«Чи може це виховання... бути **конкретно однакове** в націях *великих і гноблячих* і в *націях маленьких, гноблених?* в націях анектуючих і націях анектовуваних?

Очевидно, ні. Шлях до однієї мети: до повної рівноправності, найтіснішого зближення і дальшого **злиття всіх** націй іде тут, *очевидно, різними конкретними шляхами,—все одно, як шлях,* скажемо, до точки, що лежить посередині даної сторінки, іде *наліво від одного бокового краю її і направо від протилежного* краю. Якщо соціал-демократ великої, гноблячої, анектуючої *нації, визнаючи взагалі злиття націй, забуде хоч на хвилину про* те, що «його» Микола II, «його» Вільгельм, Георг, Пуанкаре та ін. **теж за злиття** *з дрібними націями (шляхом анексій)* — Микола II за «злиття» з Галичиною, Вільгельм II за «злиття» з Бельгією *та ін.,—то такий соціал-демократ буде смішним* доктринером в теорії, підсобником імперіалізму на практиці.

Центр ваги інтернаціоналістського виховання робітників у гноблячих країнах неминуче повинен полягати в проповіді і відстоюванні ними свободи відокремлення пригноблених країн. Без цього **нема** інтернаціоналізму. Ми маємо право і повинні третирувати всякого соціал-демократа гноблячої нації, який **не** веде такої пропаганди, як імперіаліста і як негідника. Це безумовна вимога, хоч би **випадок** відокремлення був можливий і «здійснимий» до соціалізму всього в 1 з 1 000 випадків...

Навпаки. Соціал-демократ маленької нації повинен центр ваги своєї агітації класти на **другому** слові нашої загальної формули: «добровільне **об'єднання**» націй. Він може, не порушуючи своїх обов'язків, як інтернаціоналіста, бути **і** за політичну незалежність своєї нації, **і** за її включення в сусідню державу X, Y, Z, та ін. Але в усіх випадках він повинен боротися **проти** дрібно-національної вузькості, замкненості, відособленості, за врахування цілого і загального, за підпорядкування інтересів часткового інтересам загального.

Люди, які не вдумалися в питання, вважають «суперечливим», щоб соціал-демократи гноблячих націй наполягали на «свободі **відокремлення**», а соціал-демократи пригноблених націй на «свободі **об'єднання**». Але невелике розміркування показує, що **іншого** шляху до інтернаціоналізму і злиття націй, іншого шляху до цієї мети **від даного** становища нема і бути не може» (див. т. XIX, стор. 261—262).

VII

СТРАТЕГІЯ І ТАКТИКА

З цієї теми я беру шість питань:

а) стратегія і тактика, як наука про керівництво класовою боротьбою пролетаріату;

б) етапи революції і стратегія;

в) приливи й відпливи руху і тактика;

г) стратегічне керівництво;

д) тактичне керівництво;

е) реформізм і революціонізм.

1) **Стратегія і тактика, як наука про керівництво класовою боротьбою пролетаріату.** Період панування II Інтернаціоналу був періодом переважно формування і навчання пролетарських політичних армій в обстановці більш-менш мирного розвитку. Це був період парламентаризму, як переважної форми класової боротьби. Питання про великі сутички класів, про підготовку пролетаріату до революційних боїв, про шляхи завоювання диктатури пролетаріату не стояли тоді, як здавалося, на черзі. Завдання зводилося до того, щоб використати всі шляхи легального розвитку для формування і навчання пролетарських армій, використати парламентаризм стосовно до умов, при яких пролетаріат залищався і повинен був, як здавалося, залишитися в становищі опозиції. Навряд чи треба доводити, що в такий період і при такому розумінні завдань пролетаріату не могло бути ні цільної стратегії, ні розробленої тактики. Були обривки, окремі думки про тактику й стратегію, але тактики й стратегії не було.

Смертний гріх II Інтернаціоналу полягає не в тому, що він проводив у свій час тактику використання парламентських форм боротьби, а в тому, що він переоцінював значення цих форм, вважаючи їх мало не єдиними, а коли настав період відкритих революційних боїв і питання про позапарламентські форми боротьби стало на першу чергу, партії II Інтернаціоналу відвернулися від нових завдань, не прийняли їх.

Тільки в наступний період, період відкритих виступів пролетаріату, в період пролетарської революю-

ції, коли питання про повалення буржуазії стало питанням прямої практики, коли питання про резерви пролетаріату (стратегія) стало одним з найживотрепетніших питань, коли всі форми боротьби й організації — і парламентські, і позапарламентські (тактика) — виявили себе цілком виразно, — тільки в цей період могли бути вироблені цільна стратегія і розроблена тактика боротьби пролетаріату. Геніальні думки Маркса й Енгельса про тактику і стратегію, замуравлені опортуністами II Інтернаціоналу, були витягнені Леніним на світ божий саме в цей період. Але Ленін не обмежився відновленням окремих тактичних положень Маркса й Енгельса. Він їх розвинув далі і доповнив новими думками й положеннями, об'єднавши все це в систему правил і провідних начал щодо керівництва класовою боротьбою пролетаріату. Такі брошури Леніна, як «Що робити?», «Дві тактики», «Імперіалізм», «Держава і революція», «Пролетарська революція і ренегат Каутський», «Дитяча хвороба», безперечно увійдуть як найцінніший вклад у загальну скарбницю марксизму, в його революційний арсенал. Стратегія і тактика ленінізму є наука про керівництво революційною боротьбою пролетаріату.

2) **Етапи революції і стратегія.** Стратегія є визначення напряму головного удару пролетаріату на основі даного етапу революції, вироблення відповідного плану розташування революційних сил (головних і другорядних резервів), боротьба за проведення цього плану на всьому протязі даного етапу революції.

Наша революція пережила вже два етапи і вступила після Жовтневого перевороту в третій етап. Відповідно до цього змінювалась стратегія.

Перший етап. 1903 рік — лютий 1917 року. Мета — повалити царизм, ліквідувати цілком пережитки середньовіччя. Основна сила революції — пролетаріат. Найближчий резерв — селянство. Напрям основного удару: ізоляція ліберально-монархічної буржуазії, яка старається оволодіти селянством і ліквідувати революцію шляхом **угоди** з царизмом. План розташування сил: союз робітничого класу з селянством. «Пролетаріат повинен провести до кінця демократичний переворот, приєднуючи до себе масу селянства, щоб роздавити силою опір самодержавства і паралізувати нестійкість буржуазії» (див. **Ленін,** т. VIII, стор. 96).

Другий етап. Березень 1917 року — жовтень 1917 року. Мета — повалити імперіалізм в Росії і вийти з імперіалістичної війни. Основна сила революції — пролетаріат. Найближчий резерв — бідніше селянство. Пролетаріат сусідніх країн, як імовірний резерв. Затяжна війна і криза імперіалізму, як сприятливий момент. Напрям основного удару: ізоляція дрібнобуржуазної демократії (меншовики, есери), яка старається оволодіти трудовими масами селянства і кінчити революцію шляхом **угоди** з імперіалізмом. План розташування сил: союз пролетаріату з біднішим селянством. «Пролетаріат повинен вчинити соціалістичний переворот, приєднуючи до себе масу напівпролетарських елементів населення, щоб зломити силою опір буржуазії і паралізувати нестійкість селянства та дрібної буржуазії» (див. там же).

Третій етап. Почався він після Жовтневого перевороту. Мета — зміцнити диктатуру пролетаріату в одній країні, використовуючи її як опорний пункт для повалення імперіалізму в усіх країнах. Революція

виходить за рамки однієї країни, почалась епоха світової революції. Основні сили революції: диктатура пролетаріату в одній країні, революційний рух пролетаріату в усіх країнах. Головні резерви: напівпролетарські і дрібноселянські маси в розвинених країнах, визвольний рух у колоніях і залежних країнах. Напрям основного удару: ізоляція дрібнобуржуазної демократії, ізоляція партій II Інтернаціоналу, які становлять основну опору політики **угоди** з імперіалізмом. План розташування сил: союз пролетарської революції з визвольним рухом колоній і залежних країн.

Стратегія має справу з основними силами революції та їх резервами. Вона змінюється в зв'язку з переходом революції від одного етапу до іншого, залишаючись в основному без змін за весь період даного етапу.

3) **Припливи й відпливи руху і тактика.** Тактика є визначення лінії поведінки пролетаріату за порівняно короткий період припливу або відпливу руху, піднесення або спаду революції, боротьба за проведення цієї лінії шляхом зміни старих форм боротьби і організації на нові, старих лозунгів на нові, шляхом поєднання цих форм і т. д. Якщо стратегія має на меті виграти війну, скажемо, з царизмом або з буржуазією, довести до кінця боротьбу з царизмом або буржуазією, то тактика ставить собі менш істотні цілі, бо вона старається виграти не війну в цілому, а ті чи інші битви, ті чи інші бої, успішно провести ті чи інші кампанії, ті чи інші виступи, які відповідають конкретній обстановці в період даного піднесення або спаду революції. Тактика є частина стратегії, яка їй підпорядкована, її обслуговує.

Тактика змінюється залежно від припливів і відпливів. В той час, як у період першого етапу революції (1903—1917, лютий) стратегічний план залишався без зміни, тактика змінювалася за цей час кілька раз. В період 1903—1905 років тактика партії була наступальна, бо був приплив революції, рух підіймався вгору, і тактика повинна була виходити з цього факту. Відповідно до цього і форми боротьби були революційні, що відповідали вимогам припливу революції. Місцеві політичні страйки, політичні демонстрації, загальний політичний страйк, бойкот Думи, повстання, революційно-бойові лозунги,— такі є форми боротьби за цей період, що заступали одна одну. В зв'язку з формами боротьби змінилися тоді й форми організації. Фабрично-заводські комітети, селянські революційні комітети, страйкові комітети, Ради робітничих депутатів, більш-менш відкрита робітнича партія, — такі є форми організації за цей період.

В період 1907—1912 років партія змушена була перейти на тактику відступу, бо ми мали тоді спад революційного руху, відплив революції, і тактика не могла не зважати на цей факт. Відповідно до цього змінилися й форми боротьби, так само як і форми організації. Замість бойкоту Думи — участь у Думі, замість відкритих позадумських революційних виступів — думські виступи і думська робота, замість загальних політичних страйків — часткові економічні страйки або просто затишшя. Зрозуміло, що партія повинна була піти в цей період у підпілля, а масові революційні організації були замінені культурно-освітніми, кооперативними, страховими та іншими підзаконними організаціями.

Те саме треба сказати про другий і третій етапи революції, на протязі яких тактика мінялася десятки раз, тоді як стратегічні плани залишалися без зміни.

Тактика має справу з формами боротьби і формами організації пролетаріату, з їх зміною, їх поєднанням. На основі даного етапу революції тактика може мінятися кілька раз, залежно від припливів або відпливів, від піднесення або спаду революції.

4) **Стратегічне керівництво.** Резерви революції бувають:

прямі: а) селянство і взагалі перехідні верстви своєї країни, б) пролетаріат сусідніх країн, в) революційний рух у колоніях і залежних країнах, г) завоювання і здобутки диктатури пролетаріату, — від частини яких пролетаріат може тимчасово відмовитися, залишивши за собою перевагу сил, з тим, щоб підкупити сильного противника і дістати перепочинок, і

посередні: а) суперечності і конфлікти між непролетарськими класами своєї країни, які можуть бути використані пролетаріатом для ослаблення противника, для посилення своїх резервів, б) суперечності, конфлікти і війни (наприклад, імперіалістична війна) між ворожими пролетарській державі буржуазними державами, які можуть бути використані пролетаріатом при своєму наступі або при маневруванні в разі вимушеного відступу.

Про резерви першого роду не варто багато говорити, бо їх значення зрозуміле всім і кожному. Щодо резервів другого роду, значення яких не завжди ясне, то треба сказати, що вони мають іноді першорядне значення для ходу революції. Навряд чи можна заперечувати величезне значення, наприклад, того

конфлікту між дрібнобуржуазною демократією (есери) і ліберально-монархічною буржуазією (кадети) під час першої революції і після неї, який, безсумнівно, відіграв свою роль у справі визволення селянства з-під впливу буржуазії. Ще менше підстав заперечувати колосальне значення факту смертельної війни між основними групами імперіалістів у період Жовтневого перевороту, коли імперіалісти, зайняті війною між собою, не мали можливості зосередити сили проти молодої Радянської влади, а пролетаріат саме тому дістав можливість взятися щільно за організацію своїх сил, за зміцнення своєї влади і підготувати розгром Колчака й Денікіна. Треба думати, що тепер, коли суперечності між імперіалістичними групами все більше поглиблюються і коли нова війна між ними стає неминучою, резерви такого роду матимуть для пролетаріату все більш серйозне значення.

Завдання стратегічного керівництва полягає в тому, щоб правильно використати всі ці резерви для досягнення основної мети революції на даному етапі її розвитку.

В чому полягає правильне використання резервів?

У виконанні деяких необхідних умов, з яких головними умовами треба вважати такі.

По-перше. Зосередження головних сил революції у вирішальний момент на найбільш вразливому для противника пункті, коли революція вже назріла, коли наступ іде на всіх парах, коли повстання стукає в двері і коли підтягування резервів до авангарду є вирішальна умова успіху. Прикладом, який демонструє такого роду використання резервів, можна вважати стратегію партії за період квітень—жовтень

1917 року. Безсумнівно, що найбільш вразливим пунктом противника в цей період була війна. Безсумнівно, що саме на цьому питанні, як основному, зібрала партія навколо пролетарського авангарду найширші маси населення. Стратегія партії в цей період зводилася до того, щоб, навчаючи авангард вуличним виступам шляхом маніфестацій і демонстрацій, підтягувати разом з тим до авангарду резерви через Ради в тилу і солдатські комітети на фронті. Результат революції показав, що використання резервів було правильне.

Ось що говорить Ленін про цю умову стратегічного використання сил революції, перефразовуючи відомі положення Маркса й Енгельса про повстання:

«1) Ніколи **не грати** з повстанням, а, починаючи його, знати твердо, що треба **йти до кінця**.

2) Необхідно зібрати **велику перевагу сил** у вирішальному *місці, у вирішальний момент*, бо *інакше ворог, який має* кращу підготовку й організацію, знищить повстанців.

3) Раз повстання розпочате, треба діяти з якнайбільшою **рішучістю** і неодмінно, безумовно переходити **в наступ**. «Оборона є смерть збройного повстання».

4) Треба старатися захопити зненацька ворога, вловити момент, поки його війська розкидані.

5) Треба добиватися **щодня** хоч маленьких успіхів (можна сказати: щогодини, коли йдеться про одно місто), підтримуючи, що б то не стало, **«моральну перевагу»**» (див. т. XXI, стор. 319—320).

По-друге. Вибір моменту вирішального удару, моменту початку повстання, розрахований на те, що криза дійшла до найвищої точки, що готовність авангарду битися до кінця, готовність резерву підтримати

авангард і максимальна розгубленість в рядах противника — є уже в наявності.

Рішучий бій, — говорить Ленін, — можна вважати цілком назрілим, **якщо** «(1) всі ворожі нам класові сили досить заплуталися, досить побилися між собою, досить знесилили себе боротьбою, яка їм не під силу»; **якщо** «(2) всі хиткі, ненадійні, нестійкі, проміжні елементи, тобто дрібна буржуазія, дрібнобуржуазна демократія на відміну від буржуазії, досить викрили себе перед народом, досить зганьбили себе своїм практичним банкрутством»; **якщо** «(3) в пролетаріаті почався і став могутньо підноситись масовий настрій на користь підтримки найбільш рішучих, самовіддано-сміливих, революційних дій проти буржуазії. Отоді революція назріла, отоді наша перемога, якщо ми вірно врахували всі намічені вище... умови і вірно вибрали момент, наша перемога забезпечена» (див. т. XXV, стор. 229).

Зразком такої стратегії можна вважати проведення Жовтневого повстання.

Порушення цієї умови веде до небезпечної помилки, що зветься «втратою темпу», коли партія відстає від ходу руху або забігає далеко вперед, створюючи небезпеку провалу. Прикладом такої «втрати темпу», прикладом того, як не слід вибирати момент повстання, треба вважати спробу однієї частини товаришів почати повстання з арешту Демократичної наради у вересні 1917 року, коли в Радах відчувалося ще вагання, фронт був ще на роздоріжжі, резерви не були ще підтягнені до авангарду.

По-третє. Неухильне проведення вже прийнятого курсу через усі і всякі утруднення й ускладнення на шляху до мети, потрібне для того, щоб авангард не випускав з уваги основної мети боротьби, а маси не збивалися з шляху, ідучи до цієї мети і стараючись згуртовуватись навколо авангарду. Порушення

цієї умови веде до величезної помилки, добре відомої морякам під назвою «втрати курсу». Прикладом такої «втрати курсу» треба вважати помилкову поведінку нашої партії безпосередньо після Демократичної наради, коли партія ухвалила рішення про участь у передпарламенті. Партія немовби забула в цей момент, що передпарламент є спроба буржуазії перевести країну з шляху Рад на шлях буржуазного парламентаризму, що участь партії в такій установі може поплутати всі карти і збити з шляху робітників та селян, які ведуть революційну боротьбу під лозунгом: «Вся влада Радам!». Ця помилка була виправлена виходом більшовиків з передпарламенту.

По-четверте. Маневрування резервами, розраховане на правильний відступ, коли ворог сильний, коли відступ неминучий, коли прийняти бій, нав'язуваний противником, явно невигідно, коли відступ стає при даному співвідношенні сил єдиним засобом вивести авангард з-під удару і зберегти за ним резерви.

«Революційні партії,—говорить Ленін,—повинні доучуватись. Вони вчилися наступати. Тепер доводиться зрозуміти, що цю науку треба доповнити наукою, як правильніше відступати. Доводиться зрозуміти, — і революційний клас на власному гіркому досвіді вчиться розуміти,— що не можна перемогти, не навчившись правильного наступу і правильного відступу» (див. т. XXV, стор. 177).

Мета такої стратегії — виграти час, розкласти противника і нагромадити сили для переходу потім у наступ.

Зразком такої стратегії можна вважати укладення Брестського миру, який дав партії можливість виграти час, використати сутички в таборі імперіалізму, розкласти сили противника, зберегти за собою селянство і нагромадити сили для того, щоб підготувати наступ на Колчака і Денікіна.

«Укладаючи сепаратний мир, — говорив тоді Ленін, — ми в найбільшій, **можливій для даного моменту** мірі звільняємось від обох ворогуючих імперіалістських груп, використовуючи їх ворожнечу і війну,— яка утрудняє їм угоду проти нас,— використовуємо, дістаючи певний період розв'язаних рук для продовження і закріплення соціалістичної революції» (див. т. XXII, стор. 198).

«Тепер навіть останній дурень» бачить, — говорив Ленін через три роки після Брестського миру, — «що «Брестський мир» був поступкою, яка зміцнила нас і роздробила сили міжнародного імперіалізму» (див. т. XXVII, стор. 7).

Такі є головні умови, що забезпечують правильність стратегічного керівництва.

5) **Тактичне керівництво.** Тактичне керівництво є частина стратегічного керівництва, підпорядкована завданням і вимогам останнього. Завдання тактичного керівництва полягає в тому, щоб оволодіти всіма формами боротьби й організації пролетаріату і забезпечити правильне їх використання для того, щоб добитися максимуму результатів при даному співвідношенні сил, необхідного для підготовки стратегічного успіху.

В чому полягає правильне використання форм боротьби й організації пролетаріату?

У виконанні деяких необхідних умов, що з них головними умовами треба вважати такі:

По-перше. Висування на перший план саме тих форм боротьби й організації, які, найбільше відповідаючи умовам даного припливу або відпливу руху, можуть полегшити і забезпечити підведення мас до революційних позицій, підведення мільйонних мас до фронту революції, їх розміщення на фронті революції.

Йдеться не про те, щоб авангард усвідомив неможливість збереження старих порядків і неминучість їх повалення. Йдеться про те, щоб маси, мільйонні маси зрозуміли цю неминучість і проявили готовність підтримати авангард. Але зрозуміти це можуть маси лише шляхом власного досвіду. Дати мільйонним масам можливість розпізнати на своєму власному досвіді неминучість повалення старої влади, висунути такі способи боротьби і такі форми організації, які полегшили б масам на досвіді розпізнати правильність революційних лозунгів, — у цьому завдання.

Авангард відірвався б від робітничого класу, а робітничий клас втратив би зв'язки з масами, якби партія не вирішила в свій час взяти участь у Думі, якби вона не вирішила зосередити сили на думській роботі і розгорнути боротьбу на основі цієї роботи з тим, щоб полегшити масам на власному досвіді розпізнати нікчемність Думи, брехливість кадетських обіцянок, неможливість угоди з царизмом, неминучість союзу селянства з робітничим класом. Без досвіду мас у період Думи викриття кадетів і гегемонія пролетаріату були б неможливі.

Небезпека тактики одзовізму полягала в тому, що вона загрожувала відривом авангарду від його мільйонних резервів.

Партія відірвалася б від робітничого класу, а робітничий клас втратив би вплив у широких масах селян і солдатів, якби пролетаріат пішов по стопах «лівих» комуністів, що закликáли до повстання в квітні 1917 року, коли меншовики й есери не встигли ще викрити себе, як прихильників війни та імперіалізму, коли маси ще не встигли розпізнати на своєму власному досвіді брехливість меншовицько-есерівських розмов про мир, про землю, про волю. Без досвіду мас у період керенщини меншовики й есери не були б ізольовані, і диктатура пролетаріату була б неможлива. Тому тактика «терпеливого роз'яснення» помилок дрібнобуржуазних партій і відкритої боротьби всередині Рад була єдино правильною тактикою.

Небезпека тактики «лівих» комуністів полягала в тому, що вона загрожувала перетворити партію з вождя пролетарської революції в купку пустих і безгрунтовних змовників.

«З самим авангардом,—говорить Ленін,—перемогти не можна. Кинути самий тільки авангард у рішучий бій, поки весь клас, поки широкі маси не зайняли позиції або прямої підтримки авангарду, або, принаймні, доброзичливого нейтралітету щодо нього... було б не тільки безглуздям, але й злочином. А для того, щоб дійсно весь клас, щоб дійсно широкі маси трудящих і пригноблених капіталом дійшли до такої позиції, для цього самої пропаганди, самої агітації мало. Для цього потрібен власний політичний досвід цих мас. Такий — основний закон усіх великих революцій, підтверджений тепер з разючою силою і рельєфністю не тільки Росією, але й Німеччиною. Не тільки некультурним, часто неписьменним масам Росії, але й високо культурним, поголовно письменним масам Німеччини треба було відчути на власній шкурі все безсилля, всю безхарактерність, всю безпорадність, все лакейство перед буржуазією, всю підлість

уряду рицарів II Інтернаціоналу, всю неминучість диктатури крайніх реакціонерів (Корнілов в Росії, Капп і К° в Німеччині), як єдиний альтернатив щодо диктатури пролетаріату, щоб рішуче повернути до комунізму» (див. т. XXV, стор. 228).

По-друге. Знаходження в кожний даний момент тієї особливої ланки в ланцюгу процесів, ухопившись за яку можна буде вдержати весь ланцюг і підготувати умови для досягнення стратегічного успіху.

Йдеться про те, щоб виділити з ряду завдань, які стоять перед партією, саме те чергове завдання, розв'язання якого є центральним пунктом і проведення якого забезпечує успішне розв'язання решти чергових завдань.

Значення цього положення можна було б демонструвати на двох прикладах, з яких один можна було б взяти з далекого минулого (період утворення партії), а другий — з найближчого нам сучасного (період непу).

В період утворення партії, коли безліч гуртків і організацій не була ще зв'язана між собою, коли кустарництво і гуртківщина роз'їдали партію згори донизу, коли ідейний розбрід становив характерну рису внутрішнього життя партії, — в цей період основною ланкою і основним завданням в ланцюгу ланок і в ланцюгу завдань, які стояли тоді перед партією, було створення загальноросійської нелегальної газети («Искра»). Чому? Тому, що тільки через загальноросійську нелегальну газету можна було при тодішніх умовах створити згуртоване ядро партії, здатне зв'язати воєдино незліченні гуртки й організації, підготувати умови ідейної й тактичної єдності

і закласти, таким чином, фундамент для утворення справжньої партії.

В період переходу від війни до господарського будівництва, коли промисловість животіла в пазурях розрухи, а сільське господарство терпіло від недостачі міських виробів, коли змичка державної індустрії з селянським господарством перетворилася в основну умову успішного соціалістичного будівництва, — в цей період основною ланкою в ланцюгу процесів, основним завданням в ряді інших завдань став розвиток торгівлі. Чому? Тому, що в умовах непу змичка індустрії з селянським господарством неможлива інакше, як через торгівлю, тому, що виробництво без збуту в умовах непу є смерть для індустрії, тому, що індустрію можна розширити лише через розширення збуту шляхом розвитку торгівлі, тому, що, тільки укріпившись в галузі торгівлі, тільки оволодівши торгівлею, тільки оволодівши цією ланкою, можна буде надіятися зімкнути індустрію з селянським ринком і успішно розв'язати інші чергові завдання для того, щоб створити умови для побудови фундаменту соціалістичної економіки.

«Недосить бути революціонером і прихильником соціалізму або комуністом взагалі...— говорить Ленін.— Треба вміти знайти в кожний момент ту особливу ланку ланцюга, за яку треба всіма силами ухопитися, щоб вдержати весь ланцюг і підготувати міцно перехід до дальшої ланки»...

«В даний момент... такою ланкою є пожвавлення внутрішньої **торгівлі** при її правильному державному регулюванні (спрямовуванні). Торгівля — ось та «ланка» в історичному ланцюгу подій, у перехідних формах нашого соціалістичного будівництва 1921—1922 рр., **«за яку треба всіма силами ухопитися»...»** (див. т. XXVII, стор. 82).

Такі є головні умови, що забезпечують правильність тактичного керівництва.

6) **Реформізм і революціонізм.** Чим відрізняється революційна тактика від тактики реформістської?

Дехто думає, що ленінізм проти реформ, проти компромісів і угод взагалі. Це зовсім невірно. Більшовики знають не менше, ніж всякий інший, що в певному розумінні «всяке даяніє благо», що при певних умовах реформи взагалі, компроміси і угоди зокрема — необхідні і корисні.

«Вести війну, — говорить Ленін, — за повалення міжнародної буржуазії, війну в сто раз труднішу, триваліша, складнішу, ніж найупертіша із звичайних воєн між державами, і наперед відмовлятися при цьому від лавірування, від використання суперечності інтересів (хоч би тимчасової) між ворогами, від угодовства і компромісів з можливими (хоч би тимчасовими, непевними, хиткими, умовними) союзниками, хіба це не безмежно смішна річ? Хіба це не схоже на те, як коли б при трудному підніманні на недосліджену ще і неприступну донині гору ми заздалегідь відмовилися від того, щоб іти іноді зигзагом, вертатися іноді назад, відмовлятися від вибраного раз напряму і пробувати різні напрями?» (див. т. XXV, стор. 210).

Справа, очевидно, не в реформах або компромісах і угодах, а в тому вжитку, який роблять люди з реформ і угод.

Для реформіста реформа — все, а революційна робота — так собі, для розмови, про око людське. Тому реформа при реформістській тактиці в умовах існування буржуазної влади неминуче перетворюється в знаряддя зміцнення цієї влади, в знаряддя розкладу революції.

А для революціонера, навпаки, головне — революційна робота, а не реформа, — для нього реформа

є побічний продукт революції. Тому реформа при революційній тактиці в умовах існування буржуазної влади, природно, перетворюється в знаряддя розкладу цієї влади, в знаряддя зміцнення революції, в опорний пункт для дальшого розвитку революційного руху.

Революціонер приймає реформу для того, щоб використати її, як зачіпку для поєднання легальної роботи з роботою нелегальною, для того, щоб використати її, як прикриття для посилення нелегальної роботи з метою революційної підготовки мас до повалення буржуазії.

В **цьому** суть революційного використання реформ і угод в умовах імперіалізму.

А реформіст, навпаки, приймає реформи для того, щоб відмовитися від усякої нелегальної роботи, підірвати справу підготовки мас до революції і спочити під захистом «дарованої» реформи.

В **цьому** суть реформістської тактики.

Так стоїть справа з реформами і угодами в умовах імперіалізму.

Справа, проте, міняється дещо після повалення імперіалізму, при диктатурі пролетаріату. За певних умов, за певної обстановки пролетарська влада може бути змушена зійти тимчасово з шляху революційної перебудови існуючих порядків на шлях поступового їх перетворення, «на шлях реформістський», як говорить Ленін у відомій статті «Про значення золота»[32], на шлях обхідних рухів, на шлях реформ і поступок непролетарським класам для того, щоб розкласти ці класи, дати революції перепочинок, зібратися з силами і підготувати умови для нового наступу. Не можна

заперечувати, що цей шлях є в певному розумінні «реформістським» шляхом. Слід тільки пам'ятати, що ми маємо тут одну корінну особливість, яка полягає в тому, що реформа виходить в даному разі від пролетарської влади, що вона зміцнює пролетарську владу, що вона дає їй потрібний перепочинок, що вона покликана розкласти не революцію, а непролетарські класи.

Реформа за таких умов перетворюється, таким чином, у свою протилежність.

Проведення такої політики з боку пролетарської влади стає можливим тому, і тільки тому, що розмах революції в попередній період був досить великий, і дав він, таким чином, досить широкий простір для того, щоб можна було куди відступити, замінивши тактику наступу тактикою тимчасового відступу, тактикою обхідних рухів.

Таким чином, якщо раніше, при буржуазній владі, реформи були побічним продуктом революції, то тепер, при диктатурі пролетаріату, джерелом реформ є революційні завоювання пролетаріату, резерв, що нагромадився в руках пролетаріату і складається з цих завоювань.

«Відношення реформ до революції, — говорить Ленін, — визначене точно і правильно тільки марксизмом, причому Маркс міг бачити це відношення тільки з одного боку, а саме: в обстановці, яка передує першій, скільки-небудь міцній, скільки-небудь тривалій перемозі пролетаріату хоч би в одній країні. В такій обстановці основою правильного відношення було: реформи є побічний продукт революційної класової боротьби пролетаріату... Після перемоги пролетаріату хоч би в одній країні постає щось нове у відношенні реформ до революції. Принципіально справа лишається та сама, але щодо форми постає

зміна, яку Маркс особисто передбачити не міг, але яку усвідомити можна тільки на грунті філософії і політики марксизму... Після перемоги вони (тобто реформи. **Й. Ст.**) (будучи в міжнародному масштабі тим самим «побічним продуктом») є для країни, в якій перемогу здобуто, крім того, необхідним і законним перепочинком у тих випадках, коли сил явно, після наймаксимальнішого їх напруження, невистачає для революційного виконання такого-то або такого-то переходу. Перемога дає такий «запас сил», що є чим продержатися навіть при вимушеному відступі, — продержатися і в матеріальному, і в моральному розумінні» (див. т. XXVII, стор. 84—85).

VIII

ПАРТІЯ

В період передреволюційний, в період більш-менш мирного розвитку, коли партії II Інтернаціоналу становили в робітничому русі пануючу силу, а парламентські форми боротьби вважалися основними формами, — в цих умовах партія не мала і не могла мати того серйозного і вирішального значення, якого вона набула потім в умовах відкритих революційних сутичок. Бороначи II Інтернаціонал від нападок, Каутський говорить, що партії II Інтернаціоналу є інструмент миру, а не війни, що саме тому вони були не в силі зробити щось серйозне під час війни, в період революційних виступів пролетаріату. Це цілком вірно. Але що це значить? Це значить, що партії II Інтернаціоналу непридатні для революційної боротьби пролетаріату, що вони являють собою не бойові партії пролетаріату, які ведуть робітників до влади, а виборчий апарат, пристосований до парламентських виборів і парламентської боротьби. Цим, власне,

і пояснюється той факт, що в період панування опортуністів II Інтернаціоналу основною політичною організацією пролетаріату була не партія, а парламентська фракція. Відомо, що на ділі партія в цей період була придатком і обслужуючим елементом парламентської фракції. Навряд чи треба доводити, що в таких умовах і з такою партією на чолі не могло бути й мови про підготовку пролетаріату до революції.

Справа, проте, змінилася докорінно, коли настав новий період. Новий період є період відкритих сутичок класів, період революційних виступів пролетаріату, період пролетарської революції, період прямої підготовки сил до повалення імперіалізму, до захоплення влади пролетаріатом. Цей період ставить перед пролетаріатом нові завдання про перебудову всієї партійної роботи на новий, революційний лад, про виховання робітників в дусі революційної боротьби за владу, про підготовку і підтягування резервів, про союз з пролетарями сусідніх країн, про встановлення міцних зв'язків з визвольним рухом колоній та залежних країн і т. д. і т. п. Думати, що ці нові завдання можуть бути розв'язані силами старих соціал-демократичних партій, вихованих у мирних умовах парламентаризму, — значить приректи себе на безнадійний одчай, на неминучу поразку. Залишатися з такими завданнями на плечах при старих партіях на чолі — значить опинитися в стані цілковитого роззброєння. Навряд чи треба доводити, що пролетаріат не міг примиритися з таким становищем.

Звідси необхідність нової партії, партії бойової, партії революційної, досить сміливої для того, щоб

повести пролетарів на боротьбу за владу, досить досвідченої для того, щоб розібратися в складних умовах революційної обстановки, і досить гнучкої для того, щоб обійти всі і всякі підводні камені на шляху до мети.

Без такої партії нічого й думати про повалення імперіалізму, про завоювання диктатури пролетаріату.

Ця нова партія є партія ленінізму.

В чому полягають особливості цієї нової партії?

1) **Партія, як передовий загін робітничого класу.** Партія повинна бути, насамперед, **передовим** загоном робітничого класу. Партія повинна увібрати в себе всі кращі елементи робітничого класу, їх досвід, їх революційність, їх безмежну відданість справі пролетаріату. Але, щоб бути справді передовим загоном, партія повинна бути озброєна революційною теорією, знанням законів руху, знанням законів революції. Без цього вона не в силі керувати боротьбою пролетаріату, вести за собою пролетаріат. Партія не може бути справжньою партією, якщо вона обмежується реєструванням того, що переживає і думає маса робітничого класу, якщо вона тягнеться в хвості за стихійним рухом, якщо вона не вміє подолати косність і політичну байдужість стихійного руху, якщо вона не вміє піднятися вище хвилинних інтересів пролетаріату, якщо вона не вміє піднімати маси до рівня розуміння класових інтересів пролетаріату. Партія повинна стояти попереду робітничого класу, вона повинна бачити далі, ніж робітничий клас, вона повинна вести за собою пролетаріат, а не тягтися у хвості за стихійністю. Партії II Інтернаціоналу, що проповідують «хвостизм», є провідники буржуазної

політики, яка прирікає пролетаріат на роль знаряддя в руках буржуазії. Тільки партія, яка стала на точку зору передового загону пролетаріату і спроможна піднімати маси до рівня розуміння класових інтересів пролетаріату, — тільки така партія спроможна стягти робітничий клас з шляху тред-юніонізму і перетворити його в самостійну політичну силу.

Партія є політичний вождь робітничого класу.

Я говорив вище про труднощі боротьби робітничого класу, про складність обстановки боротьби, про стратегію і тактику, про резерви і маневрування, про наступ і відступ. Ці умови не менш складні, коли не більш, ніж умови війни. Хто може розібратися в цих умовах, хто може дати правильне орієнтування мільйонним масам пролетарів? Жодна армія на війні не може обійтись без досвідченого штабу, якщо вона не хоче приректи себе на поразку. Хіба не ясно, що пролетаріат тим більше не може обійтись без такого штабу, якщо він не хоче віддати себе на поталу своїм заклятим ворогам? Але де цей штаб? Цим штабом може бути тільки революційна партія пролетаріату. Робітничий клас без революційної партії — це армія без штабу.

Партія є бойовий штаб пролетаріату.

Але партія не може бути тільки **передовим** загоном. Вона повинна бути разом з тим загоном **класу**, частиною класу, тісно зв'язаною з ним всіма коренями свого існування. Різниця між передовим загоном і рештою маси робітничого класу, між партійними і безпартійними не може зникнути, поки не зникнуть класи, поки пролетаріат буде поповнюватися вихідцями з інших класів, поки робітничий клас у цілому

буде позбавлений можливості піднятися до рівня передового загону. Але партія перестала б бути партією, якби ця різниця перетворилась у розрив, якби вона замкнулася в собі і відірвалася від безпартійних мас. Партія не може керувати класом, якщо вона не зв'язана з безпартійними масами, якщо немає змички між партією і безпартійними масами, якщо ці маси не приймають її керівництва, якщо партія не користується в масах моральним і політичним кредитом.

Недавно були прийняті в нашу партію двісті тисяч нових членів з робітників. Знаменна тут та обставина, що ці люди не стільки самі прийшли в партію, скільки були послані туди всією рештою безпартійної маси, яка брала активну участь у прийомі нових членів і без схвалення якої не приймалися нові члени. Цей факт говорить про те, що широкі маси безпартійних робітників вважають нашу партію **своєю** партією, партією **близькою** і **рідною**, в розширенні і зміцненні якої вони кровно зацікавлені і керівництву якої вони добровільно ввіряють свою долю. Навряд чи треба доводити, що без цих невловимих моральних ниток, які зв'язують партію з безпартійними масами, партія не могла б стати вирішальною силою свого класу.

Партія є нерозривна частина робітничого класу.

«Ми, — говорить Ленін, — партія класу, і через те **майже весь клас** (а у воєнні часи, в епоху громадянської війни, і цілком увесь клас) повинен діяти під керівництвом нашої партії, повинен примикати до нашої партії якомога щільніше, але було б маніловщиною і «хвостизмом» думати, що коли-небудь майже весь клас або весь клас спроможний, при капіталізмі, піднятися

до свідомості й активності свого передового загону, своєї соціал-демократичної партії. Ні один ще розумний соціал-демократ не сумнівався в тому, що при капіталізмі навіть професійна організація (більш примітивна, більш доступна свідомості нерозвинених верств) не спроможна охопити майже весь або весь робітничий клас. Тільки обманювати себе, закривати очі на величезність наших завдань, звужувати ці завдання — значило б забувати про різницю між передовим загоном і всіма масами, які тяжіють до нього, забувати про постійний обов'язок передового загону **піднімати** все ширші й ширші верстви до цього передового рівня» (див. т. VI, стор. 205—206).

2) **Партія, як організований загін робітничого класу.** Партія не є тільки **передовий** загін робітничого класу. Якщо вона хоче дійсно керувати боротьбою класу, вона повинна бути разом з тим **організованим** загоном свого класу. Завдання партії в умовах капіталізму надзвичайно великі і різноманітні. Партія повинна керувати боротьбою пролетаріату при надзвичайно важких умовах внутрішнього і зовнішнього розвитку, вона повинна вести пролетаріат у наступ, коли обстановка вимагає наступу, вона повинна вивести пролетаріат з-під удару сильного противника, коли обстановка вимагає відступу, вона повинна вносити в мільйонні маси неорганізованих безпартійних робітників дух дисципліни і планомірності в боротьбі, дух організованості і видержки. Але партія може виконати ці завдання лише в тому разі, коли вона сама є уособленням дисципліни й організованості, коли вона сама є **організованим** загоном пролетаріату. Без цих умов не може бути й мови про справжнє керівництво з боку партії мільйонними масами пролетаріату.

Партія є організований загін робітничого класу.

Думка про партію, як про організоване ціле, закріплена у відомому формулюванні Леніна першого пункту статуту нашої партії, де партія розглядається як **сума** організацій, а члени партії—як члени однієї з організацій партії. Меншовики, які заперечували проти цього формулювання ще в 1903 році, пропонували замість нього «систему» самозалічування в партію, «систему» поширення «звання» члена партії на кожного «професора» і «гімназиста», кожного «співчуваючого» і «страйкаря», який підтримує партію так чи інакше, але не входить і не хоче входити ні в одну з партійних організацій. Навряд чи треба доводити, що ця оригінальна «система», якби вона укріпилася в нашій партії, неминуче привела б до переповнення партії професорами й гімназистами і до виродження її в розпливчатий, неоформлений, дезорганізований «витвір», що губиться в морі «співчуваючих», стирає грань між партією і класом і розбиває завдання партії про піднесення неорганізованих мас до рівня передового загону. Нічого й казати, що при такій опортуністичній «системі» наша партія не змогла б виконати роль організуючого ядра робітничого класу в ході нашої революції.

«З точки зору тов. Мартова,—говорить Ленін,—границя партії залишається зовсім невизначеною, бо «кожний страйкар» може «оголошувати себе членом партії». Яка користь від цієї розпливчатості? Велике поширення «назви». Шкода від неї — внесення **дезорганізуючої** ідеї про змішання класу і партії» (див. т. VI, стор. 211).

Але партія не є тільки **сума** партійних організацій. Партія є, разом з тим, єдина **система** цих організацій, їх формальне об'єднання в єдине ціле,

з вищими і нижчими органами керівництва, з підпорядкуванням меншості більшості, з практичними рішеннями, обов'язковими для всіх членів партії. Без цих умов партія не може бути єдиним організованим цілим, здатним здійснити планомірне й організоване керівництво боротьбою робітничого класу.

«**Раніше**,— говорить Ленін,—наша партія не була організованим формально цілим, а лише сумою окремих груп, і через те інших відносин між цими групами, крім ідейного впливу, і бути не могло. **Тепер** ми стали організованою партією, а це й означає створення влади, перетворення авторитету ідей в авторитет влади, підпорядкування партійним вищим інстанціям з боку нижчих» (див. т. VI, стор. 291).

Принцип підпорядкування меншості більшості, принцип керівництва партійною роботою з центра нерідко викликає нападки з боку нестійких елементів, обвинувачення в «бюрократизмі», «формалізмі» і т. д. Навряд чи треба доводити, що планомірна робота партії, як цілого, і керівництво боротьбою робітничого класу були б неможливі без проведення цих принципів. Ленінізм в організаційному питанні є неухильне проведення цих принципів. Боротьбу з цими принципами Ленін називає «російським нігілізмом» і «панським анархізмом», який заслуговує на те, щоб бути висміяним і відкинутим геть.

Ось що говорить Ленін про ці нестійкі елементи в своїй книзі «Крок вперед»:

«Російському нігілістові цей панський анархізм особливо властивий. Партійна організація здається йому потворною «фабрикою», підпорядкування частини цілому і меншості більшості уявляється йому «закріпаченням»... поділ праці під керівництвом

центра викликає з його боку трагікомічний лемент проти перетворення людей в «коліщата і гвинтики»... згадування про організаційний статут партії викликає презирливу гримасу і зневажливе... зауваження, що можна б і зовсім без статуту».

«Здається, ясно, що крики про пресловутий бюрократизм є просте прикриття невдоволення особовим складом центрів, є фіговий листок... Ти бюрократ, тому що ти призначений з'їздом не згідно з моєю волею, а всупереч їй; ти формаліст, тому що ти спираєшся на формальні рішення з'їзду, а не на мою згоду; ти дієш грубо-механічно, бо посилаєшся на «механічну» більшість партійного з'їзду і не зважаєш на моє бажання бути кооптованим; ти — самодержець, тому що не хочеш віддати владу в руки старої, теплої компанії»* (див. т VI, стор. 310 і 287).

3) **Партія, як найвища форма класової організації пролетаріату.** Партія є організований загін робітничого класу. Але партія не є єдина організація робітничого класу. У пролетаріату є ще цілий ряд інших організацій, без яких він не може вести успішну боротьбу з капіталом: професійні спілки, кооперативи, фабрично-заводські організації, парламентські фракції, безпартійні об'єднання жінок, преса, культурно-освітні організації, спілки молоді, революційно-бойові організації (під час відкритих революційних виступів), Ради депутатів, як державна форма організації (коли пролетаріат стоїть при владі) і т. д. Величезна більшість цих організацій є безпартійними, і тільки деяка частина з них примикає прямо до партії або становить її розгалуження. Всі ці організації за певних умов абсолютно необхідні

* Мова йде про «компанію» Аксельрода, Мартова, Потресова та ін., які не корилися рішенням II з'їзду і обвинувачували Леніна в «бюрократизмі». **Й. Ст.**

робітничому класові, бо без них неможливо зміцнити класові позиції пролетаріату в різноманітних сферах боротьби, бо без них неможливо загартувати пролетаріат як силу, покликану замінити буржуазні порядки порядками соціалістичними. Але як здійснити єдине керівництво при такій численності організацій? Де гарантія, що наявність численних організацій не поведе до різнобою в керівництві? Можуть сказати, що кожна з цих організацій веде роботу в своїй відособленій сфері і що вони не можуть через те заважати одна одній. Це, звичайно, вірно. Але вірно й те, що всі ці організації повинні вести роботу в одному напрямі, бо вони обслуговують **один** клас, клас пролетарів. Постає питання: хто визначає ту лінію, той загальний напрям, в якому повинні вести свою роботу всі ці організації? Де та центральна організація, яка не тільки здатна, з огляду на наявність потрібного досвіду, виробити цю загальну лінію, але має ще можливість, з огляду на наявність достатнього для цього авторитету, спонукати всі ці організації провести в життя цю лінію для того, щоб добитись єдності в керівництві і виключити можливість перебоїв?

Такою організацією є партія пролетаріату.

Партія має для цього всі дані, тому, по-перше, що партія є збірний пункт кращих елементів робітничого класу, які мають прямі зв'язки з безпартійними організаціями пролетаріату і дуже часто керують ними; тому, по-друге, що партія, як збірний пункт кращих людей робітничого класу, є найкращою школою виховання лідерів робітничого класу, здатних керувати всіма формами організації свого класу;

тому, по-третє, що партія, як найкраща школа лідерів робітничого класу, є щодо свого досвіду й авторитету єдина організація, здатна централізувати керівництво боротьбою пролетаріату і перетворити, таким чином, всі і всякі безпартійні організації робітничого класу в обслуговуючі органи і приводні паси, які з'єднують її з класом.

Партія є найвища форма класової організації пролетаріату.

Це не значить, звичайно, що безпартійні організації, профспілки, кооперативи і т. д., повинні бути формально підпорядковані партійному керівництву. Справа йде лише про те, щоб члени партії, які входять до складу цих організацій, як люди, безперечно, впливові, вживали всіх заходів переконування для того, щоб безпартійні організації зближалися в своїй роботі з партією пролетаріату і добровільно приймали її політичне керівництво.

Ось чому говорить Ленін, що партія є **«найвища** форма класового об'єднання пролетарів», політичне керівництво якої повинно бути поширене на всі інші форми організації пролетаріату (див. т. XXV, стор. 194).

Ось чому опортуністична теорія «незалежності» і «нейтральності» безпартійних організацій, яка плодить **незалежних** парламентаріїв і **відірваних** від партії діячів преси, **вузьколобих** професіоналістів і **зміщанілих** кооператорів, — є зовсім несумісною з теорією і практикою ленінізму.

4) **Партія, як знаряддя диктатури пролетаріату.** Партія є найвища форма організації пролетаріату. Партія є основним керівним началом всередині класу

пролетарів і серед організацій цього класу. Але з цього зовсім не випливає, що партію можна розглядати як самоціль, як самодовліючу силу. Партія є не тільки найвища форма класового об'єднання пролетарів, — вона є разом з тим **знаряддя** в руках пролетаріату **для** завоювання диктатури, коли вона ще не завойована, **для** зміцнення і розширення диктатури, коли вона уже завойована. Партія не могла б піднятися так високо у своєму значенні, і вона не могла б покрити собою всі інші форми організації пролетаріату, якби пролетаріат не стояв перед питанням про владу, якби умови імперіалізму, неминучість воєн, наявність кризи не вимагали концентрації всіх сил пролетаріату в одному пункті, зосередження всіх ниток революційного руху в одному місці для того, щоб повалити буржуазію і завоювати диктатуру пролетаріату. Партія потрібна пролетаріатові насамперед як свій бойовий штаб, необхідний для успішного захоплення влади. Навряд чи треба доводити, що без партії, здатної зібрати навколо себе масові організації пролетаріату і централізувати в ході боротьби керівництво всім рухом, пролетаріат в Росії не зміг би здійснити свою революційну диктатуру.

Але партія потрібна пролетаріатові не тільки для завоювання диктатури, вона ще більше потрібна йому для того, щоб вдержати диктатуру, зміцнити і розширити її в інтересах повної перемоги соціалізму.

«*Напевно, тепер уже майже кожен бачить*, — говорить Ленін, — що більшовики не продержалися б при владі не то що $2^1/_2$ роки, але й $2^1/_2$ місяці без найсуворішої, дійсно залізної дисципліни в нашій партії, без найповнішої і найвіддалішої

підтримки її всією масою робітничого класу, тобто всім, що є в ньому мислящого, чесного, самовідданого, впливового, здатного вести за собою або захоплювати відсталі верстви» (див. т. XXV, стор. 173).

Але що значить «вдержати» і «розширити» диктатуру? Це значить — внести в мільйонні маси пролетарів дух дисципліни і організованості; це значить — створити в пролетарських масах скріпу і оплот проти роз'їдаючих впливів дрібнобуржуазної стихії і дрібнобуржуазних звичок; це значить — підкріпити організаторську роботу пролетарів по перевихованню і переробленню дрібнобуржуазних верств; це значить — допомогти пролетарським масам виховати себе, як силу, здатну знищити класи і підготувати умови для організації соціалістичного виробництва. Але проробити все це неможливо без партії, сильної своєю згуртованістю і дисципліною.

«Диктатура пролетаріату,—говорить Ленін,—є запекла боротьба, кривава і безкровна, насильна і мирна, воєнна і господарська, педагогічна і адміністраторська, проти сил і традицій старого суспільства. Сила звички мільйонів і десятків мільйонів — найстрашніша сила. Без партії, залізної і загартованої в боротьбі, без партії, що користується довір'ям всього чесного в даному класі, без партії, що вміє стежити за настроєм маси і впливати на нього, вести успішно таку боротьбу неможливо» (див т. XXV, стор. 190).

Партія потрібна пролетаріатові для того, щоб завоювати і вдержати диктатуру. Партія є знаряддя диктатури пролетаріату.

Але з цього виходить, що із зникненням класів, з відмиранням диктатури пролетаріату мусить відмерти і партія.

5) **Партія, як несумісна з існуванням фракцій єдність волі.** Завоювання і вдержання диктатури пролетаріату неможливе без партії, сильної своєю згуртованістю і залізною дисципліною. Але залізна дисципліна в партії немислима без єдності волі, без цілковитої і безумовної єдності дії всіх членів партії. Це не значить, звичайно, що тим самим виключається можливість боротьби думок всередині партії. Навпаки, залізна дисципліна не виключає, а передбачає критику і боротьбу думок всередині партії. Це, тим більш, не значить, що дисципліна повинна бути «сліпою». Навпаки, залізна дисципліна не виключає, а передбачає свідомість і добровільність підпорядкування, бо тільки свідома дисципліна може бути дійсно залізною дисципліною. Але після того, як боротьба думок закінчена, критика вичерпана і рішення прийняте, єдність волі і єдність дії всіх членів партії є тією необхідною умовою, без якої немислимі ні єдина партія, ні залізна дисципліна в партії.

«В нинішню епоху загостреної громадянської війни, — говорить Ленін, — комуністична партія зможе виконати свій обов'язок лише в тому разі, коли вона буде організована найбільш централістично, коли в ній пануватиме залізна дисципліна, що межує з дисципліною військовою, і коли її партійний центр буде владним авторитетним органом з широкими повноваженнями, який користується загальним довір'ям членів партії» (див. т. XXV, стор. 282—283).

Так стоїть справа з дисципліною в партії в умовах боротьби перед завоюванням диктатури.

Те саме треба сказати про дисципліну в партії, але ще в більшій мірі, після завоювання диктатури.

«Хто хоч трохи ослабляє,—говорить Ленін,—залізну дисципліну партії пролетаріату (особливо під час його диктатури), той фактично допомагає буржуазії проти пролетаріату» (див. т. XXV, стор. 190).

Але з цього виходить, що існування фракцій несумісне ні з єдністю партії, ні з її залізною дисципліною. Навряд чи треба доводити, що наявність фракцій веде до існування кількох центрів, а існування кількох центрів означає відсутність загального центра в партії, розбивку єдиної волі, ослаблення і розклад дисципліни, ослаблення і розклад диктатури. Звичайно, партії II Інтернаціоналу, які борються проти диктатури пролетаріату і не хочуть вести пролетарів до влади, можуть дозволити собі такий лібералізм, як свободу фракцій, бо вони зовсім не потребують залізної дисципліни. Але партії Комуністичного Інтернаціоналу, які будують свою роботу на основі завдань завоювання і зміцнення диктатури пролетаріату, не можуть піти ні на «лібералізм», ні на свободу фракцій.

Партія є єдність волі, що виключає всяку фракційність і розбивку влади в партії.

Звідси роз'яснення Леніна про «небезпеку фракційності з точки зору єдності партії і здійснення єдності волі авангарду пролетаріату, як основної умови успіху диктатури пролетаріату», закріплене в спеціальній резолюції X з'їзду нашої партії «Про єдність партії» [33].

Звідси вимога Леніна про «цілковите знищення всякої фракційності» і «негайний розпуск всіх без винятку груп, які утворилися на тій чи іншій платформі», під страхом «безумовного і негайного виключення з партії» (див. резолюцію «Про єдність партії»).

6) **Партія зміцнюється тим, що очищає себе від опортуністичних елементів.** Джерелом фракційності в партії є її опортуністичні елементи. Пролетаріат не є замкнений клас. До нього безперервно приплива-ють вихідці з селян, міщан, інтелігенції, пролетаризовані розвитком капіталізму. Одночасно відбувається процес розкладу верхівок пролетаріату, головним чином з професіоналістів і парламентаріїв, підгодовуваних буржуазією за рахунок колоніального надзиску. «Ця верства обуржуазнених робітників, — говорив Ленін, — або «робітничої аристократії», цілком міщанських щодо способу життя, щодо розмірів заробітків, щодо всього свого світогляду, є головна опора II Інтернаціоналу, а в наші дні головна **соціальна** (не військова) **опора буржуазії.** Бо це справжні **агенти буржуазії в робітничому** русі, робітничі прикажчики класу капіталістів.., справжні провідники реформізму і шовінізму» (див. т. XIX, стор. 77).

Всі ці дрібнобуржуазні групи проникають так чи інакше в партію, вносячи туди дух вагання й опортунізму, дух розкладу й непевності. Вони, головним чином, і є джерело фракційності й розпаду, джерело дезорганізації й висадження партії зсередини. Воювати з імперіалізмом, маючи в тилу таких «союзників», — це значить потрапити в становище людей, обстрілюваних з двох боків — і з фронту, і з тилу. Тому нещадна боротьба з такими елементами, вигнання їх з партії є попередня умова успішної боротьби з імперіалізмом.

Теорія «подолання» опортуністичних елементів шляхом ідейної боротьби всередині партії, теорія «виживання» цих елементів у рамках однієї партії є

гнила і небезпечна теорія, яка загрожує приректи партію на параліч і хронічну неміч, загрожує віддати партію на поталу опортунізмові, загрожує залишити пролетаріат без революційної партії, загрожує позбавити пролетаріат головної зброї в боротьбі з імперіалізмом. Наша партія не змогла б вийти на широку дорогу, вона не змогла б взяти владу й організувати диктатуру пролетаріату, вона не змогла б вийти з громадянської війни переможцем, якби вона мала в своїх лавах Мартових і Данів, Потресових і Аксельродів. Якщо нашій партії вдалося створити в собі внутрішню єдність і небувалу згуртованість своїх лав, то це, насамперед, тому, що вона зуміла вчасно очиститися від скверни опортунізму, вона зуміла вигнати геть з партії ліквідаторів і меншовиків. Шлях розвитку і зміцнення пролетарських партій проходить через їх очищення від опортуністів і реформістів, соціал-імперіалістів і соціал-шовіністів, соціал-патріотів і соціал-пацифістів.

Партія зміцнюється тим, що очищає себе від опортуністичних елементів.

«Маючи в своїх лавах реформістів, меншовиків, — говорить Ленін, — **не можна** перемогти в пролетарській революції, **не можна** відстояти її. Це очевидно принципіально. Це підтверджено наочно досвідом і Росії і Угорщини... В Росії **багато раз** бували скрутні становища, коли **напевно** був би повалений радянський режим, якби меншовики, реформісти, дрібнобуржуазні демократи залишалися всередині нашої партії... в Італії, де, за загальним визнанням, справа йде до вирішальних битв пролетаріату з буржуазією за оволодіння державною владою. В такий момент не тільки безумовно необхідно усунути меншовиків, реформістів, туратіанців з партії, але може бути навіть корисним усунути прекрасних комуністів, які здатні вагатися і виявляють

вагання в бік «єдності» з реформістами, усунути з усяких відповідальних постів... Напередодні революції і в моменти найзапеклішої боротьби за її перемогу найменші вагання всередині партії можуть погубити все, зірвати революцію, вирвати владу з рук пролетаріату, бо ця влада ще не міцна, бо натиск на неї надто ще сильний. Якщо хиткі вожді відходять геть у такий час, це не ослабляє, а посилює і партію, і робітничий рух, і революцію» (див. т. XXV, стор. 462, 463, 464).

IX

СТИЛЬ У РОБОТІ

Мова йде не про літературний стиль. Я маю на увазі стиль у роботі, те особливе і своєрідне в практиці ленінізму, яке створює особливий тип ленінця-працівника. Ленінізм є теоретична і практична школа, яка виробляє особливий тип партійного і державного працівника, створює особливий, ленінський стиль у роботі.

В чому полягають характерні риси цього стилю? Які його особливості?

Цих особливостей дві:

а) російський революційний розмах і

б) американська діловитість.

Стиль ленінізму полягає в поєднанні цих двох особливостей у партійній і державній роботі.

Російський революційний розмах є протиотрутою проти косності, рутини, консерватизму, застою думки, рабського ставлення до дідівських традицій. Російський революційний розмах — це та живильна сила, яка будить думку, рухає вперед, ламає минуле, дає перспективу. Без нього неможливий ніякий рух вперед.

Але російський революційний розмах має всі шанси виродитись на практиці в пусту «революційну» маніловщину, якщо не поєднати його з американською діловитістю в роботі. Прикладів такого виродження— хоч відбавляй. Кому не відома хвороба «революційного» вигадництва і «революційного» планотворення, яка має своїм джерелом віру в силу декрету, що може все влаштувати і все переробити? Один з російських письменників, І. Еренбург, змалював в оповіданні «Ускомчел» («Усовершенствованный коммунистический человек») тип ураженого цією хворобою «більшовика», який поставив собі мету накреслити схему ідеально вдосконаленої людини і... «утоп» у цій «роботі». В оповіданні є велике перебільшення, але що воно вірно схоплює хворобу—це безсумнівно. Але ніхто, здається, не глузував з таких хворих так зло і нещадно, як Ленін. «Комуністичне чванство» — так третирував він цю хворобливу віру у вигадництво і декретотворення.

«Комуністичне чванство — значить те, — говорить Ленін,— що людина, перебуваючи в комуністичній партії і не будучи ще звідти вичищена, уявляє, що всі завдання свої вона може розв'язати комуністичним декретуванням» (див. т. XXVII, стор. 50—51).

«Революційному» пустозвонству Ленін звичайно протиставив прості і буденні діла, підкреслюючи цим, що «революційне» вигадництво противне і духові, і букві справжнього ленінізму.

«Менше пишних фраз,—говорить Ленін,—більше простого, **буденного,** діла...».

«Менше політичної тріскотні, більше уваги найпростішим, але *живим*... *фактам* комуністичного будівництва...» (див. т. XXIV, стор. 343 і 335).

Американська діловитість є, навпаки, протиотрутою проти «революційної» маніловщини і фантастичного вигадництва. Американська діловитість — це та нестримна сила, яка не знає і не визнає перепон, яка розмиває своєю діловитою наполегливістю всі і всякі перешкоди, яка не може не довести до кінця раз почату справу, якщо це навіть невелика справа, і без якої немислима серйозна будівнича робота.

Але американська діловитість має всі шанси виродитись у вузьке і безпринципне ділянство, якщо її не поєднати з російським революційним розмахом. Кому не відома хвороба вузького практицизму і безпринципного ділянства, яке приводить нерідко деяких «більшовиків» до переродження і до відходу їх від справи революції? Ця своєрідна хвороба дістала своє відображення в оповіданні Б. Пільняка «Голый год», де змальовано типи російських «більшовиків», які сповнені волі і практичної рішимості, «фукцирують» дуже «енегрично», але позбавлені перспективи, не знають «що до чого» і збиваються, через це, з шляху революційної роботи. Ніхто так їдко не глузував з цієї ділянської хвороби, як Ленін. «Вузьколобий практицизм», «безголове ділянство» — так третирував цю хворобу Ленін. Він протиставив їй звичайно живу революційну справу і необхідність революційних перспектив в усіх справах нашої повсякденної роботи, підкреслюючи тим самим, що безпринципне ділянство так само противне справжньому ленінізмові, як противне «революційне» вигадництво.

Поєднання російського революційного розмаху з американською діловитістю — в цьому суть ленінізму в партійній і державній роботі.

Тільки таке поєднання дає нам закінчений тип працівника-ленінця, стиль ленінізму в роботі.

«Правда» №№ 96, 97, 103,
105, 107, 108, 111;
26 і 30 квітня,
9, 11, 14, 15 і 18 травня 1924 р.

XIII З'ЇЗД РКП(б) [34]

23 — 31 травня 1924 р.

«Правда» №№ 118 і 119;
27 і 28 травня 1924 р.

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ЗВІТ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ

24 травня

Товариші! Загальну обстановку, що створилася за рік у країні і навколо партії, можна характеризувати, як обстановку сприятливу. Основні факти: піднесення в господарстві країни, зростання активності взагалі, зростання активності робітничого класу особливо, пожвавлення партійного життя.

Питання зводиться до того, наскільки вдалося партії використати за рік цю обстановку для того, щоб посилити свій вплив у масових організаціях, які оточують партію, наскільки їй вдалося поліпшити свій склад, поліпшити свою роботу взагалі, поліпшити облік відповідальних працівників, їх розподіл, їх висування, і, нарешті, наскільки вдалося партії поліпшити внутрішнє життя своїх організацій.

Звідси вісім питань, про які я говоритиму:

а) стан масових організацій, які оточують партію і зв'язують її з класом, і зростання комуністичного впливу в цих організаціях;

б) стан держапарату, наркоматського і госпрозрахункового, а також низового радянського апарату, і зростання комуністичного впливу в цій галузі;

в) склад партії і ленінський призов;

г) склад керівних органів партії, кадри партії і молодняк партійний;

д) робота партії в галузі агітації і пропаганди, робота на селі;

е) робота партії в галузі обліку, розподілу і висування відповідальних працівників, партійних і безпартійних;

є) внутрішнє життя партії;

ж) висновки.

Мені доведеться далі навести ряд цифр, бо без них звіт буде неповний і незадовільний. Мушу при цьому застерегтися, що в абсолютну точність цих цифр я не вірю, бо статистика у нас кульгає, тому що елементарне почуття професіональної честі є, на жаль, не у всіх радянських статистиків.

Зробивши це необхідне застереження, я переходжу до цифр.

1. МАСОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ, ЯКІ ЗВ'ЯЗУЮТЬ ПАРТІЮ З КЛАСОМ

а) **Профспілки.** У минулому році в профспілках було організовано, за даними статистики, 4 800 тисяч. В цьому році 5 млн. Приріст безперечний. Якщо взяти 12 основних виробничих спілок, взяти число робітників, зайнятих у цих виробництвах, і число організованих, то вийде 92% організованості. В основних галузях промисловості професійна організованість дає 91 — 92% всього робітничого класу. Це в галузі індустрії.

Гірше стоїть справа в сільському господарстві, де є сільськогосподарських робітників близько 800 тисяч, причому, коли взяти сільськогосподарських робітників, зайнятих не в державних підприємствах, то професійна організованість становить 3%.

Щодо комуністичного впливу в спілках, то є цифри про голів губернських рад професійних спілок і окружних рад професійних спілок. До XII з'їзду підпільників-голів було 57% з лишком. До нинішнього з'їзду — тільки 35%. Зменшення. Зате зріс процент тих, що вступили в партію після лютого 1917 року. Пояснюється це тим, що число організованих у професійні спілки зросло, підпільників невистачає, до кадрів на допомогу підійшов партійний молодняк. З цих голів робітників було 55%, стало 61%. Поліпшення соціального складу керівних органів.

б) **Кооперативи.** В цій галузі цифри більше, ніж в будь-якій іншій галузі, плутані і не викликають довір'я. У споживчій кооперації в минулому році було близько 5 мільйонів членів. В цьому ж році близько 7 мільйонів. Дай боже кожного дня новий рік, але я не вірю в ці цифри, бо споживкооперація не перейшла ще повністю на добровільність, і мертві душі тут, безперечно, є. В сільськогосподарській кооперації було, нібито, в минулому році 2 мільйони (хоч у мене є цифрові дані, одержані в минулому році з Сільськосоюзу про 4 млн. членів), а в цьому році — 1 500 тисяч членів. Спад організованості в галузі сільськогосподарської кооперації — безперечний. Партійний склад керівних органів у центрі споживчої кооперації становив 87% у минулому році, а тепер становить 86%. Зменшення. По губспілках і райспілках було

68% комуністів, а тепер стало 86%. Посилення впливу. Проте, якщо поставити питання не про «керівні» органи, а про відповідальних працівників, дійсно керівних, то комуністів серед усіх взагалі відповідальних працівників виявляється всього 26%. Цю цифру я вважаю за більш правдоподібну. В сільськогосподарській кооперації склад керівних органів дає цифри: 46% у минулому році і 55% у цьому. А коли покопатися і взяти відповідальних керівників, то комуністів серед них виявляється всього 13%.

Ось як у нас уміють деякі статистики прикрашати фасад, зовнішній вигляд, приховуючи від очей гниле.

в) **Спілка молоді.** Число членів і кандидатів у минулому році було 317 тисяч (хоч у мене є цифри за минулий рік, за підписом члена ЦК РКСМ, де зазначено 400 тис.), а в цьому році число членів і кандидатів становить 570 тисяч. Незважаючи на деяку плутаність у цифрах, зростання організованості є тут безперечне. Робітників у РКСМ було в минулому році 34%, в цьому році — 41%; селян було в минулому році 42%, в цьому році — 40%. Учнів у школах фабзавучу в минулому році було 50 тисяч чоловік, в цьому році — 47 тисяч чоловік. Число членів РКП(б) в усій спілці молоді в минулому році було близько 10%, в цьому році — 11%. Зростання теж безперечне.

г) **Об'єднання робітниць і селянок.** Основна організація в цій галузі — делегатські збори. Тут плутаних цифр скільки завгодно, хоч відбавляй, але коли розібратися гарненько, то виходить, що у містах в минулому році було 37 тисяч делегаток, а в цьому

році 46 тисяч, тобто трохи більше, ніж торік. У селах делегаток в минулому році було 58 тисяч, а тепер 100 тисяч. Яку кількість широких мас селянок і робітниць об'єднують ці делегатки, про це не вдалося мені дістати скільки-небудь точних цифр.

З огляду на особливу важливість питання про залучення до радянської і партійної роботи робітниць і селянок, не зайвим буде простежити процент участі робітниць і селянок у професійних органах, у Радах, в губернських і повітових комітетах партії. В сільських Радах у минулому році жінок було всього близько 1% (страшенно мало). В цьому році 2,9% (теж дуже мало), але приріст все-таки є. У волвиконкомах було 0,3% жінок в минулому році, в цьому році — 0,5%, — приріст мінімальний, про який не варто й говорити. У повітових виконкомах в минулому році було близько 2% жінок, а в цьому році трохи більше як 2% (я даю цифри по РРФСР, бо по всіх республіках цифр немає). В губвиконкомах по РРФСР було в минулому році 2% з лишком, тепер 3% з лишком. Членів профспілок — жінок 26% у цьому році, за минулий рік даних немає. Членів фабзавкомів — 14%. Членів губвідділів — жінок 6%, у центральних комітетах спілок 4% з лишком. У партії було в минулому році близько 8%, стало близько 9%. Кандидатів було близько 9%, стало близько 11%. Все це до ленінського призову. В губкомах до XIII з'їзду було 3% жінок, у повіткомах — близько 6%. Комуністок у найважливіших жіночих об'єднаннях, делегатських зборах, було 10%, стало 8%. Зменшення пояснюється зростанням числа безпартійних делегаток. Треба визнати, що половина населення

нашого Радянського Союзу — жінки — все ще лишається осторонь, або майже осторонь, від великого шляху радянського і партійного будівництва.

д) **Армія.** В армії, у військово-навчальних закладах і у флоті загальна кількість комуністів зменшилася з 61 тисячі до 52 тисяч. Це — дефект, який треба усунути. В той же час загальна кількість партійного комскладу збільшилась. До XII з'їзду комуністів з комскладу було 13%, тепер ми маємо 18%. Цікавий партійний склад армії з точки зору партстажу. З 52 тисяч комуністів, які працюють в рядах армії, підпільників 0,9%, — нема й одного процента; тих, що вступили після лютого по жовтень 1917 року, — 3% з лишком; тих, що вступили до 1919 року, — 11%; в 1919 році — 22%; в 1920 році — 23%; в 1921—1923 роках — 20%. З цього ви бачите, що наша армія обслуговується головним чином, якщо не виключно, партійним молодняком.

е) **Добровільні організації громадської ініціативи.** Звертає на себе увагу той факт, що за цей рік народився новий тип організації—добровільні організації, організації громадської ініціативи — всякі культурно-освітні гуртки й товариства, спортивні організації, товариства сприяння, організації робітничих і селянських кореспондентів та ін. Число цих організацій зростає безперервно, причому слід відзначити, що серед них є не тільки співчуваючі Радянській владі організації, але й ворожі. Якщо взяти РРФСР, то таких організацій громадської ініціативи в минулому році можна було б нарахувати близько 78—80, в цьому році понад 300. Якщо взяти організацію фізкультури по РРФСР, то число членів у цій організації становило

в минулому році 126 тисяч, а в цьому році — 375 тисяч. Соціальний склад цієї організації: робітників у минулому році було 35%, тепер — 42%. Основними центрами цих організацій є фабзавкоми і клуби на заводах, селянські комітети взаємодопомоги[35] на селах. Звертають на себе увагу організації робкорів та селькорів, які мають на меті бути виразниками пролетарської громадської думки. Організації робкорів охоплюють 25 тисяч чоловік, селькорів — 5 тисяч. Якщо перейти до складу губернських органів цих організацій, то виявляється, що в минулому році було по РРФСР комуністів 19%, в цьому році 29% з лишком. Нарешті, не можна не згадати про нову організацію, яка вчора проводила у нас демонстрацію перед мавзолеєм Леніна[36], про організацію піонерів, чисельність яких у минулому році на червень, за підрахунками нашої статистики (яка, як я вже говорив, кульгає трохи), була 75 тисяч, а в цьому році на квітень — понад 161 тисячу. Серед піонерів дітей робітників у промислових губерніях 71%, дітей селян — 7%. По національних областях у цій організації дітей робітників — 38%. По селянських губерніях дітей робітників —36%.

Так стоїть справа з масовими організаціями, які оточують партію і зв'язують її з класом. В основному зростання впливу партії в цих організаціях безперечне.

2. ДЕРЖАПАРАТ

а) **Чисельність службовців.** За даними статистики, службовців наркоматських, значить — службовців тих установ, які перебувають на державному бюджеті,

було в минулому році 1 500 тисяч з лишком, в цьому році лишилося нібито 1 200 тисяч. Скорочення на 300 тисяч. Але якщо перейти до установ, які працюють на основі госпрозрахунку, то виявляється, що в цьому році ми маємо в цій галузі близько 200 тисяч (цифр за минулий рік немає), тобто те, що ми виграли на установах держбюджетних в розумінні скорочення, ми в значній мірі програли на установах, які працюють на основі госпрозрахунку. Я вже не кажу про те, що частина службовців перейшла на місцевий бюджет, тобто не потрапила в дане обчислення. Загалом, кількість службовців лишилася та сама, якщо не збільшилась. Лишаються службовці кооперації, яких було в минулому році 103 тисячі, тепер 125 тисяч, — збільшення; службовці у профспілках, яких було 28 тисяч, тепер 27 тисяч, і службовці в партійному апараті, яких було 26 тисяч, а тепер 23 тисячі. Всього 1 575 тисяч, не рахуючи службовців на місцевому бюджеті. Як бачите, поки що нема підстав говорити про успіхи по скороченню службовців взагалі і особливо службовців держапарату.

б) **Партсклад вищих органів країни.** Якщо рахувати членів вищих установ, членів колегій, завідуючих головними відділами та їх помічників (без промисловості), то виявляється, що в 1923 році комуністів було 83%, в цьому році — 86%. Деякий прогрес, безумовно, є, коли порівняти з тим станом, який ми переживали років зо два тому. Робітників у цих керівних органах було в минулому році 19%, в цьому році — 21%. Мало, але все-таки є збільшення.

в) **Партсклад промислових органів.** Щодо промислових органів, трестів, синдикатів і найбільших підприємств, то ми маємо таку картину: в трестах по СРСР в усьому апараті комуністів було 6% з лишком у минулому році, в цьому році 10% з лишком. В керівних органах трестів, синдикатів і найбільших підприємств у минулому році — 47% з лишком, у цьому році — 52% з лишком. Якщо взяти директорів найбільших підприємств, то в минулому році ми мали 31%, в цьому — 61% комуністів. По трестах РРФСР в усьому апараті було 9,5% комуністів, у цьому році стало 12% з лишком (близько 13%). У керівному складі трестів РРФСР було 37% комуністів, тепер — 49%. В синдикатах у минулому році було 9%, в цьому році — 10% в усьому апараті в цілому. В керівному складі синдикатів було 42%, стало 55%.

Загалом треба визнати, що в госпорганах, коли взяти керівний склад, ми маємо близько 48—50% комуністів.

г) **Партсклад торговельних і кредитних установ.** Зовсім іншу картину являють собою наші торговельні і кредитні установи, які набули в даний момент виняткового значення в усій нашій економіці. Взяти, наприклад, Внуторг, який має дуже важливе значення в усьому нашому розвитку. До останньої реформи там у центральній установі, в керівному складі було всього тільки 4% комуністів. Коли взяти найважливіший орган Зовнішторгу—Держторг, то виявляється, що ми маємо там серед відповідальних працівників усього 19% комуністів, причому, що це за комуністи, ви можете судити з того, що в центральній установі

Держторгу комуністи вичищені на 100%. (Сміх.) Другий важливий орган, який має серйозне значення в усій економіці, — Хлібопродукт, — являє собою таку картину. По 58 конторах Хлібопродукту, не рахуючи апарату центральної установи, уповноважених і заступників, всього лічиться 9 900 співробітників. З них комуністів 5,9%, членів РКСМ — 0,7%, а решта — безпартійні. В органах, які найближче стикаються з селянством, у зсипних пунктах, в усяких підсобних пунктах і серед агентури, комуністів усього 17%. У центральній установі Хлібопродукту відповідальних працівників 137 чоловік, з них членів РКП(б) 13 чоловік — 9%. Слід зауважити, що партійці в Хлібопродукті використовуються у вищій мірі нераціонально — тільки 20% з них перебувають на відповідальній роботі, а решта 80% — нижчі службовці. Не краще стоїть справа в такій кредитній установі, як Держбанк. Це — найважливіша кредитна установа, яка має серйозне значення в усьому нашому господарському житті. Ви знаєте силу кредиту, — це така сила, з допомогою якої можна розорити або підняти будь-яку верству населення, досить тільки пустити в хід так званий пільговий кредит. І ось цей Держбанк в усьому апараті має всього 7% комуністів, в керівному ж складі тільки 12%, а тимчасом Держбанк вирішує долю цілого ряду підприємств і дуже багатьох господарських установ.

д) **Партсклад Рад.** Є дані по РРФСР. В сільських Радах було у нас в минулому році близько 6% комуністів, а тепер стало 7% з лишком. У волвиконкомах було 39% з лишком комуністів, стало 48%. У повітвиконкомах було 80% з лишком, стало 87%

з лишком. У міськрадах повітових міст було 61%, а стало менше—58%. У губвиконкомах було 90%, стало 89%. У міськрадах губернських міст було 78%, стало 71%. В цих трьох останніх Радах—у міськрадах повітових міст, у губвиконкомах та міськрадах губернських міст—вплив безпартійних незначний, але все ж він зростає. Щодо пленумів губвиконкомів, — є дані по 69 губерніях, причому є відомості про 2623 працівників. І що ж виявляється? Безпартійних членів пленумів губвиконкомів близько 11%. Найвищий процент безпартійних ми маємо в Сибіру і в Далекосхідній області, де він дорівнює 20. Щодо національних республік, то там 7% безпартійних. Це — найменший процент безпартійних в губвиконкомах. І це в національних республіках, де взагалі партійних мало!

3. СКЛАД ПАРТІЇ. ЛЕНІНСЬКИЙ ПРИЗОВ

а) **Чисельність.** До XII з'їзду налічувалось у нас членів і кандидатів партії 485 тисяч з лишком. Тепер налічується 472 тисячі без ленінського призову. З ленінським призовом, якщо взяти дані на 1 травня (до цього числа було прийнято 128 тисяч), у нас склад визначається в 600 тисяч чоловік. Якщо вважати, що тижнів через два ленінський призов становитиме не менш як 200 тисяч, чисельність партії можна визначити в 670—680 тисяч чоловік.

б) **Соціальний склад партії.** Робітників було в минулому році 44,9%, у цьому році, без ленінського призову, 45,75%, — збільшення на 0,8%. Селян було 25,7%, тепер стало 24,6%, тобто зменшилося

на 1,1%. Службовців та інших було 29% з лишком, тепер стало 29% з деяким плюсом, тобто незначне збільшення. Коли взяти соціальний склад з ленінським призовом на 1 травня, то членів і кандидатів РКП(б) робітників виявляється 55,4%, селян — 23%, службовців та інших — 21,6%.

в) **Склад з точки зору партстажу.** Тих, що вступили в партію до 1905 року, було в минулому році 0,7%, стало — 0,6%. Тих, що вступили в 1905—1916 роках, було 2%, лишилося 2%. Тих, що вступили в 1917 році, було 9% з лишком, лишилося трохи менше як 9%. Тих, що вступили в 1918 році, було 16,5%, лишилося 15,7%. Тих, що вступили в 1920 році, було 31,5%, лишилося 30,4%. Тих, що вступили в 1921 році, — 10,5%, лишилося — 10,1%. Тих, що вступили в 1922 році, — цифр за той рік немає, тепер — 3,2%. Тих, що вступили в 1923 році, — 2,3%. Все це без урахування ленінського призову.

г) **Національний і статевий склад.** Великоросів у партії до XIII з'їзду — 72%, очевидно після ленінського призову процент має збільшитися. Друга група — українці — 5,88%. Третя група — евреї — 5,2%. Далі йдуть тюркські національності — 4% з лишком, і за ними інші національності, як-от латиші, грузини, вірмени та ін. Жінок — членів партії було до XII з'їзду 7,8%, стало 8,8%. Кандидаток було 9%, стало 10,5%. По ленінському набору прийнято жінок 13% загального числа, що трохи збільшить згаданий вище процент жінок.

Нарешті, комуністів від верстата на 1 грудня 1923 року (членів і кандидатів) — 17%, а з ленінським призовом, якщо рахувати цифру 128 тисяч, — 35,3%.

д) **Парторганізованість робітничого класу.** Якщо рахувати всю робітничу частину нашої партії, тобто і ту кількість, яка є на 1 травня, і ту кількість, яка у нас буде тижнів через два, коли ленінський призов дійде (мабуть, перевалить) до 200 тисяч, то загальна кількість робітничої частини нашої партії становитиме 410 тисяч з загальної суми 672 тисячі. Це становить відносно всього промислового і сільського пролетаріату по Союзу, який нараховує 4100 тисяч, — 10%.

Ми добилися того, що на кожні 100 чоловік робітників маємо організованих у партію 10 чоловік.

4. СКЛАД КЕРІВНИХ ОРГАНІВ ПАРТІЇ. КАДРИ І МОЛОДНЯК

а) **Склад місцевих органів.** Я беру пленуми губкомів і обкомів по 45 організаціях. Підпільники становлять у пленумах губкомів і обкомів 32% з лишком, решту 67% становлять ті, що вступили в партію пізніше: ті, що вступили в 1917 році, — 23%, в 1918—1919 роках — 33%, в 1920 році — 9%. У керівних місцевих органах, як в губкомах, так і в обкомах, переважають не підпільники, а ті, що вступили після Жовтня. Якщо взяти президії губкомів і обкомів по 52-х організаціях, по яких є дані про партстаж, то тих, що вступили до революції, — 49%, після лютого в 1917 році — 19%, тих, що вступили в 1918 — 1919 роках, — 26% та інших — 6%. Тут ми маємо все-таки переважання членів партії, що вступили після лютого в нашу партію. Підпільників-заворгвідділами губернських і обласних комітетів до XII з'їзду було

27,4%, до XIII з'їзду — 30%; завагітпропів-підпільників до XII з'їзду — 31%, тепер — 23%. Щодо секретарів губкомів і обкомів, ми маємо зворотну тенденцію. Підпільників було до XII з'їзду серед секретарів губкомів і обкомів 62,5%, до цього з'їзду —71%.

Завдання ясне — треба знизити стаж секретарів губкомів.

Склад пленумів повіткомів по 67 повітах: підпільників — 12%; тих, що вступили в 1917 році, —22%; тих, що вступили в 1918 — 1919 роках, — 43%. Секретарів повіткомів, за даними 248 повітів: підпільників до нашого XIII з'їзду — 25%; тих, що вступили в 1917 році, до Жовтня — 27%; тих, що вступили до 1919 року, — 37%. Секретарів осередків по 28 губерніях (є дані відносно 6 541 секретаря): підпільників усього 3% з лишком; основна цифра — 55% — припадає на групу тих, що вступили в партію після Жовтня, в 1917 — 1918 роках.

За соціальним складом у 45 організаціях робітників цього року було в губкомах і обкомах 48%. У президіях губкомів і обкомів по 52-х організаціях робітників було 41%. Серед секретарів губкомів і обкомів до XII з'їзду було робітників 44,6%, до XIII з'їзду — 48,6%. У пленумах повіткомів (по 67 повітах) робітників було 63,4%. Серед секретарів повіткомів (по 248 повітах) робітників — 50%.

Всі ці дані стосуються періоду до останніх партконференцій, губернських і повітових.

Але я одержав деякі дані про результати останніх конференцій перед самим з'їздом партії. Ці дані, які стосуються 11 губерній і 16 областей, показують, що число підпільників у пленумах губкомів і

обкомів зменшилося до 27%, а число робітників збільшилося до 53%.

З цього ясно, що ми маємо справу з двома тенденціями: з вкоріненням молодняка в кадри і розширенням кадрів, з одного боку, і з поліпшенням соціального складу парторганізацій, з другого.

б) **Склад ЦК і Центральної Контрольної Комісії.** Коли взяти кандидатів і членів ЦК, всього 56 чоловік, то з них робітників — 44,6%, селян та інтелігентів — 55,3%. Отже, треба розширити ЦК за рахунок збільшення його робітничого складу. В ЦКК членів і кандидатів робітників — 48%, селян та інтелігентів — 52%. Тут висновок маємо той самий. За партстажем підпільників у складі членів і кандидатів ЦК — 96%. Це все ті, що вступили до лютого. З 56 членів і кандидатів ЦК є всього тільки 2, які вступили пізніше, — це становить 4%. Те саме і в ЦКК. З 60 чоловік — 57 підпільників і 3 (це становить 5%) не підпільники. Отже, треба підбавити молодих.

в) **Склад даного з'їзду.** Всього взято на облік 742 делегати. З них робітників 63,2%, підпільників — 48,4%. Решта більш-менш молоді.

5. РОБОТА ПАРТІЇ В ГАЛУЗІ АГІТАЦІЇ І ПРОПАГАНДИ

а) **Комуністична освіта.** Впадає в очі великий процент політнеграмотності всередині партії: по деяких губерніях вона доходить до 70%. В середньому по кількох губерніях центральної Росії (перевірено 60 тисяч чоловік) політнеграмотних — 57%; в

минулому році було близько 60%. Це один з основних дефектів нашої роботи. Очевидно, робота йде не стільки вглиб, скільки вшир. Кількість радпартшкіл, власне слухачів радпартшкіл, трохи зменшилася через те, що частина радпартшкіл перейшла на місцевий бюджет. Число студентів комвузів збільшилося в порівнянні з минулим роком. Доведеться їх, проте, скоротити трохи для того, щоб відповідно до наявних коштів поліпшити їх матеріальне становище і натиснути на поглиблення комуністичної освіти. Особливо треба підкреслити пропаганду ленінізму, яка має вирішальне значення в справі комуністичної освіти.

б) **Преса.** Газет було у нас в минулому році 560, в цьому стало менше — 495, але тираж збільшився від $1^1/_2$ мільйона до $2^1/_2$ мільйонів. Цікаве зростання газет неросійськими мовами. Ми маємо навіть такі республіки, де не виходить жодної російської газети, наприклад, Вірменію, де 100% газет виходить вірменською мовою. В Грузії 91% газет виходить грузинською мовою. В Білорусії 88% неросійською. Зростання кількості національних газет спостерігається буквально в усіх національних областях і республіках. Слід звернути увагу на редакторський склад наших періодичних органів. Обслідувано 287 органів преси, і виявляється, що в цих органах преси підпільників-редакторів усього 10%. Найбільші цифри припадають на членів партії 1918—1919 років. Це — дефект, який слід було б усунути, пославши на допомогу молодим газетним працівникам старих і більш досвідчених.

в) **Робота серед селян.** В цій галузі є цілий ряд мінусів. Ради в селах і волостях поки ще є органами

податкового апарату. Селяни розцінюють їх насамперед як органи, що збирають податок. Робота місцевих органів у селах, за загальними відзивами працівників, що знають село, така: політика наша вірна, але проводиться вона на місцях неправильно. Склад радянських органів у селах і волостях залишає бажати дуже багато чого. Погано впливає на роботу адміністраторський склад осередків у селах. Ще гірше впливають незнання радянських законів з боку близьких до села працівників і невміння роз'яснити ці закони сільській бідноті, невміння захищати на основі радянських законів інтереси бідноти і середніх селян проти засилля куркуля, на основі тих пільг, які надаються бідноті радянськими законами. Потім загальна помилка: люди хочуть підійти до селянина з точки зору словесної агітації, не розуміючи, що селянинові потрібна агітація предметна, а не словесна,— агітація, яка дає безпосередню користь. Залучення до кооперативів, використання пільг для бідноти, сільськогосподарський кредит, взаємодопомога, організовувана селькомами,— ось, насамперед, які питання можуть зацікавити селянина.

6. РОБОТА ПАРТІЇ В ГАЛУЗІ ОБЛІКУ, РОЗПОДІЛУ І ВИСУВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ

а) **Облік і розподіл.** В минулому році було взято на облік відповідальних працівників близько 5 тисяч, в цьому році ми маємо взятих на облік відповідальних працівників усіх масштабів близько 15 тисяч. Наш облік поліпшується, це безперечно. Цифри говорять, що в минулому році було розподілено 10

тисяч всяких працівників, з них відповідальних 4 тисячі з лишком. В цьому році розподілено 6 тисяч, з них відповідальних 4 тисячі. Основна робота партії по розподілу йшла навколо забезпечення працівниками насамперед партії, потім органів Вищої ради народного господарства і, нарешті, органів Наркомфіну, головним чином, його податкового апарату. Всі інші галузі роботи забезпечувалися комуністами в меншій мірі. Це велика помилка в нашій роботі. В той час, як центр господарського життя пересунувся на торгівлю, ми проявили недосить ініціативи і рішимості до того, щоб перейти на шлях максимального забезпечення найактивнішими працівниками торговельних і кредитних установ, їх представництв на місцях і за кордоном. Я маю зокрема на увазі такі органи, як Держторг і Хлібопродукт.

7. ВНУТРІШНЄ ЖИТТЯ ПАРТІЇ

Я не буду перелічувати, скільки питань було розглянуто в ЦК та його органах і якого роду питання, — це не має вирішального значення, та про це вже сказано в писаному звіті, розданому вам. Я хотів би тільки звернути увагу на такі обставини.

По-перше, внутрішнє життя наших організацій, безперечно, поліпшилось. Створюється враження, що організації устоялися, склок мало, ділова робота йде. Є винятки на окраїнах, де поряд із старими працівниками, не дуже твердими в комунізмі, ростуть кадри молодих працівників-марксистів, які побували у Свердловці та інших навчальних закладах, сильні в партійній роботі і страшенно слабі в радянській. Ці кон-

флікти на окраїнах між молодими і старими працівниками не скоро ще будуть ліквідовані. В цьому розумінні окраїни становлять виняток. Щодо більшості губерній центральної Росії, то треба вважати, що там організації устоялися, і ділова робота пішла вперед. Найбільш склочна республіка — Грузія, про яку ми так багато говорили на минулому з'їзді, нині виявилася замиреною в партійному відношенні. Кращі люди з колишніх ухильників, як-от Філіпп Махарадзе і Окуджава, остаточно порвали з крайніми ухильниками і заявили про свою готовність вести дружну роботу.

По-друге, в губернських комітетах, і особливо в ЦК партії, за цей рік сталося переміщення центра ваги в роботі від бюро або президій до пленумів. Раніше пленуми ЦК передовіряли Політбюро розв'язання основних питань. Тепер цього вже немає. Тепер основні питання нашої політики і нашого господарства розв'язуються пленумом. Подивіться порядок денний наших пленумів, стенограми, які роздаються всім губкомам, і ви зрозумієте, що центр ваги від Політбюро та Оргбюро перемістився до пленуму. Це дуже важливо в тому розумінні, що на пленумі у нас збирається чоловік сто—сто двадцять (це—члени ЦК і ЦКК та кандидати до них), і внаслідок переміщення центра до пленуму пленум перетворився у величезну школу виховання лідерів робітничого класу, політичних керівників робітничого класу. На наших очах ростуть і розцвітають нові люди, завтрашні керівники робітничого класу, — в цьому неоцінима вага наших поширених пленумів.

Характерно, що та сама тенденція помічається на місцях. Найважливіші питання пересуваються

з бюро губкомів у пленуми, пленуми розширяються, їх засідання стають більш тривалими, туди залучаються всі кращі працівники губернії, і, таким чином, пленуми губкомів перетворюються в школу лідерів місцевого і обласного значення. Треба добитися того, щоб ця тенденція на місцях, в губерніях і повітах, перетворилась у факт.

По-третє, внутрішнє життя нашої партії за цей рік було небувало інтенсивне, воно, можна сказати, било джерелом. Ми, більшовики, звикли орудувати великими справами і часто, роблячи величезні справи, не помічаємо цього. Такі факти, як дискусія і ленінський призов — нічого й доводити це — є величезними подіями в країні і в партії, і вони, звичайно, не могли не пожвавити внутрішнє життя партії.

Про що говорять ці два факти? Про те, що партія наша, яка пережила дискусію, міцна, як скеля. Про те, що партія наша, яка прийняла 200 тисяч нових членів з волі і з схвалення всього робітничого класу, є по суті справи виборною партією, виборним органом робітничого класу.

8. ВИСНОВКИ

1. З масових організацій, які облягають нашу партію, слід звернути особливу увагу на кооперацію і на об'єднання робітниць та селянок. Я виділяю ці організації тому, що вони є в даний момент найбільш загрожуваними.

а) Безперечно, що апарат споживчої кооперації, покликаний зв'язати державну індустрію з селянським господарством, не виявився на висоті завдання. Про

це говорить той безперечний факт, що селянський сектор споживкооперації становить лише $^{1}/_{3}$ загального числа членів. Треба добитися того, щоб селяни зайняли в споживкооперації належне їм становище. Необхідно комуністам перенести центр роботи з губерній у повіти і райони з тим, щоб прокласти зв'язки до мас селянства і перетворити, таким чином, споживкооперацію у зв'язуючу ланку між індустрією і селянським господарством.

б) Не краще стоїть справа в сільськогосподарській кооперації. Плутанина в цифрах, зменшення кількості членів за рік, — все це факти, над якими треба задуматися. І тут, як і в споживкооперації, комуністи повинні центр ваги перенести в повіти й райони — ближче до селянських мас, поставивши собі за мету добитися того, щоб органи Сільськосоюзу на місцях не були прикриттям для куркульського засилля. Але цього мало. Треба зміцнити комуністичними силами керівні органи Сільськосоюзу, де справа за останній час почала серйозно кульгати.

в) Гірше стоять справи в галузі роботи серед жінок. Правда, делегатські збори робітниць та селянок зростають і ширяться, але те, чого встигли добитися працівники жіночого руху в галузі агітації, далеко ще не закріплене в організаційному відношенні, навіть у сотій частині необхідного мінімуму. Процент участі жінок-робітниць та селянок у Радах, у спілках, у партії говорить про це незаперечно. Партія повинна вжити всіх заходів до того, щоб прогалина ця була заповнена в найближчому майбутньому. Не можна терпіти становища, при якому половина населення Радянського Союзу все ще стоїть осторонь

від великого шляху радянського і партійного розвитку.

д) Звертають на себе особливу увагу добровільні організації громадської ініціативи, особливо організації робкорів і селькорів. Організації робкорів і селькорів мають велику майбутність. При певних умовах розвитку ці організації можуть відіграти роль величезного виразника і могутнього провідника волі пролетарської громадської думки. Ви знаєте силу пролетарської громадської думки у справі викривання і виправлення недоліків нашої радянської громадськості, — вона багато серйозніша, ніж сила адміністративного тиску. Ось чому партія повинна подати всемірну допомогу цим організаціям.

2. Справа з держапаратом звертає на себе особливу увагу. Незадовільне становище в цій галузі навряд чи може викликати будь-який сумнів.

а) Заповіти Леніна про скорочення і спрощення державного апарату виконані лише почасти, в найменімальнішій дозі. Скорочення наркоматських апаратів на 2—3 сотні тисяч службовців, в той час як збоку виросли нові апарати — тресті, синдикати та ін., — не можна назвати, власне кажучи, ні скороченням, ні спрощенням апарату. Партія повинна вжити всіх заходів до того, щоб заповіти Леніна в цій галузі були проведені залізною рукою.

б) Я вам виклав цифри, які говорять про мінімальний процент участі безпартійних в наших Радах. Товариші, так далі жити не можна, і так далі будувати нову державу неможливо. Якщо не звернути особливу увагу на справу залучення безпартійних до радянської роботи в губернії та повіті, серйозна

будівнича робота неможлива. Тут можна було б намітити різні шляхи. Одним з найдоцільніших шляхів можна було б прийняти таке: при відділах губернських і повітових Рад створити секції, або, ще краще, — регулярно скликувані ділові наради для безпартійних — у місті з робітників, у повітах — з селян з тим, щоб втягнути безпартійних у ділову роботу по різних галузях управління і потім із втягуваних у ділову роботу безпартійних робітників і селян відібрати кращих, найбільш здібних і поставити їх на державну роботу. Без такого розширення бази міських і повітових Рад, розширення бази радянської роботи, без залучення безпартійних Ради можуть серйозно втратити у своїй вазі і впливі.

в) Існує думка в нашій партії, ніби справжню партійну роботу становить робота в губкомах, обкомах, у повітових комітетах і осередках. Щодо всіх інших видів роботи, то це нібито не чисто партійна робота. Часто висміюють людей, які працюють у трестах і синдикатах: «відірвались, мовляв, від партії». (Голос з місця: «Їх вичищають».) Вичищати треба деяких товаришів і в госпорганах, і в парторганізаціях. Але я беру не винятковий випадок, я беру випадок масового характеру. Звичайно у нас поділяють партійну роботу на дві категорії: категорію вищу — це чисто партійна робота в губкомах, обкомах, осередках, в ЦК, і категорію нижчу, яку називають партійною роботою в лапках, це — робота в усіх радянських органах, особливо торговельних. Товариші! Таке ставлення до господарників глибоко противне ленінізмові. Кожний господарник, що працює в найпаршивішій крамниці, в найпаршивішій торговельній

установі, якщо він будує і рухає справу вперед, він — справжній партійний працівник, який заслуговує цілковитої підтримки з боку партії. Не можна посунутися ні на крок у справі нашого будівництва при такому панському, інтелігентському ставленні до торгівлі. Недавно я читав лекцію у Свердловському університеті, де говорив про те, що нам, може, доведеться тисяч десять комуністів пересунути з галузі партійної або промислової в галузь торговельної роботи. Вони зареготали. Не бажають торгувати! Тимчасом ясно, що всі наші розмови про соціалістичне будівництво рискують виродитися в пусте базікання, якщо ми не викоренимо в партії пансько-інтелігентських передсудів щодо торгівлі, і якщо не оволодіємо ми, комуністи, всіма галузями торгівлі.

г) Товариші, ніяка будівнича робота, ніяка державна робота, ніяка планова робота немислима без правильного **обліку.** А облік немислимий без статистики. Облік без статистики ні на крок не посунеться вперед. Недавно на конференції Риков говорив, що в період воєнного комунізму у нього у ВРНГ був статистик, який сьогодні давав одні цифри з одного питання, а завтра інші цифри з того ж питання. На жаль, такі статистики у нас ще не перевелись. Робота статистики така, що окремі галузі цілого являють собою безперервні ланки, і якщо зіпсована одна ланка, то вся робота рискує бути зіпсованою. В буржуазній державі статистик має деякий мінімум професіональної честі. Він не може збрехати. Він може бути будь-якого політичного переконання і напряму, але щодо фактів, цифр, то він віддасть себе

на заклання, але неправди не скаже. Більше б нам таких буржуазних статистиків, людей, що поважають себе і мають деякий мінімум професіональної честі! Якщо такої постановки роботи по статистиці у нас не буде, то будівнича робота у нас не посунеться ні на крок.

Те саме треба сказати про **звітність.** Ніяка господарська робота без звітності посуватися не може. А наші бухгалтери не завжди, на жаль, відзначаються елементарними властивостями звичайного буржуазного, чесного бухгалтера. Я схиляюся перед деякими з них, серед них є чесні і віддані працівники, але що є й паршиві, які можуть зліпити який завгодно звіт і які небезпечніші від контрреволюціонерів, — це факт. Не подолавши цих недоліків, не ліквідувавши їх, ми не можемо рушити далі ні господарства країни, ні її торгівлі.

д) Процент робітників і комуністів у керівних органах деяких державних установ все ще мінімальний і недостатній. Ця хиба особливо б'є в очі щодо керівних установ та закордонних представництв торговельних органів (зовнішня торгівля, внутрішня торгівля, синдикати) і кредитних установ, які мають в даний момент вирішальне значення в житті й розвитку народного господарства і, насамперед, державної індустрії. Партія повинна вжити всіх заходів до того, щоб ця прогалина була заповнена. Без цього нічого й думати про проведення в життя господарсько-політичних директив партії.

е) До цього часу найважливішим питанням господарського будівництва було питання про організацію і оформлення трестів. Тепер, коли центр перемістився

в галузь торгівлі, на чергу стали питання про організацію мішаних і акціонерних товариств[37] внутрішньої і зовнішньої торгівлі. Практика показала, що, коли ми і справилися з питанням про тресті, то наші установи кульгають на обидві ноги при розв'язанні питань про мішані і акціонерні товариства. Є тенденція добитися організації такого типу торговельних установ, які б зводили до мінімуму значення державного контролю в цій великій справі. Нема сумніву, що партія всіма заходами боротиметься з такого роду тенденцією.

3. Треба продовжувати далі поліпшення складу партії взагалі та її керівних органів зокрема. Ні в якому разі не слід розглядати кадри партії, як щось замкнуте. Кадри повинні розширятися крок за кроком за рахунок партійного молодняка. Партійний молодняк повинен поповнювати кадри. Без цього існування кадрів безцільне.

4. В галузі агітації:

а) Погано стоїть справа з політграмотністю членів партії (60% політнеграмотності). Ленінський призов збільшує процент неграмотності. Потрібна систематична робота по ліквідації цього недоліку. Завдання — рушити цю справу вперед.

б) Погано стоїть справа з кіно. Кіно є величезний засіб масової агітації. Завдання — взяти цю справу в свої руки.

в) Справа з пресою розвивається, але недостатньо. Завдання — підняти тираж «Крестьянской Газеты»[38] до мільйона, тираж «Правды» до 600 тисяч і поставити популярну газету ленінського призову, довівши тираж, принаймні, до півмільйона.

г) Стінні газети розвиваються, але недостатньо. Завдання — підтримати кореспондентів стінних газет і рушити справу вперед.

д) Погано стоїть справа з роботою на селі. Агітація на селі повинна бути, головним чином, предметною, по лінії всілякої допомоги бідняцьким та середняцьким елементам, аж до пільгового кредиту, по лінії розвитку початків колективних господарств (не комун), на зразок комнезамів [39] на Україні, де є близько 5 тисяч колгоспів, по лінії залучення селянства до кооперації, насамперед до сільськогосподарської кооперації. Особливо важливим завданням треба вважати оволодіння селькомами. Слід пам'ятати про терформування [40], які мають велике значення для агітації на селі.

5. В галузі обліку, розподілу і висування працівників, партійних і безпартійних:

а) Облік більш-менш налагоджений.

б) З розподілом трохи гірше, бо основні завдання перегрупування сил в новій обстановці внутрішнього розвитку, поставлені Леніним на XI з'їзді [41], ще не виконані. Чергове завдання максимального насичення кращими силами всіх і всіляких торговельних організацій жде свого розв'язання.

Минулого року Відділ обліку і розподілу працював, власне кажучи, на органи ВРНГ і Наркомфін, особливо на його податковий апарат, забезпечуючи працівниками переважно ці органи. Тепер завдання полягає в тому, щоб повернути кермо в бік торговельних органів та кредитних установ і забезпечувати їх працівниками, віддаючи їм перевагу перед іншими установами. Тут, може, потрібно буде тисяч 5 комуністів.

Одночасно завдання полягає в тому, щоб існуючий спосіб розподілу сил доповнити новими способами: способом добровільності, способом призову добровольців для організації роботи в особливо важливих пунктах радянського будівництва. Цей спосіб має пряме відношення до питання про постановку зразкової роботи в певних районах, без чого (без постановки зразкової роботи) обійтись на даній стадії немає можливості. Ідея Леніна про зразкову роботу, дана ним у «Продподатку» [42], повинна бути проведена.

в) Особлива увага повинна бути звернена на висування працівників, партійних і безпартійних. Метод висування нових людей тільки згори недостатній. Його треба доповнити методами висування знизу в ході практичної роботи, в ході залучення нових сил до практичної роботи. В цьому розумінні в справі висування робітників на відповідальні пости по заводах і трестах велику роль повинні відіграти виробничі, заводські і трестівські конференції. Необхідно розвинути секції при відділах Рад у губернських і повітових містах, перетворюючи їх у періодичні наради ділового характеру і залучаючи на ці наради як членів Рад, так і, особливо, не членів, робітників і робітниць, селян і селянок. Тільки в ході такої широкої практичної роботи можна буде висунути нових людей з безпартійних робітників і селян. Хвиля ленінського призову в містах і зрóсла політична активність селянства незаперечно говорять про те, що цей шлях висування повинен дати великі результати.

6. Два висновки з галузі внутрішнього життя партії:

а) Так званий «принцип» розширення ЦК партії виявився правильним. Досвід показав, що розширення ЦК дало величезну користь, що товариші, які відстоювали «принцип» звуження ЦК, стояли на неправильному шляху.

б) Тепер ясно для всіх, що опозиція під час дискусії, говорячи про розклад партії, сугубо не мала рації. Навряд чи знайдеться в нашій партії хоч одна серйозна організація, яка, спостерігаючи за ходом внутрішнього життя партії і за її могутнім ростом, не сказала б, що люди, які каркали ще недавно про загибель нашої партії, насправді партії не знали, від партії стояли далеко і дуже нагадували людей, яких слід було б назвати чужоземцями в партії.

Підсумок: партія наша росте, вона йде вперед, вона вчиться управляти, вона стає найавторитетнішим органом робітничого класу. Ленінський призов—пряма на те вказівка. (Довготривалі оплески.)

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

27 травня

Товариші! У промовах ораторів я не побачив заперечень проти оргзвіту ЦК. Я це розцінюю, як згоду з'їзду з висновками цього звіту. (Оплески.)

У своєму звіті я навмисне не торкнувся наших незгод всередині партії, не торкнувся тому, що не хотів роз'ятрювати рани, які, здавалося, загоїлись. Але після того, як Троцький і Преображенський торкнулися цих питань, допустили ряд неточностей і зробили виклик, — мовчати не слід. При такому становищі мовчання було б незрозуміле.

Тов. Крупська говорила тут проти дублювання дебатів з приводу незгод. Я рішуче проти дублювання і саме тому в звіті своєму не торкнувся незгод. Але раз товариші — члени опозиції торкнулися цього і зробили виклик, — мовчати ми не маємо права.

Троцький і Преображенський, обидва вони, говорячи про незгоди, зосереджують увагу з'їзду на одній резолюції, резолюції від 5 грудня, забуваючи про те, що, крім цієї резолюції, є друга резолюція — про підсумки дискусії [43], забуваючи, що була конференція і що після резолюції, прийнятої ЦК 5 грудня,

була нова хвиля дискусії, яка дістала свою оцінку в спеціальній резолюції XIII конференції про підсумки дискусії. Забувають вони, що замовчування XIII конференції не минеться даремно для опозиції.

Я звертаю увагу з'їзду на те, що на конференції була прийнята одна резолюція про економічну політику, а про партбудівництво — дві резолюції. Чому це? Була одна резолюція, підтверджена всією партією і прийнята ЦК 5 грудня, а потім виявилось необхідним дати другу резолюцію в тому ж питанні — про дрібнобуржуазний ухил. Звідки така напасть, і чим це пояснити? Пояснюється це тим, що вся дискусія мала два періоди. Перший період, який закінчився резолюцією 5 грудня, прийнятою одноголосно, і період другий, який закінчився резолюцією про дрібнобуржуазний ухил. Ми гадали тоді, тобто в перший період, що резолюцією 5 грудня, мабуть, закінчаться спори в партії, і саме тому я минулого разу, в доповіді на XIII конференції, говорив, торкаючись цього періоду, що, при бажанні з боку опозиції, резолюція від 5 грудня могла б покласти край боротьбі в партії. Про це я говорив, і всі ми так думали. Але річ у тому, що на цьому періоді дискусія не закінчилась. Після резолюції від 5 грудня з'явилися листи Троцького — нова платформа з новими питаннями, і почалася нова хвиля дискусії, більш жорстокої, ніж до цього часу. Цим і була зірвана можливість миру в партії. Це був період другий, який зараз опозиціонери стараються замовчати, обійти боком.

Річ у тому, що між дискусією в другий період і дискусією в перший період, яка мала своє відбиття

в резолюції від 5 грудня, — величезна різниця. В резолюції 5 грудня не порушувалося питання про переродження кадрів. Троцький, з яким разом складали ми тоді цю резолюцію, і не заїкався про те, що кадри перероджуються. Він цю прибавку, як видно, приберіг для дальших своїх виступів. Далі, в резолюції від 5 грудня немає питання, що шкільна молодь є найвірнішим барометром. І це питання Троцький залишив, як видно, про запас для нових виступів у дискусії. В резолюції 5 грудня немає того ухилу до атаки на апарат, немає тих вимог заходів покарання проти партійного апарату, про що він дуже широко говорив у своїх дальших листах. Нарешті, в резолюції 5 грудня нема й натяку на те, що угруповання потрібні, а тимчасом про це, про угруповання, в дальших своїх листах Троцький дуже широко говорив.

От до чого величезна різниця між позицією опозиції до 5 грудня і позицією її лідерів після 5 грудня.

Тепер Троцький і Преображенський стараються замовчати, сховати свою другу платформу в другий період дискусії, думаючи, як видно, перехитрити партію. Ні, це вам не вдасться! Нерозумною хитрістю і дипломатією вам не обдурити з'їзд. Я не сумніваюсь, що з'їзд висловиться і про першу стадію дискусії, яка дістала свій вираз у резолюції 5 грудня, і про другу стадію, яка дістала свій вираз у резолюції конференції про дрібнобуржуазний ухил.

Ці дві резолюції — дві частини одного цілого, яке називається дискусією. Хто думає змішувати ці дві частини і тим обдурити з'їзд, той помиляється. Пар-

тія виросла, її свідомість піднеслася, і партію дипломатією не обдурити. Вся помилка опозиції полягає в тому, що вона не розуміє цього.

Розгляньмо, хто мав рацію в питаннях про платформу опозиції після 5 грудня? Хто мав рацію в чотирьох нових питаннях, зачеплених у листах Троцького?

Перше питання: кадри перероджуються. Ми всі вимагали і вимагаємо фактів, які вказували б на переродження кадрів. Проте, таких фактів не дали нам, та й не можна дати, бо нема таких фактів у природі. А придивившись до справи, ми всі помітили, що переродження у нас нема, а от ухил деяких лідерів опозиції в бік дрібнобуржуазної політики, безсумнівно, є. Хто ж, виявляється, має рацію? Начебто не опозиція.

Друге питання — про шкільну молодь, яка нібито є найвірнішим барометром. Хто в цьому питанні мав рацію? Знов-таки начебто не опозиція. Коли подивимось на ріст нашої партії за цей час, на прийняття 200 тисяч нових членів, то виходить, що барометр треба шукати не в рядах шкільної молоді, а в рядах пролетаріату, що партія повинна орієнтуватися не на шкільну молодь, а на пролетарське ядро партії. 200 тисяч нових членів партії — ось барометр. І тут опозиція, як виявилось, не мала рації.

Третє питання — кари проти апарату, атака на партійний апарат. Хто мав рацію? Знов-таки не опозиція. Вона згорнула свій прапор атаки на апарат і перейшла до оборони. Ви були тут свідками, як вона викручувалась, відступаючи безладно в боротьбі проти партійного апарату.

Питання четверте — про фракції, про угруповання. Троцький заявив, що він рішуче проти угруповань. Це дуже добре. Але, якщо вже необхідно торкнутися історії, дозвольте відновити деякі факти. Була у нас в грудні підкомісія ЦК партії по виробленню тієї резолюції, яка була опублікована 5 грудня. Ця підкомісія складалася з трьох чоловік: Троцький, Каменєв, Сталін. Чи звернули ви увагу, що в цій резолюції від 5 грудня фраза про угруповання випала? Там говориться про заборону фракцій, але про заборону угруповань нічого не сказано. Є лише посилання на відоме рішення X з'їзду про єдність партії. Чим пояснити це? Випадковістю? Це не випадковість. Ми з Каменєвим рішуче ставили питання про заборону угруповань. Троцький ультимативно протестував проти заборони угруповань, сказавши, що він не може голосувати за резолюцію при такому стані речей. Ми тоді обмежилися посиланням на резолюцію X з'їзду, що її тоді Троцький, як видно, не читав, і де говориться не тільки про заборону фракцій, але й про заборону угруповань. (С м і х, о п л е с к и.) Троцький стояв тоді за свободу угруповань. Він тут хвалив резолюцію 5 грудня. У своєму ж листі до ЦК РКП (б), через 4 дні після прийняття резолюції про партбудівництво, тобто 9 грудня, Троцький писав: «Особливу тривогу викликає у мене чисто формальна позиція членів Політбюро в питанні про угруповання і фракційні утворення». Чи не угодно? Людина, яка розпинається за цю резолюцію, виявляється, носить в душі особливу тривогу, яку в неї викликає ставлення Політбюро до питань про угруповання і фракції. Це несхоже на те, щоб він був тоді за заборону

угруповань. Ні, Троцький стояв тоді за утворення угруповань, за їх свободу.

Далі, хто не пам'ятає відомої резолюції Преображенського в Москві з вимогою уточнити питання про фракції, розв'язане на X з'їзді партії, в розумінні скасування деяких обмежень? Це всі пам'ятають у Москві. А хто з вас не пам'ятає, що Преображенський у своїх фейлетонах вимагав відновлення в партії тих порядків, які існували в епоху Брестського миру? А ми знаємо, що партія в епоху Бреста змушена була допустити існування фракцій, — це нам добре відомо. А хто не пам'ятає, що на XIII конференції, в момент, коли я пропонував найпростішу річ — відновити в пам'яті членів партії сьомий пункт резолюції про єдність, про заборону угруповань, — як біснувалися всі опозиціонери, вимагаючи невнесення цього пункту? Отже, опозиція стояла в цьому питанні цілком і повністю на точці зору свободи угруповань, гадаючи, що вона приспить пильність партії, сказавши, що вимагає не свободи фракцій, а свободи угруповань. Коли нині нам заявляють про те, що вони проти угруповань, це дуже добре. Але це я ніяк не можу назвати наступом з їхнього боку: це — відступ у безладді, це — ознака правоти ЦК і в цьому питанні.

Після цієї довідки дозвольте мені, товариші, сказати кілька слів про деякі принципіальні помилки, допущені Троцьким і Преображенським у своїх виступах в партійно-організаційних питаннях.

Троцький сказав, що суть демократії зводиться до питання про покоління. Це невірно. Принципіально невірно. Суть демократії зовсім не до цього зводиться. Питання про покоління є другорядне

питання. Цифри з життя нашої партії говорять, життя нашої партії говорить про те, що молоде покоління партії крок за кроком вкорінюється в кадри, — кадри розширюються за рахунок молоді. Партія завжди стояла і стоятиме на цьому шляху. Тільки той, хто розглядає кадри, як замкнуте ціле, як привілейований стан, що не впускає до свого середовища нових членів, тільки той, хто розглядає ці кадри, як офіцерський корпус старого часу, який усіх інших членів партії вважає «нижчими своєї гідності», тільки той, хто хоче утворити щілину між кадрами і партійним молодняком, — тільки той може загострити питання про демократію на питанні про партійні покоління. Суть демократії зводиться не до питання про покоління, а до питання про самодіяльність, про активну участь членів партії в партійному керівництві. Так і тільки так може бути поставлено питання про демократію, якщо, звичайно, мова йде не про формально-демократичну партію, а про дійсно пролетарську партію, зв'язану нерозривними узами з масами робітничого класу.

Друге питання. Найбільша небезпека, — говорить Троцький, — полягає в бюрократизації партійного апарату. Це теж невірно. Небезпека полягає не в цьому, а в можливості реального відриву партії від безпартійних мас. Ви можете мати партію, яка побудувала апарат демократично, але якщо вона не зв'язана з робітничим класом, то демократія ця буде марна, не варта й копійки. Партія існує **для** класу. Оскільки вона зв'язана з класом, має контакт з ним, має авторитет і повагу з боку безпартійних мас, — вона може існувати і розвиватися навіть при бюрократич-

них недоліках. Якщо всього цього нема, то поставте яку завгодно організацію партії, — бюрократичну, демократичну, — партія загине напевно. Партія є частина класу, яка існує для класу, а не для себе самої.

Третє положення — теж принципіально помилкове: партія, — говорить Троцький, — не помиляється. Це невірно. Партія нерідко помиляється. Ілліч учив нас учити партію правильного керівництва на її власних помилках. Коли б у партії не було помилок, то ні на чому було б учити партію. Завдання наше полягає в тому, щоб уловлювати ці помилки, розкривати їх корені і показувати партії і робітничому класові, як ми помилялись, і як ми не повинні надалі ці помилки повторювати. Без цього розвиток партії був би неможливий. Без цього формування лідерів і кадрів партії було б неможливе, бо вони формуються і виховуються на боротьбі з своїми помилками, на подоланні цих помилок. Я думаю, що такого роду заява Троцького є деяким компліментом з деякою спробою глузування, — спробою, правда, невдалою.

Далі — про Преображенського. Він говорив про чистку. Преображенський вважає, що чистка є знаряддя більшості партії проти опозиції, і, мабуть, не схвалює методів чистки. Це — принципіальне питання. Глибокою помилкою з боку Преображенського є нерозуміння того, що без періодичної чистки від хитких елементів партія не може зміцнюватися. Товариш Ленін учив, що партія може зміцнюватися, тільки звільняючись крок за кроком від хитких елементів, які проникають і будуть ще проникати в

партію. Ми пішли б проти ленінізму, коли б поставилися негативно до чистки взагалі. Щодо даної чистки, то чим вона погана? Кажуть, є окремі помилки. Звичайно, є. Коли це бувало, щоб у великій справі окремих помилок не було? Ніколи цього не бувало. Окремі помилки можуть бути і повинні бути, але в основному чистка правильна. Мені розповідали, як деякі непролетарські елементи з інтелігентів і службовців із страхом і трепетом чекали чистки. Мені передали таку сцену. Сидять в одному кабінеті люди, що мають проходити чистку. Осередок — радянський. В іншому кабінеті — комісія по чистці. Один з членів осередку, пройшовши чистку, вилітає, як куля, весь облитий потом. Його просять розказати, в чому річ. А той у відповідь: «Дайте перевести дух, дайте перевести дух, — я не можу». (Сміх.) Для тих осіб, які так страждають і обливаються потом, може, чистка й недобра, а для партії це дуже добре. (Оплески.) У нас, на жаль, є ще деяка кількість членів партії, які, одержуючи по 1 000 і 2 000 карбованців на місяць, вважаються членами партії і забувають про те, що партія існує. Я знаю факти, коли осередок при одному з комісаріатів, де служать такі члени, який має в своєму складі, між іншим, і шоферів, послав шофера для проведення чистки і викликав ряд нарікань, на зразок того, що шофер не повинен чистити радянських вельмож. Такі факти мали місце у нас в Москві. Члени партії, які відірвалися, видимо, від партії, обурюються і не можуть переварити того, що «якийсь шофер» буде їх чистити. Таких членів партії треба виховувати і перевиховувати, іноді шляхом виклю-

чення з партії. Основне в чистці — це те, що люди такого сорту відчувають, що є хазяїн, є партія, яка може зажадати відповіді за гріхи проти партії. Я думаю, що іноді, час від часу, пройтися хазяїнові по рядах партії з мітлою в руках обов'язково слід би. (Оплески.)

Преображенський говорить: ваша політика правильна, а організаційна лінія неправильна, і в цьому — основа можливої загибелі партії. Це — дурниця, товариші. Не буває, щоб політика у партії була правильною, і щоб вона при цьому загинула через недоліки в організаційній лінії. Ніколи цього не буває. Основа партійного життя і партійної роботи полягає не в тих організаційних формах, яких вона набирає чи може набрати в даний момент, а в політиці партії, в її внутрішній і зовнішній політиці. Якщо політика партії правильна, якщо вона правильно ставить питання політичні і економічні, які мають вирішальне значення для робітничого класу, то організаційні дефекти не можуть мати вирішального значення, — політика вивезе. Це так було завжди і так лишиться в майбутньому. Люди, які не зрозуміли цього, — погані марксисти, — вони забувають про ази марксизму.

Чи мала рацію партія в тих питаннях, з приводу яких ішла дискусія, — в питаннях економічного характеру, в питаннях партійного будівництва? Коли хто хоче це перевірити за одним разом, без зайвих слів, він повинен звернутися до партії і робітничої маси і поставити питання: а як зустрічає партію безпартійна робітнича маса — прихильно чи неприхильно? Коли б члени опозиції поставили так питання, коли б

вони спитали себе: а як розцінює партію робітничий клас — прихильно чи неприхильно? — то вони зрозуміли б, що партія йде правильним шляхом. Ключ до розуміння всіх речей, які стосуються підсумків дискусії, зводиться до ленінського призову. Якщо робітничий клас посилає в партію 200 тисяч своїх членів, добираючи найбільш чесних і витриманих, то це значить, що така партія непереможна, бо партія стала по суті справи виборним органом робітничого класу, який користується неподільним довір'ям з боку робітничого класу. Така партія житиме на страх ворогам, така партія розкладатися не може. Біда нашої опозиції полягає в тому, що вона підійшла до питань партії, до питань про підсумки дискусії не з точки зору марксиста, який розцінює питому вагу партії під кутом зору її впливу в масах, бо партія для мас існує, а не навпаки, — а з точки зору формальної, з точки зору «чистого» апарату. Для того, щоб знайти простий і прямий ключ до розуміння підсумків дискусії, треба звернутися не до базікання про апарат, а до тих 200 тисяч, які увійшли в партію і які розкрили глибокий демократизм партії. Згадування в промовах опозиціонерів про демократію є пусте базікання, а от коли робітничий клас посилає в партію 200 тисяч нових членів, — це справжній демократизм. Наша партія стала виборним органом робітничого класу. Вкажіть мені другу таку партію. Ви її не вкажете, бо її нема ще в природі. Але, дивна річ, навіть така могутня партія нашим опозиціонерам не подобається. Де ж вони знайдуть кращу партію на землі? Боюсь, як би в шуканні за кращою їм не довелося перекочувати на Марс. (Оплески.)

Останнє питання — про дрібнобуржуазний ухил опозиції, про те, що обвинувачення в дрібнобуржуазному ухилі нібито несправедливі. Чи вірно це? Ні, невірно. Звідки виплило таке обвинувачення, де основа цього обвинувачення? Основа обвинувачення в тому, що у своїй нестримній агітації за демократію в партії опозиціонери мимохіть, помимо своєї волі, стали деяким рупором для тієї нової буржуазії, яка чхати не хоче на демократію в нашій партії, а демократію в країні хотіла б дістати, дуже й дуже хотіла б дістати. Та частина партії, яка зняла галас навколо питань про демократію, мимохіть стала рупором і каналом для агітації, яка йде в країні з боку нової буржуазії і спрямована на те, щоб ослабити диктатуру, «розширити» радянську конституцію, відновити політичні права експлуататорів. Ось у чому пружина і секрет, що члени опозиції, які безперечно люблять партію і т. п. і т. п., самі цього не помічаючи, перетворилися в рупор для тих, які стоять поза партією, і які хочуть ослабити, розкласти диктатуру.

Недаремно меншовики й есери співчувають опозиції. Чи випадково це? Ні, не випадково. Розташування сил у міжнародному масштабі таке, що всяка спроба ослабити авторитет нашої партії і міцність диктатури в нашій країні обов'язково буде підхоплюватись ворогами революції, як плюс для себе, — все одно, чи робить цю спробу наша опозиція чи есери з меншовиками. Хто цього не розуміє, той не зрозумів логіки фракційної боротьби всередині нашої партії, той не зрозумів, що підсумки цієї боротьби залежать не від осіб і бажань, а від результатів, які складаються в загальному балансі боротьби

радянських і антирадянських елементів. Ось де основа того, що ми маємо справу в особі опозиції з дрібнобуржуазним ухилом.

Ленін говорив якось про партійну дисципліну і про згуртованість наших лав, що — «Хто хоч скільки-небудь ослабляє залізну дисципліну партії пролетаріату (особливо під час його диктатури), той фактично допомагає буржуазії проти пролетаріату» (див. т. XXV, стор. 190). Хіба треба ще доводити, що товариші з опозиції своїми нападками на московську організацію і на Центральний Комітет партії ослабляли дисципліну партії і підривали основи диктатури, бо партія є основне ядро диктатури?

Ось чому я думаю, що XIII конференція мала рацію, сказавши, що ми маємо тут справу з ухилом до дрібнобуржуазної політики. Це ще не є дрібнобуржуазна політика. Анітрохи! Ленін на X з'їзді роз'яснив, що ухил є ще щось незакінчене, неоформлене. Якщо не будете наполягати, товариші з опозиції, на цьому дрібнобуржуазному ухилі, на цих невеликих помилках, — все буде виправлено, і робота партії піде вперед. Якщо ж будете наполягати, — дрібнобуржуазний ухил може розвинутися в дрібнобуржуазну політику. Отже, від вас залежить вся справа, товариші з опозиції.

Які ж висновки? А висновки такі, що ми повинні й надалі повести роботу всередині партії на основі цілковитої єдності партії. Гляньте на з'їзд, що стіною стоїть за лінію ЦК, — ось вам єдність партії. Опозиція становить незначну меншість у нашій партії. Що партія у нас єдина, і що вона буде єдиною, про це говорить нинішній з'їзд, його єдність, його згурто-

ваність. Чи буде у нас єдність з тією незначною групою партії, яка називається опозицією,—це залежить від них. Ми за дружну роботу з опозицією. В самому розпалі дискусії в минулому році ми заявили про необхідність спільної роботи з опозицією. Ми підтверджуємо це тут ще раз. Але чи вийде ця єдність, я цього не знаю, бо єдність у майбутньому залежить цілком від опозиції. Єдність у даному випадку є результат взаємодії двох факторів, більшості партії і меншості. Більшість хоче єдності роботи. Чи хоче цього щиро меншість, — я цього не знаю. Це залежить цілком від товаришів з опозиції.

Підсумок. Підсумок полягає в тому, щоб підтвердити резолюції XIII конференції і схвалити діяльність ЦК. Я не сумніваюсь, що з'їзд підтвердить ці резолюції і схвалить політичну і організаційну діяльність ЦК. (Тривалі оплески.)

ПРО ПІДСУМКИ XIII З'ЇЗДУ РКП(б)

Доповідь на курсах секретарів повіткомів при ЦК РКП(б) 17 червня 1924 р.

Товариші! Я не буду докладно розглядати резолюцій XIII з'їзду. Цих резолюцій досить-таки багато, вони складають цілу брошуру, і навряд чи є можливість докладно їх розглядати зараз, тим більше, що ні у мене, ні у вас немає часу для цього тепер. Я думаю тому, що доцільніше буде намітити в доповіді основні відправні пункти і з'ясувати їх для того, щоб потім полегшити вам можливість вивчення резолюцій у себе вдома.

Так ось, якщо взятися за резолюції XIII з'їзду і вивчити їх докладно, то можна буде різноманітні питання, зачеплені в резолюціях, звести до чотирьох основних питань, які проходять червоною ниткою через усі резолюції.

Які ж це питання?

Перше основне питання або перша група питань— це питання, які стосуються зовнішнього становища нашої Республіки, питання про зміцнення міжнародного становища нашої Республіки.

Друге основне питання або друга група питань стосується питань змички державної промисловості

з селянським господарством, питань союзу пролетаріату з селянством.

Третя група питань охоплює питання виховання й перевиховання трудящих мас в дусі диктатури пролетаріату і соціалізму. Сюди увійдуть такі питання, як держапарат, робота серед селян, робота серед трудящих жінок, робота серед молоді.

Нарешті, четверта група питань, — це питання, які стосуються самої партії, її внутрішнього життя, її існування, її розвитку.

Окремо говоритиму в кінці доповіді про завдання повітових працівників у зв'язку з рішеннями XIII з'їзду.

ЗОВНІШНІ СПРАВИ

Що дав нового минулий рік щодо міжнародного становища Радянської Росії? В чому полягає те нове й основне у міжнародному світі, яке потрібно врахувати, переходячи від старого минулого року до нового року, і яке не міг не врахувати XIII з'їзд?

Це нове полягає, по-перше, в тому, що за минулий рік ми мали нагоду спостерігати ряд спроб зробити Західну Європу відкрито фашистською в її внутрішній політиці, і ці спроби виявилися безгрунтовними, вони зірвалися. Якщо не брати до уваги Італію, де фашизм розкладається, то в основних країнах Європи, у Франції й Англії, спроби фашизувати політику Європи зірвалися, автори ж цих спроб, Пуанкаре і Керзон, просто кажучи, злетіли, були викинуті за борт.

Це перше, що дав нам нового минулий рік.

Друге, що дав нам минулий рік, — це ряд спроб з боку войовничих імперіалістів Англії і Франції ізолювати нашу країну, спроб, які зазнали поразки.

Навряд чи можна сумніватися в тому, що численні махінації Пуанкаре проти Радянського Союзу і відомий ультиматум Керзона мали на меті ізоляцію нашої країни. І що ж? Замість ізоляції Радянського Союзу, вийшло його фактичне визнання. Більше того, замість ізоляції Радянського Союзу, вийшла ізоляція ізоляторів, відставка Пуанкаре і Керзона. Питома вага нашої країни виявилась більш значною, ніж це могло здатися деяким старим політикам імперіалізму.

Це друге, що дав нам нового минулий рік в галузі зовнішньої політики.

Чим пояснити все це?

Дехто схильний пояснити це мудрістю нашої політики. Я не заперечую, що наша політика була, якщо не мудрою, то, в усякому разі, правильною, що підтвердив XIII з'їзд. Але пояснювати справу самою мудрістю або правильністю нашої політики не можна. Питання тут не стільки у правильності нашої політики, скільки в тій обстановці, яка створилася в Європі за останній час і яка визначила успіхи нашої політики. Треба тут відзначити три обставини.

По-перше. Безсилля імперіалістичних держав справитися з результатами своїх воєнних перемог і встановити в Європі скільки-небудь зносний мир, їх нездатність розвиватися далі без пограбування переможених країн та колоній, без конфліктів і сутичок між собою за дільбу награбованого. Звідси нові озброєння. Звідси небезпека нової війни. Ну, а народні маси не хочуть війни, бо вони ще не забули про ті жертви, які довелося їм нести заради зисків капіталістів. Звідси наростаюче невдоволення народів політикою войовничого імперіалізму.

В цьому причина внутрішньої слабості імперіалізму. Чому прогнали Керзона і Пуанкаре? Тому, що народний поголос вважає їх призвідцями нової війни. Тому, що вони своєю відкрито войовничою політикою викликали невдоволення мас проти імперіалізму взагалі і створювали тим самим небезпеку для імперіалізму.

По-друге. Зміцнення Радянської влади всередині країни. Капіталістичні держави тримали курс на провал Радянської влади всередині країни. Псалмопівець говорить, що устами дітей іноді бог говорить правду. Якщо вважати західний імперіалізм богом, то природно, що він не може обійтись без своєї дитини. І от знайшлася у нього своя дитина в особі досить відомого Бенеша, міністра закордонних справ Чехословаччини, устами якого він проголосив, що поспішати з визнанням Союзу Республік не слід, з огляду на неміцність Радянської влади, що, оскільки Радянська влада буде змінена найближчим часом новою буржуазно-демократичною владою, то краще було б поки що «утриматися» від «нормальних зносин» з Радянським Союзом. Так було ще недавно. Але «правди» імперіалізму, проголошеної устами його дитини, ледве вистачило на пару місяців, бо, як відомо, політика «утримання» змінилася незабаром у цілого ряду держав політикою «визнання» [44]. Чому? Тому, що проти очевидності важко сперечатися, а очевидність полягає в тому, що Радянська влада міцна, як скеля. Насамперед, обиватель, хоч який він наївний у політиці, не міг не помітити, що Радянська влада, мабуть, міцніша від будь-якого буржуазного уряду, бо за сім років диктатури пролетаріату буржуазні уряди приходять

і відходять, а Радянська влада лишається. Далі, той же обиватель не міг не помітити, що господарство нашої країни прогресує хоч би тому, що наш експорт зростає крок за кроком. Чи потрібно ще доводити, що ці обставини говорять за Радянський Союз, а не проти нього? Нас обвинувачують у тому, що ми ведемо в Західній Європі пропаганду проти капіталізму. Я повинен сказати, що нам такої пропаганди не потрібно, ми її не потребуємо. Саме існування Радянської влади, її ріст, її матеріальне процвітання, її безсумнівне зміцнення є найсерйознішою пропагандою серед європейських робітників на користь Радянської влади. Всякий робітник, що приїхав до Радянської країни і подивився на наші пролетарські порядки, міг би побачити, щó таке Радянська влада і на що здатний робітничий клас, коли він стоїть при владі. Саме це і є дійсна пропаганда, але пропаганда фактами, яка далеко більше діє на робітників, ніж пропаганда словом або через пресу. Нас обвинувачують у тому, що ми ведемо пропаганду на Сході. Це теж дурниці. Ми не потребуємо пропаганди на Сході. Досить будь-якому громадянинові залежної країни або колонії приїхати до Радянської країни і подивитися, як у нас люди управляють країною, досить подивитися, як чорні і білі, росіяни і неросіяни, люди всіх кольорів і народностей стоять в одній упряжці і тягнуть разом справу управління великою країною, щоб переконатися, що це єдина країна, де братерство народів є не фразою, а ділом. Ніякої друкованої або усної пропаганди нам не треба, якщо у нас є факт такої пропаганди ділом, як Союз Радянських Соціалістичних Республік.

По-третє. Зростання питомої ваги Радянської влади, зростання її популярності серед народних мас капіталістичних країн, пояснюване, насамперед, тим, що наша країна є єдиною країною в світі, яка здатна вести і дійсно веде політику миру, веде її не по-фарисейському, а чесно і відкрито, рішуче і послідовно. Тепер усі визнають, і вороги, і друзі, що наша країна є єдиною країною, яка по праву може бути названа оплотом і прапороносцем політики миру в усьому світі. Чи треба доводити, що ця обставина не могла не посилити співчуття і симпатії народних мас Європи на користь Радянської влади? Чи звернули ви увагу на те, що деякі правителі в Європі стараються будувати свою кар'єру на «дружбі» з Радянським Союзом, що навіть такі з них, як Муссоліні, не від того, щоб іноді «заробити» на цій «дружбі»? Це прямий показник того, що Радянська влада стала дійсно популярною в широких масах капіталістичних держав. Але нічому так не завдячує Радянська влада своєю популярністю, як політиці миру, яку вона чесно і мужньо проводить у важких умовах капіталістичного оточення.

Такі є загалом обставини, що визначили успіхи нашої зовнішньої політики за минулий рік.

XIII з'їзд схвалив у своїй резолюції політику ЦК в галузі зовнішніх зносин. Що це значить? А це значить, що з'їзд зобов'язав партію і надалі проводити політику миру, політику рішучої боротьби проти нової війни, політику нещадного викривання всіх і всяких прихильників або потуральників нових озброєнь, нових сутичок.

ПИТАННЯ ЗМИЧКИ

Що таке змичка? Змичка є постійний зв'язок, постійний обмін між містом і селом, між нашою індустрією і селянським господарством, між виробами нашої індустрії і продовольством та сировиною селянського господарства. Селянське господарство не може жити, не може існувати, не відчужуючи на міський ринок продовольство і сировину і не одержуючи за це необхідних фабрикатів і знарядь праці з міста. Так само державна індустрія не може розвиватися, не відчужуючи на селянський ринок своїх виробів і не одержуючи з села продовольство та сировину. Отже, джерелом існування нашої соціалістичної індустрії є внутрішній ринок і, насамперед, селянський ринок, селянське господарство. Тому питання про змичку є питання про існування нашої індустрії, питання про існування самого пролетаріату, питання про життя і смерть нашої Республіки, питання про перемогу соціалізму в нашій країні.

Здійснити цю змичку, постійний зв'язок між містом і селом, між індустрією і селянським господарством шляхом прямого обміну продуктів індустрії на продукти селянського господарства нам не вдалося. Не вдалося тому, що індустрія наша мало розвинена, апаратів постачальницьких з великими розгалуженнями в усій країні не було у нас, а народне господарство в цілому після війни переживало розруху. Тому ми були змушені запровадити так звану нову економічну політику, тобто були змушені оголосити свободу торгівлі, свободу циркуляції товарів, допустити капіталізм, мобілізувати зусилля мільйонів

людей з селян і дрібних хазяйчиків для того, щоб створити в країні потік товарообороту, розвинути торгівлю і потім, оволодівши основними позиціями в галузі торгівлі, встановити змичку між індустрією і селянським господарством через торгівлю. Це є встановлення змички обхідним шляхом, як говорить Ленін, не прямо, не шляхом прямого обміну продуктів селянського господарства на продукти індустрії, а через торгівлю.

Завдання полягає в тому, щоб, використовуючи зусилля мільйонів дрібних хазяїв, оволодіти торгівлею, взяти в руки держави і кооперації основні нитки постачання села й міста і організувати, таким чином, між індустрією і селянським господарством нерозривний зв'язок, нерозривну змичку.

Не можна сказати, щоб це завдання було для нас непосильним. Не можна тому, що пролетаріат, який стоїть при владі, має, так би мовити, всі основні засоби для того, щоб таку змичку обхідним порядком через торгівлю здійснити. По-перше, у нього, у пролетаріату, є влада. По-друге, він має індустрію. По-третє, він має кредит, а кредит є величезна сила в руках держави. По-четверте, у нього є свій торговельний апарат, поганий чи хороший, але все-таки такий, що розвивається і міцніє. Нарешті, він має певні товарні фонди, які можна час від часу викинути на ринок для того, щоб приборкати або нейтралізувати капризи ринку, впливати на стан цін та інше. Всі ці засоби у робітничої держави є, і тому не можна сказати, що здійснення змички через торгівлю становить для нас непосильне завдання.

Так стоїть справа з питанням про організацію змички між містом і селом, з можливостями цієї змички.

Отже, що дав нового і важливого минулий рік з точки зору встановлення змички між містом і селом?

З якими новими матеріалами мав справу XIII з'їзд, розв'язуючи питання про змичку?

Нове за рік у цій галузі полягає в тому, що в минулому році ми вперше зіткнулися в своїй практичній роботі з широкою боротьбою, з боротьбою у великому масштабі між соціалістичними і приватнокапіталістичними елементами всередині нашого народного господарства і, зіткнувшись, вперше поставили на практичну ногу питання про змичку в усій його конкретності. Питання про змичку і торгівлю стали перед нами вже не як питання теорії, а як животрепетні питання безпосередньої практики, які вимагають негайного розв'язання.

Якщо пам'ятаєте, Ленін ще на XI з'їзді говорив[45], що охоплення ринку силами держави і кооперації, оволодіння основними нитками торгівлі проходитиме не порядком мирної роботи, а порядком боротьби між елементами соціалістичними і елементами приватнокапіталістичними, що ця робота проходитиме порядком одчайдушного змагання між цими протилежними елементами нашого народного господарства. І ось, ця боротьба розгорілася. Вона виявилася, головним чином, по двох лініях: по лінії торгівлі між містом і селом і по лінії кредиту, головним чином, на селі.

Які ж результати цієї боротьби?

По-перше. Виявилось, що приватний капітал вкоренився не у виробництво, де риск більший і капі-

тал обертається повільніше, а в торгівлю, в ту саму торгівлю, яка становить, як говорить Ленін, основну ланку в ланцюгу процесів у наш перехідний час. І, вкоренившись у торгівлю, приватний капітал укріпився там до того, що у нього опинилося в руках близько 80 процентів усієї роздрібної торгівлі і близько 50 процентів усієї гуртово-роздрібної торгівлі в країні. Пояснюється це молодістю і неналагодженістю наших торговельних та кооперативних апаратів, неправильною політикою наших синдикатів, які зловживали своїм монопольним становищем і наганяли ціни на товари, слабістю нашого Комвнуторгу, який повинен регулювати торгівлю під кутом зору держави, нарешті, несталістю нашої тодішньої радзначної валюти, яка била, головним чином, селянина і тим знижувала його купівельну спроможність.

По-друге. Виявилось, що кредит на селі перебуває цілком в руках куркуля та лихваря, що маломіцне селянство, яке не має реманенту, змушене йти в кабалу до лихваря, змушене платити безбожні проценти і покірно терпіти панування лихваря. Пояснюється це тим, що у нас немає ще низової сітки сільськогосподарського кредиту, яка може постачати селянинові дешевий кредит і відтіснити на задній план лихваря, що поле боротьби тут цілком в руках лихваря.

Таким чином, між державою, з одного боку, і селянським господарством, з другого, вклинилися купець і лихвар, через що змичка між соціалістичною промисловістю і селянським господарством виявилась утрудненою, неналагодженою. Літня криза збуту в

минулому році була виразом цієї утрудненості і неналагодженості.

Партія тоді ж, ще до з'їзду, вжила заходів до того, щоб криза збуту була ліквідована і щоб були закладені основи сільськогосподарського кредиту. Була введена нова, стала валюта, яка поліпшила справу. Були кинуті товарні маси на ринок з метою зниження цін, що також відбилося сприятливо. Був реорганізований Комвнуторг на началах, що забезпечують успішну боротьбу з приватним капіталом. Було поставлено питання про перебудову роботи торговельних і кооперативних органів під кутом зору змички. Криза збуту була в основному ліквідована.

Але партія не могла обмежитись цими заходами. Завдання XIII з'їзду полягало в тому, щоб питання про змичку поставити знову на весь зріст і намітити основні лінії розв'язання цього питання. в новій обстановці після ліквідації кризи збуту.

Що ж дав нам XIII з'їзд у цій галузі?

По-перше. З'їзд дав лозунг дальшого розширення індустрії, насамперед, легкої, а також металу, бо ясно, що при тих запасах виробів, які у нас є, ми задовольнити пекучу потребу селянина в товарах не можемо. Я вже не кажу про зростання безробіття, яке настійно вимагає розширення індустрії. Дальше розширення індустрії є, через те, питанням життя і смерті (див. резолюцію з'їзду на звіт ЦК[46]).

По-друге. З'їзд дав лозунг дальшого розширення селянського господарства, лозунг про допомогу селянському господарству в справі дальшого розширення оранки. Це також необхідна справа для змички, бо ясно, що селянство заінтересоване задовольнити

не тільки потреби нашої індустрії, звичайно, в обмін на фабрикати, але й потреби зовнішнього ринку, звичайно, в обмін на машини. Звідси дальше розширення селянського господарства, як чергове завдання партійної політики (див. резолюцію «Про роботу на селі» [47]).

По-третє. З'їзд затвердив створення Наркомату внутрішньої торгівлі і поставив перед усіма нашими торговельними і кооперативними органами основне завдання боротьби з приватним капіталом, завдання оволодіння ринком, завдання витіснення приватного капіталу з галузі торгівлі заходами економічного характеру, шляхом зниження цін на товари і поліпшення якості товарів, шляхом маневрування товарними масами, використання пільгового кредиту і т. п. (див. резолюції «Про внутрішню торгівлю» і «Про кооперацію» [48]).

По-четверте. З'їзд поставив і розв'язав надзвичайно важливе питання про сільськогосподарський кредит. Мова йде не тільки про Центральний сільськогосподарський банк або навіть про губернські комітети сільськогосподарського кредиту. Мова йде, головним чином, про організацію низової сітки кредитної кооперації по повітах і волостях, мова йде про те, щоб демократизувати кредит, зробити сільськогосподарський кредит доступним для селянина, замінити кабальний кредит лихваря дешевим кредитом держави і вибити лихваря з села. Це найважливіше питання всієї нашої економіки, без розв'язання якого неможлива скільки-небудь міцна змичка між пролетаріатом і селянством. Ось чому XIII з'їзд звернув на це питання особливу увагу (див. резолюцію «Про

роботу на селі»). Центральний Комітет добився того, що було відпущено 40 мільйонів карбованців в основний капітал сільськогосподарського банку з тим, щоб при певній комбінації з Державним банком розширити ці 40 мільйонів до 80 мільйонів карбованців. Я думаю, що при певному напруженні цю суму можна було б довести до 100 мільйонів карбованців. Звичайно, це не так багато для такого гіганта, як наш Союз, але це все-таки дещо для того, щоб полегшити селянинові справу поліпшення свого господарства і підірвати кабалу лихваря. Я говорив вище про значення низової селянської кредитної кооперації для маломіцних селян, для змички селянства з робітничою державою. Але низова кредитна кооперація може допомогти не тільки селянинові. При певних умовах вона може бути величезним джерелом допомоги не лише селянинові з боку держави, але й державі з боку селянина. Справді, якщо у нас на місцях, по повітах і волостях, розвинеться широка сітка сільськогосподарського кредиту і відповідні установи користуватимуться авторитетом у селянських масах, то селянство не тільки братиме у держави, тобто ці установи матимуть не тільки активні операції, але селянство ще даватиме туди, тобто там будуть і пасивні операції. Не важко уявити, що при сприятливому обороті справ у низових кредитних установах останні можуть перетворитись у джерело такої солідної допомоги державі з боку багатомільйонного селянства, з яким не може зрівнятися ніяка зовнішня позика. Як бачите, з'їзд не помилився, звернувши особливу увагу на організацію дешевого кредиту на селі.

По-п'яте. З'їзд ще раз проголосив непохитність монополії зовнішньої торгівлі. Думаю, що немає потреби роз'яснювати значення цього інституту як для індустрії і сільського господарства, так і для змички між ними. Кардинальне значення монополії зовнішньої торгівлі не потребує нових доказів (див. резолюцію на звіт ЦК).

По-шосте. З'їзд підтвердив необхідність посилення експорту взагалі і, насамперед, експорту хліба. Я думаю, що це рішення також не потребує коментарів (див. резолюцію на звіт ЦК).

По-сьоме. З'їзд постановив вжити всіх заходів до того, щоб грошова реформа[49], яка полегшила справу товарообороту і справу встановлення міцного зв'язку між промисловістю і селянським господарством, щоб грошова реформа була проведена до кінця, і щоб усі умови, необхідні для цього, були здійснені як силами центра, так і силами місць (див. резолюцію на звіт ЦК).

Такі є лозунги XIII з'їзду в питанні про змичку, розраховані на те, щоб оволодіти торгівлею, встановити міцну змичку між нашою індустрією і селянським господарством і підготувати, таким чином, умови для перемоги соціалістичних елементів народного господарства над елементами капіталістичними.

ПИТАННЯ ВИХОВАННЯ І ПЕРЕВИХОВАННЯ ТРУДЯЩИХ МАС

Одно з істотних завдань партії в епоху диктатури пролетаріату полягає в тому, щоб розвинути роботу по перевихованню старих поколінь і вихованню нових

в дусі диктатури пролетаріату і соціалізму. Старі навики і звички, традиції і передсуди, успадковані від старого суспільства, є найнебезпечнішим ворогом соціалізму. Вони, ці традиції і навики, тримають в руках мільйонні маси трудящих, вони захльостують іноді цілі верстви пролетаріату, вони створюють іноді величезну небезпеку для самого існування диктатури пролетаріату. Тому боротьба з цими традиціями і навиками, обов'язкове їх подолання в усіх сферах нашої роботи, нарешті, виховання нових поколінь в дусі пролетарського соціалізму — є тими черговими завданнями нашої партії, без проведення яких неможлива перемога соціалізму. Робота по поліпшенню держапарату, робота на селі, робота серед трудящих жінок, робота серед молоді—такі основні сфери діяльності партії по здійсненню цих завдань.

а) **Боротьба за поліпшення держапарату.** З'їзд приділив мало часу питанню про держапарат. Доповідь ЦКК про боротьбу з хибами держапарату була затверджена без дебатів. Резолюція «Про роботу контрольних комісій»[50] була прийнята теж без дебатів. Сталося це, по-моєму, через брак часу і велику кількість питань, поставлених на з'їзді. Але було б абсолютно неправильно робити з цього той висновок, що партія не вважає найважливішим питанням питання про держапарат. Навпаки, питання про держапарат є одним з найістотніших питань всього нашого будівництва. Чи працює держапарат чесно, чи бере хабарі; чи проводить він економію у витратах, чи розтринькує народне добро; чи фальшивить він у роботі, чи служить державі вірою і правдою; чи є він тягарем для трудящих, чи організацією допомоги тру-

дящим; чи насаджує він ідею пролетарської законності, чи розбещує свідомість населення в дусі заперечення цієї ідеї; чи розвивається він вперед у бік переходу до бездержавного комуністичного суспільства, чи тягне назад до затхлого бюрократизму звичайної буржуазної держави, — все це питання, правильне розв'язання яких не може не мати вирішального значення для партії і соціалізму. Що наш держапарат повний недоліків, що він громіздкий і дорогий, що він на $^9/_{10}$ бюрократичний, що бюрократизм держапарату тисне на партію та її організації, утруднюючи боротьбу за поліпшення держапарату, — в цьому навряд чи може бути сумнів. А тимчасом ясно, що якби наш держапарат звільнився хоча б від деяких основних своїх хиб, він міг би бути в руках пролетаріату величезним засобом виховання і перевиховання широких верств населення в дусі диктатури пролетаріату і соціалізму.

Ось чому Ленін звертав особливу увагу на справу поліпшення держапарату.

Ось чому були створені партією спеціальні організації з робітників і селян (реорганізована РСІ і розширена ЦКК) для боротьби з хибами нашого держапарату.

Завдання полягає в тому, щоб допомогти ЦКК і РСІ в їх важкій роботі по поліпшенню, спрощенню, здешевленню і моральному оздоровленню держапарату згори до низу (див. резолюцію з'їзду «Про роботу контрольних комісій»).

б) **Про роботу на селі.** Це питання є одним з найскладніших і найважчих питань нашої партійної практики. З'їзд ухвалив прекрасну резолюцію про

основні лінії нашої роботи на селі. Досить тільки порівняти цю резолюцію з резолюцією VIII з'їзду про роботу на селі[51], щоб зрозуміти, наскільки вперед пішла партія в цій галузі. Але було б помилкою думати, що XIII з'їзд вичерпав або міг вичерпати в цьому році найскладніше питання про село. Такі питання, як форми організації колгоспів, перетворення радгоспів, урегулювання землевпорядної справи в центрі і на окраїнах, нові форми організації праці в зв'язку з роботою сільськогосподарської кооперації, охоплення особливостей різноманітних районів нашого Союзу і врахування цих особливостей у своїй роботі, — всі ці питання, із зрозумілих причин, не могли дістати вичерпного розв'язання в резолюції з'їзду. Резолюція з'їзду важлива в тому відношенні, що вона, намічаючи основні лінії роботи, полегшує дальше розроблення цих питань. Ви знаєте, мабуть, що пленум ЦК[52] створив постійну комісію по роботі на селі для докладного розроблення цих питань.

Центром резолюції є лозунг кооперування селянських мас. Кооперування повинно піти по трьох лініях: по лінії споживчої кооперації, по лінії сільськогосподарської кооперації і по лінії кредитної кооперації. Це один з найвірніших шляхів насадження серед селянства, серед маломіцних і середняцьких його верств, ідеї і методів колективізму (див. резолюцію з'їзду «Про роботу на селі»).

в) **Про роботу серед трудящих жінок.** Я ще у своїй доповіді на з'їзді говорив, що ця галузь роботи у нас занедбана, що ця робота є для партії надзвичайно важливою, а в деяких випадках — вирішальною галуззю роботи у справі виховання нових поколінь

в дусі соціалізму. Повторювати те, що сказано вже на з'їзді, звичайно, не варто. Я хотів би тільки звернути увагу на те, що з'їзд, не маючи, на жаль, можливості спеціально обговорити питання про роботу серед трудящих жінок, прийняв однак окреме рішення про те, що «з'їзд звертає особливу увагу всієї партії на необхідність посилення роботи серед робітниць та селянок і просування їх в усі партійні і радянські виборні органи» (див. резолюцію на звіт ЦК). Я думаю, що на наступному з'їзді цим питанням доведеться зайнятися спеціально. Відповідно до рішення з'їзду пленум ЦК відразу після закриття з'їзду постановив доручити Організаційному бюро нашого ЦК вжити спеціальних заходів до того, щоб робота серед трудящих жінок була піднесена на належну височінь.

г) **Про роботу серед молоді.** Питанню про роботу серед молоді з'їзд приділив особливу увагу. Відповідна резолюція з'їзду є, по-моєму, найбільш розробленою і вичерпною з усіх резолюцій з'їзду. Тому вона становить велику цінність для партії і молоді.

Значення молоді, — я говорю про робітничо-селянську молодь, — полягає в тому, що вона становить найвдячніший грунт для побудови майбутнього, що вона є і вона носить в собі майбутність нашої країни. Якщо наша робота в держапараті, серед селян, серед трудящих жінок має величезне значення у справі подолання старих навиків і традицій, у справі **перевиховання** старих поколінь трудящих мас, то робота серед молоді, більш-менш вільної від цих традицій і цих навиків, набирає неоцінимого значення у справі

виховання нових кадрів трудящих в дусі диктатури пролетаріату і соціалізму, бо тут грунт, — це ясно само собою, — винятково сприятливий.

Звідси найсерйозніше значення спілки молоді та її розгалужень серед піонерів.

Спілка молоді є добровільна організація робітничої і селянської молоді. Її центром, її ядром є робітнича молодь. Її опора—селянська молодь. Союз робітничої і селянської молоді—ось основа організації молоді. Зібрати навколо пролетарського ядра все чесне і революційне в селянській молоді; втягти своїх членів в усі галузі роботи, господарської і культурної, військової і адміністративної; підготувати з них борців і будівників, трудівників і керівників нашої країни — такі завдання спілки молоді (див. резолюцію «Про роботу серед молоді» [53]).

ПАРТІЯ

Тут чотири питання: про опозицію, про ленінський призов, про демократизацію партійного керівництва, про теорію взагалі і пропаганду ленінізму особливо.

а) **Про опозицію.** Тепер, коли питання про опозицію розв'язане з'їздом, і справа, таким чином, ліквідована, можна було б поставити питання: щó являє собою опозиція і за віщо, власне, йшла боротьба в період дискусії? Я думаю, товариші, що боротьба йшла за життя і смерть партії. Опозиція, може, сама й не усвідомлювала цього. Але справа не в цьому. Справа не в тому, які цілі ставить собі той чи інший товариш, або та чи інша опозиційна група. Справа в тих об'єктивних результатах, які неминуче

випливають з дій даної групи. Адже, що значить оголосити війну партійному апаратові? Це значить руйнувати партію. Що значить підбурювати молодь проти кадрів? Це значить розкладати партію. Що значить боротися за свободу угруповань? Це значить намагатися розбити партію, її єдність. Що значить розвінчувати кадри партії базіканням про переродження? Це значить намагатися перевернути партію, переламати їй хребет. Так, товариші, мова йшла про життя і смерть партії. Цим, власне, і пояснюється та пристрасність, з якою велася у нас дискусія. Цим же треба пояснити той небувалий факт в історії нашої партії, що з'їзд **одноголосно** осудив платформу опозиції. Найсерйозніша небезпека згуртувала партію в суцільне залізне кільце.

Цікава історична довідка про опозицію. Почати хоча б з VII з'їзду нашої партії. Це був перший з'їзд після появи Радянської влади (на початку 1918 р.). Там у нас була опозиція на чолі з тими ж особами, які очолювали опозицію на XIII з'їзді. Мова йшла про війну і мир, про Брестський мир. Тоді опозиція мала одну четверту частину всього з'їзду на своєму боці. Це, все-таки, не мало. Недаром говорили тоді про розкол.

Через два роки знов розгорілася боротьба в партії в питанні про профспілки на X з'їзді з тими ж особами на чолі опозиції. Тоді опозиція мала одну восьму частину з'їзду. Це, звичайно, менше, ніж одна чверть.

Ще через два роки після цього розгорається нова боротьба на XIII з'їзді, на тому, який щойно кінчився. Тут теж була опозиція, але жодного

голосу на з'їзді вона вже не мала. Це вже, як бачите, зовсім погано для опозиції.

Отже, тричі намагалася опозиція повести війну проти основних кадрів партії. Вперше на VII з'їзді, вдруге на X, втретє на XIII, і вона, весь час зазнаючи поразки, щоразу втрачала людей, зменшуючи крок за кроком кількість своєї армії.

Про що говорять усі ці факти? Про те, по-перше, що історія нашої партії за останні шість років є історія прогресуючого згуртування навколо основних кадрів партії більшості нашої партії. Про те, подруге, що від опозиції крок за кроком відривалися одні елементи за другими, приєднуючись до основного ядра партії і поповнюючи його склад. Звідси висновок: не виключено, що від опозиції, яка на XIII з'їзді не мала делегатів (у нас немає пропорціональних виборів), але в партії безсумнівно має своїх прихильників, відколеться ряд товаришів і приєднається до основного ядра партії, як це бувало і в минулому.

Яка ж повинна бути наша політика щодо таких опозиціонерів, або — точніше — колишніх опозиціонерів? Вона повинна бути виключно товариською. Повинні бути вжиті всі заходи до того, щоб полегшити таким товаришам перехід до основного ядра партії, спільну і дружну роботу з цим ядром.

б) **Про ленінський призов.** Я не буду докладно говорити про те, що ленінський призов, тобто факт прийняття в нашу партію 250 тисяч нових членів з робітників, говорить про глибоку демократичність нашої партії, про те, що наша партія є по суті справи виборним органом робітничого класу. В цьому розу-

мінні значення ленінського призову безумовно колосальне. Але не про це я хотів говорити сьогодні. Я хотів звернути вашу увагу на ті небезпечні захоплення, які з'явилися в нашій партії останнім часом у зв'язку з ленінським призовом. Одні говорять, що треба піти ще далі, довести число членів до мільйона. Другі хочуть іти ще далі, твердячи, що було б краще дійти до двох мільйонів. Не сумніваюсь, що знайдуться треті, які захочуть піти ще далі. Це, товариші, небезпечне захоплення. Найбільші армії в світі гинули від того, що надто захоплювались, багато захвачували і потім, не будучи спроможні перетравити зайняте, розкладалися. Найбільші партії можуть загинути, якщо вони захопляться, надто багато захватять і потім виявляться неспроможними охопити, перетравити захвачене. Посудіть самі. У нас в партії політнеграмотність доходить до 60 процентів. 60 процентів політнеграмотності—це до ленінського призову, а після призову я боюсь, що цей процент дійде до 80. Чи не пора, товариші, спинитися? Чи не пора обмежитися вісьмастами тисячами і поставити питання, різко і чітко, про поліпшення **якісного** складу партії, про **навчання** ленінського призову основ ленінізму, про перетворення їх у свідомих ленінців? Я думаю, що пора.

в) **Про демократизацію партійного керівництва.** Ленінський призов говорить про глибокий демократизм нашої партії, про пролетарський склад її основних осередків, про безсумнівне довір'я мільйонів безпартійних мас до нашої партії. Але цим не вичерпується демократизм нашої партії. Це тільки одна сторона демократизму. Друга сторона полягає в тому,

що самé партійне керівництво крок за кроком демократизується. На з'їзді вже говорилося, що центр ваги партійного керівництва все більш переміщається від вузьких верхівок і бюро до широких організацій, до пленумів місцевих і центральних організацій, причому самі ці пленуми розширюються і поліпшуються в своєму складі. Ви знаєте, мабуть, що цю тенденцію в розвитку наших керівних організацій з'їзд цілком схвалив. Про що говорить все це? Про те, що наші керівні організації починають заглиблюватись усім корінням свого існування в саму гущу пролетарських мас. Цікаво простежити розвиток Центрального Комітету нашої партії за останні шість років з точки зору його кількісного і соціального складу. Під час VII з'їзду (1918 р.) наш ЦК складався з 15 членів, з яких робітників — **один** (7 процентів), а інтелігентів 14 (93 проценти). Це було на VII з'їзді. А тепер, після XIII з'їзду, ЦК складається вже з 54 членів, з яких 29 робітників (53 проценти) і 25 інтелігентів (47 процентів). Це безперечна ознака демократизації основного партійного керівництва.

г) **Про теорію взагалі і пропаганду ленінізму зокрема.** Один з небезпечних недоліків нашої партії полягає у зниженні теоретичного рівня її членів. Причина — величезна практична робота, яка відбиває охоту до теоретичних занять і культивує деяку небезпечну безтурботність — щоб не сказати більше — до питань теорії. Кілька прикладів.

Недавно я читав у газеті доповідь одного з товаришів про XIII з'їзд (здається, Каменєва), де чорним по білому написано, що черговим лозунгом нашої партії є нібито перетворення «Росії **непманівської**»

в Росію соціалістичну. Причому, — що ще гірше, — цей дивний лозунг приписується не кому іншому, як самому Леніну. Не більше, не менше! Тимчасом відомо, що нічого такого не говорив і не міг сказати Ленін, бо Росії «непманівської», як відомо, немає в природі. Правда, Ленін говорив про Росію **«непівську»**. Але одна річ «непівська» Росія (тобто Радянська Росія, яка практикує нову економічну політику) і зовсім інша річ Росія «непманівська» (тобто така Росія, на чолі якої стоять непмани). Чи розуміє цю принципіальну різницю Каменєв? Звичайно, розуміє. Чому ж він випалив тоді цей дивний лозунг? Через звичайну безтурботність щодо питань теорії, щодо точних теоретичних визначень. А тимчасом, дуже ймовірно, що цей дивний лозунг може породити в партії безліч непорозумінь, якщо помилка не буде виправлена.

Ще один приклад. Нерідко говорять, що у нас «диктатура партії». Я, говорить, за диктатуру партії. Мені пригадується, що в одній з резолюцій нашого з'їзду, здається, навіть в резолюції XII з'їзду, був пущений такий вислів, звичайно, через недогляд. Видно, дехто з товаришів гадає, що у нас диктатура партії, а не робітничого класу. Але це ж нісенітниця, товариші. Якщо це вірно, то тоді не мав рації Ленін, який учив нас, що Ради **здійснюють** диктатуру, а партія **керує** Радами. Тоді не мав рації Ленін, який говорив про диктатуру пролетаріату, а не про диктатуру партії. Якщо це вірно, тоді не потрібні Ради, тоді нічого було говорити Леніну на XI з'їзді про необхідність **«розмежування** партійних і радянських органів». Але звідки і яким чином проникла ця

нісенітниця в партійне середовище? Від захоплення «партійністю», яке завдає найбільше шкоди саме партійності без лапок, від безтурботності щодо питань теорії, від відсутності звички продумати лозунги раніше, ніж вони пущені в хід, бо досить на хвилину подумати, щоб зрозуміти всю недоладність підміни диктатури класу диктатурою партії. Чи треба доводити, що ця недоладність здатна породити в партії плутанину і нерозбериху?

Або ще. Всім відомо, що під час дискусії одна частина нашої партії піддалась антипартійній агітації опозиціонерів проти організаційних основ ленінізму. Всякий більшовик, який пройшов найкоротшостроковішу школу теорії ленінізму, догадався б відразу, що проповідь опозиції не має нічого спільного з ленінізмом. Проте, одна частина партії, як відомо, не зуміла відразу розглядіти справжню фізіономію опозиції. Чим це пояснити? Пояснюється це тією ж безтурботністю щодо теорії, низьким теоретичним рівнем членів нашої партії.

Дискусія поставила на чергу питання про вивчення ленінізму. Смерть Леніна загострила це питання, посиливши серед членів партії інтерес до теорії. XIII з'їзд лише відбив ці настрої, підтвердивши в цілому ряді резолюцій необхідність вивчення і пропаганди ленінізму. Завдання партії полягає в тому, щоб використати зрослий інтерес до питань теорії і вжити всіх заходів до того, щоб піднести, нарешті, теоретичний рівень партії на належну височінь. Не слід забувати слів Леніна про те, що без ясної і правильної теорії не може бути правильної практики.

ПРО ЗАВДАННЯ ПОВІТОВИХ ПРАЦІВНИКІВ

Товариші! Це не випадково, що я саме до вас прийшов з доповіддю про з'їзд. Я прийшов до вас не тільки тому, що ви цього хотіли, але й тому, що на даній стадії розвитку повіт, взагалі, і повітові працівники, зокрема, є основною ланкою зв'язку між партією і селянством, між містом і селом. А ви добре знаєте, що встановлення змички між містом і селом є тепер основним питанням нашої партійної і державної практики.

Я говорив вище, що встановлення змички між державною індустрією і селянським господарством повинно бути проведене по трьох основних лініях: по споживчій кооперації, по сільськогосподарській кооперації і по низовій кредитній кооперації. Я говорив, що ці три канали є основними каналами організації змички. Але було б захопленням думати, що нам удасться тепер же зімкнути індустрію з селянським господарством безпосередньо через волості, минаючи повіт. Нічого й доводити, що у нас невистачить для цього ні сил, ні вміння, ні засобів. Тому вузловим пунктом змички між містом і селом у даний момент лишається повіт, округ. Щоб укріпитися в торгівлі, зовсім немає потреби вижити останнього крамаря з останньої волості, — для цього потрібно лише перетворити повіт у базу радянської торгівлі з тим, щоб навколо кооперативно-радянського магазина в повіті змушені були крутитися всі і всякі крамарі, як планети навколо сонця. Щоб оволодіти кредитом, зовсім немає потреби тепер же вкрити сіткою кредитної кооперації волості й села, — досить збудувати

базу в повіті, щоб негайно почався відхід селянства від куркуля і лихваря. І так далі, і тому подібне.

Коротше: на найближчий час повіт (округ) повинен перетворитися в основну базу організації змички між містом і селом, між пролетаріатом і селянством.

Як скоро станеться це перетворення, — це залежить від вас, товариші повітові працівники. Вас тепер чоловік 300. Це ціла армія. Від вас і від ваших товаришів по повітах нашої країни залежить добитися того, щоб повіт був перетворений найближчим же часом у вузловий пункт нашої партійної і державної роботи по встановленню змички між індустрією і селянським господарством. Я не сумніваюсь, що повітові працівники виконають свій обов'язок перед партією і країною.

«Правда» №№ 136 і 137;
19 і 20 червня 1924 р.

ПРО РОБКОРІВ

Розмова з співробітником журналу «Рабочий Корреспондент»[54]

Значення участі робітників у справі керівництва газетою полягає в тому, насамперед, що вона — ця участь — створює можливість перетворення такої гострої зброї в боротьбі класів, як газета, із зброї закабалення народу в зброю визволення. Тільки робітничі і сільські **кореспонденти** можуть проробити це велике перетворення.

Тільки як **організована** сила, робітничі і сільські кореспонденти здатні відіграти в ході розвитку преси роль виразника і провідника пролетарської громадської думки, викривача недоліків радянської громадськості, невтомного борця за поліпшення нашого будівництва.

Чи обирати робкорів на зборах робітників чи добирати їх редакціям? По-моєму, другий спосіб (добір редакціями) є доцільнішим. В основу справи повинна бути покладена незалежність кореспондента від установ і осіб, з якими він так чи інакше стикається у своїй роботі, що аж ніяк не означає

його незалежності від тієї невловимої, але безперервно діючої сили, яка називається пролетарською громадською думкою і провідником якої робітничий кореспондент повинен бути.

Робітничих і сільських кореспондентів не можна розглядати тільки як майбутніх журналістів або заводських громадських працівників, у вузькому розумінні цього слова, — вони є, насамперед, викривачами недоліків нашої радянської громадськості, борцями за усунення цих недоліків, командирами пролетарської громадської думки, які стараються спрямувати невичерпні сили цього величезного фактора на допомогу партії і Радянській владі в трудній справі соціалістичного будівництва.

Звідси випливає і питання про виховну роботу серед робітничих і сільських кореспондентів. Навчати робітничих і сільських кореспондентів деякого мінімуму техніки журналістики, звичайно, потрібно. Але основне не в цьому. Основне полягає в тому, щоб робітничі і сільські кореспонденти навчалися в ході своєї роботи і виробляли в собі те чуття журналіста-громадського працівника, без якого кореспондент не може виконувати свою місію і яке не може бути прищеплене будь-якими штучними заходами навчання в технічному розумінні цього слова.

Безпосереднє ідейне керівництво робітничими і сільськими кореспондентами повинно належати редакціям газет, зв'язаним з партією. Цензура кореспонденцій повинна бути зосереджена в руках редакцій газет.

Переслідування робітничих і сільських кореспондентів є варварство, пережиток буржуазних нравів.

Захист свого кореспондента від переслідування повинна взяти на себе газета, яка одна тільки здатна підняти жорстоку викривальну агітацію проти мракобісся.

Бажаю «Рабочему Корреспонденту» всілякого успіху.

Й. Сталін

«Рабочий Корреспондент» № 6,
червень 1924 р.

ПРО КОМПАРТІЮ ПОЛЬЩІ

Промова на засіданні
польської комісії Комінтерну[56]
3 липня 1924 р.

Товариші! У мене немає достатнього матеріалу для того, щоб говорити з тією рішучістю, з якою виступали тут деякі промовці. Проте, на підставі тих матеріалів, які я все-таки роздобув, і на підставі дебатів, які тут були, я склав собі певну думку, якою я хотів би поділитися з вами.

Безперечно, що польська компартія переживає ненормальний стан. Всередині польської партії криза — це факт. Це визнав Валецький, це визнали ви всі, це виявилося з очевидністю, оскільки тут був констатований розлад всередині ЦК польської партії між практиками з членів ЦК і лідерами ЦК. Більше того. Сам ЦК польської партії на своїх пленумах у грудні минулого року і в березні цього року визнав у своїх резолюціях опортуністичність цілого ряду своїх дій і осудив їх без зайвих слів. Здається, далі нікуди йти. Все це говорить, повторюю, про безсумнівну кризу компартії Польщі.

Де причина цієї кризи?

Причина в деяких опортуністичних гріхах у практиці офіціальних лідерів компартії Польщі.

Дозвольте навести кілька прикладів, які підтверджують це положення.

«Російське» питання. Деякі польські товариші говорять, що це питання, як питання зовнішньої політики, не має серйозного значення для польської партії. Це невірно. «Російське» питання має вирішальне значення для всього революційного руху як на Заході, так і на Сході. Чому? Тому, що Радянська влада в Росії — це база, оплот, притулок революційного руху всього світу. І якщо в цій базі, тобто в Росії, партія і влада починають вагатися, значить, увесь революційний рух в усьому світі мусить зазнати найсерйознішого мінусу.

У нас в РКП(б) під час дискусії почалися вагання в партії. Опозиція, опортуністична по суті, своєю боротьбою проти партії вела до розхитування, до ослаблення партії, отже, вела до ослаблення самої Радянської влади, бо партія наша — партія правляча, і вона є основним керівним началом державної влади. Природно, що вагання всередині РКП(б) могли повести надалі до вагань, до ослаблення самої Радянської влади. Вагання ж Радянської влади означають мінус для революційного руху в усьому світі. Саме тому незгоди всередині РКП(б) і взагалі доля РКП(б) не можуть не мати прямого відношення до долі революційного руху інших країн. Ось чому «російське» питання, хоч воно і є зовнішнім питанням для Польщі, становить питання першорядної ваги для всіх компартій, в тому числі і для польської компартії.

Отже, як поставилися вожді польської партії до «російського» питання? Кого підтримали вони, опортуністичну опозицію чи революційну більшість РКП(б)? Для мене ясно, що вожді польської партії в перший період боротьби всередині РКП(б), боротьби з опортуністичною опозицією, недвозначно підтримали цю опозицію. Я не буду копатися в душі Варського чи Валецького, для мене неважливо, що думав Варський, коли він писав відому резолюцію ЦК компартії Польщі за опозицію в РКП(б). Для мене важливі насамперед не наміри осіб, а об'єктивні результати цієї резолюції. Об'єктивні ж результати резолюції зводяться до того, що вона ллє воду на млин опозиції. Резолюція ця була підтримкою опортуністичного крила РКП(б). В цьому вся справа. В період, коли ЦК польської партії прийняв цю резолюцію і надіслав її в ЦК РКП(б), він являв собою польську філію опортуністичної опозиції в РКП(б). Коли вважати, що опозиція в РКП(б) була якоюсь фірмою, яка повинна була мати філії в різних країнах, то компартія Польщі була тоді польською філією цієї фірми. В цьому суть опортуністичного гріхопадіння лідерів польської партії в «російському» питанні. Це сумно, але це, на жаль, факт.

Німецьке питання. Воно, після «російського» питання, має найбільш серйозне значення, по-перше, тому, що з усіх европейських країн Німеччина найбільш чревата революцією, по-друге, тому, що революційна перемога в Німеччині є перемога в усій Європі. Якщо з якого-небудь кінця почнеться революційний струс Європи, то це з Німеччини. Тільки Німеччина може взяти ініціативу в цьому відношенні,

і перемога революції в Німеччині є забезпечення перемоги міжнародної революції.

Ви знаєте, що в минулому році розгорілася боротьба в компартії Німеччини між її революційною більшістю і опортуністичною меншістю. Ви знаєте, яке велике значення перемоги лівого або правого крила німецької компартії для всього ходу міжнародної революції. І що ж? Кого підтримали лідери ЦК польської компартії в цій боротьбі? Вони підтримали групу Брандлера[56] проти революційної більшості німецької компартії. Це визнають тепер усі, і друзі, і вороги. Вийшло те саме, що і з «російським» питанням. Коли припустити, що в Німеччині існує якась фірма опортуністичної опозиції комуністичної партії, то польські лідери виявились польською філією цієї фірми. Це знов-таки сумно, але з фактом нічого не поробиш: факт треба визнати.

Про метод боротьби з опортуністичною опозицією. Костржева говорить, що вони, тобто лідери польського ЦК, по суті за російський ЦК і, мабуть, за німецький ЦК в нинішньому його складі, але розходяться з цими установами в питанні про методи боротьби з опозицією. Вони, бачите, вимагають м'яких методів боротьби проти опозиції. Вони за війну з опозицією, але за таку війну, яка не вимагає жертв. Валецький дійшов навіть до того, що вигукнув: помилуйте, ми за «трійку»! Я повинен сказати, що ніхто не вимагає від Валецького, щоб він в усьому підтакував російському ЦК. Потім, я не знаю, що це за «трійка», за яку так розпинається Валецький. Він забув, що ніхто не зобов'язаний підтакувати в усьому російському ЦК. (Валецький з місця: «Не зобов'язаний, але

можу».) Звичайно, можете, але треба ж зрозуміти, що така поведінка ставить в незручне становище і Валецького, і російський ЦК. Справа зовсім не в підтакуванні, а в тому, що в Росії, в умовах непу, народилась нова буржуазія, яка, не маючи можливості виступати відкрито на політичній арені, старається прорвати фронт комунізму зсередини, шукаючи своїх героїв серед лідерів РКП(б). Ну, а ця обставина веде до народження опозиційних настроїв всередині РКП(б), створюючи грунт для опортуністичного ухилу. Отже, справа в тому, щоб наші братні партії визначили своє ставлення до цієї обставини і зайняли певну позицію. В цьому, повторюю, справа, а не в тому, щоб підтакувати російському ЦК.

Щодо зм'якшеного методу Костржеви, то мушу сказати, що він не витримує ні найменшої критики. Костржева за боротьбу з опортуністичною опозицією, але за таку боротьбу, яка не веде до дискредитування лідерів опозиції. Але, по-перше, історія не знає такої боротьби, яка не вимагала б деяких жертв. По-друге, не можна перемогти опозицію, не рахуючись з тим, що перемога веде за собою підрив авторитету лідерів опозиції, — інакше довелося б відмовитись від усякої боротьби з опозицією. По-третє, повна перемога над опозицією є **єдиною** гарантією від розколу. Інших гарантій партійна практика не знає. Про це говорить вся історія РКП(б).

Німецька соціал-демократія ще в довоєнний час, коли вона була ортодоксальною, вела боротьбу з опортунізмом тим самим зм'якшеним методом, про який тут говорить Костржева. Але вона добилася

цим того, що переможцем вийшов опортунізм, і розкол став неминучим.

РКП(б) вела боротьбу з опортунізмом випробуваним методом рішучої ізоляції опортуністичних лідерів. І вона добилася того, що переміг революційний марксизм, а партія набула виняткової згуртованості.

Я думаю, що уроки РКП(б) повинні стати для нас повчальними. Метод боротьби, рекомендований Костржевою, є відрижкою соціал-демократичного опортунізму. Він таїть в собі небезпеку розколу в партії.

Нарешті, питання про керівництво партією. В чому полягає характерна риса в розвитку комуністичних партій Заходу в даний момент? Вона полягає в тому, що партії підійшли щільно до питання про перебудову партійної практики на новий, революційний лад. Справа йде не про те, щоб прийняти комуністичну програму і декларувати революційні лозунги. Справа йде про перебудову повсякденної роботи партії, її практики, в тому напрямі, щоб кожний крок партії і кожна її дія природно вели до революційного виховання мас, до підготовки революції. В цьому тепер суть справи, а не в прийнятті революційних директив.

Прухняк читав тут учора цілу низку революційних резолюцій, прийнятих лідерами ЦК Польщі. Він з переможним виглядом зачитав ці резолюції, гадаючи, що керівництво партією вичерпується виробленням резолюцій. Він і не догадується, що вироблення резолюцій є лише перший крок, початок керівництва партією. Він не розуміє, що основа

керівництва полягає не у виробленні резолюцій, а в їх проведенні, в їх перетворенні в життя. У своїй великій промові він забув, через це, повідомити нас про долю цих резолюцій, він не вважав за потрібне сказати, чи виконані ці резолюції і в якій саме мірі виконані компартією Польщі. А тимчасом, суть партійного керівництва полягає саме у виконанні резолюцій і директив. Дивлячись на нього, я згадував звичайного радянського чиновника, що держить «відповідь» перед ревізійною комісією. «Чи проведена така-то директива?», — запитує ревізійна комісія. «Вжито заходів», — відповідає чиновник. «Яких саме заходів вжито?», — запитує ревізійна комісія. «Дано розпорядження», — відповідає чиновник. Ревізійна комісія вимагає документа. Чиновник з переможним виглядом подає копію розпорядження. Ревізійна комісія запитує: — «А яка доля розпорядження, чи виконане воно і коли саме?». Чиновник, вкрай здивований, заявляє, що «відомостей не одержано». Ревізійна комісія, звичайно, притягає такого чиновника до відповідальності. Ось саме цього радянського чиновника нагадав мені Прухняк, коли він зачитував тут з переможним виглядом революційні резолюції, про виконання яких у нього «відомостей немає». Це не керівництво партією, а знущання з усякого керівництва.

Які ж висновки? Висновки зводяться ось до чого.

По-перше. Я рішуче проти того, щоб у наступній партійній дискусії в Польщі провести вододіл між колишніми Польською партією соціалістів і Польською соціал-демократією. Це було б небезпечно для партії. Колишні ППС і ПСД давно вже злилися

в єдину партію, вони ведуть спільну боротьбу з польськими поміщиками та буржуазією, і поділяти тепер їх ретроспективно на дві частини було б найглибшою помилкою. Боротьба повинна піти не по старій лінії ППС і ПСД, а по новій лінії ізоляції опортуністичного крила компартії Польщі. Повна перемога над опортуністичним крилом — в цьому гарантія від розколу і запорука згуртованості партії.

По-друге. Я рішуче проти так званого відсікання, тобто проти усунення деяких членів ЦК із складу ЦК. Я взагалі проти перекроювання ЦК згори. Взагалі треба мати на увазі, що хірургічний захід, який проводять без особливої потреби, залишає в партії поганий осадок. Нехай сама компартія Польщі перебудовує свій ЦК на наступному з'їзді або конференції. Не може бути, щоб ростуща партія не висунула нових вождів.

По-третє. Я гадаю, що практичні пропозиції, висунуті Уншліхтом, цілком правильні. Було б цілком раціонально замість нинішніх Оргбюро і Політбюро, які відірвались одно від одного, висунути єдиний політичний і практичний центр, складений з членів нинішнього ЦК Польщі.

Тут висловлювались сумніви щодо теоретичних знань і партійного досвіду нових лідерів, висунутих революційною боротьбою в Польщі. Я думаю, що ця обставина не може мати вирішального значення. В житті РКП(б) бували випадки, коли на чолі величезних обласних організацій ставали робітники з недостатнім теоретичним і політичним багажем. Проте, ці робітники виявлялися кращими лідерами, ніж багато які інтелігенти, позбавлені необхідного

революційного чуття. Цілком можливо, що на перших порах справи підуть не цілком гладко з новими лідерами, але це не біда, — раз — другий спіткнуться, а там навчаться керувати революційним рухом Ніколи готові лідери не падають з неба. Вони виростають лише в ході боротьби.

«Большевик» № 11,
20 вересня 1924 р.

ЛИСТ т. ДЕМ'ЯНУ БЄДНОМУ

Дорогий Дем'яне!

Пишу Вам з великим запізненням. Маєте право лаяти мене. Але Ви повинні взяти до уваги, що я незвичайний ледар щодо листів і взагалі листування.

За пунктами.

1. Це дуже добре, що у Вас «радісний настрій». Філософія «світової скорботи» не наша філософія. Нехай скорблять ті, що відходять і відживають. Нашу філософію досить влучно передав американець Уітман: «Живі ми, кипить в нас червоная кров вогнем нерозтрачених сил». Отак-то, Дем'яне.

2. «І образити боюсь, і лікуватися треба», — пишете Ви. Моя порада: краще образити пару яку відвідувачів та відвідувачок, ніж не лікуватися за всіма правилами мистецтва. Лікуйтесь, лікуйтесь, обов'язково лікуйтесь. Не образити відвідувачів — це інтереси хвилини. Трошечки образити їх в ім'я серйозного лікування — це вже інтереси більш тривалі. Опортуністи тим, власне, і відрізняються від своїх антиподів, що інтереси першого порядку ставлять

вище інтересів другого порядку. Нічого й казати, що Ви не будете наслідувати опортуністів.

3. «Амністійні нотки Вашої доповіді секретарям повіткомів* не без лукавства», — пишете Ви. Вірніше було б сказати, що тут є **політика**, яка, взагалі кажучи, не виключає і деякого лукавства. Я думаю, що, **після того** як розбили вщент лідерів опозиції, ми, тобто партія, повинні пом'якшити тон щодо рядових і середніх опозиціонерів для того, щоб полегшити їм відхід від лідерів опозиції. Залишити генералів без армії — в цьому вся музика. Опозиція має тисяч сорок—п'ятдесят чоловік у партії; більшість з них хотіла б покинути своїх лідерів, але заважає їм своє власне самолюбство або грубість, чванливість деяких прихильників ЦК, які булавочними уколами допікають рядових опозиціонерів і гальмують тим самим їх перехід на наш бік. «Тон» моєї доповіді спрямований проти таких прихильників ЦК. Так, і тільки так, можна зруйнувати опозицію, після того як її лідери осоромлені на увесь світ.

4. «Чи не підведе нас урожай», — запитуєте Ви. Він уже підвів нас трошечки. Якщо в минулому році зібрали (валовий збір) два мільярди сімсот мільйонів з лишком, то в цьому році зберемо, мабуть, мільйонів на 200 менше. Це, звичайно, удар по експорту. Господарств, що зазнали неврожаю, правда, тепер у п'ять разів менше, ніж в 1921 році, і ми без особливих зусиль можемо справитися з цим злом своїми власними силами. В цьому можете не сумніватися. Але все ж удар лишається ударом. А втім нема лиха

---

* Див. цей том, стор. 232—258. *Ред.*

без добра. Ми вирішили використати загострену готовність селянства зробити все можливе для того, щоб застрахувати себе **в майбутньому** від випадковостей посухи, і ми постараємося всемірно використати цю готовність з метою проведення (спільно з селянством) рішучих заходів по меліорації, поліпшенню культури землеробства та ін. Думаємо **почати** справу з утворення мінімально необхідного меліоративного клину по зоні Самара—Саратов—Царицин—Астрахань—Ставрополь. Відкладаємо на цю справу мільйонів п'ятнадцять—двадцять. В наступному році перейдемо до південних губерній. Це буде початок революції в нашому сільському господарстві. Місцеві люди говорять, що селянство подасть серйозну підтримку. Грім не вдарить, мужик не перехреститься. Бич посухи, виявляється, потрібний для того, щоб піднести сільське господарство на вищий ступінь і застрахувати нашу країну від випадковостей погоди назавжди. Колчак навчив нас будувати піхоту, Денікін — будувати кінноту, посуха учить будувати сільське господарство. Такі є шляхи історії. І в цьому немає нічого неприродного.

5. «Приїздіть», — пишете Ви. На жаль не можу приїхати. Не можу, тому що ніколи. Раджу Вам влаштувати «на Баку гулялся», — це необхідно. Тіфліс не такий цікавий, хоч він зовні привабливіший, ніж Баку. Коли Ви не бачили ще лісів нафтових вишок, то Ви «не бачили нічого». Певен, що Баку дасть Вам багатющий матеріал для таких перлинок, як «Тяга»[57].

У нас, в Москві, смуга з'їздів ще не пройшла. Промови й дебати на V конгресі — справа, звичайно,

хороша, але це, власне кажучи, сама декорація. Багато цікавіша дружня розмова з делегатами Заходу (а також Сходу), яку ми всі тут вели. Я мав тривалу розмову з німецькими, французькими, польськими робітниками. Чудовий революційний «матеріал»! З усього видно, що там, на Заході, зростає ненависть, справжня революційна ненависть до буржуазних порядків. З радістю слухав я їх прості, але сильні промови про їх бажання «вчинити революцію по-російському» у себе вдома. Це нові робітники. Таких ще не бувало на наших конгресах. До революції ще, звичайно, не так близько, але що справа йде до революції — в цьому можна не сумніватися. Мене вразила ще одна риса у цих робітників: тепла і сильна, майже материнська любов до нашої країни і колосальна, безмежна віра в правоту, в здатності, в могутність нашої партії. Від недавнього скепсису лишилися ріжки та ніжки. Це теж не випадковість. Це теж ознака наростаючої революції.

Отак-то, Дем'яне.

Ну, досить, поки що. Міцно тисну руку.

Ваш ***Й. Сталін***

15. VII. 24 р.

Друкується вперше

ПРО Я. М. СВЕРДЛОВА

Є люди, вожді пролетаріату, про яких не шумлять у пресі, може, тому, що самі вони не люблять шуміти про себе, але які є, проте, життєвими соками і справжніми керівниками революційного руху. До числа таких вождів належить Я. М. Свердлов.

Організатор до мозку кісток, організатор по натурі, за навиками, за революційним вихованням, з чуття, організатор всією своєю кипучою діяльністю, — така є постать Я. М. Свердлова.

Що значить бути вождем-організатором в наших умовах, коли при владі стоїть пролетаріат? Це не значить підібрати помічників, скласти канцелярію і давати через неї розпорядження. Бути вождем-організатором в наших умовах це значить, по-перше, — знати працівників, уміти схоплювати їх достоїнства і хиби, уміти підійти до працівників, по-друге, — уміти розставити працівників так:

1) щоб кожний працівник почував себе на місці;

2) щоб кожний працівник міг дати революції максимум того, що взагалі здатний він дати за своїми особистими якостями;

3) щоб такого роду розстановка працівників дала в своєму результаті не перебої, а погодженість, єдність, загальне піднесення роботи в цілому;

4) щоб загальний напрям організованої таким чином роботи був виразом і здійсненням тієї політичної ідеї, в ім'я якої провадиться розстановка працівників по постах.

Я. М. Свердлов був саме такого роду вождем-організатором нашої партії і нашої держави.

Період 1917—1918 років був періодом переломним для партії і держави. Партія в цей період вперше стала правлячою силою. Вперше в історії людства виникла нова влада, — влада Рад, влада робітників і селян. Перевести партію, до того часу нелегальну, на нові рейки, створити організаційні основи нової пролетарської держави, знайти організаційні форми взаємовідносин між партією і Радами, забезпечивши партії керівництво, а Радам їх нормальний розвиток, — таке найскладніше організаційне завдання, яке стояло тоді перед партією. В партії не знайдеться людей, які зважилися б заперечувати, що Я. М. Свердлов був одним із перших, коли не першим, який уміло й безболісно розв'язав це організаційне завдання по будівництву нової Росії.

Ідеологи й агенти буржуазії люблять повторювати заялложені фрази про те, що більшовики не вміють будувати, що вони здатні нібито лише руйнувати. Я. М. Свердлов, вся його робота є живим спростуванням цих вигадок. Я. М. Свердлов і його робота в нашій партії не є випадковість. Партія, що породила такого великого будівника, як Я. М. Свердлов, може

сміливо сказати, що вона вміє так само добре будувати нове, як і руйнувати старе.

Я далекий від того, щоб претендувати на повне знайомство з усіма організаторами і будівниками нашої партії, але повинен сказати, що з усіх знайомих мені видатних організаторів я знаю — після Леніна — лише двох, якими наша партія може і повинна пишатися: І. Ф. Дубровинського, який загинув на туруханському засланні, і Я. М. Свердлова, який згорів на роботі по будівництву партії і держави.

«Пролетарская Революция»
№ 11 (34), листопад 1924 р.
Підпис: Й. Сталін

ДО МІЖНАРОДНОГО СТАНОВИЩА

Я думаю, що для характеристики сучасного міжнародного становища немає ніякої потреби враховувати всі скільки-небудь значні факти, всі без винятку особливості нинішньої міжнародної дійсності. Для цього потрібно врахувати лише основні, вирішальні моменти сучасності. В теперішній час таких моментів є, по-моему, три:

а) настання «ери» буржуазно-демократичного «пацифізму»;

б) втручання Америки у справи Європи і лондонська угода Антанти про репарації;

в) посилення лівих елементів у робітничому русі Європи і зростання міжнародної питомої ваги Радянського Союзу.

Розглянемо ці основні моменти.

1. СМУГА БУРЖУАЗНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО «ПАЦИФІЗМУ»

Антанта виявилася безсилою справитися з результатами своїх военних перемог. Побити Німеччину і оточити Радянський Союз удалося їй цілком. Скласти

план пограбування Європи їй також удалося. Про це ґоворять незліченні конференції і договори держав Антанти. Але виконати план пограбування вона виявилася безсилою. Чому? Тому, що суперечності між країнами Антанти надто великі. Тому, що не вдалося і не вдасться їм зговоритися про дільбу награбованого. Тому, що опір країн, які мають бути пограбовані, стає все більш серйозним. Тому, що здійснення плану пограбування чревате воєнними сутичками, а маси воювати не хочуть. Тепер ясно для «всіх», що лобова імперіалістична атака на Рур, розрахована на знищення Німеччини, виявилась небезпечною для самого ж імперіалізму. Ясно також і те, що відверто імперіалістична політика ультиматумів, розрахована на ізоляцію Радянського Союзу, дає лише зворотні результати. Створилася така обстановка, що Пуанкаре і Керзон, служачи імперіалізмові вірою і правдою, загострювали проте своєю «роботою» ростущу кризу в Європі, викликáли відсіч мас проти імперіалізму, штовхали маси на революцію. Звідси неминучість переходу буржуазії від політики лобової атаки до політики компромісів, від імперіалізму відкритого до імперіалізму прикритого, від Пуанкаре і Керзона до Макдональда і Ерріо. Грабувати світ без прикриття стало небезпечно. Робітнича партія в Англії і лівий блок у Франції [58] повинні прикрити наготу імперіалізму. В цьому джерело «пацифізму» і «демократизму».

Дехто думає, що буржуазія прийшла до «пацифізму» і «демократизму» не з нужди, а з доброї волі, за вільним, так би мовити, вибором. При цьому припускається, що буржуазія, розбивши робітничий

клас у вирішальних боях (Італія, Німеччина), відчула себе переможницею і тепер вона може дозволити собі «демократизм». Інакше кажучи, поки йшли вирішальні бої, буржуазія потребувала бойової організації, фашизму, а тепер, коли пролетаріат розбитий, буржуазія не потребує більше фашизму і вона може замінити його «демократизмом», як кращим методом закріплення своєї перемоги. Звідси робиться той висновок, що влада буржуазії зміцнилась, «еру пацифізму» треба вважати тривалою, а революцію в Європі — відкладеною в далекий ящик.

Це припущення зовсім неправильне.

По-перше, невірно, що фашизм є тільки бойова організація буржуазії. Фашизм не є тільки військово-технічна категорія. Фашизм є бойова організація буржуазії, організація, яка спирається на активну підтримку соціал-демократії. Соціал-демократія є об'єктивно помірковане крило фашизму. Немає підстави припустити, що бойова організація буржуазії може добитися вирішальних успіхів у боях або в управлінні країною без активної підтримки соціал-демократії. Так само мало підстав думати, що соціал-демократія може добитися вирішальних успіхів у боях або в управлінні країною без активної підтримки бойової організації буржуазії. Ці організації не заперечують, а доповнюють одна одну. Це не антиподи, а близнюки. Фашизм є неоформлений політичний блок цих двох основних організацій, який виник в обстановці післявоєнної кризи імперіалізму і розрахований на боротьбу з пролетарською революцією. Буржуазія не може вдержатися при владі без наявності такого блоку. Тому було б помилкою

думати, що «пацифізм» означає ліквідацію фашизму. «Пацифізм» у нинішній обстановці є утвердження фашизму з висуненням на перший план його поміркованого, соціал-демократичного крила.

По-друге, невірно, що вирішальні бої були вже, що пролетаріат був розбитий у цих боях, що буржуазна влада внаслідок цього зміцнилась. Вирішальних боїв не було ще хоч би тому, що не було масових дійсно більшовицьких партій, здатних привести пролетаріат до диктатури. Без таких партій вирішальні бої за диктатуру в умовах імперіалізму неможливі. Вирішальні бої на Заході ще мають бути. Були лише перші серйозні атаки, відбиті буржуазією, перша серйозна проба сил, яка показала, що пролетаріат **ще** не в силі повалити буржуазію, а буржуазія **уже** не в силі скинути з рахунку пролетаріат. І саме тому, що буржуазія уже не в силі поставити на коліна робітничий клас, вона змушена була відмовитися від лобової атаки, піти на обхідні шляхи, піти на компроміси, вдатися до «демократичного пацифізму».

Нарешті, невірно і те, що «пацифізм» є ознакою сили, а не слабості буржуазії, що «пацифізм» повинен привести до зміцнення влади буржуазії, до відстрочення революції на невизначений строк. Сучасний пацифізм означає прихід до влади, прямий або посередній, партій II Інтернаціоналу. Але що значить прихід до влади партій II Інтернаціоналу? Це значить неминуче їх самовикривання, як лакеїв імперіалізму, як зрадників пролетаріату, бо урядова практика цих партій може привести лише до одного результату: до їх політичного банкрутства, до зростання

суперечностей всередині цих партій, до їх розкладу, розпаду. Але розклад цих партій веде до неминучого розкладу влади буржуазії, бо партії II Інтернаціоналу є опорою імперіалізму. Чи могла піти буржуазія на цей рискований експеримент з пацифізмом без особливої потреби, з доброї волі? Звичайно, ні! За період після імперіалістичної війни буржуазія вдруге проробляє експеримент з пацифізмом: вперше — безпосередньо після війни, коли революція, здавалося, стукала в двері, і вдруге — тепер, після рискованих експериментів Пуанкаре і Керзона. Хто зважиться заперечувати, що це метання буржуазії від пацифізму до оскаженілого імперіалізму і назад не може минути даремно для імперіалізму, що воно вибиває із звичної обивательської колії мільйонні маси робітників, що воно втягує в політику найвідсталіші верстви пролетаріату, що воно полегшує їх революціонізування? Звичайно, «демократичний пацифізм» не є ще керенщина, бо керенщина передбачає двовладдя, розвал буржуазної влади і зародження основ влади пролетарської. Але що пацифізм означає величезну розкачку народних мас, їх втягування в політику, що пацифізм розхитує буржуазну владу і підготовляє грунт для революційних струсів, — в цьому навряд чи можна сумніватися. І саме тому пацифізм повинен привести не до зміцнення, а до ослаблення буржуазної влади, не до відстрочення революції на невизначений строк, а до її прискорення.

З цього, звичайно, не випливає, що пацифізм не становить серйозної небезпеки для революції. Пацифізм веде до підриву основ буржуазної влади,

він підготовляє умови, сприятливі для революції. Але пацифізм може привести до таких результатів лише **проти** волі самих «пацифістів» і «демократів», лише **при** енергійній викривальній роботі комуністичних партій відносно імперіалістичної і контрреволюційної природи пацифістсько-демократичної влади Ерріо — Макдональда. Щождо волі самих пацифістів і демократів, щодо політики самих імперіалістів, то вони, йдучи на пацифізм, ставлять собі лише одну мету: обманути маси гучними фразами про мир для того, щоб підготувати нову війну, засліпити їх блиском «демократизму» для того, щоб утвердити диктатуру буржуазії, приспати маси галасом про «суверенні» права націй і держав для того, щоб тим успішніше підготувати інтервенцію в Китаї, різню в Афганістані і в Судані, розчленування в Персії, обдурити їх широкомовним базіканням про «дружні» відносини з Радянським Союзом, про ті чи інші «договори» з Радянською владою для того, щоб тим тісніше зв'язатися з викинутими з Росії контрреволюційними змовниками з метою бандитських виступів у Білорусії, на Україні, в Грузії. Пацифізм потрібний буржуазії для маскування. В цьому маскуванні — головна небезпека пацифізму. Чи доб'ється буржуазія своєї мети обману народу — це залежить від енергії викривальної роботи компартій Заходу і Сходу, від їх уміння зривати маску з імперіалістів у пацифістському вбранні. Безперечно, що події і практика працюватимуть в цьому відношенні на комуністів, вбиваючи клин між пацифістськими **словами** та імперіалістськими **ділами** демократичних прислужників капіталу. Обов'язок комуністів — не відставати від

подій і безжалісно викривати кожний крок, кожний акт прислужництва імперіалізмові і зради пролетаріату з боку партій II Інтернаціоналу.

2. ВТРУЧАННЯ АМЕРИКИ У СПРАВИ ЄВРОПИ І ЛОНДОНСЬКА УГОДА АНТАНТИ ПРО РЕПАРАЦІЇ

Лондонська конференція Антанти[59] є найбільш повним виразом облудного, фальшивого буржуазно-демократичного пацифізму. Якщо прихід до влади Макдональда — Ерріо і галас про «встановлення нормальних відносин» з Радянським Союзом мали прикрити і замаскувати запеклу боротьбу класів у Європі і смертельну ворожнечу буржуазних держав до Радянського Союзу, то угода Антанти в Лондоні має прикрити і замаскувати одчайдушну боротьбу Англії і Франції за гегемонію в Європі, зростаючу суперечність між Англією і Америкою в боротьбі за панування на світовому ринку, нелюдську боротьбу німецького народу проти гніту Антанти. Немає більше війни між класами, кінець революції, тепер можна буде кінчити справу співробітництвом класів, — галасують Макдональди і Реноделі. Немає більше боротьби між Францією і Англією, між Америкою і Англією, між Німеччиною і Антантою, кінець війні, тепер можна буде кінчити справу загальним миром на чолі з Америкою, — вторять їм друзі по лондонській угоді і брати по зраді справи робітничого класу, соціал-демократичні герої пацифізму.

Що ж, проте, сталося на лондонській конференції Антанти?

До лондонської конференції репараційне питання розв'язувалось Францією самостійно, більш-менш незалежно від «союзників», бо Франція мала в репараційній комісії забезпечену більшість. Окупація Руру була засобом господарської дезорганізації Німеччини і гарантією того, що Франція одержить від Німеччини репараційні платежі, вугілля і кокс для французької металургії, хімічні напівфабрикати і фарби для французької хімічної промисловості і безмитний ввіз ельзаських текстильних фабрикатів до Німеччини. План був розрахований на створення матеріальної бази для воєнної і економічної гегемонії Франції в Європі. Але план цей, як відомо, не вдався. Метод окупації привів лише до зворотних результатів. Ні платежів, ні поставок натурою в скільки-небудь задовільних розмірах Франція не одержала. Нарешті, сам автор окупації, Пуанкаре, був викинутий за борт за його відверто імперіалістичну політику, чревату новою війною і революцією. Щодо гегемонії Франції в Європі, то вона не вдалася не тільки тому, що метод окупації й одвертого грабежу виключав можливість господарської змички між французькою і німецькою промисловістю, але й тому, що Англія була рішуче проти такої змички, бо Англія не могла не знати, що з'єднання німецького вугілля з французьким металом не може не підірвати англійську металургію.

Що ж дала замість усього цього лондонська конференція Антанти?

По-перше, конференція відкинула шлях самостійного розв'язання питань репарацій з боку Франції, визнавши, що конфліктні питання повинні розв'язуватися кінець кінцем арбітражною комісією з представників Антанти на чолі з представниками Америки.

По-друге, конференція відкинула окупацію Руру і визнала необхідність евакуації, господарської (негайно) і військової (через рік або раніше). Мотиви: окупація Руру на даній стадії небезпечна з точки зору політичного стану Європи і незручна з точки зору організованого і систематичного грабежу Німеччини. А що Антанта збирається грабувати Німеччину грунтовно і систематично, — в цьому навряд чи може бути який-небудь сумнів.

По-третє, відкинувши інтервенцію воєнну, конференція цілком схвалила інтервенцію фінансово-господарську, визнавши:

а) необхідність створення емісійного банку в Німеччині, підконтрольного спеціальному іноземному комісарові;

б) перехід у приватні руки державних залізниць, які управляються під контролем спеціального іноземного комісара;

в) створення так званого «перевідного комітету» з представників союзників, який зосереджує в своїх руках усі репараційні платежі в німецькій валюті, фінансує німецькі поставки натурою з платіжних сум, може вкладати деякі суми репараційних платежів (в разі недоцільності їх переведення до Франції) у німецьку промисловість і який має, таким чином,

цілковиту можливість тримати в своїх руках грошовий ринок Німеччини.

Навряд чи треба доводити, що це є перетворення Німеччини в колонію Антанти.

По-четверте, конференція визнала за Францією право примусового одержання від Німеччини вугілля та хімічних продуктів протягом певного періоду часу, але вона тут же зробила застереження, що за Німеччиною лишається право звертатися до арбітражної комісії з вимогою скорочення кількості або навіть припинення цих примусових платежів натурою. Тим самим вона звела права Франції до нуля або майже до нуля.

Коли до всього цього додати позику Німеччині у 800 мільйонів марок, яку покривають англійські і головним чином американські банкіри, коли взяти далі до уваги, що на конференції командували банкіри, насамперед, американські банкіри, то картина вийде закінчена: від французької гегемонії лишилися ріжки та ніжки, замість гегемонії Франції вийшла гегемонія Америки.

Такі є підсумки лондонської конференції Антанти.

Дехто думає, на цій підставі, що віднині суперечності інтересів всередині Європи повинні поблякнути перед лицем гегемонії Америки; що Америка, заінтересована у вивозі капіталу до Європи, зуміє посадити европейські країни на пайок і примусить їх сидіти смирно на славу збагачення своїх банкірів; що мир в Європі, правда примусовий, можна вважати з огляду на це більш-менш забезпеченим, на більш-менш тривалий період. Це припущення зовсім неправильне.

По-перше, конференція вирішувала питання про Німеччину без хазяїна, без німецького народу. Можна, звичайно, «планувати» перетворення Німеччини у справжнісіньку колонію. Але намагатися перетворити на ділі в колонію таку країну, як Німеччина, тепер, коли навіть відсталі колонії з трудом доводиться вдержувати в покорі, — це значить закласти міну під Європу.

По-друге, конференція трохи відсунула назад Францію, яка надто висунулася вперед, внаслідок чого природно створилася фактична перевага Англії в Європі. Але думати, що Франція може помиритися з перевагою Англії, — значить не зважати на факти, не зважати на логіку речей, яка звичайно виявляється сильнішою від усякої іншої логіки.

По-трете, конференція визнала гегемонію Америки. Але американський капітал заінтересований у фінансуванні франко-німецької промисловості, у найбільш раціональному її використанні, наприклад, в дусі комбінації французької металургії з німецькою вугільною промисловістю. Навряд чи можна сумніватися в тому, що американський капітал використає свої переваги в цьому саме, найбільш вигідному для нього, напрямі. Але думати, що Англія помириться з таким становищем, — значить не знати Англії, не знати того, до чого дорожить Англія інтересами своєї металургійної промисловості.

Нарешті, Європа не є ізольована країна, вона зв'язана з своїми колоніями, вона живе соками цих колоній. Думати, що конференція може щось змінити на «краще» у відносинах між Європою і колоніями,

що вона може затримати або уповільнити розвиток суперечностей між ними, — значить вірити в чудеса.

Який же з цього висновок?

Висновок один: конференція в Лондоні не розв'язала жодної з старих суперечностей в Європі, але зате вона доповнила їх новими суперечностями, суперечностями між Америкою і Англією. Безперечно, що Англія по-старому поглиблюватиме антагонізм між Францією і Німеччиною для того, щоб забезпечити свою політичну перевагу на континенті. Безперечно, що Америка, в свою чергу, поглиблюватиме антагонізм між Англією і Францією для того, щоб забезпечити свою гегемонію на світовому ринку. Ми вже не говоримо про найглибший антагонізм між Німеччиною і Антантою.

Світові події визначатимуться цими антагонізмами, а не «пацифістськими» промовами вішальника Юза і велемовного Ерріо. Закон про нерівномірний розвиток імперіалістичних країн і неминучість імперіалістичних воєн лишається тепер в силі більше, ніж будь-коли. Лондонська конференція лише маскує ці антагонізми для того, щоб закласти нові передумови для їх небувалого загострення.

3. ПОСИЛЕННЯ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У РОБІТНИЧОМУ РУСІ ЄВРОПИ. ЗРОСТАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ПОПУЛЯРНОСТІ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

Однією з найвірніших ознак нестійкості «пацифістсько-демократичного режиму», однією з найбезсумнівніших ознак того, що сам цей «режим» є піною на поверхні від найглибших революційних процесів,

які відбуваються в надрах робітничого класу, — треба вважати рішучу перемогу революційного крила в компартіях Німеччини, Франції, Росії, зростання активності лівого крила в англійському робітничому русі і, нарешті, зростання популярності Радянського Союзу серед трудящих мас Заходу і Сходу.

Компартії на Заході розвиваються у своєрідних умовах. По-перше, вони неоднорідні за складом, бо вони утворилися з колишніх соціал-демократів, які пройшли стару школу, і з молодих членів партії, які не мають ще достатнього революційного загартування. По-друге, кадри там не чисто більшовицькі, бо на відповідальних постах стоять вихідці з інших партій, які не встигли ще порвати остаточно з соціал-демократичними пережитками. По-третє, вони мають перед собою такого досвідченого противника, як соціал-демократія, яка пройшла вогонь і мідні труби і яка все ще становить величезну політичну силу в рядах робітничого класу. Нарешті, вони мають проти себе такого могутнього ворога, як європейська буржуазія з її випробуваним державним апаратом, з її всесильною пресою. Думати, що такі компартії здатні повалити «з сьогодні на завтра» європейський буржуазний лад, — значить жорстоко помилятися. Тому чергове завдання полягає в тому, щоб зробити компартії Заходу дійсно більшовицькими, викувати в них справжні революційні кадри, здатні перебудувати всю партійну практику в дусі революційного виховання мас, в дусі підготовки революції.

Так стояла справа з компартіями Заходу ще в недавньому минулому. Але в останнє півріччя справа починає змінюватися на краще. Останнє півріччя

знаменне тим, що воно дає корінний перелом у житті компартій Заходу щодо ліквідації соціал-демократичних пережитків, щодо більшовизації партійних кадрів, щодо ізоляції опортуністичних елементів.

Яку небезпеку можуть становити для революції соціал-демократичні пережитки в компартіях, — це з очевидністю виявилося в сумному досвіді з Саксонським робітничим урядом [60], коли опортуністичні лідери спробували перетворити ідею єдиного фронту, як засіб революційної мобілізації і організації мас, у метод соціал-демократичних парламентських комбінацій. Це був поворотний пункт, який відкрив очі партійним масам і підняв їх проти опортуністичних вождів.

Другим питанням, яке підірвало авторитет правих лідерів і висунуло на сцену нових, революційних вождів, треба вважати так зване «російське» питання, тобто дискусію в РКП(б). Відомо, що група Брандлера в Німеччині і група Суваріна [61] у Франції рішуче підтримали опортуністичну опозицію в РКП(б) проти основних кадрів РКП(б), проти її революційної більшості. Це був виклик революційним робітничим масам Заходу, які явно співчувають Радянській владі та її керівникові — РКП(б). Це був виклик партійним масам і революційному крилу компартій Заходу. Не дивно, що виклик цей кінчився повним розгромом груп Брандлера і Суваріна. Не дивно, що справа ця знайшла свій відгук в усіх інших компартіях Заходу. Якщо до цього додати факт цілковитої ізоляції опортуністичної течії в РКП(б), то картина вийде закінчена. V конгрес Комінтерну [62] лише

закріпив перемогу революційного крила в основних секціях Комінтерну.

Безперечно, що помилки опортуністичних вождів відіграли значну роль у справі прискорення більшовизації компартій Заходу. Але так само безперечно й те, що тут діяли й інші, глибші причини: успішний наступ капіталу за останні роки, погіршення життєвих умов робітничого класу, наявність величезної армії безробітних, стан загальної економічної нестійкості капіталізму, наростання революційного обурення серед широких робітничих мас. Робітники йдуть до революції, і вони хочуть мати революційних вождів.

Підсумок. Процес **остаточного** оформлення дійсно більшовицьких партій на Заході, які становлять опору прийдешньої революції в Європі, — **почався.** Такий є підсумок останнього півріччя.

Ще більш важкі і своєрідні умови розвитку професійних спілок на Заході.

По-перше, вони вузькі своєю «випробуваною» цеховою практикою і ворожі соціалізмові, бо, виникнувши раніше, ніж соціалістичні партії і розвинувшись без їх допомоги, вони звикли чванитися своєю «незалежністю», цехові інтереси ставлять вище класових інтересів і нічого, крім «копійки на карбованець», визнавати не хочуть.

По-друге, вони консервативні по духу і ворожі до всяких революційних починань, бо вони мають на чолі стару, продажну, підгодовувану буржуазією профспілкову бюрократію, завжди готову віддати профспілки на службу імперіалізмові.

Нарешті, вони, ці профспілки, будучи об'єднані навколо амстердамських реформістів, являють собою ту саму багатомільйонну армію реформізму, на яку спирається сучасний капіталістичний лад.

Звичайно, крім амстердамських реакційних спілок існують ще спілки революційні, які примикають до Профінтерну[63]. Але, по-перше, значна частина революційних спілок, не бажаючи вчиняти розкол у профрусі, залишається в складі Амстердамського об'єднання[64], підкоряючись дисципліні останнього; по-друге, у вирішальних країнах Європи (Англія, Франція, Німеччина) амстердамці все ще представляють більшість робітників. Не слід забувати, що Амстердам об'єднує не менш як чотирнадцять мільйонів професійно організованих робітників. Думати про те, що можна буде добитися в Європі диктатури пролетаріату **проти** волі цих мільйонів робітників, — значить жорстоко помилятися, зійти з грунту ленінізму, приректи себе на неминучу поразку. Через те завдання полягає в тому, щоб завоювати ці мільйонні маси на бік революції і комунізму, визволити їх з-під впливу реакційної профспілкової бюрократії або, принаймні, добитися того, щоб вони зайняли відносно комунізму позицію доброзичливого нейтралітету.

Так стояла справа до останнього часу. Але в останні роки картина починає змінюватися на краще. Батьківщиною замкнутих і реакційних профспілок є Англія, яка колись була промислово-капіталістичним гегемоном на світовому ринку. Падіння цієї монополії зв'язується з розвитком фінансового капіталу, який характеризується боротьбою ряду найбільших країн

за колоніальну монополію. Імперіалістична фаза капіталізму несе з собою розширення **території** для вузьких реакційних профспілок, але вона ж звужує матеріальну базу їх, бо імперіалістський надзиск є об'єктом боротьби ряду країн, а колонії все менше схильні лишатися в ролі колоній. Не слід також забувати, що війна значно підірвала виробництво Європи. Відомо, що загальна сума виробництва Європи становить нині не більш як 70% довоєнного виробництва. Звідси скорочення виробництва і успішний наступ капіталу на робітничий клас. Звідси скорочення заробітної плати, фактичне скасування 8-годинного робочого дня і ряд невдалих страйків оборони, які ще раз демонстрували зраду профспілкової бюрократії щодо робітничого класу. Звідси колосальне безробіття і зростання невдоволення робітників реакційними профспілками. Звідси ідея єдиного фронту в галузі економічної боротьби робітничого класу і план об'єднання двох профспілкових Інтернаціоналів в єдиний Інтернаціонал, здатний організувати відсіч капіталові. Промови реформістів на віденському конгресі Амстердамського Інтернаціоналу (червень 1924 р.) про переговори з «російськими» спілками і заклик англійських профспілок на конгресі тред-юніонів (початок вересня 1924 р.) до єдності професійних спілок є лише відбиттям ростущого натиску мас на реакційну профспілкову бюрократію. Найзнаменнішим в усьому цьому треба вважати той факт, що саме англійські спілки, які є гніздом консерватизму і основним ядром Амстердама, беруть на себе почин у справі об'єднання реакційних і революційних профспілок. Поява лівих елементів в англійському робіт-

ничому русі—це найвірніший показник, який говорить про те, що «у них там», в Амстердамі, не все гаразд.

Дехто думає, що кампанія про об'єднання спілок необхідна саме тепер тому, що в Амстердамі з'явилися ліві елементи, яких **безумовно** треба підтримати **всіма** силами, **всіма** засобами. Це невірно, або — точніше — це вірно лише частково. Річ у тому, що компартії на Заході стають масовими організаціями, вони перетворюються у справжні більшовицькі партії, вони ростуть і йдуть до влади разом із зростанням невдоволення широких робітничих мас, що справа, таким чином, іде до пролетарської революції. Але повалити буржуазію не можна, не позбавивши її опори в особі реакційного Амстердама, завоювати диктатуру не можна, не завоювавши цю буржуазну цитадель в Амстердамі на бік революції. Але зробити це односторонньою роботою ззовні не можна. Добитися цієї мети в даний момент можна буде лише комбінованою роботою зсередини і ззовні по лінії забезпечення єдності профруху. Ось чому питання про об'єднання спілок і входження у міжнародні виробничі об'єднання стає питанням животрепетним. Підтримати і штовхати вперед лівих, звичайно, слід. Але дійсна підтримка лівих може бути лише в тому разі, якщо прапор революційних спілок не буде згорнутий, якщо реакційних лідерів Амстердама бичуватимуть за їх зраду і розкольництво, якщо лівих лідерів критикуватимуть за їх половинчатість і нерішучість у боротьбі з реакційними лідерами. Лише така політика може підготувати дійсне об'єднання профспілок. У противному разі може вийти така сама картина, яка

вийшла у жовтні минулого року в Німеччині, коли ліва група Леві[65] була з успіхом використана реакційною правою соціал-демократією для оточення німецьких революційних робітників.

Нарешті, про зростання популярності Радянського Союзу серед народів буржуазних держав. Може, найвірнішим показником нестійкості «пацифістсько-демократичного режиму» слід вважати той безперечний факт, що вплив і авторитет Радянського Союзу серед трудящих мас Заходу і Сходу не тільки не слабшає, а, навпаки, зростає рік у рік, місяць у місяць. Мова йде не про те, що Радянський Союз дістає «визнання» в ряді буржуазних держав. Само по собі це «визнання» не становить ще чогось особливого, бо воно диктується, по-перше, потребами капіталістичної конкуренції буржуазних країн, які прагнуть зайняти «своє місце» на ринку Радянського Союзу, по-друге,—«програмою» пацифізму, яка вимагає встановлення «нормальних відносин» з Радянською країною, підписання хоч би якого-небудь «договору» з Радянським Союзом. Мова йде про те, що нинішні «демократи» і «пацифісти» побили своїх буржуазних конкурентів на парламентських виборах **завдяки** платформі «визнання» Радянського Союзу, що Макдональди і Ерріо прийшли до влади і можуть лишитися при владі **завдяки**, між іншим, тому, що вони блудять язиком про «дружбу з Росією», що авторитет цих «демократів» і «пацифістів» є відбитим світлом від авторитету Радянської влади серед народних мас. Характерно, що навіть такий усім відомий «демократ», як Муссоліні, вважає за потрібне похвастати нерідко

перед робітниками своєю «дружбою» з Радянською владою. Не менш характерно, що навіть такі, усім відомі, хапуни чужого добра, як нинішні правителі Японії, не хочуть обходитись без «дружби» з Радянським Союзом. Ми вже не говоримо про колосальний авторитет Радянської влади серед народних мас Туреччини, Персії, Китаю, Індії.

Чим пояснити цей небувалий авторитет і цю незвичайну популярність в народних масах чужих держав такої «диктаторської» і революційної влади, як влада Радянська?

По-перше, ненавистю робітничого класу до капіталізму і його прагненням визволитися від нього. Робітники буржуазних держав співчувають Радянській владі, насамперед, як владі, що повалила капіталізм. Представник залізничників Англії, досить відомий Бромлей, недавно сказав на конгресі тред-юніонів:

«Капіталісти знають, що очі робітників усього світу звернені на Росію і що коли російська революція переможе, то свідомі робітники інших країн спитають себе, — чому ми так само не можемо знищити капіталізм?».

Бромлей, звичайно, не більшовик. Але те, що він сказав, це є вираз сподівань і дум робітників Європи. Бо чому б, справді, не скинути європейський капіталізм, якщо «росіяни» ось уже сьомий рік, з користю для справи, обходяться без капіталістів? Ось де джерело величезної популярності Радянської влади серед широких мас робітничого класу. Тому зростання міжнародної популярності Радянського Союзу означає зростання ненависті робітничого класу всіх країн до капіталізму.

По-друге, ненавистю народних мас до війни та їх прагненням розбити воєнні починання буржуазії. Народні маси знають, що Радянська влада перша почала атаку проти імперіалістичної війни і, почавши атаку, підірвала війну. Народні маси бачать, що Радянський Союз є єдина країна, яка веде боротьбу проти нової війни. Вони співчувають Радянській владі тому, що вона є прапороносець миру між народами і вірний оплот проти війни. Тому зростання міжнародної популярності Радянської влади говорить про зростання ненависті народних мас усього світу до імперіалістичної війни та її організаторів.

По-трете, ненавистю пригноблених мас залежних країн і колоній до ярма імперіалізму, їх прагненням розбити його. Радянська влада є єдина влада, яка розбила кайдани «вітчизняного» імперіалізму. Радянський Союз є єдина країна, яка будує своє життя на началах рівності і співробітництва націй. Радянський уряд є єдиний у світі уряд, який відстоює до кінця єдність і незалежність, свободу і суверенність Туреччини і Персії, Афганістану і Китаю, колоніальних і залежних країн усього світу. Пригноблені маси співчувають Радянському Союзові тому, що вони бачать у ньому союзника у справі визволення від імперіалізму. Тому зростання міжнародної популярності Радянської влади означає зростання ненависті пригноблених народів усього світу до імперіалізму.

Такі є факти.

Навряд чи можна сумніватися, що ці **три ненависті** не послужать до зміцнення «пацифістсько-демократичного режиму» сучасного імперіалізму.

Цими днями міністр закордонних справ Америки, «пацифіст» і колчаковець Юз, видав чорносотенну декларацію проти Радянського Союзу. Безперечно, що лаври Пуанкаре не дають спати Юзу. Але навряд чи можна сумніватися в тому, що чорносотенно-пацифістська декларація Юза послужить лише до дальшого посилення впливу й авторитету Радянського Союзу серед трудящих мас усього світу.

Такі є основні моменти, які характеризують нинішнє міжнародне становище.

«Большевик» № 11,
20 вересня 1924 р.
Підпис: Й. Сталін

ПРО ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ ПАРТІЇ НА СЕЛІ

Промова на нараді секретарів сільських осередків при ЦК РКП(б)[66] 22 жовтня 1924 р.

ХИБИ ДОПОВІДЕЙ З МІСЦЬ

Товариші! Я хотів насамперед спинитися на хибах звітів, які тут були заслухані. Я вважаю, що основних хиб було дві.

Перша хиба полягає в тому, що делегати весь час говорили про успіхи роботи, про хиби ж нашої роботи на селі — а їх сила — майже не згадували. Підраховували стаж, хто коли народився, скільки членів в осередку та інше, а про хиби нашої роботи майже нічого не сказали. Тимчасом питання про хиби нашої роботи на селі є основне питання нашої практики. Тому звіти вийшли — пробачте на цім слові — з деяким нальотом казенщини. Всякий, хто підійшов би з боку і послухав, міг би подумати, що приїхали люди, щоб зробити звіт перед ЦК, і сказали: «робота йде задовільно», або «все гаразд». Це не годиться, товариші, бо ми всі знаємо, — і ми, і ви, — що не все гаразд в роботі ні у вас, на місцях, ні у нас, в ЦК.

Друга хиба звітів полягає в тому, що в них говориться, головним чином, про самі осередки, про їх настрої, а настрої мільйонів безпартійних селян

чомусь випускаються з уваги. Комуністи, виявляється, найбільше зайняті собою: як у них іде внутрішнє життя, скільки лекцій прочитано, яка пропаганда ведеться та ін. Комуністи, виявляється, все більше дивляться на себе і забувають, що вони оточені океаном безпартійних, без підтримки яких вся робота осередків рискує перетворитися в пусту мазанину. Які взаємовідносини між партійними організаціями і безпартійною масою, — про це нічого або майже нічого не сказали. Не можна дивитися тільки на себе. Треба дивитися насамперед на мільйони безпартійних селян, вивчати їх потреби і побажання, зважати на їх запити і настрої. Звідси сухість і деяка бюрократичність звітів.

Ось ці дві основні хиби я хотів відзначити для того, щоб товариші взяли це до відома.

Ще раз пробачте, товариші, за правду, яку я вам сказав. Але дуже прошу, щоб і ви сказали нам правду про хиби і помилки в роботі ЦК.

А тепер до справи.

ГОЛОВНИЙ НЕДОЛІК ПАРТІЇ — СЛАБІСТЬ ПАРТІЙНОЇ РОБОТИ НА СЕЛІ

В чому полягає основний недолік нашої партії в даний момент, в умовах непу, коли політична активність селянства піднялася, і коли від партії вимагається далеко більше, ніж, скажемо, два роки тому?

Основний недолік нашої партії полягає в слабості нашої партійної роботи на селі, в її неналагодженості, в її непоказності. Звідки взялася ця слабість?

Чим пояснити той факт, що партійна робота в містах іде на всіх парах, а на селі вона кульгає на обидві ноги? Хіба сільське господарство не розвивається? Хіба становище селян не поліпшилось за ці два роки після скасування продрозверстки? Хіба зростання промисловості і підвіз міських виробів не полегшує становища селян? Хіба тверда валюта не полегшила становища селян? Звідки ж така слабість нашої партійної роботи на селі? Для того, щоб відповісти на це питання, необхідно насамперед розв'язати інше питання: звідки береться сила нашої партії в містах?

В ЧОМУ СИЛА НАШОЇ ПАРТІЇ В МІСТАХ?

Отже, в чому сила нашої партії в містах? Основна сила нашої партії полягає в тому, що у нас в містах партія має навколо себе широке коло безпартійного активу з **робітників** у кілька сот тисяч чоловік, — активу, який є мостом між партією і мільйонними масами робітничого класу. Сила нашої партії в містах полягає в тому, що між партією і багатомільйонною робітничою масою існує не стіна, а з'єднуючий міст в особі безпартійного активу робітничої маси в кілька сот тисяч чоловік. Партія черпає сили з цього активу. Вона кує собі довір'я мас через цей актив. Ви чули, що півроку тому в нашу партію влилося понад 200 тисяч робітників. Звідки вони прийшли? З безпартійного активу, який оточує нашу партію атмосферою довір'я, зв'язує її з рештою безпартійної маси. Отже, безпартійний актив є не тільки з'єднуючим мостом, але й багатющим ре-

зервуаром, звідки черпає наша партія нові сили. Без такого активу розвиток нашої партії був би неможливий. Партія росте і міцніє, **якщо** росте і міцніє навколо партії широка верства безпартійного активу. Партія хиріє і чахне, **якщо** такого активу немає.

В ЧОМУ СЛАБІСТЬ НАШОЇ РОБОТИ НА СЕЛІ?

Отже, в чому полягає слабість нашої партійної роботи на селі?

В тому, що у партії немає на селі широкої верстви безпартійного активу з **селян**, який може зв'язати її з десятками мільйонів трудового селянства нашої країни.

Як побудована справа на селах? Є тоненька ниточка партійних осередків на селах. Потім іде така ж тоненька ниточка безпартійних селян, які співчувають партії. А за нею тягнеться океан безпартійності, десятки мільйонів селян, яких не зв'язує і не може зв'язати з партією тоненька ниточка безпартійного активу. Цим, власне, і пояснюється, що ниточка ця не витримує, рветься нерідко, і замість з'єднуючого моста утворюється іноді глуха стіна між партією і безпартійними масами на селі.

ОСНОВНЕ ЗАВДАННЯ — СТВОРИТИ НАВКОЛО ПАРТІЇ АКТИВ З СЕЛЯН

Тому основне завдання нашої партії на селі полягає в тому, щоб створити численний безпартійний актив з селян у кілька сот тисяч чоловік, який може

з'єднати партію з десятками мільйонів трудящих селян. Товариші! **Або** ми такий актив створимо і тим зрівняємо становище нашої партії на селі з становищем її у місті, і тоді ніякі питання і ніякі труднощі не страшні; **або** ми такого активу не створимо, і тоді вся наша робота на селі кульгатиме на обидві ноги. В цьому центр ваги всієї нашої роботи тепер. Без такого активу, обов'язково численного і обов'язково з **справжніх** селян, — наша партія на селі приречена на хронічну неміч. Звичайно, справа ця важка, і за один рік не створити такого активу. Але створити його треба, і чим скоріше почнемо його створювати, тим краще.

ТРЕБА ПОЖВАВИТИ РАДИ

Але як створити цей актив? Як добитися розв'язання цього завдання? Думати, що його можна добитися шляхом словесної пропаганди, з книжкою в руках, — значить жорстоко помилятися. Створити навколо партії широку верству безпартійного активу з селян можливо лише в ході масової роботи навколо практичних потреб села, в ході широкого радянського будівництва на селі, шляхом залучення селянства до справи управління волостю, районом, повітом, губернією. Пожвавити Ради, поставити їх на ноги, залучити до Рад всі кращі елементи селянства, — такий є той шлях, на якому можна буде викувати широкий актив з безпартійних селян.

Ленін говорив, що Ради є орган змички робітників і селян, орган керівництва селянами з боку робітників. І ось, якщо ми хочемо добитися того, щоб політична активність трудового селянства не вийшла

з-під керівництва робітників, ми повинні вжити всіх заходів до того, щоб селянство було залучене до Рад, щоб Ради були пожвавлені і поставлені на ноги, щоб політична активність селянства знайшла вихід в обов'язковій участі в управлінні країною. Тільки в ході такої роботи може виділити селянство широкі кадри безпартійного активу. Тільки з такого активу може добирати партія десятки тисяч членів партії на селі.

ТРЕБА ЗМІНИТИ ПІДХІД ДО СЕЛЯНСТВА

Але щоб пожвавити Ради, потрібна, крім усього іншого, одна умова. Для цього потрібно змінити в корені самий підхід до селян. А в чому полягає ця зміна? В тому, щоб комуніст навчився підходити до безпартійного, як рівний до рівного. В тому, щоб не командувати, а чуйно прислухатися до голосу безпартійних. В тому, щоб не тільки вчити безпартійних, але й учитися у них. А вчитися нам є чого у безпартійних. Питання про взаємовідносини між партійними і безпартійними є найважливішим питанням нашої партійної практики. Ленін визначає ці взаємовідносини одним словом: взаємодовір'я. Але довір'я з боку безпартійного селянина не може бути там, де не вміють підходити до нього, як рівний до рівного. У таких випадках замість довір'я створюється недовір'я, при цьому справа нерідко кінчається тим, що між партією і безпартійними створюється глуха стіна, партія відривається від мас, а змичка робітників і селян перетворюється в розмичку.

УРОКИ ПОВСТАННЯ В ГРУЗІЇ

Живим прикладом такого обороту справ є недавнє грузинське повстання [67]. В газетах у нас пишуть про бутафорські виступи в Грузії. Це вірно, бо загалом повстання в Грузії було штучне, не народне. Проте, в деяких місцях меншовикам удалося завдяки поганому зв'язку компартії з масою втягти частину селянської маси в повстання. Характерно, що ці місцевості найбільш насичені комуністичними силами. В цих місцевостях є відносно далеко більше комуністів, ніж в інших. І ось тут-то й прогавили люди, проглядiли, не помітили, що серед селян є заворушення, що селяни до чогось готуються, що є у них невдоволення, що воно нагромаджувалося день у день, а партія нічого не знала про це. Місця, найбільш насичені комуністами, виявилися найбільш відірваними від настроїв, від дум і сподівань безпартійного селянства. Ось у чому сіль питання.

Як могла статися ця недоладність? Та так, що комуністи не зуміли підійти до селян по-ленінському, замість атмосфери довір'я створили атмосферу взаємного недовір'я і відірвали таким чином партію від безпартійних селян. Цікаво, що один з найактивніших працівників Грузії пояснює цю недоладність слабістю Рад на місцях і відривом партії від безпартійних. «Безперечно, — говорить він, — що причину першорядної ваги, завдяки чому ми могли проморгати виступ, що наростав, треба шукати в слабості Рад на місцях». Ленін говорить, що Ради є найвірнішим барометром, найвірнішим показником настроїв се-

лянства. І ось цього саме барометра не було в руках компартії в деяких повітах Грузії.

Товариші, події в Грузії треба вважати показовими. Те, що сталося в Грузії, може повторитися по всій Росії, якщо ми не змінимо в корені самого підходу до селянства, якщо не створимо атмосфери цілковитого довір'я між партією і безпартійними, якщо не будемо прислухатися до голосу безпартійних, нарешті, якщо не пожвавимо Ради для того, щоб дати вихід політичній активності трудових мас селянства.

Одно з двох: **або** ми зуміємо встановити правильний ленінський підхід до безпартійних селян для того, щоб спрямувати ростущу політичну активність селянства в русло радянського будівництва і забезпечити таким чином керівництво селянами з боку робітників; **або** ми цього не зуміємо, і тоді політична активність мас піде мимо Рад, через голову Рад, виливвшись у бандитські виступи, як-от повстання в Грузії.

Так стоїть питання, товариші.

ПОТРІБЕН ЧУЙНИЙ ПІДХІД ДО СЕЛЯНСТВА

Для характеристики того, наскільки нечуйно підходять іноді до селян, слід сказати кілька слів про антирелігійну пропаганду. Іноді деякі товариші розглядають селян як філософів-матеріалістів, гадаючи, що досить прочитати лекцію з природознавства, щоб переконати мужика в неіснуванні бога. Вони не розуміють часто, що мужик дивиться на бога по-хазяйському, тобто мужик іноді не від того, щоб відвернутися від бога, але його часто роздирають сумніви:

«а хто його знає, може, бог і справді існує; чи не краще буде ублаготворити і комуніста, і бога, щоб надійніше було для господарства». Хто не враховує цю особливість психології селянина, той нічого не зрозумів у питанні про взаємовідносини між партійним і безпартійним, той не зрозумів того, що в питаннях антирелігійної пропаганди потрібне обережне ставлення навіть до забобонів селянина.

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ПАРТІЇ

Отже, ми приходимо до таких висновків:

1) Основна хиба партійної роботи на селі полягає у відсутності широкого безпартійного активу з селян між партією і десятками мільйонів безпартійного селянства.

2) Чергове завдання партії полягає в тому, щоб створити цей актив навколо партії на селі, з якого партія могла б черпати нові сили.

3) Створити такий актив можливо лише через пожвавлення Рад і залучення селянства до справи управління країною.

4) Для пожвавлення Рад необхідна корінна зміна у підході до безпартійних селян, відмова від командування і створення обстановки взаємного довір'я між партійними і безпартійними.

Такі є завдання партії.

УМОВИ РОБОТИ

Чи є в наявності умови, сприятливі для проведення в життя цих завдань? Безумовно, є. Таких умов — я маю на увазі головні з них — три.

По-перше. Ростуща політична активність сільської бідноти. Слід звернути увагу на деякі особливості розвитку сільського господарства. В той час як розвиток промисловості згуртовує робітників, ліквідує декласування робітничого класу і відновлює робітничий клас як ціле, на селі, навпаки, розвиток сільського господарства веде до розкладу, диференціації селянства, до утворення двох таборів: табору куркулів, які намагаються зайняти командні позиції на селі, і табору бідноти, яка шукає союзників проти куркуля. Безперечно, що пожвавлення Рад дасть вихід зростаючій активності сільської бідноти для того, щоб створити єдиний фронт, на чолі з робітниками, проти засилля куркуля, спекулянта, лихваря.

По-друге. Утворення місцевого бюджету, як матеріальної основи пожвавлення Рад. Нічого й казати, що питання бюджету, збирання податків і способів витрачання мають для селянства першорядне значення. Тому участь селянства в радянському будівництві набирає тепер актуального значення більше, ніж будь-коли.

По-третє. Своєчасна допомога, подана Радянською владою голодуючим районам нашої країни. Безперечно, що ця допомога створила серед селян атмосферу довір'я у ставленні до Радянської влади. Навряд чи треба доводити, що ця атмосфера полегшить справу пожвавлення Рад.

ГОЛОВНЕ — ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ З МІЛЬЙОНАМИ БЕЗПАРТІЙНИХ

Отже, ми маємо перед собою не тільки певні чергові завдання нашої партії на селі, але й ряд сприятливих умов, які полегшують виконання цих

завдань. Питання полягає тепер у тому, щоб дружніше взятися за виконання цих завдань.

Слід при цьому пам'ятати безсмертні слова Леніна про те, що сила нашої партії полягає у збереженні живого контакту між партією і мільйонними масами безпартійних, що чим дійсніший цей контакт, тим міцніші наші успіхи. Він сказав їх на XI з'їзді нашої партії. Ось вони:

«В народній масі ми (комуністи. **Й. Ст.**) все ж **крапля в морі,** і ми можемо управляти **тільки** тоді, коли правильно виражаємо те, що народ усвідомлює. Без цього комуністична партія не буде вести пролетаріату, а пролетаріат не буде вести за собою мас, і вся машина розвалиться»*[63].

«Правда» № 242,
23 жовтня 1924 р.

---

* Курсив мій. **Й.** Ст.

ПРО ЗАВДАННЯ ПАРТІЇ НА СЕЛІ

Промова на пленумі ЦК РКП(б) [69]
26 жовтня 1924 р.

Товариші! Тому що попередні товариші досить докладно говорили про роботу на селі, мені доведеться обмежитись деякими зауваженнями про особливості сучасного моменту.

В чому полягають особливості нинішнього моменту з точки зору становища селян?

Перша особливість полягає в тому, що старий капітал, моральний капітал, здобутий нами в боротьбі за визволення селян від поміщика, починає вже вичерпуватися. Деякі товариші говорять: «З приводу чого зчинено галас про роботу серед селянства? Ми вже не раз говорили про селянство, ми ніколи не забували про селян, — звідки ж цей галас про селянство?». Але ці товариші, як видно, не розуміють, що старий моральний капітал нашої партії, нагромаджений в періоди Жовтня і скасування продрозверстки, уже вичерпується. Вони не розуміють того, що тепер нам потрібний новий капітал. Нам треба створити для партії новий капітал в умовах нової боротьби. Ми повинні заново завойовувати селянство.

Ось у чому питання. Про те, що ми допомогли мужикові скинути поміщиків і одержати землю, про те, що війну закінчили, царя вже немає і разом з царем зметені інші царські скорпіони, — про все це селяни встигли вже забути. На цьому старому капіталі тепер довго вже не проживеш. Хто цього не зрозумів, той не зрозумів нічого в новій обстановці, в нових умовах непу. Ми завойовуємо селянство заново — в цьому перша особливість нашого внутрішнього становища.

Але з цього виходить, що нові розмови про селянство не тільки не зайві, але вони трохи навіть запізнилися.

Друга особливість полягає в тому, що за цей період змінилися наші основні класи — робітники і селяни, — вони стали іншими. Раніше пролетаріат був декласований, розпорошений, а селянство було охоплене бажанням вдержати в своїх руках відняту в поміщиків землю і виграти війну проти поміщиків. Так було раніше. Тепер інша справа. Війни немає більше. Індустрія росте. Сільське господарство розвивається. Нинішній пролетаріат уже не декласований робітничий клас, а повнокровний пролетаріат, культура і потреби якого зростають день у день. Щодо селянства, то це вже не старе, загнане селянство, охоплене страхом втратити землю і готове на всі жертви заради визволення від поміщика. Це — новий клас, вільний і активний, який забув уже поміщика і турбується тепер про те, щоб одержати дешевий товар і збути свій хліб якнайдорожче. Його характерна риса — ростуща політична активність. Тепер уже не можна говорити про те, що «партія

все розбере», що «партія все влаштує за всіх». Таких розмов не зрозуміли б тепер ні селяни, ні, тим більше, робітники. Тепер треба піти в маси глибше, тепер треба роз'яснювати, пояснювати, переконувати більше, ніж це було раніше. Тепер треба заново завойовувати довір'я мільйонів безпартійних і закріпляти це довір'я організаційно, насамперед через Ради. Цього вимагає зросла політична активність мас.

Але змінилися не тільки класи. Змінилося також поле боротьби, бо воно стало іншим, зовсім іншим. Навколо чого раніше йшла боротьба? Чи потрібна продрозверстка чи не потрібна? Ще раніше йшла мова про те, чи потрібний поміщик чи не потрібний? Тепер ці питання вже подолані, бо немає вже ні поміщика, ні продрозверстки. Тепер справа йде не про поміщика і продрозверстку, а про ціни на хліб. Це — зовсім нове поле боротьби, широке і дуже складне, яке вимагає серйозного вивчення і серйозної боротьби. Справа тепер навіть не в податках, бо мужик дав би податок, якби ціни на хліб були «достатньо високі» і якби ціни на мануфактуру та на інші міські вироби були «достатньо» знижені. Тепер основне питання — ринок і ціни на міські товари, на сільськогосподарські продукти.

Ось що пише до ЦК секретар Гомельського губкому:

«У трьох волостях було масове відмовлення від прийняття податкових листів. Темп надходження в порівнянні з тим, яким він повинен бути, відстає в три рази. Безпартійні волосні конференції, що відбувалися, були настільки бурхливі, що деякі довелося

закрити, а в деяких була проведена поправка: просити центр знизити податок і підвищити ціни на хліб. Не знаю, яке становище в інших губерніях, але становище нашої губернії не збігається з тими висновками, які ви (тобто я) робите в останньому закритому листі. Настрій на місцях у наших працівників неважний. Село являє собою збудоражений вулик, всі говорять про податок і про ціни на хліб».

Такі ж повідомлення є в ЦК з Сибіру, Південного Сходу, Курської, Тульської, Нижегородської, Ульяновської та інших губерній.

Сенс усіх цих повідомлень полягає в тому, що мужикові стає тісно від нашої політики цін, причому він хотів би ослабити або навіть скинути геть ті підойми по проведенню цієї політики цін, без яких наша індустрія не могла б рушити вперед ні на крок. Селянин начебто говорить нам: «ви побоюєтесь знижувати до крайності ціни на міські вироби, ви боїтесь напливу закордонних товарів, для цього ви створили всякі митні перепони, які захищають від конкуренції нашу молоду індустрію, але мені немає діла до вашої індустрії, я вимагаю дешевих товарів, звідки б вони не йшли». Або ще: «ви боїтесь підняти ціни на хліб, побоюючись підриву заробітної плати, для цього ви придумали всякі заготовчі органи, створили монополію зовнішньої торгівлі та інше, але мені немає діла до ваших перепон і підойм, я вимагаю високих цін на хліб».

Такий сенс боротьби в галузі політики цін.

Особливо показове щодо цього останнє повстання в Грузії. Повстання це було, звичайно, бутафорським,

але в деяких повітах, особливо в Гурійському повіті, воно, безумовно, мало масовий характер. Чого добивалися селяни в Гурії? Дешевих товарів, високих цін на кукурудзу. Гурія лежить на межі з Заходом, вона бачить дешевизну закордонних товарів у порівнянні з нашими радянськими товарами, і вона б хотіла, щоб ціни на наші товари були знижені, принаймні, до закордонних цін або щоб ціни на кукурудзу були підвищені до ступеня, який забезпечує вигідну закупівлю радянських товарів. В цьому економічна основа гурійського повстання в Грузії. Саме тому це повстання є показовим для нових умов боротьби по всій Радянській країні. Ось чому повстання в Грузії не можна ставити на одну дошку з повстанням у Тамбові, де мова йшла не про ціни на вироби і сільськогосподарські продукти, а про зняття продрозверстки.

Натхненниками цієї нової боротьби на ринку і на селі проти радянської політики цін є куркулі, спекулянти та інші антирадянські елементи. Вони, ці елементи, намагаються відірвати мільйонні маси селянства від робітничого класу і підкопатися, таким чином, під диктатуру пролетаріату. Тому наше завдання полягає в тому, щоб ізолювати куркулів та спекулянтів, відірвати від них трудове селянство і залучити його до радянського будівництва, давши, таким чином, вихід його політичній активності. Ми це можемо зробити, і ми це вже робимо, бо трудові маси селянства і особливо біднота заінтересовані в союзі з робітниками, у збереженні диктатури пролетаріату, а значить, у збереженні і тих економічних підойм, на яких тримається диктатура.

Що потрібно для цього? Насамперед необхідно подбати про те, щоб створити навколо партії на селі численні безпартійні кадри з селян, які можуть з'єднати нашу партію з мільйонами селян. Без цього нічого й говорити про відрив селянства від куркулів та спекулянтів, про завоювання і закріплення за партією десятків мільйонів селян. Це справа, звичайно, трудна. Але трудність не може бути нам непоборною перепоною. Необхідно направити на село на допомогу нашим осередкам сотні, а може, й тисячі досвідчених працівників, які знають село (справа тут не в кількості), які здатні підняти і створити актив безпартійних селян. При цьому слід взяти до уваги те природне недовір'я селян до міських людей, яке все ще є на селі і яке, мабуть, не скоро вивітриться. Ви знаєте, як зустрічає селянин приїжджого з міста, особливо, коли він надто молодий: «ще один шалапут з міста приїхав, не інакше як обдурити хоче». Пояснюється це тим, що селянин найбільше вірить тому, хто сам господарює і розуміється більш-менш на господарстві. Ось чому я вважаю, що центром нашої діяльності на селі повинна бути робота по створенню активу з самих селян, звідки партія могла б черпати нові сили.

Але як це пробробити? По-моєму, для цього потрібно насамперед пожвавити Ради. Необхідно все живе, чесне, ініціативне, свідоме, особливо колишніх червоноармійців, які є найбільш свідомими, найбільш ініціативними з селян, залучити до роботи Рад. Чому саме Рад? Тому, по-перше, що Ради є органи влади, а залучення трудового селянства до справи управління країною є черговим завданням партії. Тому,

по-друге, що Ради є органи змички робітників і селян, органи керівництва селянами з боку робітників, а керівництво селянами з боку робітників тепер потрібне більше, ніж будь-коли. Тому, по-третє, що в Радах розробляється місцевий бюджет, а бюджет є животрепетним питанням для селянства. Тому, нарешті, що Ради являють собою найвірніший барометр настроїв селянства, а прислухуватись до голосу селянства обов'язково слід. На селі є й інші надзвичайно важливі безпартійні організації, як-от сількоми, кооперативи, органи комсомолу. Але є небезпека, що ці організації при певних умовах можуть перетворитися в чисто селянські спілки, які можуть відірватися від робітників. Щоб цього не сталося, необхідно пов'язати роботу цих організацій в Радах, де керівництво селянами з боку робітників забезпечене самою структурою Рад. Ось чому пожвавлення Рад тепер, коли організації селян ростуть, як гриби після дощу, є завданням першорядної ваги.

Недавно на нараді сільських осередків я закликáв товаришів до нещадної критики хиб нашої партійної роботи на селі *. Це викликало деяке невдоволення. Виявляється, є такі комуністи, які бояться критики, не хочуть викривати хиб нашої роботи. Це небезпечно, товариші. Скажу більше: боязнь самокритики або критики з боку безпартійних є тепер найнебезпечнішою хворобою. Бо одне з двох: або ми самі будемо критикувати себе і дамо безпартійним розкритикувати нашу роботу,— і тоді можна буде сподіватися, що наша робота на селі посунеться вперед;

* Див. цей том, стор. 300—310. *Ред.*

або ми такої критики не допустимо, — і тоді нас критикуватимуть події, такі, як повстання в Кронштадті, в Тамбові, в Грузії. Я думаю, що критика першого роду має переваги над критикою другого роду. Ось чому не слід нам боятися критики ні з боку партійних, ні, тим більше, з боку безпартійних.

Вперше надруковано в книзі:
Й. Сталін. Селянське питання.
М.—Л., 1925

ЗАПИС У ЧЕРВОНУ КНИГУ ЗАВОДУ «ДИНАМО»

Бажаю робітникам «Динамо», як і робітникам всієї Росії того, щоб промисловість наша пішла вгору, щоб число пролетарів у Росії збільшилося в найближчий період до 20 — 30 мільйонів, щоб колективне господарство на селі розквітло і підкорило своєму впливові приватне господарство, щоб висока індустрія і колективне господарство на селі спаяли остаточно пролетарів фабрик і трудівників землі в одну соціалістичну армію...

Й. Сталін

7/XI 24 р.

Вперше надруковано в газеті «Правда» № 152, 4 червня 1930 р.

ПЕРШІЙ КІННІЙ АРМІЇ

Привіт славній Кінній армії, грозі білогвардійських легіонів Краснова і Денікіна, Врангеля і Пілсудського!

Привіт вождям Кінної армії, товаришеві Будьонному, червоному генералові від селян, і товаришеві Ворошилову, червоному генералові від робітників!

Кінноармійці! Ваші червоні прапори вкриті невмирущою славою блискучих перемог на фронтах чотирирічної громадянської війни. В день торжества п'ятих роковин ви повинні поклястися, що залишитесь вірними цим прапорам до гробу, що ви виконаєте з честю ваш обов'язок перед соціалістичною вітчизною, коли воля робітничого класу покличе вас до нових боїв за перемогу комунізму.

Ваш ***Й. Сталін***

«Правда» № 261,
16 листопада 1924 р.

«КРЕСТЬЯНСКОЙ ГАЗЕТЕ»

ПРИВІТ «КРЕСТЬЯНСКОЙ ГАЗЕТЕ», ВІРНОМУ ВАРТОВОМУ ВЕЛИКОЇ СПРАВИ СОЮЗУ РОБІТНИКІВ І СЕЛЯН!

«Крестьянская Газета»! Пам'ятай три заповіді:

1) Бережи своїх селькорів, як зіницю ока, — це твоя армія;

2) Зв'яжись міцніше з найчеснішими і найсвідомішими з селян, особливо з колишніми червоноармійцями, — це твоя опора;

3) Насаджуй правду на селі і сурми на весь світ, безустанно сурми, що визволення селян немислиме без братерського союзу з робітниками, що перемога праці над капіталом неможлива без керівництва селянами з боку робітників.

Й. Сталін

«Крестьянская Газета» № 51,
17 листопада 1924 р.

ТРОЦЬКІЗМ ЧИ ЛЕНІНІЗМ?

Промова на пленумі комуністичної фракції ВЦРПС 19 листопада 1924 р.

Товариші! Після грунтовної доповіді Каменева мені лишається сказати небагато. Тому я обмежуся викриттям деяких легенд, поширюваних Троцьким та його однодумцями про Жовтневе повстання, про роль Троцького у повстанні, про партію і підготовку Жовтня і т. д. Тут же я торкнуся троцькізму, як своєрідної ідеології, несумісної з ленінізмом, і завдань партії в зв'язку з останніми літературними виступами Троцького.

I

ФАКТИ ПРО ЖОВТНЕВЕ ПОВСТАННЯ

Насамперед про Жовтневе повстання. Серед членів партії посилено поширюють чутки про те, що ЦК в цілому був нібито проти повстання в жовтні 1917 року. Розповідають звичайно, що 10 жовтня, коли ЦК прийняв рішення про організацію повстання, ЦК у своїй більшості висловився спочатку проти повстання, але в цей час нібито на засідання ЦК

ввірвався один робітник і сказав: «Ви вирішуєте питання проти повстання, а я вам кажу, що повстання все-таки буде, незважаючи ні на що». І ось після цих погроз ЦК, нібито злякавшись, знову поставив питання про повстання і прийняв рішення про організацію повстання.

Це не проста чутка, товариші. Про це пише відомий Джон Рід у своїй книзі «Десять днів», який стояв далеко від нашої партії і, звичайно, не міг знати історії наших конспіративних зборів від 10 жовтня, попавши, через це, на гачок пліток, що йдуть від панів Суханових. Ця розповідь передається і повторюється потім у ряді брошур, що належать перу троцькістів, між іншим, в одній з останніх брошур про Жовтень, написаній Сиркіним. Ці чутки посилено підтримуються останніми літературними виступами Троцького.

Навряд чи треба доводити, що всі ці і подібні їм арабські казки не відповідають дійсності, що нічого подібного насправді не було на засіданні ЦК, та й не могло бути. Ми могли б з огляду на це пройти мимо цих безглуздих чуток: чи ж мало взагалі чуток фабрикується в кабінетах опозиціонерів або людей, які стоять далеко від партії. Ми, дійсно, так і робили досі, не звертаючи уваги, наприклад, на помилки Джона Ріда і не турбуючись про виправлення цих помилок. Але після останніх виступів Троцького пройти мимо таких легенд уже не можна, бо на таких легендах стараються тепер виховувати молодь і, на нещастя, деяких результатів уже добилися в цьому відношенні. Я мушу з огляду на це протипоставити цим безглуздим чуткам дійсні факти.

Я беру протоколи засідання ЦК нашої партії від 10 (23) жовтня 1917 року. Присутні: Ленін, Зінов'єв, Каменев, Сталін, Троцький, Свердлов, Урицький, Дзержинський, Коллонтай, Бубнов, Сокольніков, Ломов. Обговорюється питання про поточний момент і повстання. Після дебатів голосується резолюція товариша Леніна про повстання. Резолюція приймається більшістю 10 проти 2. Здається, ясно: ЦК більшістю 10 проти 2 постановив перейти до безпосередньої практичної роботи по організації повстання. Центральний комітет обирає на цьому ж засіданні **політичний** центр по керівництву повстанням під назвою Політичного бюро в складі: Леніна, Зінов'єва, Сталіна, Каменєва, Троцького, Сокольнікова і Бубнова.

Такі є факти.

Ці протоколи відразу руйнують кілька легенд. Вони руйнують легенду про те, що ЦК у своїй більшості стояв нібито проти повстання. Вони руйнують також легенду про те, що ЦК в питанні про повстання стояв нібито перед розколом. З протоколів ясно, що противники негайного повстання — Каменев і Зінов'єв — увійшли до органу політичного керівництва повстанням нарівні з прихильниками повстання. Ні про який розкол не було і не могло бути мови.

Троцький запевняє, що в особі Каменева і Зінов'єва ми мали в Жовтні праве крило нашої партії, майже соціал-демократів. Незрозуміло тільки: як могло статися, що партія обійшлася в такому разі без розколу; як могло статися, що незгоди з Каменевим і Зінов'євим тривали всього кілька днів; як могло статися, що ці товариші, незважаючи на незгоди, ставилися партією на найважливіші пости,

обиралися до політичного центра повстання та ін.? В партії досить відома нещадність Леніна щодо соціал-демократів; партія знає, що Ленін ні на одну хвилину не згодився б мати в партії, та ще на найважливіших постах, соціал-демократично настроєних товаришів. Чим пояснити, що партія обійшлася без розколу? Пояснюється це тим, що, незважаючи на незгоди, ми мали в особі цих товаришів старих більшовиків, які стояли на спільному грунті більшовизму. В чому полягав цей спільний грунт? В єдності поглядів на основні питання: про характер російської революції, про рушійні сили революції, про роль селянства, про основи партійного керівництва і т. д. Без такого спільного грунту розкол був би неминучий. Розколу не було, а незгоди тривали всього кілька днів, тому і тільки тому, що ми мали в особі Каменєва і Зінов'єва ленінців, більшовиків.

Перейдемо тепер до легенди про особливу роль Троцького в Жовтневому повстанні. Троцькісти посилено поширюють чутки про те, що натхненником і єдиним керівником Жовтневого повстання був Троцький. Ці чутки особливо посилено поширює так званий редактор творів Троцького, Ленцнер. Сам Троцький, систематично обходячи партію, ЦК партії і Петроградський комітет партії, замовчуючи керівну роль цих організацій у справі повстання і посилено висуваючи себе, як центральну фігуру Жовтневого повстання, волею чи неволею, сприяє поширенню чуток про особливу роль Троцького у повстанні. Я далекий від того, щоб заперечувати безсумнівно важливу роль Троцького у повстанні. Але мушу

сказати, що ніякої особливої ролі у Жовтневому повстанні Троцький не відігравав і відігравати не міг, що, будучи головою Петроградської Ради, він виконував лише волю відповідних партійних інстанцій, які керували кожним кроком Троцького. Обивателям, як-от Суханову, все це може здатися дивним, але факти, дійсні факти, цілком і повністю підтверджують це моє твердження.

Візьмімо протоколи наступного засідання ЦК від 16 (29) жовтня 1917 року. Присутні члени ЦК, плюс представники Петроградського комітету, плюс представники військової організації, фабзавкомів, профспілок, залізничників. В числі присутніх, крім членів ЦК, є: Криленко, Шотман, Калінін, Володарський, Шляпніков, Лаціс та ін. Всього 25 чоловік. Обговорюється питання про повстання з чисто практично-організаційного боку. Приймається резолюція Леніна про повстання більшістю 20 проти 2, при 3, що утрималися. Обирається **практичний** центр по організаційному керівництву повстанням. Хто ж попадає до цього центра? До цього центра обираються п'ятеро: Свердлов, Сталін, Дзержинський, Бубнов, Урицький. Завдання практичного центра: керувати всіма практичними органами повстання згідно з директивами Центрального Комітету. Таким чином, на цьому засіданні ЦК сталося, як бачите, щось «жахливе», тобто до складу практичного центра, покликаного керувати повстанням, «дивним чином» не попав «натхненник», «головна фігура», «єдиний керівник» повстання, Троцький. Як примирити це з ходячою думкою про особливу роль Троцького? Чи не правда, трохи «дивно» все це, як сказав би Суханов, або

як сказали б троцькісти. Тимчасом, тут немає, власне кажучи, нічого дивного, бо ніякої **особливої** ролі ні в партії, ні в Жовтневому повстанні не відігравав і не міг відігравати Троцький, людина порівняно нова для нашої партії в період Жовтня. Він, як і всі відповідальні працівники, був лише виконавцем волі ЦК і його органів. Хто обізнаний з механікою партійного керівництва більшовиків, той зрозуміє без особливого труда, що інакше й не могло бути: досить було Троцькому порушити волю ЦК, щоб втратити вплив на хід справ. Балачки про особливу роль Троцького є легенда, яку поширюють послужливі «партійні» кумоньки.

Це не значить, звичайно, що Жовтневе повстання не мало свого натхненника. Ні, у нього був свій натхненник і керівник. Але це був Ленін, а не хтонебудь інший, той самий Ленін, чиї резолюції ухвалював ЦК при вирішенні питання про повстання, той самий Ленін, якому підпілля не перешкодило бути справжнім натхненником повстання, всупереч твердженню Троцького. Безглуздо й смішно намагатися тепер базіканням про підпілля замазати той безперечний факт, що натхненником повстання був вождь партії В. І. Ленін.

Такі є факти.

Припустимо, кажуть нам, але не можна заперечувати того, що Троцький добре бився в період Жовтня. Так, це вірно, Троцький дійсно добре бився в Жовтні. Але в період Жовтня добре бився не тільки Троцький, непогано билися навіть такі люди, як ліві есери, що стояли тоді пліч-о-пліч з більшовиками. Взагалі я повинен сказати, що в період переможного

повстання, коли ворог ізольований, а повстання наростає, неважко битися добре. В такі моменти навіть відсталі стають героями.

Але боротьба пролетаріату не являє собою суцільного наступу, суцільного ланцюга успіхів. Боротьба пролетаріату має також свої випробування, свої поразки. Справжнім революціонером є не той, хто проявляє мужність в період переможного повстання, але той, хто, вміючи битись добре при переможному наступі революції, уміє разом з тим проявити мужність в період відступу революції, в період поразки пролетаріату, хто не втрачає голову і не дрейфить при невдачах революції, при успіхах ворога, хто не вдаряється в паніку і не впадає у відчай в період відступу революції. Непогано билися ліві есери в період Жовтня, підтримуючи більшовиків. Але кому не відомо, що ці «хоробрі» бійці вдарились у паніку в період Бреста, коли наступ німецького імперіалізму вкинув їх у відчай і в істерику. Дуже прикро, але факт безсумнівний, що у Троцького, який добре бився в період Жовтня, невистачило мужності в період Бреста, в період тимчасових невдач революції, для того, щоб проявити достатню стійкість у цю тяжку хвилину і не піти по стопах лівих есерів. Безперечно, що момент був тяжкий, треба було проявити особливу мужність і залізний спокій для того, щоб не розгубитися, вчасно відступити, вчасно прийняти мир, вивести пролетарську армію з-під удару німецького імперіалізму, зберегти селянські резерви і, діставши таким чином перепочинок, ударити потім на ворога з новими силами. Але такої мужності і такої революційної стій-

кості, на жаль, не знайшлося у Троцького в цю тяжку хвилину.

На думку Троцького, основний урок пролетарської революції полягає в тому, щоб «не здрейфити» під час Жовтня. Це невірно, бо це твердження Троцького містить у собі лише **часточку** правди про уроки революції. **Вся** правда про уроки пролетарської революції полягає в тому, щоб «не здрейфити» не тільки в дні наступу революції, але і в дні її відступу, коли ворог бере верх, а революція зазнає невдач. Революція не вичерпується Жовтнем. Жовтень є лише початок пролетарської революції. Погано, якщо дрейфлять, коли повстання піднімається. Ще гірше, коли дрейфлять при тяжких випробуваннях революції, після взяття влади. Удержання влади на другий день революції не менш важливе, ніж взяття влади. Якщо Троцький здрейфив у період Бреста, в період тяжких випробувань нашої революції, коли справа мало було не дійшла до «здачі» влади, то він повинен зрозуміти, що жовтневі помилки Каменєва і Зінов'єва тут зовсім ні при чому.

Так стоїть справа з легендами про Жовтневе повстання.

II

ПАРТІЯ І ПІДГОТОВКА ЖОВТНЯ

Перейдемо тепер до питання про підготовку Жовтня.

Послухавши Троцького, можна подумати, що партія більшовиків увесь підготовчий період від березня до жовтня тільки й робила, що топталася на місці,

роз'їдалася внутрішніми суперечностями і всіляко перешкоджала Леніну, і коли б не Троцький, то невідомо, чим кінчилася б справа Жовтневої революції. Трохи забавно чути ці дивні балачки про партію від Троцького, який оголосив у тій же «передмові» до III тома, що «основним інструментом пролетарського перевороту є партія», що «без партії, помимо партії, в обхід партії, через сурогат партії пролетарська революція перемогти не може», причому сам аллах не зрозуміє, як могла перемогти наша революція, якщо «основний її інструмент» виявився непридатним, а «в обхід партії» нема, виявляється, ніякої можливості перемогти. Але дивностями частує нас Троцький не вперше. Треба думати, що забавні балачки про нашу партію належать до числа звичайних дивностей Троцького.

Розглянемо коротко історію підготовки Жовтня за періодами.

1) **Період нового орієнтування партії (березень — квітень).** Основні факти цього періоду:

а) повалення царизму;

б) утворення Тимчасового уряду (диктатура буржуазії);

в) поява Рад робітничих і солдатських депутатів (диктатура пролетаріату і селянства);

г) двовладдя;

д) квітнева демонстрація;

е) перша криза влади.

Характерною рисою цього періоду є той факт, що існують поруч, разом, в один і той же час і диктатура буржуазії, і диктатура пролетаріату й селянства, причому остання довірливо ставиться до

першої, вірить в її мирні прагнення, добровільно віддає владу буржуазії і перетворює себе, таким чином, в її придаток. Серйозних конфліктів між двома диктатурами немає ще. Але є зате «контактна комісія» [70].

Це був величезний перелом в історії Росії і небувалий поворот в історії нашої партії. Стара, дореволюційна платформа прямого повалення уряду була ясна і певна, але вона вже не підходила до нових умов боротьби. Тепер уже не можна було йти прямо на повалення уряду, бо він був зв'язаний з Радами, що перебували під впливом оборонців, і партії довелося б вести непосильну війну і проти уряду, і проти Рад. Але не можна було також вести політику підтримки Тимчасового уряду, бо він був урядом імперіалізму. Необхідне було нове орієнтування партії в нових умовах боротьби. Партія (її більшість) йшла до цього нового орієнтування навпомацки. Вона прийняла політику тиснення Рад на Тимчасовий уряд у питанні про мир і не зважилася відразу зробити крок вперед від старого лозунга про диктатуру пролетаріату й селянства до нового лозунга про владу Рад. Ця половинчата політика була розрахована на те, щоб дати Радам розглядіти на конкретних питаннях про мир справжню імперіалістичну природу Тимчасового уряду і тим відірвати їх від останнього. Але це була глибоко помилкова позиція, бо вона плодила пацифістські ілюзії, лила воду на млин оборонства і утрудняла революційне виховання мас. Цю помилкову позицію я поділяв тоді з іншими товаришами по партії і відмовився від неї цілком лише в середині квітня, приєднавшись до тез Леніна. Потрібне

було нове орієнтування. Це нове орієнтування дав партії Ленін у своїх знаменитих Квітневих тезах [71]. Я не говорю багато про ці тези, бо вони відомі всім і кожному. Чи були тоді в партії незгоди з Леніним? Так, були. Як довго тривали ці незгоди? Не більше двох тижнів. Загальноміська конференція Петроградської організації [72] (друга половина квітня), яка прийняла тези Леніна, була поворотним пунктом в розвитку нашої партії. Всеросійська квітнева конференція [73] (кінець квітня) лише довершила в загальноросійському масштабі справу Петроградської конференції, згуртувавши навколо єдиної партійної позиції дев'ять десятих партії.

Тепер, через сім років, Троцький злорадіє з приводу колишніх незгод у більшовиків, зображаючи ці незгоди, як боротьбу мало не двох партій всередині більшовизму. Але, по-перше, Троцький тут безбожно перебільшує і роздуває справу, бо партія більшовиків пережила ці незгоди без найменшого потрясіння. По-друге, наша партія була б кастою, а не революційною партією, якби вона не допускала в своєму середовищі відтінків думки, причому відомо, що незгоди бували у нас і в минулому, наприклад, в період III Думи, що, проте, не заважало єдності нашої партії. По-третє, не зайвим буде спитати, яка була **тоді** позиція самого Троцького, що охоче злорадіє **тепер** з приводу колишніх незгод у більшовиків? Так званий редактор творів Троцького Ленцнер запевняє, що американські листи Троцького (березень) «цілком передхопили» ленінські «Листи з далека» [74] (березень), які лягли в основу Квітневих тез Леніна. Так і сказано: «цілком передхопили». Троцький не за-

перечує проти такої аналогії, приймаючи її, як видно, із вдячністю. Але, по-перше, листи Троцького «зовсім не схожі» на листи Леніна ні по духу, ні за висновками, бо вони відбивають цілком і повністю антибільшовицький лозунг Троцького: «без царя, а уряд робітничий», лозунг, який означає революцію без селянства. Досить тільки переглянути ці дві групи листів, щоб переконатися в цьому. По-друге, чим пояснити в такому разі, що Ленін визнав за потрібне відмежуватися від Троцького на другий же день після свого приїзду з-за кордону? Кому не відомі неодноразові заяви Леніна про те, що лозунг Троцького **«без царя, а уряд робітничий»**, є спробою «перестрибнути через селянський рух, який не вижив себе», що цей лозунг означає «гру в захоплення влади робітничим урядом» *?

Що може бути спільного між більшовицькими тезами Леніна і антибільшовицькою схемою Троцького з її «грою в захоплення влади»? І звідки тільки береться в людей ця пристрасть порівнювати халупку з Монбланом? Для чого потрібне було Ленцнерові це рисковане приєднання до купи старих легенд про нашу революцію ще однієї легенди про «передхоплення» в американських листах Троцького відомих «Листів з далека» Леніна **?

---

* Див. Твори Леніна, т. XX, стор. 104. Див. також доповіді на Петроградській загальноміській конференції і на Загальноросійській конференції РСДРП (б) (середина і кінець квітня 1917 року).

** До числа таких легенд треба віднести також дуже поширену версію про те, що Троцький є нібито «єдиним» або

Недаром говориться, що послужливий ведмідь небезпечніший за ворога.

2) **Період революційної мобілізації мас (травень—серпень).** Основні факти цього періоду:

а) квітнева демонстрація в Петрограді і утворення коаліційного уряду з участю «соціалістів»;

б) першотравнева демонстрація в основних центрах Росії з лозунгом «демократичного миру»;

в) червнева демонстрація в Петрограді з основним лозунгом «Геть міністрів-капіталістів!»;

г) червневий наступ на фронті і невдачі російської армії;

«головним організатором» перемог на фронтах громадянської війни. Я повинен заявити, товариші, в інтересах істини, що ця версія зовсім не відповідає дійсності. Я далекий від того, щоб заперечувати важливу роль Троцького у громадянській війні. Але повинен заявити з усією рішучістю, що висока честь організатора наших перемог належить не окремим особам, а великому колективові передових робітників нашої країни — Російській Комуністичній партії. Може, не зайвим буде навести кілька прикладів. Ви знаєте, що основними ворогами Радянської Республіки вважалися Колчак і Денікін. Ви знаєте, що наша країна зітхнула вільно лише після перемоги над цими ворогами. І от, історія говорить, що обох цих ворогів, тобто і Колчака і Денікіна, добили наші війська **всупереч** планам Троцького.

Судіть самі.

1) Про Колчака. *Діється влітку 1919 року.* Наші війська наступають на Колчака і орудують під Уфою. Засідання *Центрального Комітету. Троцький пропонує затримати наступ* по лінії річки Бєлая (під Уфою), залишивши Урал в руках Колчака, зняти частину військ із Східного фронту і перекинути їх на Південний фронт. Відбуваються палкі дебати. Центральний Комітет не згоджується з Троцьким, вважаючи, що не можна лишати в руках Колчака Урал з його заводами, з його залізнич-

д) липнева збройна демонстрація в Петрограді, вихід міністрів-кадетів з уряду;

е) приведення з фронту контрреволюційних військ, розгром редакції «Правды», боротьба контрреволюції з Радами і утворення нового коаліційного уряду на чолі з Керенським;

є) VI з'їзд нашої партії, який дав лозунг підготовки збройного повстання;

ж) контрреволюційна Державна нарада і загальний страйк у Москві;

з) невдалий наступ Корнілова на Петроград, пожвавлення Рад, відставка кадетів і утворення «Директорії».

ною сіткою, де він легко може оправитися, зібрати кулак і знову *опинитися біля Волги*, — треба *спочатку прогнати Колчака за* Уральський хребет, в сибірські степи, і тільки після цього зайнятися перекиданням сил на південь. Центральний Комітет відхиляє план Троцького. Останній подає у відставку. Центральний Комітет не приймає відставки. Главком Вацетіс, прихильник плану Троцького, йде у відставку. На його місце стає новий главком, Каменев. З цього моменту Троцький відходить від прямої участі у справах Східного фронту.

2) **Про Денікіна.** Діється восени 1919 року. Наступ на Денікіна не вдається. «Сталеве кільце» навколо Мамонтова (рейд Мамонтова) явно провалюється. Денікін бере Курськ. Денікін підходить до Орла. Троцького викликають з Південного фронту на засідання Центрального Комітету. Центральний Комітет визнає становище тривожним і постановляє направити на Південний фронт нових військових працівників, відкликавши Троцького. Нові військові працівники вимагають «невтручання» Троцького у справи Південного фронту. Троцький відходить від прямої участі у справах Південного фронту. Операції на Південному фронті, аж до взяття нами Ростова на Дону і Одеси, проходять без Троцького.

Хай спробують заперечити ці факти.

Характерною рисою цього періоду треба вважати загострення кризи і порушення тієї нестійкої рівноваги між Радами і Тимчасовим урядом, яка, — чи погано, чи добре, — існувала в попередній період. Двовладдя стало нестерпним для обох сторін. Крихка будова «контактної комісії» доживає останні дні. «Криза влади» і «міністерська чехарда» були тоді наймоднішими слівцями моменту. Криза на фронті і розруха в тилу роблять свою справу, посилюючи крайні фланги і стискаючи з двох боків угодовців-оборонців. Революція мобілізується, викликаючи мобілізацію контрреволюції. Контрреволюція, в свою чергу, підхльостує революцію, викликаючи нові хвилі революційного припливу. Питання про перехід влади до нового класу стає черговим питанням дня.

Чи були тоді незгоди в нашій партії? Так, були. Але вони мали виключно діловий характер, всупереч запевненням Троцького, який намагається відкрити «праве» і «ліве» крило партії. Тобто це були такі незгоди, без яких не буває взагалі живого партійного життя і дійсної партійної роботи.

Не має рації Троцький, запевняючи, що квітнева демонстрація в Петрограді викликала незгоди всередині Центрального Комітету. Центральний Комітет був абсолютно єдиний у цьому питанні, осуджуючи спробу групи товаришів арештувати Тимчасовий уряд в момент, коли в Радах і в армії більшовики становили меншість. Якби Троцький писав «історію» Жовтня не за Сухановим, а за дійсними документами, він легко переконався б у помилковості свого твердження.

Абсолютно не має рації Троцький, твердячи, що спроба, «з ініціативи Леніна», влаштувати демонстрацію 10 червня зустріла обвинувачення в «авантюризмі» з боку «правих» членів Центрального Комітету. Якби Троцький писав не за Сухановим, він знав би напевно, що демонстрація 10 червня була відкладена в цілковитій згоді з Леніним, причому необхідність відкладення боронив Ленін у великій промові на відомому засіданні Петроградського комітету (див. протоколи Петроградського комітету [75]).

Зовсім не має рації Троцький, говорячи про «трагічні» незгоди всередині ЦК в зв'язку з липневою збройною демонстрацією. Троцький просто вигадує, вважаючи, що деякі члени керівної групи ЦК «повинні були вбачати в липневому епізоді шкідливу авантюру». Троцький, який не входив ще тоді до складу нашого ЦК і був лише нашим радянським парламентарієм, міг, звичайно, і не знати, що ЦК розглядав липневу демонстрацію лише як засіб промацування противника, що ЦК (і Ленін) не хотіли і не думали перетворити демонстрацію у повстання в момент, коли столичні Ради стояли ще за оборонців. Цілком можливо, що дехто з більшовиків, дійсно, хникав у зв'язку з липневою поразкою. Мені відомо, наприклад, що дехто з арештованих тоді більшовиків готовий був навіть покинути наші ряди. Але робити звідси висновок проти деяких, нібито «правих», нібито членів ЦК, — значить безбожно перекручувати історію.

Не має рації Троцький, заявляючи, що в корніловські дні виявилась у частині верхів партії тенденція до блоку з оборонцями, до підтримки

Тимчасового уряду. Мова йде, звичайно, про тих самих нібито «правих», які не дають спати Троцькому. Троцький не має рації, бо є на світі такі документи, як тодішній ЦО партії, який розбиває заяви Троцького. Троцький посилається на лист Леніна до ЦК з пересторогою проти підтримки Керенського. Але Троцький не розуміє листів Леніна, їх значення, їх призначення. Ленін у своїх листах іноді навмисне забігає вперед, висуваючи на перший план ті **можливі** помилки, які можуть бути допущені, і критикуючи їх авансом з метою попередити партію і застрахувати її від помилок, або ж іноді роздуває «дрібницю» і робить «з мухи слона» з тією ж педагогічною метою. Вождь партії, особливо якщо він перебуває в підпіллі, інакше й не може робити, бо він повинен бачити далі від своїх соратників і мусить бити на сполох з приводу кожної можливої помилки, навіть з приводу «дрібниць». Але робити з таких листів Леніна (а таких листів у нього немало) висновок про «трагічні» незгоди і трубити з цього приводу — значить не розуміти листів Леніна, не знати Леніна. Цим, мабуть, і пояснюється, що Троцький попадає іноді пальцем у небо. Коротше: ніяких, абсолютно ніяких, незгод не було в ЦК в дні корніловського виступу.

Після липневої поразки між ЦК і Леніним дійсно виникла незгода в питанні про долю Рад. Відомо, що Ленін, бажаючи зосередити увагу партії на підготовці повстання поза Радами, перестерігав від захоплення Радами, вважаючи, що Ради, опоганені оборонцями, перетворились уже в пусте місце. Центральний Комітет і VI з'їзд партії взяли обережнішу

лінію, вирішивши, що немає підстав вважати виключеним пожвавлення Рад. Корніловський виступ показав, що рішення було правильне. А втім, ця незгода не мала актуального значення для партії. Згодом Ленін визнав, що лінія VI з'їзду була правильна. Цікаво, що Троцький не вчепився за цю незгоду і не роздув її до «страшенних» розмірів.

Єдина і згуртована партія, що стоїть у центрі революційної мобілізації мас, — така є картина становища нашої партії в цей період.

3) **Період організації штурму (вересень—жовтень).** Основні факти цього періоду:

а) скликання Демократичної наради і провал ідеї блоку з кадетами;

б) перехід Московської і Петроградської Рад на сторону більшовиків;

в) з'їзд Рад Північної області [76] і рішення Петроградської Ради проти виведення військ;

г) рішення ЦК партії про повстання і утворення Військово-революційного комітету Петроградської Ради;

д) рішення петроградського гарнізону про збройну підтримку Петроградської Ради і організація системи комісарів Військово-революційного комітету;

е) виступ більшовицьких збройних сил і арешт членів Тимчасового уряду;

є) взяття влади Військово-революційним комітетом Петроградської Ради і утворення Ради Народних Комісарів II з'їздом Рад.

Характерною рисою цього періоду треба вважати швидке наростання кризи, повну розгубленість правлячих кіл, ізоляцію есерів та меншовиків і масове

перебігання хитких елементів на сторону більшовиків. Слід відзначити одну оригінальну особливість тактики революції в цей період. Полягає вона, ця особливість, у тому, що кожний, або майже кожний, крок свого наступу революція старається проробити під виглядом оборони. Безперечно, що відмова від виведення військ з Петрограда була серйозним кроком наступу революції, проте цей наступ був пророблений під лозунгом оборони Петрограда від можливого наступу зовнішнього ворога. Безперечно, що утворення Військово-революційного комітету було ще серйознішим кроком наступу на Тимчасовий уряд, проте воно було проведене під лозунгом організації радянського контролю над діями штабу округу. Безперечно, що відкритий перехід гарнізону на сторону Військово-революційного комітету і організація сітки радянських комісарів знаменували собою початок повстання, проте ці кроки були пророблені революцією під лозунгом захисту Петроградської Ради від можливих виступів контрреволюції. Революція немовби маскувала свої наступальні дії оболонкою оборони для того, щоб тим легше втягнути в свою орбіту нерішучі, хиткі елементи. Цим, мабуть, і пояснюється зовнішньо-оборонний характер промов, статей і лозунгів цього періоду, які мають проте глибоко наступальний характер своїм внутрішнім змістом.

Чи були незгоди в цей період всередині Центрального Комітету? Так, були, і немаловажні. Про незгоди в питанні про повстання я вже говорив. Вони повністю відбилися в протоколах ЦК від 10 і 16 жовтня. Тому я не стану повторювати вже сказане раніше. Необхідно тепер спинитися на трьох питаннях:

про участь у передпарламенті, про роль Рад у повстанні і про строк повстання. Це тим більш необхідно, що Троцький, у своєму старанні висунути себе на видне місце, «ненароком» перекрутив позицію Леніна в двох останніх питаннях.

Безперечно, що незгоди в питанні про передпарламент мали серйозний характер. В чому полягала, так би мовити, мета передпарламенту? В тому, щоб допомогти буржуазії відсунути Ради на задній план і закласти основи буржуазного парламентаризму. Чи міг передпарламент виконати таке завдання при тій революційній обстановці, що склалася, — це інше питання. Події показали, що ця мета була нездійснима, а сам передпарламент являв собою викидень корніловщини. Але безперечно, що саме таку мету ставили собі меншовики й есери, створюючи передпарламент. Що могла означати при цих умовах участь більшовиків у передпарламенті? Не що інше, як введення в оману пролетарських мас щодо справжнього обличчя передпарламенту. Цим, головним чином, і пояснюється та пристрасність, з якою бичує Ленін у своїх листах прихильників участі в передпарламенті. Участь у передпарламенті була, безперечно, серйозною помилкою.

Але було б помилково думати, як це робить Троцький, що прихильники участі пішли до передпарламенту з метою органічної роботи, з метою «введення робітничого руху» «в русло соціал-демократії». Це зовсім невірно. Це неправда. Коли б це було вірно, партії не вдалося б «в два счета» ліквідувати цю помилку шляхом демонстративного виходу з передпарламенту. Життєвість і революційна міць нашої

партії в тому, між іншим, і виявилась, що вона вмить виправила цю помилку.

А потім, дозвольте мені виправити маленьку неточність, яка закралася в повідомлення «редактора» творів Троцького Ленцнера, про засідання більшовицької фракції, яке вирішило питання про передпарламент. Ленцнер повідомляє, що доповідачів на цьому засіданні було два — Каменєв і Троцький. Це невірно. Насправді доповідачів було четверо: два за бойкот передпарламенту (Троцький і Сталін) і два за участь (Каменєв і Ногін).

Ще гірше стоїть справа з Троцьким, коли він торкається позиції Леніна в питанні про форму повстання. У Троцького виходить, що, за Леніним, у жовтні партія повинна була взяти владу «незалежно від Ради і за спиною її». Критикуючи потім цю нісенітницю, приписувану Леніну, Троцький «скаче і грає», розроджуючись в результаті поблажливою фразою: «Це було б помилкою». Троцький говорить тут неправду про Леніна, він перекручує погляд Леніна на роль Рад у повстанні. Можна було б навести цілу купу документів, які говорять про те, що Ленін пропонував узяти владу **через** Ради, Петроградську або Московську, а не **за спиною** Рад. Для чого потрібна була Троцькому ця більш ніж дивна легенда про Леніна?

Не краще стоїть справа з Троцьким, коли він «розбирає» позицію ЦК і Леніна в питанні про строк повстання. Повідомляючи про знамените засідання ЦК від 10 жовтня, Троцький твердить, що на цьому засіданні «була ухвалена резолюція в тому сенсі, що повстання повинно відбутися не пізніше 15 жовтня».

Виходить, що ЦК призначив строк повстання на 15 жовтня і потім сам же порушив цю постанову, відтягнувши строк повстання на 25 жовтня. Чи вірно це? Ні, невірно. Центральний Комітет ухвалив за цей період всього дві резолюції про повстання — від 10 жовтня і від 16 жовтня. Зачитаємо ці резолюції.

Резолюція ЦК від 10 жовтня:

«ЦК визнає, що як міжнародне становище російської революції (повстання у флоті в Німеччині, як крайній прояв наростання в усій Європі всесвітньої соціалістичної революції, потім загроза миру* імперіалістів з метою задушення революції в Росії), так і воєнне становище (безсумнівне рішення російської буржуазії і Керенського з К° здати Пітер німцям), так і здобуття більшості пролетарською партією в Радах, — все це в зв'язку з селянським повстанням і з поворотом народного довір'я до нашої партії (вибори в Москві), нарешті явне підготовлення другої корніловщини (виведення військ з Пітера, підвезення до Пітера козаків, оточення Мінська козаками та ін.), — все це ставить на чергу дня збройне повстання.

Визнаючи таким чином, що збройне повстання неминуче і цілком назріло, ЦК пропонує всім організаціям партії керуватися цим і з цієї точки зору обговорювати і розв'язувати всі практичні питання (з'їзду Рад Північної області, виведення військ з Пітера, виступу москвичів та мінчан і т. д.)» [77].

Резолюція наради ЦК з відповідальними працівниками від 16 жовтня:

«Збори цілком вітають і цілковито підтримують резолюцію ЦК, закликають усі організації і всіх робітників і солдатів до всебічної й найпосиленішої підготовки збройного повстання, до підтримки створюваного для цього Центральним Комітетом центра і висловлюють цілковиту впевненість, що ЦК і Рада своєчасно вкажуть сприятливий момент і доцільні способи наступу» [78].

---

* Очевидно, має бути: «сепаратного миру». **Й. Ст.**

Ви бачите, що Троцького зрадила пам'ять щодо строку повстання і резолюції ЦК про повстання.

Зовсім не має рації Троцький, твердячи, що Ленін недооцінював радянську легальність, що Ленін не розумів серйозного значення взяття влади Всеросійським з'їздом Рад 25 жовтня, що нібито саме через це Ленін наполягав на взятті влади до 25 жовтня. Це невірно. Ленін пропонував взяття влади до 25 жовтня з двох причин. По-перше, тому, що контрреволюціонери могли в перший-ліпший момент здати Петроград, а це знекровило б повстання, яке підіймалося, і через це був дорогий кожний день. По-друге, тому, що помилка Петроградської Ради, яка **відкрито** призначила і розпублікувала день повстання (25 жовтня), не могла бути виправлена інакше, як фактичним повстанням **до** цього легального строку повстання. Справа в тому, що Ленін дивився на повстання, як на мистецтво, і він не міг не знати, що ворог, якому став відомий (внаслідок необережності Петроградської Ради) день повстання, обов'язково постарається підготуватися до цього дня, з огляду на що необхідно було випередити ворога, тобто почати повстання обов'язково **до** легального строку. Цим, головним чином, і пояснюється та пристрасність, з якою бичував Ленін у своїх листах фетишистів дати — 25 жовтня. Події показали, що Ленін мав цілковиту рацію. Відомо, що повстання було почате до Всеросійського з'їзду Рад. Відомо, що влада була взята фактично до відкриття Всеросійського з'їзду Рад, і була вона взята не з'їздом Рад, а Петроградською Радою, Військово-революційним комітетом. З'їзд Рад *лише* **прийняв** владу з рук Петро-

градської Ради. Ось чому довгі розумування Троцького про значення радянської легальності є зовсім зайві.

Жива і могутня партія, яка стоїть на чолі революційних мас, що штурмують і повалюють буржуазну владу, — такий є стан нашої партії в цей період.

Так стоїть справа з легендами про підготовку Жовтня.

III

ТРОЦЬКІЗМ ЧИ ЛЕНІНІЗМ?

Ми говорили вище про легенди проти партії і про Леніна, що їх поширюють Троцький та його однодумці в зв'язку з Жовтнем і його підготовкою. Ми викривали і спростовували ці легенди. Але ось питання: для чого потрібні були Троцькому всі ці легенди про Жовтень і підготовку Жовтня, про Леніна і партію Леніна? Для чого потрібні були нові літературні виступи Троцького проти партії? В чому сенс, завдання, мета цих виступів тепер, коли партія не хоче дискутувати, коли партія завалена купою невідкладних завдань, коли партія потребує згуртованої роботи по відбудові господарства, а не нової боротьби з приводу старих питань? Для чого потрібно було Троцькому тягти партію назад, до нових дискусій?

Троцький запевняє, що все це необхідне для «вивчення» Жовтня. Але невже не можна вивчати Жовтень без того, щоб не брикнути ще раз партію та її вождя Леніна? Що це за «історія» Жовтня,

яка починається і кінчається розвінчуванням головного діяча Жовтневого повстання, розвінчуванням партії, яка організувала і провела це повстання? Ні, справа тут не у вивченні Жовтня. **Так** Жовтень не вивчають. **Так** історію Жовтня не пишуть. Очевидно, «умисел» інший тут є. А «умисел» цей полягає, за всіма даними, в тому, що Троцький у своїх літературних виступах робить ще одну (ще одну!) спробу підготувати умови для підміни ленінізму троцькізмом. Троцькому «дозарізу» треба розвінчати партію, її кадри, які провели повстання, для того, щоб від розвінчування партії перейти до розвінчування ленінізму. А розвінчування ленінізму необхідне для того, щоб протягти троцькізм, як «єдину», «пролетарську» (не жартуйте!) ідеологію. Все це, звичайно (о, звичайно!), під прапором ленінізму, щоб процедура протягування пройшла «максимально безболісно».

В цьому суть останніх літературних виступів Троцького.

Тим-то ці літературні виступи Троцького ставлять руба питання про троцькізм.

Отже, що таке троцькізм?

Троцькізм містить три особливості, які ставлять його в непримиренну суперечність з ленінізмом.

Що це за особливості?

По-перше. Троцькізм є теорія «перманентної» (безперервної) революції. А що таке перманентна революція в її троцькістському розумінні? Це є революція без урахування маломіцного селянства як революційної сили. «Перманентна» революція Троцького є, як говорить Ленін, «перестрибування»

через селянський рух, «гра в захоплення влади». В чому її небезпека? В тому, що така революція, коли б її спробували здійснити, кінчилася б неминучим крахом, бо вона відірвала б від російського пролетаріату його союзника, тобто маломіцне селянство. Цим і пояснюється та боротьба, яку веде ленінізм з троцькізмом ще з 1905 року.

Як розцінює Троцький ленінізм з точки зору цієї боротьби? Він розглядає його, як теорію, що містить у собі «антиреволюційні риси». На чому оснований такий сердитий відзив про ленінізм? На тому, що ленінізм відстоював і відстояв свого часу ідею диктатури пролетаріату і **селянства.**

Але Троцький не обмежується цим сердитим відзивом. Він іде далі, твердячи, що: «Вся будова ленінізму тепер побудована на брехні і фальсифікації і несе в собі отруйне начало власного розкладу» (див. лист Троцького Чхеїдзе 1913 р.). Як бачите, перед нами дві протилежні лінії.

По-друге. Троцькізм є недовір'я до більшовицької партійності, до її монолітності, до її ворожості до опортуністичних елементів. Троцькізм в організаційній галузі є теорія співжиття революціонерів і опортуністів, їх угруповань і угрупованнячок у надрах єдиної партії. Вам, мабуть, відома історія з Серпневим блоком Троцького, де благополучно співробітничали між собою мартовці і одзовісти, ліквідатори і троцькісти, удаючи з себе «справжню» партію. Відомо, що ця клаптикова «партія» ставила собі цілі зруйнування більшовицької партії. В чому полягали тоді «наші незгоди»? У тому, що ленінізм бачив запоруку розвитку пролетарської партії в зруйнуванні

Серпневого блоку, тоді як троцькізм вбачав у цьому блоці базу для створення «справжньої» партії.

Знову, як бачите, дві протилежні лінії.

По-третє. Троцькізм є недовір'я до лідерів більшовизму, спроба їх дискредитувати, їх розвінчати. Я не знаю ні одної течії в партії, яка могла б зрівнятися з троцькізмом у справі дискредитування лідерів ленінізму або центральних установ партії. Чого вартий, наприклад, «люб'язний» відзив Троцького про Леніна, якого він характеризував, як «професіонального експлуататора всякої відсталості в російському робітничому русі» (див. там же). А це ж далеко не «найлюб'язніший» відзив з усіх існуючих «люб'язних» відзивів Троцького.

Як могло статися, що Троцький, маючи за спиною такий неприємний груз, опинився все-таки в рядах більшовиків під час Жовтневого руху? А сталося це тому, що Троцький відмовився тоді (фактично відмовився) від свого грузу, сховав його у шафу. Без цієї «операції» серйозне співробітництво з Троцьким було б неможливе. Теорія Серпневого блоку, тобто теорія єдності з меншовиками, була вже розбита і викинута геть революцією, бо про яку єдність могла бути мова при збройній боротьбі між більшовиками і меншовиками? Троцькому лишалося тільки визнати факт непридатності цієї теорії.

З теорією перманентної революції «трапилася» та сама неприємна історія, бо ніхто з більшовиків не помишляв про негайне захоплення влади на другий день після лютневої революції, причому Троцький не міг не знати, що більшовики не дозволять йому, кажучи словами Леніна, «грати в захоплення влади».

Троцькому лишалося тільки визнати політику більшовиків про боротьбу за вплив у Радах, про боротьбу за завоювання селянства. Щодо третьої особливості троцькізму (недовір'я до більшовицьких лідерів), то вона природно повинна була відійти на задній план з огляду на явний провал двох перших особливостей.

Чи міг Троцький при такому стані справ не сховати свого грузу в шафу і не піти за більшовиками, він, що не мав за собою скільки-небудь серйозної групи і що прийшов до більшовиків, як позбавлений армії політичний одиночка? Звичайно, не міг!

Який же з цього урок? Урок один: тривале співробітництво ленінців з Троцьким можливе лише при цілковитій відмові останнього від старого грузу, при цілковитому його приєднанні до ленінізму. Троцький пише про уроки Жовтня, але він забуває, що крім усіх інших уроків є ще один урок Жовтня, про який я тільки що розповів і який має для троцькізму першорядне значення. Не завадило б троцькізмові врахувати і цей урок Жовтня.

Але цей урок, як видно, не пішов на користь троцькізмові. Річ у тому, що старий груз троцькізму, схований у шафу в дні Жовтневого руху, тепер знову витягають на світ в надії на збут, — добре, що ринок у нас розширюється. Безперечно, що в нових літературних виступах Троцького ми маємо спробу вернутися до троцькізму, «подолати» ленінізм, протягти, насадити всі особливості троцькізму. Новий троцькізм не є просте повторення старого троцькізму, він досить-таки общипаний і потріпаний, він незрівнянно м'якший по духу і поміркованіший за формою, ніж старий троцькізм, але він, безперечно, зберігає,

по суті справи, всі особливості старого троцькізму. Новий троцькізм не зважується виступати проти ленінізму, як войовнича сила, він воліє орудувати під загальним прапором ленінізму, подвизаючись під лозунгом витлумачення, поліпшення ленінізму. Це тому, що він слабий. Не можна вважати випадковістю той факт, що виступ нового троцькізму збігся з моментом, коли ми залишились без Леніна. При Леніні він не зважився б на цей рискований крок.

В чому полягають характерні риси нового троцькізму?

1) **В питанні про «перманентну» революцію.** Новий троцькізм не вважає за потрібне відкрито обстоювати теорію «перманентної» революції. Він «просто» встановлює, що Жовтнева революція цілком підтвердила ідею «перманентної» революції. З цього він робить такий висновок: важливе і прийнятне в ленінізмі те, що мало місце після війни, в період Жовтневої революції, і, навпаки, неправильне і неприйнятне в ленінізмі те, що мало місце до війни, до Жовтневої революції. Звідси теорія троцькістів про розсічення ленінізму на дві частини: на ленінізм довоєнний, ленінізм «старий», «непридатний», з його ідеєю диктатури пролетаріату й селянства, і ленінізм новий, післявоєнний, Жовтневий, який розраховують вони пристосувати до вимог троцькізму. Ця теорія розсічення ленінізму потрібна троцькізмові, як перший, більш-менш «прийнятний» крок, необхідний для того, щоб полегшити йому дальші кроки у боротьбі з ленінізмом.

Але ленінізм не є еклектична теорія, яка склеєна з різноманітних елементів і допускає можливість

свого розсічення. Ленінізм є цільна теорія, яка виникла в 1903 році, пройшла випробування трьох революцій і йде тепер уперед, як бойовий прапор всесвітнього пролетаріату.

«Більшовизм,— говорить *Ленін*,— існує, як течія політичної думки і як політична партія, з 1903 року. Тільки історія більшовизму за **весь** період його існування може задовільно пояснити, чому він міг виробити і вдержати при найтрудніших умовах залізну дисципліну, необхідну для перемоги пролетаріату» (див. т. XXV, стор. 174).

Більшовизм і ленінізм — єдине суть. Це два найменування одного й того самого предмета. Тим-то теорія розсічення ленінізму на дві частини є теорія зруйнування ленінізму, теорія підміни ленінізму троцькізмом.

Нічого й казати, що партія не може примиритися з цією дивною теорією.

2) **В питанні про партійність.** Старий троцькізм підривав більшовицьку партійність з допомогою теорії (і практики) єдності з меншовиками. Але ця теорія до того оскандалилась, що про неї тепер не хочуть навіть і згадувати. Для підриву партійності сучасний троцькізм придумав нову, менш скандальну і майже «демократичну» теорію протиставлення старих кадрів партійному молоднякові. Для троцькізму не існує єдиної і цільної історії нашої партії. Троцькізм ділить історію нашої партії на дві нерівноцінні частини, на до-жовтневу і по-жовтневу. До-жовтнева частина історії нашої партії є, власне, не історія, а «передісторія», неважливий або, в усякому разі, не дуже важливий підготовчий період нашої партії. По-жовтнева ж частина історії нашої партії є

справжня, дійсна історія. Там — «старі», «передісторичні», неважливі кадри нашої партії. Тут — нова, справжня, «історична» партія. Навряд чи треба доводити, що ця оригінальна схема історії партії є схема підриву єдності між старими і новими кадрами нашої партії, схема зруйнування більшовицької партійності.

Нічого й казати, що партія не може примиритися з цією дивною схемою.

3) **В питанні про лідерів більшовизму.** Старий троцькізм намагався розвінчати Леніна більш-менш відкрито, не боячись наслідків. Новий троцькізм чинить обережніше. Він намагається зробити справу старого троцькізму під виглядом вихваляння Леніна, під виглядом його звеличення. Я думаю, що варто навести кілька прикладів.

Партія знає Леніна, як нещадного революціонера. Але вона знає також, що Ленін був обережний, не любив тих, хто зариваються, і нерідко осаджував твердою рукою тих, хто захоплювався терором, в тому числі й самого Троцького. Троцький торкається цієї теми у своїй книзі «Про Леніна». Але з його характеристики виходить, що Ленін тільки й робив, що «втовкмачував при кожній нагоді думку про неминучість терору». Складається враження, що Ленін був найкровожерливіший з усіх кровожерливих більшовиків.

Для чого знадобилося Троцькому це непотрібне і нічим не виправдуване згущення фарб?

Партія знає Леніна, як зразкового партійця, який не любив вирішувати питання одноособово, без керівної колегії, наскоком, без пильного промацування

і перевірки. Троцький торкається у своїй книзі і цієї сторони справи. Але у нього виходить не Ленін, а якийсь китайський мандарин, що вирішує найважливіші питання в кабінетному затишку, з натхнення.

Ви хочете знати, як було вирішене нашою партією питання про розгон Установчих зборів? Послухайте Троцького:

«Треба, звичайно, розігнати Установчі збори, — говорив Ленін, — та ось, як щодо лівих есерів?

Нас, проте, дуже втішив старик Натансон. Він зайшов до нас «порадитися» і з перших же слів сказав:

— А таки доведеться, мабуть, розігнати Установчі збори силою.

— Браво! — вигукнув Ленін, — що вірно, то вірно! А чи підуть на це ваші?

— У нас дехто вагається, але я думаю, що, кінець кінцем, згодяться, — відказав Натансон».

Так пишеться історія.

Ви хочете знати, як було вирішене партією питання про Вищу військову раду? Послухайте Троцького:

«Без серйозних і досвідчених військових нам з цього хаосу не вибратись, — казав я Володимирові Іллічу кожного разу після відвідування штабу.

— Це, мабуть, вірно. Та як би не зрадили...

— Приставимо до кожного комісара.

— А то ще краще двох, — вигукнув Ленін, — та рукастих. Не може ж бути, щоб у нас не було рукастих комуністів.

Так виникла конструкція Вищої військової ради».

Так пише Троцький історію.

Для чого потрібні були Троцькому ці арабські казки, що компрометують Леніна? Невже для звеличення вождя партії В. І. Леніна? Непохоже щось.

Партія знає Леніна, як найвидатнішого марксиста нашого часу, глибокого теоретика і найдосвідченішого революціонера, якому чужа тінь бланкізму. Троцький торкається у своїй книзі і цієї сторони справи. Але з його характеристики виходить не велетень-Ленін, а якийсь карлик-бланкіст, що радить партії в Жовтневі дні «взяти владу власною рукою, незалежно від Ради і за її спиною». Але я вже говорив, що ця характеристика не відповідає дійсності ні на йоту.

Для чого потрібна була Троцькому ця кричуща... неточність? Чи не є тут спроба «трошечки» розвінчати Леніна?

Такі є характерні риси нового троцькізму.

В чому полягає небезпека нового троцькізму? В тому, що троцькізм усім своїм внутрішнім змістом має всі шанси стати центром і збірним пунктом непролетарських елементів, які прагнуть ослабити, розкласти диктатуру пролетаріату.

Що ж далі? — спитаєте ви. Які чергові завдання партії у зв'язку з новими літературними виступами Троцького?

Троцькізм виступає тепер для того, щоб розвінчати більшовизм і підірвати його основи. Завдання партії полягає в тому, щоб **поховати троцькізм, як ідейну течію.**

Говорять про репресії проти опозиції і про можливість розколу. Це дурниці, товариші. Наша партія міцна й могутня. Вона не допустить ніяких розколів.

Щодо репресій, то я рішуче проти них. Нам потрібні тепер не репресії, а розгорнена ідейна боротьба проти троцькізму, що відроджується.

Ми не хотіли і не добивалися цієї літературної дискусії. Троцькізм нав'язує її нам своїми антиленінськими виступами. Що ж, ми готові, товариші.

«Правда» № 269,
26 листопада 1924 р.

ЖОВТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ І ТАКТИКА РОСІЙСЬКИХ КОМУНІСТІВ

Передмова до книги «На шляхах до Жовтня» [79]

I

ЗОВНІШНЯ І ВНУТРІШНЯ ОБСТАНОВКА ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Три обставини зовнішнього порядку визначили ту порівняну легкість, з якою вдалося пролетарській революції в Росії розбити кайдани імперіалізму і скинути, таким чином, владу буржуазії.

По-перше, та обставина, що Жовтнева революція почалася в період одчайдушної боротьби двох основних імперіалістичних груп, англо-французької і австро-німецької, коли ці групи, будучи зайняті смертельною боротьбою між собою, не мали ні часу, ні засобів приділити серйозну увагу боротьбі з Жовтневою революцією. Ця обставина мала величезне значення для Жовтневої революції, бо вона дала їй можливість використати жорстокі сутички всередині імперіалізму для зміцнення й організації своїх сил.

По-друге, та обставина, що Жовтнева революція почалася в ході імперіалістичної війни, коли трудящі маси, що були змучені війною і прагнули миру, самою логікою речей були підведені до пролетарської революції, як єдиного виходу з війни. Ця обставина мала найсерйозніше значення для Жовтневої революції, бо

вона дала їй в руки могутнє знаряддя миру, полегшила їй можливість поєднання радянського перевороту із закінченням ненависної війни і створила їй, з огляду на це, масове співчуття як на Заході, серед робітників, так і на Сході, серед пригноблених народів.

По-третє, наявність могутнього робітничого руху в Європі і факт назрівання революційної кризи на Заході і Сході, створеної тривалою імперіалістичною війною. Ця обставина мала для революції в Росії неоцінниме значення, бо вона забезпечила їй вірних союзників поза Росією в її боротьбі з світовим імперіалізмом.

Але крім обставин зовнішнього порядку, Жовтнева революція мала ще цілий ряд внутрішніх сприятливих умов, які полегшили їй перемогу.

Головними з цих умов треба вважати такі.

По-перше, Жовтнева революція мала за собою найактивнішу підтримку величезної більшості робітничого класу Росії.

По-друге, вона мала безсумнівну підтримку селянської бідноти і більшості солдатів, що прагнули миру і землі.

По-третє, вона мала на чолі, як керівну силу, таку випробувану партію, як партія більшовиків, сильну не тільки своїм досвідом і роками виробленою дисципліною, але й величезними зв'язками з трудящими масами.

По-четверте, Жовтнева революція мала перед собою таких порівняно легко переборних ворогів, як більш-менш слабу російську буржуазію, остаточно деморалізований селянськими «бунтами» клас поміщиків і цілком збанкрутовані в ході війни угодовські партії (партії меншовиків і есерів).

По-п'яте, вона мала в своєму розпорядженні величезні простори молодої держави, де могла вільно маневрувати, відступати, коли цього вимагала обстановка, перепочити, зібратися з силами та ін.

По-шосте, Жовтнева революція могла розраховувати в своїй боротьбі з контрреволюцією на наявність достатньої кількості продовольчих, паливних і сировинних ресурсів всередині країни.

Поєднання цих зовнішніх і внутрішніх обставин створило ту своєрідну обстановку, яка визначила порівняну легкість перемоги Жовтневої революції.

Це не значить, звичайно, що Жовтнева революція не мала своїх мінусів щодо зовнішньої і внутрішньої обстановки. Чого вартий, наприклад, такий мінус, як певна одинокість Жовтневої революції, відсутність коло неї і в сусідстві з нею радянської країни, на яку вона могла б спертися? Безсумнівно, що майбутня революція, наприклад, у Німеччині, була б щодо цього у вигіднішому становищі, бо вона має в сусідстві таку серйозну своєю силою Радянську країну, як наш Радянський Союз. Я вже не кажу про такий мінус Жовтневої революції, як відсутність пролетарської більшості в країні.

Але ці мінуси лише підкреслюють величезне значення тієї своєрідності внутрішніх і зовнішніх умов Жовтневої революції, про які говорилося вище.

Про цю своєрідність не можна забувати ні на одну хвилину. Про неї особливо слід пам'ятати при аналізі німецьких подій восени 1923 року. Про неї насамперед повинен пам'ятати Троцький, який огульно проводить аналогію між Жовтневою революцією

і революцією в Німеччині і несамовито бичує німецьку компартію за її дійсні і мнимі помилки.

«Росії, — говорить Ленін, — в конкретній історично надзвичайно оригінальній ситуації 1917 року було легко **почати** соціалістичну революцію, тоді *як* **продовжувати** *її і довести її до* кінця Росії буде трудніше, ніж європейським країнам. Мені ще на початку 1918 року довелося вказувати на цю обставину, і дворічний досвід після того цілком підтвердив правильність такого міркування. Таких специфічних умов, як: 1) можливість *поєднати радянський переворот із закінченням, завдяки йому*, імперіалістської війни, яка неймовірно змучила робітників і селян; 2) можливість використати на певний час смертельну боротьбу двох всесвітньо могутніх груп імперіалістських хижаків, груп, які не могли з'єднатися проти радянського ворога; 3) можливість *витримати порівняно довгу громадянську війну*, почасти завдяки гігантським розмірам країни і поганим засобам сполучення; 4) наявність такого глибокого буржуазно-демократичного революційного руху в селянстві, що партія пролетаріату взяла революційні вимоги у партії селян (с.-р., партії, різко ворожої, в більшості своїй, більшовизмові) і відразу здійснила їх завдяки завоюванню політичної влади пролетаріатом;—таких специфічних умов у Західній Європі тепер нема, і повторення таких або подібних умов не надто легке. Ось чому, між іншим, — крім ряду інших причин, — **почати** соціалістичну революцію Західній Європі трудніше, ніж нам» (див. т. XXV, стор. 205).

Цих слів Леніна забувати не можна.

II

ПРО ДВІ ОСОБЛИВОСТІ ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ, АБО ЖОВТЕНЬ І ТЕОРІЯ «ПЕРМАНЕНТНОЇ» РЕВОЛЮЦІЇ ТРОЦЬКОГО

Існують дві особливості Жовтневої революції, з'ясування яких потрібне насамперед для того, щоб зрозуміти внутрішній сенс та історичне значення цієї революції.

Що це за особливості?

Це, по-перше, той факт, що диктатура пролетаріату народилася у нас, як влада, що виникла на основі союзу пролетаріату і трудящих мас селянства, при керівництві останніми з боку пролетаріату. Це, по-друге, той факт, що диктатура пролетаріату утвердилася у нас, як результат перемоги соціалізму в одній країні, капіталістично мало розвиненій, при збереженні капіталізму в інших країнах, капіталістично більш розвинених. Це не значить, звичайно, що у Жовтневої революції нема інших особливостей. Але для нас важливі тепер саме ці дві особливості не тільки через те, що вони чітко виражають суть Жовтневої революції, але й через те, що вони чудово викривають опортуністичну природу теорії «перманентної революції».

Розгляньмо коротко ці особливості.

Питання про трудящі маси дрібної буржуазії, міської і сільської, питання про завоювання цих мас на сторону пролетаріату є найважливішим питанням пролетарської революції. Кого підтримає в боротьбі за владу трудовий люд міста і села, буржуазію чи пролетаріат, чиїм резервом стане він, резервом буржуазії чи резервом пролетаріату,—від цього залежить доля революції і міцність диктатури пролетаріату. Революції 1848 р. і 1871 р. у Франції загинули, головним чином, через те, що селянські резерви опинилися на стороні буржуазії. Жовтнева революція перемогла тому, що вона зуміла відібрати у буржуазії її селянські резерви, вона зуміла завоювати ці резерви на сторону пролетаріату і пролетаріат став у цій революції єдиною керівною силою мільйонних мас трудового люду міста і села.

Хто не зрозумів цього, той ніколи не зрозуміє ні характеру Жовтневої революції, ні природи диктатури пролетаріату, ні своєрідності внутрішньої політики нашої пролетарської влади.

Диктатура пролетаріату не є проста урядова верхівка, яка «вміло» «дібрана» дбайливою рукою «досвідченого стратега» і яка «розумно спирається» на ті чи інші верстви населення. Диктатура пролетаріату є класовий союз пролетаріату і трудящих мас селянства для повалення капіталу, для остаточної перемоги соціалізму, при умові, що керівною силою цього союзу є пролетаріат.

Мова йде тут, таким чином, не про те, щоб «трошечки» недооцінити або «трошечки» переоцінити революційні можливості селянського руху, як люблять тепер висловлюватися деякі дипломатичні оборонці «перманентної революції». Мова йде про природу нової пролетарської держави, яка виникла в результаті Жовтневої революції. Мова йде про характер пролетарської влади, про основи самої диктатури пролетаріату.

«Диктатура пролетаріату, — говорить Ленін, — є особлива форма класового союзу між пролетаріатом, авангардом трудящих, і численними непролетарськими верствами трудящих (дрібна буржуазія, дрібні хазяйчики, селянство, інтелігенція і т. д.), або більшістю їх, союзу проти капіталу, союзу з метою цілковитого повалення капіталу, цілковитого придушення опору буржуазії і спроб реставрації з її боку, союзу з метою остаточного створення і зміцнення соціалізму» (див. т. XXIV, стор. 311).

І далі:

«Диктатура пролетаріату, коли перекласти цей латинський, науковий, історико-філософський вислів на простішу мову, означає ось що:

тільки певний клас, саме міські і взагалі фабрично-заводські, **промислові робітники, спроможні керувати всією масою трудящих і експлуатованих у боротьбі за скинення ярма капіталу, в ході самого скидання, в боротьбі за вдержання і зміцнення перемоги, в справі творення нового, соціалістичного, суспільного ладу, в усій боротьбі за цілковите знищення класів» (див. т. XXIV, стор. 336).**

Така є теорія диктатури пролетаріату, дана Леніним.

Одна з особливостей Жовтневої революції полягає в тому, що ця революція є класичним проведенням ленінської теорії диктатури пролетаріату.

Деякі товариші гадають, що ця теорія є чисто «російською» теорією, яка має відношення лише до російської дійсності. Це невірно. Це зовсім невірно. Говорячи про трудящі маси непролетарських класів, керовані пролетаріатом, Ленін має на увазі не тільки російських селян, але й трудящі елементи окраїн Радянського Союзу, які недавно ще являли собою колонії Росії. Ленін безустанно твердив, що без союзу з цими інонаціональними масами пролетаріат Росії не зможе перемогти. В своїх статтях по національному питанню і в промовах на конгресах Комінтерну Ленін не раз говорив, що перемога світової революції неможлива без революційного союзу, без революційного блоку пролетаріату передових країн з пригнобленими народами поневолених колоній. Але що таке колонії, як не ті самі пригноблені трудові маси, і насамперед трудові маси селянства? Кому не відомо, що питання про визволення колоній є **по суті справи** питанням про визволення трудових мас непролетарських класів від гніту й експлуатації фінансового капіталу?

Але з цього виходить, що ленінська теорія диктатури пролетаріату є не чисто «російська» теорія, а теорія, обов'язкова для всіх країн. Більшовизм не є тільки російське явище. «Більшовизм», — говорить Ленін — є **«зразок тактики для всіх»** (див. т. XXIII, стор. 386).

Такі є характерні риси першої особливості Жовтневої революції.

Як стоїть справа з теорією «перманентної революції» Троцького з точки зору цієї особливості Жовтневої революції?

Не будемо багато говорити про позицію Троцького в 1905 році, коли він «просто» забув про селянство, як революційну силу, висуваючи лозунг «без царя, а уряд робітничий», тобто лозунг про революцію без селянства. Навіть Радек, цей дипломатичний оборонець «перманентної революції», змушений тепер визнати, що «перманентна революція» в 1905 році означала «стрибок у повітря» від дійсності. Тепер, як видно, всі визнають, що з цим «стрибком у повітря» не варто більше возитися.

Не будемо також багато говорити про позицію Троцького в період війни, скажемо, в 1915 році, коли він у своїй статті «Боротьба за владу», виходячи з того, що «ми живемо в епоху імперіалізму», що імперіалізм «протиставить не буржуазну націю старому режимові, а пролетаріат — буржуазній нації», прийшов до висновку про те, що революційна роль селянства повинна зменшуватись, що лозунг про конфіскацію землі не має вже того значення, яке він мав раніше. Відомо, що Ленін, розбираючи цю статтю Троцького, обвинувачував його тоді в «запереченні» «ролі

селянства», кажучи, що «Троцький на ділі допомагає ліберальним робітничим політикам Росії, які під «запереченням» ролі селянства розуміють **небажання** піднімати селян на революцію!» (див. т. XVIII, стор. 318).

Перейдемо краще до пізніших праць Троцького в цьому питанні, до праць того періоду, коли пролетарська диктатура встигла вже утвердитися і коли Троцький мав можливість перевірити свою теорію «перманентної революції» на ділі і виправити свої помилки. Візьмемо «Передмову» Троцького до книги «1905 рік», написану в 1922 році. Ось що говорить Троцький у цій «Передмові» про «перманентну революцію»:

«Саме в проміжок між 9 січня і жовтневим страйком 1905 року склались у автора ті погляди на характер революційного розвитку Росії, які дістали назву теорії «перманентної революції». Мудрована назва ця виражала ту думку, що російська революція, перед якою безпосередньо стоять буржуазні цілі, *не зможе, однак, на них спинитися*. Революція не зможе розв'язати свої найближчі буржуазні завдання інакше, як поставивши при владі пролетаріат. А цей останній, взявши в руки владу, не зможе обмежити себе буржуазними рамками в революції. Навпаки, саме для забезпечення своєї перемоги пролетарському авангардові доведеться *на перших же порах свого панування* чинити найглибші втручання не тільки в феодальну, але й в буржуазну власність. При цьому він вступить у **ворожі сутички** не тільки з усіма угрупованнями буржуазії, які підтримували його на перших порах його революційної боротьби, але й з **широкими масами селянства**, при допомозі яких він прийшов до влади. Суперечності в становищі робітничого уряду у відсталій країні, з переважною більшістю селянського населення, зможуть знайти своє розв'язання **тільки** в міжнародному масштабі, на арені світової революції пролетаріату» *.

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Так говорить Троцький про свою «перманентну революцію».

Досить тільки зіставити цю цитату з вищенаведеними цитатами з творів Леніна про диктатуру пролетаріату, щоб зрозуміти всю прірву, яка відділяє ленінську теорію диктатури пролетаріату від теорії Троцького про «перманентну революцію».

Ленін говорить про **союз** пролетаріату і трудящих верств селянства, як основу диктатури пролетаріату. У Троцького ж виходять **«ворожі сутички»** «пролетарського авангарду» з «широкими масами селянства».

Ленін говорить про **керівництво** трудящими й експлуатованими масами з боку пролетаріату. У Троцького ж виходять **«суперечності** в становищі робітничого уряду у відсталій країні, з переважною більшістю селянського населення».

За Леніним революція черпає свої сили насамперед серед робітників і селян самої Росії. У Троцького ж виходить, що необхідні сили можна черпати **лише** «на арені світової революції пролетаріату».

А як бути, коли міжнародній революції судилося прийти із запізненням? Чи є якийсь просвіток для нашої революції? Троцький не дає ніякого просвітку, бо «суперечності в становищі робітничого уряду... зможуть знайти своє розв'язання **тільки**... на арені світової революції пролетаріату». За цим планом для нашої революції лишається тільки одна перспектива: животіти у своїх власних суперечностях і гнити на пні в чеканні світової революції.

Що таке диктатура пролетаріату за Леніним?

Диктатура пролетаріату є влада, яка спирається на союз пролетаріату і трудящих мас селянства для

«цілковитого повалення капіталу», для «остаточного створення і зміцнення соціалізму».

Що таке диктатура пролетаріату за Троцьким?

Диктатура пролетаріату є влада, яка вступає «у ворожі сутички» з «широкими масами селянства» і шукає розв'язання «суперечностей» **лише** «на арені світової революції пролетаріату».

Чим відрізняється ця «теорія перманентної революції» від відомої теорії меншовизму про заперечення ідеї диктатури пролетаріату?

По суті справи нічим.

Сумніви неможливі. «Перманентна революція» не є проста недооцінка революційних можливостей селянського руху. «Перманентна революція» є така недооцінка селянського руху, яка веде до **заперечення** ленінської теорії диктатури пролетаріату.

«Перманентна революція» Троцького є різновидність меншовизму.

Так стоїть справа з першою особливістю Жовтневої революції.

Які характерні риси другої особливості Жовтневої революції?

Вивчаючи імперіалізм, особливо в період війни, Ленін прийшов до закону про нерівномірність, стрибкоподібність економічного і політичного розвитку капіталістичних країн. За сенсом цього закону, розвиток підприємств, трестів, галузей промисловості і окремих країн відбувається нерівномірно, не в порядку певної черги, не так, щоб один трест, одна галузь промисловості або одна країна йшли весь час попереду, а інші трести або країни відставали послідовно одна по одній, — а стрибкоподібно, з перери-

вами в розвитку одних країн і з стрибками вперед у розвитку інших країн. При цьому «цілком законне» прагнення країн, що відстають, зберегти старі позиції і таке саме «законне» прагнення країн, що заскочили вперед, захопити нові позиції ведуть до того, що воєнні сутички імперіалістичних країн є неминучою необхідністю. Так було, наприклад, з Німеччиною, яка півтіку тому являла собою, в порівнянні з Францією і Англією, відсталу країну. Те саме треба сказати про Японію в порівнянні з Росією. Відомо, однак, що вже на початку XX століття Німеччина і Японія стрибнули так далеко, що перша встигла обігнати Францію і стала тіснити Англію на світовому ринку, а друга — Росію. З цих суперечностей і виникла, як відомо, недавня імперіалістична війна.

Закон цей виходить з того, що:

1) «Капіталізм переріс у всесвітню систему колоніального гноблення і фінансового придушення жменькою «передових» країн гігантської більшості населення землі» (див. передмову до французького видання «Імперіалізму» Леніна, т. XIX, стор. 74).

2) «Дільба цієї «здобичі» відбувається між 2—3 всесвітньо могутніми, озброєними з ніг до голови хижаками (Америка, Англія, Японія), які втягують у **свою** війну заради дільби **своєї** здобичі всю землю» (див. там же).

3) Зростання суперечностей всередині світової системи фінансового гноблення і неминучість воєнних сутичок ведуть до того, що світовий фронт імперіалізму стає легко вразливим з боку революції, а прорив цього фронту з боку окремих країн — імовірним.

4) Цей прорив найімовірніше може статися в тих пунктах і в тих країнах, де ланцюг імперіалістичного фронту слабший, тобто де імперіалізм найменше підкований, а революції найлегше розгорнутися.

5) З огляду на це перемога соціалізму в одній країні, якщо навіть ця країна є менш розвиненою капіталістично, при збереженні капіталізму в інших країнах, якщо навіть ці країни є більш розвиненими капіталістично, — цілком можлива і ймовірна.

Такі в двох словах основи ленінської теорії пролетарської революції.

В чому полягає друга особливість Жовтневої революції?

Друга особливість Жовтневої революції полягає в тому, що ця революція є зразком застосування на практиці ленінської теорії пролетарської революції.

Хто не зрозумів цієї особливості Жовтневої революції, той ніколи не зрозуміє ні інтернаціональної природи цієї революції, ні її колосальної міжнародної могутності, ні її своєрідної зовнішньої політики.

«Нерівномірність економічного і політичного розвитку, — говорить Ленін, — є безумовний закон капіталізму. Звідси виходить, що можлива перемога соціалізму спочатку в небагатьох або навіть в одній, окремо взятій, *капіталістичній країні*. Перемігший пролетаріат цієї країни, експропріювавши капіталістів і організувавши у себе соціалістичне виробництво, став би **проти** всього іншого, *капіталістичного світу*, привертаючи до себе пригноблені класи інших країн, піднімаючи в них повстання проти капіталістів, виступаючи в разі необхідності навіть з військовою *силою проти* експлуататорських класів та

їх держав». Бо «неможливе вільне об'єднання націй в соціалізмі без більш-менш довгої, запеклої боротьби соціалістичних республік з відсталими державами» (див. т. XVIII, стор. 232—233).

Опортуністи всіх країн твердять, що пролетарська революція може початися — якщо взагалі вона повинна де-небудь початися за їх теорією — лише в промислово-розвинених країнах, що чим розвиненіші в промисловому відношенні ці країни, тим більше шансів на перемогу соціалізму, причому можливість перемоги соціалізму в одній країні, та ще капіталістично мало розвиненій, виключається у них, як щось зовсім неймовірне. Ленін ще під час війни, спираючись на закон нерівномірного розвитку імперіалістичних держав, протиставить опортуністам свою теорію пролетарської революції про перемогу соціалізму в одній країні, якщо навіть ця країна є капіталістично менш розвиненою.

Відомо, що Жовтнева революція цілком підтвердила правильність ленінської теорії пролетарської революції.

Як стоїть справа з «перманентною революцією» Троцького з точки зору ленінської теорії перемоги пролетарської революції в одній країні?

Візьмемо брошуру Троцького «Наша революція» (1906 р.).

Троцький пише:

«Без прямої державної підтримки європейського пролетаріату робітничий клас Росії не зможе вдержатися при владі і перетворити своє тимчасове панування в тривалу соціалістичну диктатуру. В цьому не можна сумніватися ні хвилини».

Про що говорить ця цитата? Та про те, що перемога соціалізму в одній країні, в даному разі в Росії,

неможлива **«без** прямої державної підтримки європейського пролетаріату», тобто до завоювання влади європейським пролетаріатом.

Що спільного між цією «теорією» і положенням Леніна про можливість перемоги соціалізму «в одній, окремо взятій, капіталістичній країні»?

Ясно, що тут нема нічого спільного.

Але припустимо, що ця брошура Троцького, видана в 1906 році, коли трудно було визначити характер нашої революції, містить мимовільні помилки і не цілком відповідає поглядам Троцького в пізніший період. Розгляньмо другу брошуру Троцького, його «Програму миру», що з'явилася в світ перед Жовтневою революцією 1917 року і перевидана тепер (в 1924 р.) в книзі «1917». В цій брошурі Троцький критикує ленінську теорію пролетарської революції про перемогу соціалізму в одній країні і протиставить їй лозунг Сполучених Штатів Європи. Він твердить, що перемога соціалізму в одній країні неможлива, що перемога соціалізму можлива лише як перемога кількох основних країн Європи (Англії, Росії, Німеччини), які об'єднуються в Сполучені Штати Європи, або вона зовсім неможлива. Він прямо говорить, що «переможна революція в Росії або Англії немислима без революції в Німеччині, і навпаки».

«Єдине скільки-небудь конкретне історичне міркування,— говорить Троцький, — проти лозунга Сполучених Штатів було сформульоване в швейцарському «Социал-Демократе» (тодішній центральний орган більшовиків. **Й. Ст.**) в такій фразі: «Нерівномірність економічного і політичного розвитку є безумовний закон капіталізму». Звідси «Социал-Демократ» робив той висно-

вок, що можлива перемога соціалізму в одній країні і що через це нема чого диктатуру пролетаріату в кожній окремій державі обумовлювати створенням Сполучених Штатів Європи. Що капіталістичний розвиток різних країн нерівномірний, це цілком безспірне міркування. Але сама ця нерівномірність дуже нерівномірна. Капіталістичний рівень Англії, Австрії, Німеччини або Франції не однаковий. Але в порівнянні з Африкою й Азією всі ці країни являють собою капіталістичну «Європу», яка дозріла для соціальної революції. Що ні одна країна не повинна «дожидатися» інших у своїй боротьбі — це елементарна думка, яку корисно і необхідно повторювати, щоб ідея паралельної інтернаціональної дії не підмінялась ідеєю вичікувальної інтернаціональної бездіяльності. Не дожидаючись інших, ми починаємо і продовжуємо боротьбу на національному грунті з цілковитою певністю, що наша ініціатива дасть поштовх боротьбі в інших країнах; а якби цього не сталося, то безнадійна річ думати — так свідчать і досвід історії і теоретичні міркування,— що, наприклад, революційна Росія могла б устояти перед лицем консервативної Європи, або соціалістична Німеччина могла б лишитися ізольованою в капіталістичному світі».

Як бачите, перед нами та сама теорія одночасної перемоги соціалізму в основних країнах Європи, що, як правило, виключає ленінську теорію революції про перемогу соціалізму в одній країні.

Що й казати: для **повної** перемоги соціалізму, для **повної** гарантії проти відновлення старих порядків необхідні спільні зусилля пролетарів кількох країн. Що й казати: без підтримки нашої революції з боку пролетаріату Європи пролетаріат Росії не міг би встояти проти загального натиску, так само, як без підтримки революційного руху на Заході з боку революції в Росії не міг би цей рух розвиватися тим темпом, яким він став розвиватися після пролетарської диктатури в Росії. Що й казати: нам потрібна підтримка. Але що таке підтримка нашої революції

з боку західноевропейського пролетаріату? Співчуття европейських робітників до нашої революції, їх готовність розладнати плани імперіалістів щодо інтервенції, — чи є все це підтримка, серйозна допомога? Безумовно, так. Без такої підтримки, без такої допомоги не тільки з боку европейських робітників, але й з боку колоніальних і залежних країн, пролетарській диктатурі в Росії прийшлося б туго. Чи вистачало досі цього співчуття і цієї допомоги, поєднаної з могутністю нашої Червоної Армії і з готовністю робітників та селян Росії грудьми відстояти соціалістичну вітчизну, — чи вистачало всього цього для того, щоб відбити атаки імперіалістів і завоювати собі необхідну обстановку для серйозної будівничої роботи? Так, вистачало. Чи росте це співчуття чи зменшується? Безумовно, росте. Чи є у нас, таким чином, сприятливі умови не тільки для того, щоб рушити вперед справу організації соціалістичного господарства, але й для того, щоб, у свою чергу, подати підтримку як західноевропейським робітникам, так і пригнобленим народам Сходу? Так, є. Про це красномовно говорить семирічна історія пролетарської диктатури в Росії. Чи можна заперечувати, що могутнє трудове піднесення вже почалося у нас? Ні, не можна заперечувати.

Яке значення може мати після всього цього заява Троцького про те, що революційна Росія не могла б устояти перед лицем консервативної Европи?

Вона може мати лише одно значення: по-перше, Троцький не відчуває внутрішньої могутності нашої революції; по-друге, Троцький не розуміє неоцінимого значення тієї моральної підтримки, яку подають

нашій революції робітники Заходу і селяни Сходу; по-третє, Троцький не вловлює тієї внутрішньої немочі, яка роз'їдає нині імперіалізм.

Захопившись критикою ленінської теорії пролетарської революції, Троцький мимохіть розбив себе доценту в своїй брошурі «Програма миру», яка вийшла в 1917 році і була перевидана в 1924 році.

Але, може, застаріла і ця брошура Троцького, переставши чогось відповідати нинішнім його поглядам? Візьмемо пізніші праці Троцького, написані після перемоги пролетарської революції в **одній країні**, в Росії. Візьмемо, наприклад, «Післяслово» Троцького до нового видання брошури «Програма миру», написане в 1922 році. Ось що він пише в цьому «Післяслові»:

«Твердження, яке кілька раз повторюється в «Програмі миру», що пролетарська революція не може переможно завершитися в національних рамках, здасться, мабуть, деяким читачам спростованим майже п'ятирічним досвідом нашої Радянської Республіки. Але такий висновок був би безпідставний. Той факт, що робітнича держава вдержалась проти всього світу *в одній країні, і притому відсталій, свідчить про колосальну могутність пролетаріату*, яка в інших, більш передових, більш цивілізованих країнах здатна буде чинити дійсно чудеса. Але, відстоявши себе в політичному і военному розумінні, як державу, ми до створення соціалістичного суспільства не прийшли і навіть не підійшли... До того часу, поки в інших європейських державах при владі стоїть буржуазія, ми змушені, в боротьбі з економічною ізольованістю, шукати угоди з *капіталістичним* світом; в той же час можна з певністю сказати, що ці угоди, в кращому разі, можуть допомогти нам загоїти ті чи інші економічні рани, зробити той чи інший крок уперед, але що *справжнє піднесення соціалістичного господарства в Росії стане* можливим **тільки після перемоги** * пролетаріату в найважливіших країнах Європи».

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Так говорить Троцький, явно грішачи проти дійсності і вперто намагаючись врятувати «перманентну революцію» від остаточного краху.

Виходить, що, як не крутись, а до створення соціалістичного суспільства не тільки «не прийшли», але навіть «не підійшли». Була, виявляється, у декого надія на «угоди з капіталістичним світом», але з цих угод теж, виявляється, нічого не виходить, бо, як не крутись, а «справжнього піднесення соціалістичного господарства» не матимеш, поки не переможе пролетаріат «в найважливіших країнах Європи».

Ну, а тому що перемоги нема ще на Заході, то лишається для революції в Росії «вибір»: або згнити на пні, або переродитися в буржуазну державу.

Недаремно Троцький говорить ось уже два роки про «переродження» нашої партії.

Недаремно Троцький пророкував торік «загибель» нашої країни.

Як узгодити цю дивну «теорію» з теорією Леніна про «перемогу соціалізму в одній країні»?

Як узгодити цю дивну «перспективу» з перспективою Леніна про те, що нова економічна політика дасть нам можливість «побудувати фундамент соціалістичної економіки»?

Як узгодити цю «перманентну» безнадійність, наприклад, з такими словами Леніна:

«Соціалізм уже тепер не є питання далекого майбутнього, або якоїсь абстрактної картини, або якоїсь ікони. Щодо ікон ми лишились при старій думці, дуже лихій. Ми соціалізм протягли в повсякденне життя і тут повинні розібратися. Ось що становить завдання нашого дня, ось що становить завдання нашої епохи. Дозвольте мені закінчити висловленням певності, що,

хоч яке це завдання трудне, хоч яке воно нове в порівнянні з попереднім нашим завданням, і хоч як багато труднощів воно нам завдає, — всі ми разом, не завтра, а за кілька років, всі ми разом розв'яжемо це завдання що б то не стало, так що з Росії непівської буде Росія соціалістична» (див. т. XXVII, стор. 366).

Як узгодити цю «перманентну» безпросвітність Троцького, наприклад, з такими словами Леніна:

«Справді, влада держави на всі великі засоби виробництва, влада держави в руках пролетаріату, союз цього пролетаріату з багатьма мільйонами дрібних і найдрібніших селян, забезпечення керівництва за цим пролетаріатом щодо селянства і т. д., — хіба це не все, що потрібне для того, щоб з кооперації, з самої тільки кооперації, яку ми раніше третирували, як торгашеську, і яку з певного боку маємо право третирувати тепер при непі так само, хіба це не все необхідне для побудови повного соціалістичного суспільства? Це ще не побудова соціалістичного суспільства, але це все необхідне і достатнє для цієї побудови» (див. т. XXVII, стор. 392).

Ясно, що тут нема, та й не може бути ніякого узгодження. «Перманентна революція» Троцького є заперечення ленінської теорії пролетарської революції, і навпаки — ленінська теорія пролетарської революції є заперечення теорії «перманентної революції».

Невіра в сили і здатності нашої революції, невіра в сили і здатності російського пролетаріату — таке є підгрунтя теорії «перманентної революції».

Досі відмічали звичайно **одну** сторону теорії «перманентної революції» — невіру в революційні можливості селянського руху. Тепер, для справедливості, цю сторону треба доповнити **другою** стороною — невірою в сили і здатності пролетаріату Росії.

Чим відрізняється теорія Троцького від звичайної теорії меншовизму про те, що перемога соціалізму в одній країні, та ще у відсталій, неможлива без попередньої перемоги пролетарської революції «в основних країнах Західної Європи»?

По суті справи — нічим.

Сумніви неможливі. Теорія «перманентної революції» Троцького є різновидність меншовизму.

Останнім часом у нашій пресі розвелись гнилі дипломати, які намагаються протягти теорію «перманентної революції», як щось сумісне з ленінізмом. Звичайно, кажуть вони, ця теорія виявилася непридатною в 1905 році. Але помилка Троцького полягає в тому, що він забіг тоді вперед, спробувавши застосувати до обстановки 1905 року те, чого не можна було тоді застосувати. Але згодом, кажуть вони, наприклад у жовтні 1917 року, коли революція встигла назріти повністю, теорія Троцького виявилась, мовляв, цілком на місці. Нетрудно догадатися, що найголовнішим з цих дипломатів є Радек. Чи не угодно послухати:

«Війна вирила прірву між селянством, яке прагне до завоювання землі і до миру, і дрібнобуржуазними партіями; війна віддала селянство під керівництво робітничого класу і його авангарду—партії більшовиків. Стала можлива не диктатура робітничого класу і селянства, а диктатура робітничого класу, який спирається на селянство. Те, що Роза Люксембург і Троцький в 1905 р. висували проти Леніна (тобто «перманентну революцію». **Й. Ст.**), виявилось на ділі другим етапом історичного розвитку».

Тут що не слово, то пересмикування.

Невірно, що під час війни «стала можлива не диктатура робітничого класу і селянства, а диктатура

робітничого класу, який спирається на селянство». Насправді лютнева революція 1917 року була здійсненням диктатури пролетаріату і селянства в своєрідному переплетенні з диктатурою буржуазії.

Невірно, що теорію «перманентної революції», про яку Радек соромливо мовчить, висунули в 1905 році Роза Люксембург і Троцький. Насправді теорія ця була висунута Парвусом і Троцьким. Тепер, через десять місяців, Радек виправляє себе, вважаючи за потрібне лайнути Парвуса за «перманентну революцію». Але справедливість вимагає від Радека, щоб був облаяний і компаньйон Парвуса — Троцький.

Невірно, що «перманентна революція», відкинута революцією 1905 року, виявилась правильною на «другому етапі історичного розвитку», тобто під час Жовтневої революції. Весь хід Жовтневої революції, весь її розвиток показали і довели цілковиту неспроможність теорії «перманентної революції», цілковиту її несумісність з основами ленінізму.

Солоденькими словами та гнилою дипломатією не прикрити зяючої прірви, яка лежить між теорією «перманентної революції» і ленінізмом.

III

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ БІЛЬШОВИКІВ У ПЕРІОД ПІДГОТОВКИ ЖОВТНЯ

Для того щоб зрозуміти тактику більшовиків у період підготовки Жовтня, треба з'ясувати собі, принаймні, деякі надто важливі особливості цієї тактики. Це тим більш необхідно, що в численних

брошурах про тактику більшовиків нерідко обминають саме ці особливості.

Що це за особливості?

Перша особливість. Послухавши Троцького, можна подумати, що в історії підготовки Жовтня існують всього два періоди, період розвідки і період повстання, а що зверх того, те від лукавого. Що таке квітнева маніфестація 1917 року? «Квітнева маніфестація, яка взяла «лівіше», ніж належало, була розвідувальною вилазкою для перевірки настрою мас і взаємовідношення між ними і радянською більшістю». А що таке липнева демонстрація 1917 року? На думку Троцького, «по суті справа і на цей раз звелася до нової ширшої розвідки на новому вищому етапі руху». Нічого й казати, що червнева демонстрація 1917 року, влаштована на вимогу нашої партії, тим більш повинна бути названа, за уявленням Троцького, «розвідкою».

Виходить, таким чином, що у більшовиків уже в березні 1917 року була готова політична армія з робітників і селян, і якщо вони не пускали її в хід для повстання ні в квітні, ні в червні, ні в липні, а займалися лише «розвідкою», то це тому, і тільки тому, що «дані розвідки» не давали тоді сприятливих «показань».

Нічого й казати, що це спрощене уявлення про політичну тактику нашої партії є не що інше, як плутання звичайної воєнної тактики з революційною тактикою більшовиків.

Насправді всі ці демонстрації були, насамперед, результатом стихійного натиску мас, результатом обурення мас проти війни, що рвалося на вулицю.

Насправді роль партії полягала тут в оформленні і керівництві виступами мас, які виникали стихійно, по лінії революційних лозунгів більшовиків.

Насправді у більшовиків не було, та й не могло бути в березні 1917 року готової політичної армії. Більшовики лише створювали таку армію (і створили її, нарешті, до жовтня 1917 року) в ході боротьби і сутичок класів з квітня по жовтень 1917 року, створювали її і через квітневу маніфестацію, і через червневу та липневу демонстрації, і через вибори до районних та загальноміських дум, і через боротьбу з корніловщиною, і через завоювання Рад. Політична армія не те, що армія військова. Якщо військове командування приступає до війни, маючи в руках уже готову армію, то партії доводиться створювати свою армію в ході самої боротьби, в ході сутичок класів, в міру того, як самі маси переконуються на власному досвіді в правильності лозунгів партії, в правильності її політики.

Звичайно, кожна така демонстрація давала разом з тим певне освітлення прихованих від очей співвідношень сил, певну розвідку, але розвідка була тут не мотивом демонстрації, а її природним результатом.

Аналізуючи події перед повстанням у жовтні і порівнюючи їх з подіями квітня — липня, Ленін говорить:

«Справа стоїть саме не так, як перед 20—21 квітня, 9 червня, 3 липня, бо тоді було **стихійне заворушення**, що його ми, як партія, або не вловлювали (20 квітня), або стримували й **оформлювали** в *мирну* демонстрацію (9 червня і 3 липня). Бо ми добре знали тоді, що Ради **ще** не наші, що селяни **ще** вірять

шляхові ліберданівсько-черновському, а не шляхові більшовицькому (повстанню), що, виходить, за нами більшості народу бути не може, що, виходить, повстання передчасне» (див. т. XXI, стор. 345).

Ясно, що на самій лише «розвідці» далеко не поїдеш.

Справа, очевидно, не в «розвідці», а в тому, що:

1) партія за весь період підготовки Жовтня неухильно спиралася в своїй боротьбі на стихійне піднесення масового революційного руху;

2) спираючись на стихійне піднесення, вона зберігала за собою неподільне керівництво рухом;

3) таке керівництво рухом полегшувало їй справу формування масової політичної армії для Жовтневого повстання;

4) така політика не могла не привести до того, що вся підготовка Жовтня пройшла під керівництвом **однієї** партії, партії більшовиків;

5) така підготовка Жовтня, в свою чергу, привела до того, що в результаті Жовтневого повстання влада перейшла до рук **однієї** партії, партії більшовиків.

Отже, неподільне керівництво **однієї** партії, партії комуністів, як основний момент підготовки Жовтня,— така є характерна риса Жовтневої революції, така є перша особливість тактики більшовиків у період підготовки Жовтня.

Навряд чи треба доводити, що без цієї особливості тактики більшовиків перемога диктатури пролетаріату в обстановці імперіалізму була б неможлива.

Цим вигідно відрізняється Жовтнева революція від революції 1871 року у Франції, де керівництво

революцією ділили між собою дві партії, з яких жодна не може бути названа комуністичною партією.

Друга особливість. Підготовка Жовтня проходила, таким чином, під керівництвом однієї партії, партії більшовиків. Але як велося партією це керівництво, по якій лінії воно проходило? Керівництво це проходило по лінії ізоляції **угодовських** партій, як найбільш небезпечних угруповань у період розв'язки революції, по лінії ізоляції есерів і меншовиків.

В чому полягає основне стратегічне правило ленінізму?

Воно полягає у визнанні того, що:

1) найбільш небезпечною соціальною опорою ворогів революції в період наближення революційної розв'язки є **угодовські** партії;

2) повалити ворога (царизм або буржуазію) неможливо без ізоляції цих партій;

3) головні стріли в період підготовки революції повинні бути, через це, спрямовані на ізоляцію цих партій, на відрив від них широких мас трудящих.

В період боротьби з царизмом, в період підготовки буржуазно-демократичної революції (1905—1916) найбільш небезпечною соціальною опорою царизму була ліберально-монархічна партія, партія кадетів. Чому? Тому, що вона була партією угодовською, партією **угоди** між царизмом і більшістю народу, тобто селянством у цілому. Природно, що партія спрямовувала тоді головні удари проти кадетів, бо, не ізолювавши кадетів, не можна було розраховувати на **розрив** селянства з царизмом, а не забезпечивши цього розриву, — не можна було розраховувати на перемогу революції. Багато хто не розумів тоді цієї

особливості більшовицької стратегії і обвинувачував більшовиків у надмірному «кадетоїдстві», твердячи, що боротьба з кадетами «заслоняє» у більшовиків боротьбу з головним ворогом — з царизмом. Але обвинувачення ці, будучи позбавлені грунту, виявляли пряме нерозуміння більшовицької стратегії, яка вимагала ізоляції угодовської партії **для** того, щоб полегшити, наблизити перемогу над головним ворогом.

Навряд чи треба доводити, що без такої стратегії гегемонія пролетаріату в буржуазно-демократичній революції була б неможлива.

В період підготовки Жовтня центр ваги сил, що вели боротьбу, перемістився на нову площину. Не стало царя. Партія кадетів з сили угодовської перетворилася в силу правлячу, в пануючу силу імперіалізму. Боротьба йшла вже не між царизмом і народом, а між буржуазією і пролетаріатом. У цей період найбільш небезпечною соціальною опорою імперіалізму були дрібнобуржуазні демократичні партії, партії есерів і меншовиків. Чому? Тому, що ці партії були тоді партіями угодовськими, партіями **угоди** між імперіалізмом і трудящими масами. Природно, що головні удари більшовиків спрямовувались тоді проти цих партій, бо без ізоляції цих партій не можна було розраховувати на **розрив** трудящих мас з імперіалізмом, а без забезпечення цього розриву не можна було розраховувати на перемогу радянської революції. Багато хто не розумів тоді цієї особливості більшовицької тактики, обвинувачуючи більшовиків у «надмірній ненависті» до есерів і меншовиків і в «забутті» ними головної мети. Але

весь період підготовки Жовтня красномовно говорить про те, що тільки такою тактикою могли забезпечити більшовики перемогу Жовтневої революції.

Характерною рисою цього періоду є дальше революціонізування трудящих мас селянства, їх розчарування в есерах і меншовиках, їх відхід від цих партій, їх поворот у бік прямого згуртування навколо пролетаріату, як єдиної до кінця революційної сили, здатної привести країну до миру. Історія цього періоду є історія боротьби есерів і меншовиків, з одного боку, і більшовиків, з другого боку, за трудящі маси селянства, за оволодіння цими масами. Долю цієї боротьби вирішили коаліційний період, період керенщини, відмова есерів і меншовиків від конфіскації поміщицької землі, боротьба есерів і меншовиків за продовження війни, червневий наступ на фронті, смертна кара для солдатів, корніловське повстання. І вирішили вони цю долю виключно на користь більшовицької стратегії. Бо без ізоляції есерів і меншовиків неможливо було повалити уряд імперіалістів, а без повалення цього уряду неможливо було вирватися з війни. Політика ізоляції есерів і меншовиків була єдино правильною політикою.

Отже, ізоляція партій меншовиків і есерів, як основна лінія керівництва справою підготовки Жовтня, — така друга особливість тактики більшовиків.

Навряд чи треба доводити, що без цієї особливості тактики більшовиків союз робітничого класу і трудящих мас селянства повис би в повітрі.

Характерно, що про цю особливість більшовицької тактики Троцький нічого, або майже нічого, не говорить у своїх «Уроках Жовтня».

Третя особливість. Керівництво партії справою підготовки Жовтня проходило, таким чином, по лінії ізоляції партій есерів і меншовиків, по лінії відриву від них широких мас робітників і селян. Але як здійснювалась партією ця ізоляція конкретно, в якій формі, під яким лозунгом? Вона здійснювалась у формі революційного руху мас за владу Рад, під лозунгом «Вся влада Радам!», шляхом боротьби за перетворення Рад з органів мобілізації мас в органи повстання, в органи влади, в апарат нової пролетарської державності.

Чому більшовики вхопилися саме за Ради, як за основну організаційну підойму, яка може полегшити справу ізоляції меншовиків і есерів, здатна рушити вперед справу пролетарської революції і покликана підвести мільйонні маси трудящих до перемоги диктатури пролетаріату?

Що таке Ради?

«Ради, — говорив Ленін ще у вересні 1917 р., — є новий державний апарат, який дає, по-перше, збройну силу робітників і селян, причому ця сила не відірвана від народу, як сила старої постійної армії, а найтісніше з ним зв'язана; у воєнному відношенні ця сила незрівнянно більш могутня, ніж колишні; в революційному відношенні вона незамінима нічим іншим. По-друге, цей апарат дає зв'язок з масами, з більшістю народу настільки тісний, нерозривний, легко перевірюваний і відновлюваний, що нічого подібного в колишньому державному апараті нема і в помині. По-третє, цей апарат внаслідок виборності і змінюваності його складу з волі народу, без бюрократичних формальностей, є далеко більш демократичним, ніж колишні апарати. По-четверте, він дає міцний зв'язок з найрізнішими професіями, полегшуючи тим найрізніші реформи найглибшого характеру без бюрократії. По-п'яте, він дає форму організації авангарду, тобто найсвідомішої, найенергійнішої, передової час

тини **пригноблених** класів, робітників і селян, являючи собою таким чином апарат, з допомогою якого авангард пригноблених класів може піднімати, виховати, навчати і вести за собою **всю гігантську масу** цих класів, яка досі стояла цілком поза політичним життям, поза історією. По-шосте, він дає можливість поєднувати вигоди парламентаризму з вигодами безпосередньої і прямої демократії, тобто поєднувати в особі виборних представників народу і законодавчу функцію **і виконання законів.** В порівнянні з буржуазним парламентаризмом це такий крок вперед у розвитку демократії, який *має всесвітньоісторичне* значення...

Якби народна творчість революційних класів не створила Рад, то пролетарська революція була б в Росії справою безнадійною, бо з старим апаратом пролетаріат, безперечно, вдержати влади не міг би, а нового апарату відразу створити не можна» (див. т. XXI, стор. 258—259).

Ось чому вхопилися більшовики за Ради, як за основну організаційну ланку, що може полегшити організацію Жовтневої революції і створення нового могутнього апарату пролетарської державності.

Лозунг «Вся влада Радам!» з точки зору його внутрішнього розвитку пройшов дві стадії: першу (до липневої поразки більшовиків, під час двовладдя) і другу (після поразки корніловського повстання).

На першій стадії цей лозунг означав розрив блоку меншовиків і есерів з кадетами, утворення радянського уряду з меншовиків і есерів (бо Ради були тоді есеро-меншовицькими), право вільної агітації для опозиції (тобто для більшовиків) і вільну боротьбу партій всередині Рад з розрахунком, що шляхом такої боротьби вдасться більшовикам завоювати Ради і змінити склад радянського уряду порядком мирного розвитку революції. Цей план не означав, звичайно, диктатури пролетаріату. Але він безсумнівно полегшував

підготовку умов, необхідних для забезпечення диктатури, бо він, ставлячи при владі меншовиків та есерів і змушуючи їх провести на ділі свою антиреволюційну платформу, прискорював викриття справжньої природи цих партій, прискорював їх ізоляцію, їх відрив від мас. Липнева поразка більшовиків перервала, однак, цей розвиток, давши перевагу генеральсько-кадетській контрреволюції і відкинувши есеро-меншовиків в обійми останньої. Ця обставина змусила партію зняти тимчасово лозунг «Вся влада Радам!» з тим, щоб знову висунути його в умовах нового піднесення революції.

Поразка корніловського повстання відкрила другу стадію. Лозунг «Вся влада Радам!» знову став на черзі. Але тепер цей лозунг означав уже не те, що на першій стадії. Його зміст змінився докорінно. Тепер цей лозунг означав цілковитий розрив з імперіалізмом і перехід влади до більшовиків, бо Ради в своїй більшості були вже більшовицькими. Тепер цей лозунг означав прямий підхід революції до диктатури пролетаріату шляхом повстання. Більше того, тепер цей лозунг означав організацію і державне оформлення диктатури пролетаріату.

Неоціниме значення тактики перетворення Рад в органи державної влади полягало в тому, що вона відривала мільйонні маси трудящих від імперіалізму, розвінчувала партії меншовиків і есерів, як знаряддя імперіалізму, і підводила ці маси, так би мовити, прямим сполученням до диктатури пролетаріату.

Отже, політика перетворення Рад в органи державної влади, як найважливіша умова ізоляції угодовських партій і перемоги диктатури пролетаріату, —

така третя особливість тактики більшовиків у період підготовки Жовтня.

Четверта особливість. Картина була б неповна, якби ми не зайнялися питанням про те, як і чому вдавалося більшовикам перетворити свої партійні лозунги в лозунги для мільйонних мас, в лозунги, які рухають вперед революцію, як і чому вдавалося їм переконати в правильності своєї політики не тільки авангард і не тільки більшість робітничого класу, але й більшість народу.

Справа в тому, що для перемоги революції, коли ця революція є дійсно народною і захоплює мільйонні маси, — недосить самої лише правильності партійних лозунгів. Для перемоги революції потрібна ще одна необхідна умова, а саме: щоб самі маси переконалися на власному досвіді в правильності цих лозунгів. Тільки тоді лозунги партії стають лозунгами самих мас. Тільки тоді стає революція дійсно народною революцією. Одна з особливостей тактики більшовиків у період підготовки Жовтня полягає в тому, що вона вміла правильно визначити ті шляхи і повороти, які природно підводять маси до лозунгів партії, до самого, так би мовити, порога революції, полегшуючи їм, таким чином, відчути, перевірити, розпізнати на своєму власному досвіді правильність цих лозунгів. Інакше кажучи, одна з особливостей тактики більшовиків полягає в тому, що вона не змішує керівництво партією з керівництвом масами, що вона ясно бачить різницю між керівництвом першого роду і керівництвом другого роду, що вона є, таким чином, наукою не тільки про керівництво партією, але й про керівництво мільйонними масами трудящих.

Наочним прикладом прояву цієї особливості більшовицької тактики є досвід із скликанням і розгоном Установчих зборів.

Відомо, що більшовики висунули лозунг Республіки Рад ще в квітні 1917 року. Відомо, що Установчі збори є буржуазним парламентом, який в корені суперечить основам Республіки Рад. Як могло статися, що більшовики, ідучи до Республіки Рад, вимагали разом з тим від Тимчасового уряду негайного скликання Установчих зборів? Як могло статися, що більшовики не тільки взяли участь у виборах, але й скли́кали самі Установчі збори? Як могло статися, що більшовики допускали за місяць до повстання, при переході від старого до нового, можливість тимчасової комбінації Республіки Рад і Установчих зборів?

А «сталося» це тому, що:

1) ідея Установчих зборів була однією з найпопулярніших ідей серед широких мас населення;

2) лозунг негайного скликання Установчих зборів полегшував викриття контрреволюційної природи Тимчасового уряду;

3) щоб розвінчати в очах народних мас ідею Установчих зборів, треба було підвести ці маси до стін Установчих зборів з їх вимогами про землю, про мир, про владу Рад, зіткнувши їх таким чином з дійсними і живими Установчими зборами;

4) тільки таким чином можна було полегшити масам переконатися на своєму власному досвіді в контрреволюційності Установчих зборів і в необхідності їх розгону;

5) все це природно передбачало можливість допущення тимчасової комбінації Республіки Рад і Установчих зборів, як одного із засобів зживання Установчих зборів;

6) така комбінація, якби вона здійснилась **при** умові переходу всієї влади до Рад, могла означати лише підпорядкування Установчих зборів Радам, перетворення їх у придаток Рад, їх безболісне відмирання.

Навряд чи треба доводити, що без такої політики більшовиків розгон Установчих зборів не пройшов би так гладко, а дальші виступи есерів і меншовиків під лозунгом «Вся влада Установчим зборам!» не провалилися б з таким тріском.

«Ми брали участь, — говорить Ленін, — у виборах до російського буржуазного парламенту, до Установчих зборів, у вересні — листопаді 1917 року. Вірна була наша тактика чи ні?. Чи не мали ми, російські більшовики, у вересні — листопаді 1917 року більше, ніж які завгодно західні комуністи, права вважати, що в Росії парламентаризм політично вижито? Звичайно, мали, бо не в тому ж річ, давно чи недавно існують буржуазні парламенти, а в тому, наскільки **готові** (ідейно, політично, практично) широкі маси трудящих прийняти радянський лад і розігнати (або допустити розгон) буржуазно-демократичний парламент. Що в Росії у вересні — листопаді 1917 року робітничий клас міст, солдати і селяни були, внаслідок ряду спеціальних умов, на рідкість підготовлені до прийняття радянського ладу і до розгону найдемократичнішого буржуазного парламенту, це абсолютно незаперечний і цілком установлений історичний факт. І все ж більшовики **не** бойкотували Установчих зборів, а брали участь у виборах і до **і після** завоювання пролетаріатом політичної влади» (див. т. XXV, стор. 201—202).

Чому ж вони не бойкотували Установчих зборів? Тому, говорить Ленін, що:

«Навіть за кілька тижнів до перемоги Радянської республіки, навіть **після** такої перемоги, участь у буржуазно-демократичному парламенті не тільки не шкодить революційному пролетаріатові, а полегшує йому можливість **довести** відсталим масам, чому такі парламенти заслуговують **на** розгон, **полегшує** успіх їх розгону, **полегшує** «політичне зживання» буржуазного парламентаризму» (див. там же).

Характерно, що Троцький не розуміє цієї особливості більшовицької тактики, фиркаючи на «теорію» поєднання Установчих зборів з Радами як на гільфердінгівщину.

Він не розуміє, що допущення такого поєднання **при** лозунгу повстання і ймовірній перемозі Рад, зв'язане із скликанням Установчих зборів, є єдино революційна тактика, яка не має нічого спільного з гільфердінгівською тактикою перетворення Рад у придаток Установчих зборів, що помилка деяких товаришів у **цьому** питанні не дає йому підстави ганити цілком правильну позицію Леніна і партії про «комбіновану державність» **при** певних умовах (порівняй т. XXI, стор. 338).

Він не розуміє, що без своєрідної політики більшовиків, узятої в зв'язку з Установчими зборами, їм не вдалося б завоювати на свою сторону мільйонні маси народу, а не завоювавши цих мас, вони не змогли б перетворити Жовтневе повстання в глибоку народну революцію.

Цікаво, що Троцький фиркає навіть на слова «народ», «революційна демократія» і т. п., які зустрічаються в статтях більшовиків, вважаючи їх непристойними для марксиста.

Троцький, очевидно, забуває, що Ленін, цей безсумнівний марксист, навіть у вересні 1917 року,

за місяць до перемоги диктатури пролетаріату, писав про «необхідність негайного переходу всієї влади в руки **революційної демократії, очолюваної революційним пролетаріатом»** (див. т. XXI, стор. 198).

Троцький, очевидно, забуває, що Ленін, цей безсумнівний марксист, цитуючи відомий лист Маркса до Кугельмана[80] (квітень 1871 року) про те, що злам бюрократично-воєнного державного апарату є попередня умова всякої дійсно **народної** революції на континенті, пише чорним по білому такі рядки:

«Особливої уваги заслуговує надзвичайно глибоке зауваження Маркса, що зруйнування бюрократично-воєнної державної машини є «попередня умова всякої дійсної **народної** революції». Це поняття «народної» революції здається дивним в устах Маркса, і російські плехановці та меншовики, ці послідовники Струве, які хочуть вважатися марксистами, могли б, чого доброго, оголосити такий вислів у Маркса «помилкою на слові». Вони звели марксизм до такого убого-ліберального перекручення, що крім протиставлення буржуазної і пролетарської революції для них нічого не існує, та й це протиставлення розуміють вони до неможливості мертвенно...

В Європі 1871 року на континенті ні в одній країні пролетаріат не становив більшості народу. «Народна» революція, яка втягує в рух дійсно більшість, могла бути такою, лише охоплюючи і пролетаріат і селянство. Обидва класи і становили тоді «народ». Обидва класи об'єднані тим, що «бюрократично-воєнна державна машина» гнітить, давить, експлуатує їх. **Розбити** цю машину, **зламати** її — такий є дійсний інтерес «народу», більшості його, робітників і більшості селян, така є «попередня умова» вільного союзу бідніших селян з пролетарями, а без такого союзу не міцна демократія і не можливе соціалістичне перетворення» (див. т. XXI, стор. 395—396).

Цих слів Леніна забувати не можна.

Отже, вміння переконувати маси на своєму власному досвіді в правильності партійних лозунгів

шляхом підведення цих мас до революційних позицій, як найважливіша умова завоювання на сторону партії мільйонів трудящих, — така четверта особливість тактики більшовиків у період підготовки Жовтня.

Я думаю, що сказаного цілком досить для того, щоб з'ясувати собі характерні риси цієї тактики.

IV

ЖОВТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ, ЯК ПОЧАТОК І ПЕРЕДУМОВА СВІТОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Безсумнівно, що універсальна теорія одночасної перемоги революції в основних країнах Європи, теорія неможливості перемоги соціалізму в одній країні, — виявилась штучною, нежиттездатною теорією. Семирічна історія пролетарської революції в Росії говорить не за, а проти цієї теорії. Теорія ця неприйнятна не тільки як схема розвитку світової революції, бо вона суперечить очевидним фактам. Вона ще більш неприйнятна як лозунг, бо вона зв'язує, а не розв'язує ініціативу окремих країн, які дістають можливість, внаслідок певних історичних умов, до самостійного прориву фронту капіталу, бо вона дає стимул не до активного натиску на капітал з боку окремих країн, а до пасивного вичікування моменту «загальної розв'язки», бо вона культивує серед пролетарів окремих країн не дух революційної рішимості, а дух гамлетівських сумнівів відносно того, «а що як інші не підтримають». Ленін має цілковиту рацію, кажучи, що перемога пролетаріату в одній країні є «типовим випадком»,

що «одночасна революція в ряді країн» може бути лише «рідким винятком» (див. т. XXIII, стор. 354).

Але ленінська теорія революції не обмежується, як відомо, самою лише цією стороною справи. Вона є разом з тим теорія розвитку світової революції*. Перемога соціалізму в одній країні не є самодовліюче завдання. Революція перемігшої країни повинна розглядати себе не як самодовліючу величину, а як підмогу, як засіб для прискорення перемоги пролетаріату в усіх країнах. Бо перемога революції в одній країні, в даному разі в Росії, є не тільки продукт нерівномірного розвитку і прогресуючого розпаду імперіалізму. Вона є разом з тим початок і передумова світової революції.

Безсумнівно, що шляхи розвитку світової революції не такі прості, як це могло б здатися раніше, до перемоги революції в одній країні, до появи розвиненого імперіалізму, який є «передоднем соціалістичної революції». Бо з'явився такий новий фактор, як діючий в умовах розвиненого імперіалізму закон нерівномірного розвитку капіталістичних країн, який говорить про неминучість воєнних сутичок, про загальне ослаблення світового фронту капіталу і можливість перемоги соціалізму в окремих країнах. Бо з'явився такий новий фактор, як величезна Радянська країна, що лежить між Заходом і Сходом, між центром фінансової експлуатації світу і ареною колоніального гніту, яка самим своїм існуванням революціонізує весь світ.

* Див. вище — «Про основи ленінізму». **Й. Ст.**

Все це такі фактори (я не кажу про інші, менш важливі фактори), які не можуть бути не враховані при вивченні шляхів світової революції.

Раніше думали звичайно, що революція розвиватиметься шляхом рівномірного «визрівання» елементів соціалізму, насамперед у більш розвинених, у «передових» країнах. Тепер це уявлення потребує істотних змін.

«Система міжнародних відносин,— говорить Ленін,— склалася тепер така, що в Європі одна з держав поневолена державами-переможницями — це Німеччина. Потім, ряд держав, і притому найстаріших держав Заходу, *опинилися, внаслідок перемоги,* в умовах, коли вони можуть користуватися цією перемогою для ряду неважливих поступок своїм пригнобленим класам,— поступок, які, все ж, відтягують революційний рух у них і створюють деяку подобу «соціального миру»».

«В той же час *цілий ряд країн: Схід, Індія, Китай* і т. п., внаслідок саме останньої імперіалістичної війни, були остаточно вибиті з своєї колії. Їх розвиток спрямувався остаточно за загальноєвропейським капіталістичним масштабом. В них почалося загальноєвропейське заворушення. І для всього світу ясно тепер, що *вони втяглися в такий розвиток, який не може* не привести до кризи всього всесвітнього капіталізму».

З огляду на це і в зв'язку з цим «західноєвропейські капіталістичні країни завершать свій розвиток до соціалізму... не так, як ми чекали раніше. Вони завершають його не рівномірним «визріванням» *в них соціалізму, а шляхом експлуатації* одних держав іншими, шляхом експлуатації першої з переможених під час імперіалістичної війни держави, експлуатації, поєднаної з експлуатацією всього Сходу. А Схід, з другого боку, прийшов остаточно в революційний рух саме внаслідок цієї першої *імперіалістичної війни і остаточно втягнувся в* загальний круговорот всесвітнього революційного руху» (див. т. XXVII, стор. 415—416).

Якщо до цього додати той факт, що не тільки переможені країни і колонії експлуатуються переміг-

шими країнами, але й частина перемігших країн попадає в орбіту фінансової експлуатації найбільш могутніх країн-переможниць, Америки й Англії; що суперечності між усіма цими країнами є надзвичайно важливий фактор розкладу світового імперіалізму; що крім цих суперечностей існують ще і розвиваються глибочезні суперечності всередині кожної з цих країн; що всі ці суперечності поглиблюються і загострюються фактом існування поруч з цими країнами великої Республіки Рад, — коли все це взяти до уваги, то картина своєрідності міжнародного становища стане більш-менш повною.

Найімовірніше, що світова революція розвиватиметься шляхом революційного відпадання ряду нових країн від системи імперіалістичних держав при підтримці пролетарів цих країн з боку пролетаріату імперіалістичних держав. Ми бачимо, що перша країна, яка відпала, перша країна, яка перемогла, вже підтримується робітниками і трудящими масами інших країн. Без цієї підтримки вона не могла б протриматись. Безсумнівно, що підтримка ця буде посилюватись і наростати. Але безсумнівно також і те, що самий розвиток світової революції, самий процес відпадання від імперіалізму ряду нових країн відбуватиметься тим швидше і грунтовніше, чим грунтовніше зміцнюватиметься соціалізм у першій перемігшій країні, чим швидше перетворюватиметься ця країна в базу дальшого розгортання світової революції, в підойму дальшого розкладу імперіалізму.

Якщо вірне є положення, що **остаточна** перемога соціалізму в першій країні, яка визволилась, неможлива без спільних зусиль пролетарів кількох країн,

то так само вірне й те, що світова революція розгортатиметься тим швидше і грунтовніше, чим дійсніша буде допомога першої соціалістичної країни робітникам і трудящим масам всіх інших країн.

В чому повинна виявлятися ця допомога?

Вона повинна виявлятися, по-перше, в тому, щоб перемігша країна «проводила максимум здійсненного в одній країні **для** розвитку, підтримки, пробудження революції **в усіх країнах»** (див. **Ленін**, т. XXIII, стор. 385).

Вона повинна виявлятися, по-друге, в тому, щоб «перемігший пролетаріат» однієї країни, «експропріювавши капіталістів і організувавши у себе соціалістичне виробництво, став... **проти** всього іншого, капіталістичного світу, привертаючи до себе пригноблені класи інших країн, піднімаючи в них повстання проти капіталістів, виступаючи в разі необхідності навіть з військовою силою проти експлуататорських класів та їх держав» (див. **Ленін**, т. XVIII, стор. 232—233).

Характерна особливість цієї допомоги з боку перемігшої країни полягає не тільки в тому, що вона прискорює перемогу пролетарів інших країн, але також і в тому, що, полегшуючи цю перемогу, вона тим самим забезпечує **остаточну** перемогу соціалізму в першій перемігшій країні.

Найімовірніше, що в ході розвитку світової революції, поряд з вогнищами імперіалізму в окремих капіталістичних країнах і з системою цих країн в усьому світі, створяться вогнища соціалізму в окремих радянських країнах і система цих вогнищ в усьому

світі, причому боротьба між цими двома системами наповнюватиме історію розгортання світової революції.

Бо,—говорить Ленін,—«неможливе вільне об'єднання націй в соціалізмі без більш-менш довгої, запеклої боротьби соціалістичних республік з відсталими державами» (див. там же).

Світове значення Жовтневої революції полягає не тільки в тому, що вона є великим почином однієї країни в справі прориву системи імперіалізму і першим вогнищем соціалізму в океані імперіалістичних країн, але також і в тому, що вона становить перший етап світової революції і могутню базу її дальшого розгортання.

Отже, не мають рації не тільки ті, що, забуваючи про міжнародний характер Жовтневої революції, оголошують перемогу революції в одній країні чисто національним і тільки національним явищем. Не мають рації також і ті, що, пам'ятаючи про міжнародний характер Жовтневої революції, схильні розглядати цю революцію як щось пасивне, покликане лише прийняти підтримку ззовні. Насправді не тільки Жовтнева революція потребує підтримки з боку революції інших країн, але й революція цих країн потребує підтримки з боку Жовтневої революції для того, щоб прискорити і рушити вперед справу повалення світового імперіалізму.

17 грудня 1924 р.

Й. Сталін. На шляхах до Жовтня.
ГИЗ, 1925

ПРИМІТКИ

1 XIII конференція РКП(б) відбувалася в Москві 16—18 січня 1924 року. На конференції було 128 делегатів з ухвальним голосом і 222 з дорадчим. Конференція обговорила питання партійного будівництва, міжнародного становища і чергові завдання економічної політики. По доповіді Й. В. Сталіна «Про чергові завдання партійного будівництва» конференція прийняла дві резолюції: «Про партійне будівництво» і «Про підсумки дискусії та про дрібнобуржуазний ухил в партії».

Конференція осудила троцькістську опозицію, заявивши, що в її особі партія має справу з дрібнобуржуазним ухилом від марксизму, і запропонувала Центральному Комітетові опублікувати 7-й пункт резолюції «Про єдність партії», *прийнятої X з'їздом РКП(б) за пропозицією В. І. Леніна.* Ці рішення конференції були схвалені XIII з'їздом партії і V конгресом Комінтерну. (Резолюції конференції див. у книзі «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. І, 1941, стор. 535—556). — ***5.***

2 Мається на увазі резолюція про партбудівництво, прийнята *на спільному засіданні Політбюро ЦК і Президії ЦКК* РКП(б) 5 грудня 1923 року і опублікована в «Правде» № 278 від 7 грудня 1923 року. Пленум ЦК РКП(б), що відбувався 14—15 січня 1924 року, підвів підсумки партійної дискусії і схвалив резолюцію Політбюро ЦК і Президії ЦКК про

партбудівництво для внесення її на XIII партконференцію (див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. 1, 1941, стор. 533—540).— ***7.***

[3] Про документ 46-ти опозиціонерів див. «Історія ВКП(б). Короткий курс», стор. 253—254.— ***29.***

[4] Англійський міністр закордонних справ Керзон надіслав 8 травня 1923 року Радянському урядові ультиматум з наклепницькими обвинуваченнями на адресу Радянського уряду. В ультиматумі пропонувалося відкликати з Персії і Афганістану радянських повноважних представників, звільнити затримані англійські риболовні судна, що незаконно ловили рибу в північних територіальних водах СРСР, і т. д. В разі відмовлення прийняти протягом 10 днів умови ультиматуму Керзон загрожував розривом торговельних відносин. Ультиматум Керзона створив загрозу нової інтервенції. Радянський уряд відкинув незаконні домагання англійського уряду, одночасно виявивши повну готовність врегулювати взаємні відносини між країнами мирним шляхом, і вжив заходів до посилення оборонноздатності країни. — ***37.***

[5] Мається на увазі наступ німецьких військ під командуванням генерала Гофмана на радянську територію в лютому 1918 року (про наступ Гофмана див. Й. В. Сталін. Твори, т. 4, стор. 38—48). — ***37.***

[6] Маються на увазі контрреволюційний заколот у Кронштадті в 1921 році і куркульське повстання в Тамбовській губернії в 1919—1921 роках. — ***38.***

[7] **«Дни»** — щоденна газета есерів-білоемігрантів; видавалася в Берліні з жовтня 1922 року. — ***45.***

[8] **«Заря»** — журнал правих меншовиків-білоемігрантів; видавався в Берліні з квітня 1922 по січень 1924 року. — ***46.***

[9] II Всесоюзний з'їзд Рад відбувався в Москві 26 січня — 2 лютого 1924 року. На першому засіданні з'їзду, присвяченому пам'яті В. І. Леніна, Й. В. Сталін виступив з промовою,

в якій від імені більшовицької партії дав велику клятву берегти і виконувати заповіти Леніна. В зв'язку із смертю Леніна з'їзд прийняв звернення «До трудящого людства». На увічнення пам'яті Леніна з'їзд ухвалив постанови про видання Творів Леніна, про перейменування м. Петрограда в м. Ленінград, про встановлення дня трауру, про спорудження мавзолею Леніну на Красній площі в Москві і пам'ятників у столицях союзних республік, а також у містах Ленінграді і Ташкенті. З'їзд обговорив доповідь про діяльність Радянського уряду і питання про бюджет Союзу РСР і про заснування Центрального сільськогосподарського банку. 31 січня з'їзд затвердив першу Конституцію (Основний закон) СРСР, розроблену під керівництвом Й. В. Сталіна. З'їзд обрав ЦВК — Союзну Раду і Раду Національностей. Й. В. Сталін був обраний до складу Союзної Ради. — ***47.***

[40] Мається на увазі економічна і політична криза 1923 року в Німеччині. В країні розгорнувся масовий революційний рух, в результаті якого в Саксонії і Тюрінгії були створені робітничі уряди, в Гамбургу сталося збройне повстання. Після придушення революційного руху в Німеччині посилилась буржуазна реакція в усій Європі, а також небезпека нової інтервенції проти Радянської Республіки. — ***51.***

[41] **«Искра»** — перша загальноросійська нелегальна марксистська газета; заснована В. І. Леніним в грудні 1900 року за кордоном, звідки таємно пересилалася в Росію (про значення і роль «Искры» див. «Історія ВКП(б). Короткий курс», стор. 30—38). — ***54.***

[42] Стокгольмський з'їзд партії — IV («Об'єднавчий») з'їзд РСДРП, відбувся 10—25 квітня (23 квітня — 8 травня) 1906 року (про Стокгольмський з'їзд див. «Історія ВКП(б). Короткий курс», стор. 81—83). — ***57.***

[43] V (Лондонський) з'їзд РСДРП відбувся 30 квітня — 19 травня (13 травня — 1 червня) 1907 року (про V з'їзд РСДРП див. Й. В. Сталін. Твори, т. 2, стор. 46—77 і «Історія ВКП(б). Короткий курс», стор. 85—87). — ***58.***

14 3 квітня 1924 року при ЦК РКП(б) відбулась нарада по роботі серед молоді з участю членів ЦК партії, членів і кандидатів ЦК РКСМ і представників від 10 найбільших губернських організацій РКСМ. Нарада підвела підсумки дискусії про чергові завдання комсомолу, яка розгорнулася на початку 1924 року. Обговоривши результати наради, ЦК РКП(б) запропонував місцевим партійним і комсомольським організаціям добитися єдності і погодженої роботи РКСМ, закликати керівний склад комсомолу до одностайної роботи над виконанням завдань, поставлених партією. — ***65.***

15 Лекції Й. В. Сталіна «Про основи ленінізму» були опубліковані в «Правде» у квітні і травні 1924 року. В травні 1924 року вийшла брошура Й. В. Сталіна «Про Леніна і ленінізм», в яку були включені спогади «Про Леніна» і лекції «Про основи ленінізму». Праця Й. В. Сталіна «Про основи ленінізму» включена в усі видання книги Й. В. Сталіна «Питання ленінізму». — ***69.***

16 К. Маркс і Ф. Енгельс. «Маніфест Комуністичної Партії». 1939, стор. 60. — ***78.***

17 Мається на увазі висловлювання К. Маркса в листі до Ф. Енгельса від 16 квітня 1856 року (див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Вибрані листи. 1947, стор. 86). — ***83.***

18 Мається на увазі стаття Ф. Енгельса «Бакуністи за роботою» (див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. XV, 1933, стор. 105 – 124). – ***84.***

19 В. І. Ленін. «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» (див. Твори, вид. 3-е, т. XXV, стор. 174). —***85.***

20 В. І. Ленін. «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?» (див. Твори, вид. 4-е, т. 1, стор. 278—279). — ***85.***

21 Базельський конгрес II Інтернаціоналу відбувався 24—25 листопада 1912 року. Він був скликаний у зв'язку з Балканською війною і навислою загрозою світової війни. Конгрес обговорив одне питання — про міжнародне становище

і спільні дії проти війни. В прийнятому маніфесті конгрес закликав робітників використати організацію і міць пролетаріату для революційної боротьби з воєнною небезпекою, оголосити «війну війні». — ***85.***

22 Див. Карл Маркс. «Капітал», т. I, 1935, стор. XXIII. — ***87.***

23 Див. Ф. Енгельс. «Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії». 1939, стор. 21. — ***90.***

24 Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-е, т. XIII. — ***90.***

25 К. Маркс. «Тези про Фейєрбаха» (див. Ф. Енгельс. «Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії». 1939, Додаток). — ***92.***

26 В. І. Ленін. «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму» (див. Твори, вид. 3-е, т. XIX. стор. 67—175). — ***93.***

27 Й. В. Сталін посилається на статті В. І. Леніна, написані в 1905 році: «Соціал-демократія і тимчасовий революційний уряд», з якої наводить уривок, «Революційна демократична диктатура пролетаріату і селянства» і «Про тимчасовий революційний уряд» (див. В. І. Ленін. Твори, вид. 4-е, т. 8, стор. 247—263, 264—274, 427—447). — ***100.***

28 К. Маркс і Ф. Енгельс. «Перше звернення Центрального Комітету до Союзу Комуністів» (див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. VIII, 1931, стор. 483). — ***104.***

29 Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. «Маніфест Комуністичної Партії». 1939, стор. 10 і «Вибрані листи». 1947, стор. 263.— ***115.***

30 Див. Ф. Енгельс. «Селянське питання у Франції і Німеччині». 1922, стор. 41 і 66—67. — ***131.***

31 Сільськосоюз — Всеросійський союз сільськогосподарської кооперації; існував з серпня 1921 до червня 1929 року.— ***134.***

32 Див. працю В. І. Леніна «Про значення золота тепер і після повної перемоги соціалізму» (Твори, вид. 3-е, т. XXVII, стор. 79—85). — ***164.***

33 Резолюція «Про єдність партії» була написана В. І. Леніним і прийнята X з'їздом РКП(б), що відбувся 8—16 березня 1921 року (див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXVI, стор. 259—261, а також «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. І, 1941, стор. 364—366). — ***180.***

34 XIII з'їзд РКП(б) — перший з'їзд більшовицької партії після смерті В. І. Леніна, відбувся 23—31 травня 1924 року. Роботою з'їзду керував Й. В. Сталін. На з'їзді було 748 делегатів з ухвальним голосом, які представляли 735 881 члена партії, з них ленінського призову — 241 591 і кандидатів до ленінського призову — 127 741. Делегатів з дорадчим голосом було 416 чоловік. З'їзд обговорив політичний і організаційний звіти ЦК, звіти Центральної ревізійної комісії і ЦКК, звіт представництва РКП(б) у Виконкомі Комінтерну, партійно-організаційні питання, питання про внутрішню торгівлю і кооперацію, про роботу на селі, про роботу серед молоді та інші.

З'їзд одноголосно осудив платформу троцькістської опозиції, визначивши її як дрібнобуржуазний ухил від марксизму, як ревізію ленінізму, і підтвердив резолюції XIII партійної конференції «Про партійне будівництво» і «Про підсумки дискусії та про дрібнобуржуазний ухил в партії».

З'їзд вказав на величезне значення ленінського призову і звернув увагу партії на посилення роботи по навчанню молодих членів партії основ ленінізму. З'їзд зобов'язав Інститут В. І. Леніна підготувати цілком наукове і найстаранніше видання повного зібрання Творів В. І. Леніна і вибраних його творів для широких робітничих мас мовами усіх народностей СРСР. — ***187.***

35 Селянські комітети громадської взаємодопомоги (селькоми) створювалися при сільських Радах і волосних виконавчих комітетах згідно з декретом Раднаркому від 14 травня 1921 р., підписаним В. І. Леніним; існували до 1933 року. Селькоми були створені з метою поліпшення постановки справи громадської допомоги селянам і сім'ям червоноармійців, з метою розвитку самодіяльності та ініціативи

широких селянських мас. Положення про селянські товариства взаємодопомоги, затверджене ВЦВК і РНК РРФСР у вересні 1924 року, покладало на сelькоми також завдання сприяння розвиткові і зміцненню серед сільського населення різних форм кооперації і залучення до неї бідняцько-середняцьких мас села. — ***195.***

36 23 травня 1924 року на Красній площі в Москві відбувся парад юних піонерів на честь XIII з'їзду РКП(б) і перейменування організації юних піонерів у «Дитячу комуністичну організацію імені В. І. Леніна». Парад, в якому брало участь близько 10 тисяч піонерів, приймала президія XIII з'їзду РКП(б). — ***195.***

37 Акціонерні товариства (державні, мішані і кооперативні) створювалися в СРСР Наркомзовнішторгом, Наркомвнуторгом і Наркомфіном за затвердженням Ради Праці і Оборони. Метою їх організації було притягнення коштів, у тому числі і приватних підприємців, для найшвидшої відбудови народного господарства і розвитку товарообміну.

Мішані товариства, як один з видів акціонерних товариств, притягували іноземний капітал для заготівлі експортних товарів усередині країни, збуту їх за кордоном і ввозу предметів, необхідних для відбудови народного господарства. Мішані товариства діяли під контролем Народного комісаріату зовнішньої торгівлі. Акціонерні товариства існували в перший період непу. — ***214.***

38 **«Крестьянская Газета»** — орган ЦК ВКП(б), масова газета для села; виходила з листопада 1923 по лютий 1939 року. — ***214.***

39 Комнезами (комітети незаможних селян), які об'єднували малоземельних і безземельних селян України, створювалися з метою захисту інтересів бідноти і середняків. Існували з 1920 року і були ліквідовані після проведення суцільної колективізації в 1933 році. В перший період свого існування (1920—1921 рр.) комнезами були політичними організаціями, які сприяли зміцненню влади Рад на селі. З запроваджен-

ням нової економічної політики комнезами були реорганізовані в громадські організації виробничого типу, основним завданням яких було залучення селян до різних сільськогосподарських колективів. Комнезами були активними провідниками політики партії й держави на селі. — ***215.***

40 Терформування — територіальні військові частини; були створені декретом ЦВК і РНК СРСР від 8 серпня 1923 року поряд з існуючими кадровими частинами Червоної Армії. Територіальні формування були організовані на міліційних началах з метою проведення військової підготовки трудящих шляхом проходження короткочасних учбових зборів. — ***215.***

41 Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXVII, стор. 219—272. —***215.***

42 Мається на увазі праця В. І. Леніна «Про продовольчий податок» (див. Твори, вид. 3-є, т. XXVI, стор. 317—352). —***216.***

43 Мається на увазі резолюція «Про підсумки дискусії та про дрібнобуржуазний ухил в партії», прийнята на XIII конференції РКП(б) 18 січня 1924 року по доповіді Й. В. Сталіна «Про чергові завдання партійного будівництва» (див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. І, 1941, стор. 540—545). — ***218.***

44 Політика визнання СРСР з боку капіталістичних країн виявилася у встановленні з СРСР дипломатичних відносин в лютому 1924 року — Англією, Італією, Норвегією і Австрією; в березні — Грецією і Швецією; в червні — Данією; в жовтні — Францією; в січні 1925 року — Японією і рядом інших держав. — ***235.***

45 Див. В. І. Ленін. Твори вид. 3-є, т. XXVII, стор. 219—272. —***240.***

46 Див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. І, 1941, стор. 566—568. — ***242.***

47 Див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I. 1941, стор. 589—598. — ***243.***

48 Див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I, 1941, стор. 582—588. — ***243.***

49 Грошова реформа — заміна знецінених паперових радянських знаків червінцями з твердим золотим забезпеченням; завершена Радянським урядом протягом 1924 року. — ***245.***

50 Див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I, 1941, стор. 578—582. — ***246.***

51 Див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I, 1941, стор. 307—311. — ***248.***

52 Мається на увазі пленум ЦК РКП(б), що відбувся 2 червня 1924 року після XIII з'їзду партії. Й. В. Сталін був обраний членом Політбюро, Оргбюро, Секретаріату ЦК РКП(б) і знову обраний генеральним секретарем ЦК РКП(б). Пленум обговорив питання про представництво РКП(б) у ВККІ і на V конгресі Комінтерну, питання про заробітну плату, про металопромисловість, про посуху та ін. Для докладного розроблення питань роботи на селі було прийнято рішення про створення постійної комісії пленуму ЦК РКП(б) по роботі на селі. За дорученням пленуму Політбюро ЦК створило комісію в складі: В. М. Молотова (голова), Й. В. Сталіна, М. І. Калініна, Л. М. Кагановича, Н. К. Крупської та ін. Рішенням пленуму ЦК РКП(б) у вересні 1924 року комісія була перетворена в нараду по роботі на селі при ЦК РКП(б). — ***248.***

53 Див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I, 1941, стор. 610—617. — ***250.***

54 **«Рабочий Корреспондент»** — щомісячний журнал, видавався з січня 1924 по червень 1941 року. З січня 1925 року виходив під назвою «Рабоче-Крестьянский Корреспондент». — ***259.***

55 Польська комісія була утворена на V конгресі Комінтерну, який відбувався в Москві 17 червня — 8 липня 1924 року. Й. В. Сталін був членом найважливіших комісій конгресу і головою польської комісії. Резолюція в польському питанні, запропонована комісією, була одноголосно прийнята на першому засіданні поширеного пленуму Виконкому Комінтерну 12 липня 1924 року. — ***262.***

56 Група Брандлера — правоопортуністична група в німецькій компартії. Вступивши в безпринципне співробітництво з верхівкою німецької соціал-демократії, брандлерівці сприяли поразці робітничого класу Німеччини під час революційних подій 1923 року. V конгрес Комінтерну (1924 р.) осудив капітулянтську лінію групи Брандлера. Рішенням V поширеного пленуму Виконкому Комінтерну 4 квітня 1925 року групі Брандлера було заборонено втручання у справи німецької компартії і участь в роботі Комінтерну. В 1929 році Брандлер був виключений з рядів комуністичної партії за фракційну діяльність. — ***265.***

57 Мається на увазі вірш Д. Бєдного «Тяга» (див. Д. Бедный. Повне зібрання творів. 1928, т. IX, стор. 86—93). — ***273.***

58 «Лівий блок» у Франції — блок радикалів і радикал-соціалістів на чолі з Едуардом Ерріо, що прийшов до влади в травні 1924 року. Прикриваючись «лівою» фразеологією, уряд «лівого блоку» на практиці активно допомагав французькому імперіалізмові в його зовнішній і внутрішній політиці. Уряд Ерріо продержався при владі до квітня 1925 року. — ***279.***

59 Лондонська конференція Антанти відбулася 16 липня — 16 серпня 1924 року з участю Англії, Франції, Сполучених Штатів Америки та інших країн. Конференція була скликана для обговорення і розв'язання питання про репарації з Німеччини. — ***284.***

60 Саксонський робітничий уряд утворився 11 жовтня 1923 року в результаті масового революційного руху, який розгорнувся по всій Німеччині. До нього увійшли 5

соціал-демократів і 2 комуністи. Уряд очолював «лівий» соціал-демократ Цейгнер. Комуністи, які увійшли до складу Саксонського уряду, проводили капітулянтську політику брандлерівського керівництва компартії Німеччини і разом з «лівими» соціал-демократами зірвали справу озброєння пролетаріату і розвитку революції в Німеччині. 30 жовтня 1923 року імперські війська розігнали Саксонський робітничий уряд. — ***291.***

61 Група Суваріна — опортуністична група всередині французької компартії, очолювалась Суваріним, завзятим прихильником Троцького. Підтримуючи троцькістську опозицію в РКП(б), група Суваріна зводила наклепи на комуністичну партію Франції та Комінтерн, грубо порушувала партійну дисципліну. В 1924 році IV поширений пленум Виконкому Комінтерну задовольнив вимогу французької компартії про виключення Суваріна з компартії Франції, а VII поширений пленум Виконкому Комінтерну в 1926 році виключив його з рядів Комуністичного Інтернаціоналу за контрреволюційну пропаганду. — ***291.***

62 V Всесвітній конгрес Комінтерну відбувався в Москві 17 червня — 8 липня 1924 року. На конгресі було 510 делегатів, які представляли 60 організацій з 49 країн.

Конгрес обговорив питання про діяльність Виконкому Комінтерну, про світове економічне становище, про економічне становище в СРСР і дискусію в РКП(б), про фашизм, про тактику в професійному русі, про виробничі осередки, питання партій окремих країн, програмне, національне, аграрне та інші питання. Й. В. Сталін був членом президії конгресу і членом його найважливіших комісій: політичної, програмної, для вироблення резолюції про ленінізм, і головою польської комісії. V конгрес Комінтерну одностайно підтримав більшовицьку партію в її боротьбі проти троцькізму. Конгрес затвердив резолюцію XIII партконференції і XIII з'їзду РКП(б) «Про підсумки дискусії та про дрібнобуржуазний ухил в партії» і ухвалив опублікувати її як постанову конгресу. Конгрес прийняв рішення про зміцнення комуністичних партій капіталістичних країн,

про їх більшовизацію і перетворення в дійсно масові партії, які спираються на професійні спілки. — ***291.***

63 Профінтерн — Червоний Інтернаціонал Професійних Спілок; оформився в 1921 році і проіснував до кінця 1937 року. Профінтерн об'єднував революційні профспілки і стояв на позиціях Комуністичного Інтернаціоналу. — ***293.***

64 Амстердамське об'єднання (Амстердамський Інтернаціонал) — Міжнародне об'єднання професійних спілок; створене в липні 1919 року на міжнародному конгресі в Амстердамі. Воно включало реформістські профспілки ряду країн Західної Європи та США і в своїй програмі й тактиці стояло на антиреволюційних позиціях, ворожих комунізмові. Амстердамське об'єднання припинило своє існування з створенням Всесвітньої федерації профспілок на першому Всесвітньому конгресі профспілок (вересень — жовтень 1945 р.). — ***293.***

65 Ліва група Леві — група всередині соціал-демократичної партії Німеччини. В жовтні 1923 року, коли був створений Саксонський робітничий уряд, група Леві, боячись втратити вплив у робітничих масах, заявляла про готовність до спільної роботи з комуністами, а на ділі прикривала контрреволюційну політику соціал-демократії і допомогла буржуазії придушити революційний рух пролетаріату.— ***296.***

66 Нарада секретарів сільських осередків при ЦК РКП(б) відбувалася 21—24 жовтня 1924 року. На нараді були 62 працівники з місць, в тому числі представників центральних областей і губкомів — 4, окружкомів і райкомів — 15, волосних комітетів — 17, сільських осередків — 11, комсомольських осередків — 11 і волосних організаторів селянок — 4. Нарада заслухала доповіді: В. М. Молотова «Про найближчі завдання сільських осередків», М. І. Калініна «Нове положення про комітети селянської взаємодопомоги», Л. М. Кагановича «Про низовий радянський апарат», Н. К. Крупської «Політико-освітня робота на селі», доповіді

з місць та інші питання. Й. В. Сталін брав участь у роботі наради і на засіданні 22 жовтня виступив з промовою «Про чергові завдання партії на селі». — ***300.***

67 Мається на увазі контрреволюційне повстання в Грузії в кінці серпня 1924 року, організоване грузинськими меншовиками і буржуазними націоналістами при підтримці лідерів II Інтернаціоналу і агентів іноземних держав. Повстання було швидко ліквідоване при активному сприянні грузинських робітників і трудових мас селянства. — ***306.***

68 Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXVII, стор. 256. — ***310.***

69 Пленум ЦК РКП(б) відбувся 25—27 жовтня 1924 року. Пленум обговорив господарські питання і доповідь В. М. Молотова «Чергові завдання роботи на селі». Пленум прийняв резолюцію «Про чергові завдання роботи на селі», в якій дав партійним організаціям додаткові вказівки в розвиток рішень XIII партійного з'їзду про роботу на селі. Й. В. Сталін керував роботою пленуму і на засіданні 26 жовтня виступив з промовою «Про завдання партії на селі». — ***311.***

70 «Контактна комісія» у складі Чхеїдзе, Стеклова, Суханова, Філіпповського і Скобелєва (пізніше увійшли Чернов і Церетелі) була виділена меншовицько-есерівським Виконавчим Комітетом Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів 7 березня 1917 року для встановлення контакту з Тимчасовим урядом, «впливу» на нього і «контролю» за його діяльністю. На ділі «контактна комісія» допомагала здійсненню буржуазної політики Тимчасового уряду і стримувала робітничі маси від активної революційної боротьби за перехід всієї влади до Рад. «Контактна комісія» існувала до травня 1917 року, коли представники меншовиків та есерів увійшли безпосередньо до складу Тимчасового уряду. — ***331.***

71 Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XX, стор. 87—90. — ***332.***

72 Петроградська загальноміська конференція РСДРП(б) відбувалася 27 квітня — 5 травня (14—22 квітня) 1917 року. На конференції було 57 делегатів. У роботі конференції брали

участь В. І. Ленін і Й. В. Сталін. В. І. Ленін виступив з доповіддю про поточний момент, в основу якої були покладені його Квітневі тези. Й. В. Сталін був членом комісії для вироблення резолюції по доповіді В. І. Леніна. — ***332.***

73 Про VII Всеросійську квітневу конференцію більшовиків див. «Історія ВКП(б). Короткий курс», стор. 180—184. — ***332.***

74 Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XX, стор. 13—47. — ***332.***

75 Див. «Промова В. І. Леніна на засіданні Петроградського комітету РСДРП(б) 24 (11) червня 1917 р. з приводу скасування демонстрації» (Твори, вид. 3-є, т. XX, стор. 526—527). — ***337.***

76 З'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів Північної області відбувався 24—26 (11—13) жовтня 1917 року в Петрограді під керівництвом більшовиків. На з'їзді були представники від Петрограда, Москви, Кронштадта, Новгорода, Ревеля, Гельсінгфорса, Виборга та інших міст — всього 94 делегати, в тому числі більшовиків — 51. З'їзд прийняв резолюцію про необхідність негайного переходу всієї влади до Рад у центрі і на місцях, закликав селян підтримати боротьбу за владу Рад, а самі Ради — до активних дій і створення Військово-революційних комітетів для організації военного захисту революції. З'їзд утворив Північний обласний комітет, доручивши йому підготувати скликання II Всеросійського з'їзду Рад і об'єднати діяльність всіх обласних Рад. — ***339.***

77 Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXI, стор. 330. — ***343.***

78 Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXI, стор. 333. — ***343.***

79 Книга Й. В. Сталіна «На шляхах до Жовтня» вийшла в двох виданнях у січні і в травні 1925 року. Статті й промови, вміщені у цій книзі, увійшли до 3-го тома Творів Й. В. Сталіна. Передмова закінчена автором у грудні 1924 року і повністю була опублікована тільки в книзі «На шляхах до Жовтня». Більша частина передмови, під загальною

назвою «Жовтнева революція і тактика російських комуністів», друкувалася, крім різних збірників і окремих брошур, в усіх виданнях книги Й. В. Сталіна «Питання ленінізму». Частина передмови, як примітка автора до статті «Проти федералізму», опублікована в 3-му томі Творів Й. В. Сталіна. — ***356.***

80 Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Вибрані листи. 1947, стор. 262—264. — ***391.***

БІОГРАФІЧНА ХРОНІКА

1924

4 січня. Й. В. Сталін обирається Краснопресненською районною конференцією РКП(б) делегатом на Московську губернську партконференцію.

9 січня. Й. В. Сталін розмовляє з кореспондентом Роста про дискусію в питаннях внутріпартійного становища.

14—15 січня. Й. В. Сталін керує роботою пленуму ЦК РКП(б).

14 січня. На пленумі ЦК РКП(б) Й. В. Сталін виступає з доповіддю про проект резолюції XIII партконференції «Про чергові завдання партбудівництва».

15 січня. Пленум ЦК РКП(б) затверджує Й. В. Сталіна доповідачем на XIII конференції РКП(б) в питанні «Про чергові завдання партбудівництва».

16—18 січня. Й. В. Сталін керує роботою XIII конференції РКП(б).

16 січня. XIII конференція РКП(б) обирає Й. В. Сталіна до складу президії конференції.

17 січня. Й. В. Сталін виступає з доповіддю «Про чергові завдання партбудівництва» на XIII конференції РКП(б).

18 січня. Й. В. Сталін виступає з заключним словом по доповіді «Про чергові завдання партбудівництва» на XIII конференції РКП(б).

19 січня. XI Всеросійський з'їзд Рад обирає Й. В. Сталіна до складу президії з'їзду.

21 січня 6 год. 50 хв. вечора. Смерть В. І. Леніна (в Горках).

9 год. 30 хв. вечора. Й. В. Сталін разом з іншими членами Політбюро ЦК РКП(б) виїжджає в Горки.

22 січня. Й. В. Сталін вносить поправки до тексту звернення XI Всеросійського з'їзду Рад «До всіх трудящих Союзу РСР» з приводу смерті В. І. Леніна.

Й. В. Сталін у телеграмі ЦК бухарської компартії повідомляє про смерть В. І. Леніна, закликає підтримувати ленінську лінію закріплення союзу робітників та селян і тісніше згуртуватися навколо Радянської влади.

23 січня 9 год. ранку. Й. В. Сталін разом з членами ЦК РКП(б) виносить труну з тілом В. І. Леніна з квартири у Горках.

1 год. 30 хв.— 2 год. 45 хв. дня. Й. В. Сталін разом з делегатами II Всесоюзного і XI Всеросійського з'їздів Рад, членами ЦК партії і уряду, робітниками, представниками різних організацій несе труну з тілом В. І. Леніна від Павелецького вокзалу до Будинку Спілок.

6 год. 10 хв. вечора.	Й. В. Сталін у почесній варті біля труни В. І. Леніна в Колонному залі Будинку Спілок.
25 січня.	В газеті «Правда» № 20 опубліковано підписане Й. В. Сталіним звернення ЦК РКП(б) до всіх парторганізацій, установ, органів преси з пропозицією зберігати і здавати до Інституту В. І. Леніна при ЦК РКП(б) всі матеріали про В. І. Леніна.
26 січня 8 год. 24 хв. — 8 год. 40 хв. вечора.	На траурному засіданні II з'їзду Рад СРСР Й. В. Сталін виступив з промовою «З приводу смерті Леніна» і від імені більшовицької партії дав клятву берегти і виконувати заповіти Леніна.
27 січня 8 год. ранку.	Й. В. Сталін у почесній варті біля труни В. І. Леніна в Колонному залі Будинку Спілок.
8 год. 30 хв. ранку.	Й. В. Сталін в головах труни В. І. Леніна в Колонному залі Будинку Спілок.
9 год. ранку.	Й. В. Сталін з представниками від робітників виносить з Будинку Спілок труну з тілом В. І. Леніна.
4 год. дня.	Й. В. Сталін, В. М. Молотов та інші по закінченні траурного мітингу на Красній площі піднімають з постаменту труну з тілом В. І. Леніна і йдуть до склепу.
28 січня.	Й. В. Сталін виголошує промову на вечорі кремлівських курсантів Школи ВЦВК, присвяченому пам'яті В. І. Леніна.
29 січня.	Й. В. Сталін на засіданні XI Всеросійського з'їзду Рад обирається членом ВЦВК.

29, 31 січня.	Й. В. Сталін керує роботою пленуму ЦК РКП(б).
30 січня.	Й. В. Сталін обирається членом президії II з'їзду Рад СРСР.
2 лютого.	Й. В. Сталін на засіданні II Всесоюзного з'їзду Рад обирається членом Союзної Ради ЦВК СРСР.
	На засіданні першої сесії ЦВК СРСР II скликання Й. В. Сталін обирається членом Президії ЦВК СРСР.
	На засіданні першої сесії ВЦВК XI скликання Й. В. Сталін обирається членом Президії ВЦВК.
3 лютого.	Й. В. Сталін виступає на засіданні пленуму ЦК РКП(б) по доповіді комісії по обслідуванню стану Червоної Армії.
5, 12 березня.	За вказівкою Й. В. Сталіна комісія ЦВК СРСР по увічненню пам'яті В. І. Леніна проводить наради з видатними вченими країни в питанні про збереження тіла В. І. Леніна.
25 березня.	Й. В. Сталін закінчив роботу над «Планом семінарію по ленінізму». «План семінарію по ленінізму» був опублікований в журналі «Красная Молодёжь» № 1 у травні 1924 року.
27 березня.	На засіданні Політбюро ЦК РКП(б) Й. В. Сталін виступає по доповіді про внутрішню торгівлю і споживчу кооперацію.
31 березня — 2 квітня.	Й. В. Сталін керує роботою пленуму ЦК РКП(б).

1 квітня. На засіданні пленуму ЦК РКП(б) Й. В. Сталін виступає по доповіді про внутрішню торгівлю і споживчу кооперацію.

2 квітня. На засіданні пленуму ЦК РКП(б) Й. В. Сталін виступає по доповіді М. І. Калініна про роботу на селі.

3 квітня. У газеті «Правда» № 76 опубліковано підписане Й. В. Сталіним повідомлення ЦК РКП(б) про скликання на 20 травня 1924 року чергового XIII з'їзду РКП(б).

Й. В. Сталін виступає з промовою на нараді при ЦК РКП(б) по роботі серед молоді.

Початок квітня. Й. В. Сталін читає лекції «Про основи ленінізму» в Університеті імені Свердлова.

28 квітня. Й. В. Сталін разом з іншими старими бакинцями посилає привітання бакинській організації комуністичної партії в день її 25-річного ювілею.

9 травня. Й. В. Сталін у телеграмі Реввійськраді Балтійського флоту повідомляє, що, у зв'язку з підготовкою наступного XIII з'їзду партії, не може прийняти запрошення на свято флоту. Телеграма опублікована в газеті «Красный Балтийский Флот» № 106 від 15 травня 1924 року.

11 травня. XX Ленінградська губернська партійна конференція обирає Й. В. Сталіна членом Ленінградського губкому партії і делегатом на XIII з'їзд РКП(б).

15 травня. III з'їзд комуністичних організацій Закавказзя обирає Й. В. Сталіна делегатом на XIII з'їзд РКП(б).

18 травня.	XII Московська губернська партійна конференція обирає Й. В. Сталіна делегатом на XIII з'їзд РКП(б).
23—31 травня.	Й. В. Сталін керує роботою XIII з'їзду РКП(б)— першого з'їзду партії після смерті В. І. Леніна.
23 травня.	Й. В. Сталін разом з членами президії XIII з'їзду РКП(б) приймає парад юних піонерів на честь XIII з'їзду на Красній площі в Москві.
	Й. В. Сталін дарує С. М. Кірову книгу «Про Леніна і ленінізм» з написом: «Другові моєму і братові любимому від автора. Й. Сталін».
24 травня.	Й. В. Сталін виступає на XIII з'їзді РКП(б) з організаційним звітом ЦК.
27 травня.	Й. В. Сталін виступає на XIII з'їзді РКП(б) з заключним словом по організаційному звіту ЦК.
29 травня.	Й. В. Сталін на XIII з'їзді РКП(б) обраний членом комісії по роботі серед молоді.
31 травня.	Й. В. Сталін на засіданні XIII з'їзду РКП(б) обраний членом Центрального Комітету РКП(б).
2 червня.	Й. В. Сталін на пленумі ЦК РКП(б) обраний членом Політбюро, Оргбюро, Секретаріату і знову обраний генеральним секретарем ЦК РКП(б).
4 червня.	Привітання бакинським робітникам у зв'язку з відкриттям нового нафтового фонтану в Сураханах, підписане Й. В. Сталіним та іншими членами президії XIII з'їзду РКП(б), опубліковано в газеті «Бакинский Рабочий» № 125.

12 червня. Політбюро ЦК РКП(б) затверджує Й. В. Сталіна членом комісії пленуму ЦК по роботі на селі.

17 червня. Й В. Сталін виступає на курсах секретарів повіткомів при ЦК РКП(б) з доповіддю «Про підсумки XIII з'їзду РКП(б)».

17 червня — 8 липня. Й. В. Сталін бере участь у роботі V конгресу Комуністичного Інтернаціоналу.

17 червня. Й. В. Сталін обраний членом президії V конгресу Комінтерну.

19 червня. V конгрес Комінтерну обирає Й. В. Сталіна членом комісій конгресу: для вироблення резолюції про ленінізм, політичної і програмної.

20 червня. Й. В. Сталін на засіданні V конгресу Комінтерну затверджений головою польської комісії.

27 червня. Політбюро ЦК РКП(б) затверджує Й. В. Сталіна членом комісії ЦК по роботі серед робітниць і селянок.

Червень. В журналі «Рабочий Корреспондент» № 6 опублікована розмова Й. В. Сталіна з співробітником журналу про завдання робітничих і сільських кореспондентів.

1—3 липня. Й. В. Сталін керує засіданнями польської комісії V конгресу Комінтерну.

3 липня. Й. В. Сталін виступає з промовою «Про компартію Польщі» на засіданні польської комісії V конгресу Комінтерну.

5 липня. Й. В. Сталін разом з іншими членами президії V конгресу Комінтерну підписує прийнятий конгресом «Маніфест Комуністичного Інтернаціоналу до світового пролетаріату».

8 липня. Й. В. Сталін обраний членом Виконкому і Президії Виконкому Комінтерну.

15 липня. Й. В. Сталін пише листа Дем'яну Бєдному.

25 липня. Звернення ЦК РКП(б) до всіх партійних організацій про заходи по боротьбі з посухою і наслідками посухи, підписане Й. В. Сталіним, опубліковано в «Правде» № 167.

28 липня. Й. В. Сталін виступає на засіданні Оргбюро ЦК РКП(б) по доповіді комісії Оргбюро про роботу в Червоній Армії.

31 липня. Й. В. Сталін у листі Мануїльському дає відзив на резолюції V конгресу Комінтерну в національному питанні Середньої Європи і Балкан, у східному і колоніальному питаннях.

Липень. Й. В. Сталін вносить поправки до тексту звернення Виконкому Комінтерну «До всіх організацій комуністичної партії Польщі».

2 серпня. Й. В. Сталіним написана стаття «Про Я. М. Свердлова».

4 серпня. Й. В. Сталін виступає на засіданні Оргбюро ЦК РКП(б) по доповіді комісії Оргбюро по піонерському руху.

11 серпня. Й. В. Сталін виступає на засіданні Оргбюро ЦК РКП(б) по доповіді комісії по вихованню ленінського призову.

16—20 серпня. Й. В. Сталін керує роботою пленуму ЦК РКП(б).

12 вересня.	Й. В. Сталін закінчив роботу над статтею «До міжнародного становища». Стаття опублікована 20 вересня в газеті «Правда» № 214 і журналі «Большевик» № 11.
20 жовтня.	Й. В. Сталін розмовляє з юними кореспондентами журналу «Юные Строители».
21—24 жовтня.	Й. В. Сталін бере участь в роботі наради секретарів сільських осередків при ЦК РКП(б).
22 жовтня.	Й. В. Сталін виступає з промовою «Про чергові завдання партії на селі» на нараді секретарів сільських осередків при ЦК РКП(б).
25—27 жовтня.	Й. В. Сталін керує роботою пленуму ЦК РКП(б).
26 жовтня.	Й. В. Сталін виступає з промовою «Про завдання партії на селі» на пленумі ЦК РКП(б).
До 7 листопада.	Й. В. Сталін приймає делегацію робітників заводу «Динамо», які запросили його на урочисте засідання колективу заводу в день сьомих роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції.
7 листопада.	Й. В. Сталін виголошує промову на урочистому засіданні колективу заводу «Динамо», присвяченому сьомим роковинам Великої Жовтневої соціалістичної революції і відкриттю меморіальної дошки на честь відвідання заводу В. І. Леніним у 1921 році. Й. В. Сталін робить запис у Червону книгу заводу «Динамо».
15 листопада.	Й. В. Сталін пише привітання Першій кінній армії в зв'язку з її п'ятими роковинами.

16 листопада. За дорученням ЦК РКП(б) Й. В. Сталін пише листа ЦК німецької компартії в зв'язку з наступними виборами до рейхстагу, в якому викриває зрадницьку роль контрреволюційної німецької соціал-демократії.

17 листопада. Привітання Й. В. Сталіна «Крестьянской Газете» в зв'язку з першими її роковинами опубліковане в «Крестьянской Газете» № 51.

19 листопада. Й. В. Сталін виступає на пленумі комуністичної фракції ВЦРПС з промовою «Троцькізм чи ленінізм?».

20 листопада. ЦК РКП(б) затверджує Й. В. Сталіна членом Ради Інституту В. І. Леніна при ЦК РКП(б).

29 листопада. Й. В. Сталін від імені ЦК РКП(б) надсилає в ЦК КП(б)У листа з приводу боротьби з троцькізмом.

8 грудня. Й. В. Сталін виступає на засіданні Оргбюро ЦК РКП(б) по доповіді комісії по вихованню ленінського призову.

17 грудня. Й. В. Сталін закінчив роботу над передмовою до книги «На шляхах до Жовтня».

19 грудня. Й. В. Сталін підписує циркулярного листа ЦК РКП(б) всім партійним організаціям про неухильне проведення в життя рішень XIII з'їзду РКП(б) в питаннях внутрішньої торгівлі.

ЗМІСТ

И. В. Сталин. Сочинения. Том 6.

(На украинском языке)

Тираж 100 тисяч екз.
Здано до складання 3/IV 1948 р.
Підписано до друку
16/VI — 1/VII 1948 р.
Обсяг $27\frac{1}{4}$ друк. арк.
Зам. 626.
Ціна 6 карб.

*

4-та Республіканська
поліграфічна ф-ка,
м. Київ, пл. Калініна, 2.